EIROPAS SAVIENĪBAS STRUKTŪRFONDU
NACIONĀLĀS PROGRAMMAS „DARBA TIRGUS PĒTĪJUMI”
PROJEKTS „LABKLĀJĪBAS MINISTRIJAS PĒTĪJUMI”

Nereģistrētās nodarbinātības novērtējums

Nr.VPD1/ESF/NVA/04/NP/3.1.5.1./0001/0003

Pētījumu līdzfinansē Eiropas Savienība

Latvijas Universitāte

Rīga, 2007

UDK
Nereģistrētās nodarbinātības novērtējums. LU: Rīga, 2007, XI + 213 lpp.

Projekta vadītāja – Ērika Šumilo
Projekta vadītājas asistente – Ieva Sloka
Pētnieki: Gunārs Vaskis, Viesturs Pauls Karnups, Baiba Šavriņa, Daina Šķiltere, Roberts Škapars, Vilnis Ādamsons, Lūcija Kavale, Grigorijs Oļevskis, Inna Dovladbekova, Mārtiņš Danusēvičs, Ilona Baumane, Ieva Sloka, Ludmila Muštavinska, Edgars Brēķis, Marina Paņkova u.c.

Literārā redaktore Rūta Kesnere
Vāka dizains Uldis Freimanis
Maketu veidojis Ludis Neiders

© LR Labklājības ministrija, 2007

ISBN 978-9984-9930-0-3

PĒTNIEKU GRUPA

Pētnieku grupas vadītāja – Latvijas Universitātes (LU) profesore Ērika Šumilo. Speciālistei ir doktora grāds ekonomikas zinātnē un 26 gadu akadēmiskā un pētnieciskā darba pieredze LU. Ē. Šumilo ir strādājusi dažādos pētniecības projektos gan kā vadītāja, gan pētniece, gan eksperte. Projekta vadītājas asistentes pienākumus pildīja Ieva Sloka – LU doktorante ar vairāku gadu pieredzi projektu koordinēšanā, kā arī pētījumu veikšanā.

Pētījuma ietvaros tika nozīmēti šādi atbildīgie pētnieki un izdalīti šādi galvenie aktivitāšu bloki: Gunārs Vaskis – politikas alternatīvu ietekmes izvērtējums; Viesturs Pauls Karnups – iepriekš veikto pētījumu analīze par Latviju un ārvalstīm; Baiba Šavriņa – institucionālā ietvara izpēte; Daina Šķiltere – nereģistrētās nodarbinātības izplatības novērtēšana; Roberts Škapars – pētījuma tulkošanas un publiskošanas nodrošināšana, noslēguma ziņojuma sagatavošanas nodrošināšana; Vilnis Ādamsons – pabalstu un nodokļu sistēmas uzlabošanas kā nereģistrētās nodarbinātības līmeni samazinoša faktora izpēte; Lūcija Kavale – nodokļu un pabalstu sistēmas uzlabošanas kā darba meklētāju iesaistīšanas darbos ar zemu un vidēju darba samaksu veicinoša faktora izpēte; Grigorijs Oļevskis – politikas alternatīvu izstrādāšana; Inna Dovladbekova – imigrējošā darbaspēka kā nereģistrēto nodarbinātību ietekmējoša faktora analīze. Pētījumā tika iesaistīti arī pētnieki: Mārtiņš Danusēvičs, Ilona Baumane, Ieva Sloka, Ludmila Muštavinska, Edgars Brēķis, Marina Paņkova un speciālisti: Rūta Kesnere – pētījuma rediģēšana; Uldis Freimanis – titullapas izstrāde; Ludis Neiders – ziņojuma maketēšana.

Pētījuma izstrādē kā apakšuzņēmēji piedalījās arī uzņēmumi SIA „InMind", šobrīd GfK *„Custom Research Baltic"* (darbaspēka apsekojuma veikšana, kuru finansēja citi Labklājības ministrijas (LM) darba tirgus pētījumi), kā arī SIA „Latvijas fakti" (darba devēju aptaujas veikšana, kuru finansēja citi LM darba tirgus pētījumi).

KOPSAVILKUMS

Šā pētījuma mērķis ir sniegt nereģistrētās nodarbinātības skaitlisko novērtējumu, identificēt un izanalizēt tās iemeslus un veicinošus faktorus, kā arī sniegt priekšlikumus nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai. Veicot pētījumu, tika izmantotas vairākas savstarpēji papildinošas metodes – ekspertu aptaujas un intervijas, tika veikta līdzšinējo pētījumu rezultātu sekundārā analīze, kā arī nozares politikas plānošanas dokumentu un normatīvo aktu analīze, tika īstenotās arī kvantitatīvas aptaujas (darbaspēka apsekojuma un darba devēju) un apstrādāti tajās iegūtie rezultāti. Pētījums ir veikts laika posmā no 2005. gada septembra līdz 2007. gada martam.

Pētījuma rezultātā tika konstatēts, ka nozares, kurās visvairāk ir izplatīta nereģistrētā nodarbinātība, ir būvniecība, apsardze, lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība. Par „tīrākajām" nozarēm ir uzskatāmas zivsaimniecība, dažādi speciālistu pakalpojumi un valsts pārvalde. Iemesli, kādēļ cilvēki iesaistās nereģistrētajās darba attiecībās, ir: iespēja vairāk nopelnīt, darba vietu trūkums dzīves vietā, neuzticēšanās sociālās apdrošināšanas sistēmai, atbilstošas izglītības trūkums.

Pētījuma ietvaros ir izstrādāti vairāki ieteikumi nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai. Tā piemēram, būtu jāveic vairāki uzlabojumi normatīvajos aktos, jānosaka koordinējošā institūcija, kas atbildētu par nereģistrētas nodarbinātības apsekošanas metodoloģijas ieviešanu un tās ievērošanu, kā arī jāizstrādā vienota datu bāze, kas sekmētu datu analīzi.

Atslēgas vārdi: nereģistrētā nodarbinātība, nelegālā nodarbinātība, „aplokšņu alga", virsstundas.

SATURA RĀDĪTĀJS

PĒTNIEKU GRUPA III
KOPSAVILKUMS IV
TABULU RĀDĪTĀJS VII
ATTĒLU RĀDĪTĀJS VIII
SAĪSINĀJUMU SARAKSTS IX
TERMINU DEFINĪCIJAS UN SKAIDROJUMI X
IEVADS 1
GALVENIE SECINĀJUMI UN IETEIKUMI 5
1. PĒTĪJUMA NORMATĪVIE UN TEORĒTISKIE PAMATI 9
1.1. NORMATĪVO AKTU, POLITIKAS PLĀNOŠANAS DOKUMENTU UN CITU NOZĪMĪGĀKO DOKUMENTU APSKATS 9
1.2. NODOKĻU, SOCIĀLO PABALSTU UN SOCIĀLĀS APDROŠINĀŠANAS SISTĒMAS RAKSTUROJUMS LATVIJĀ 12
1.3. DATU UN IEPRIEKŠ VEIKTO PĒTĪJUMU APSKATS 18
1.4. PIEEJAMIE DATI 18
1.5. ANALĪZE PAR ATTIECĪGAJĀ JOMĀ VEIKTAJIEM PĒTĪJUMIEM PAR SITUĀCIJU LATVIJĀ 20
1.6. APSKATS PAR SVARĪGĀKAJIEM LĪDZĪGAJIEM PĒTĪJUMIEM CITĀS VALSTĪS 24
2. PĒTĪJUMA METODOLOĢIJA 45
2.1. EKSPERTU INTERVIJU UN APTAUJU RAKSTUROJUMS 46
2.2. DARBASPĒKA APSEKOJUMA UN DARBA DEVĒJU APTAUJAS RAKSTUROJUMS 48
2.3. POLITIKAS ALTERNATĪVU ANALĪZES RAKSTUROJUMS 56
3. PĒTĪJUMA REZULTĀTI 59
3.1. NEREĢISTRĒTĀS NODARBINĀTĪBAS DEFINĪCIJA UN FORMAS LATVIJĀ 59
3.2. NEREĢISTRĒTĀS NODARBINĀTĪBAS SKAITLISKAIS NOVĒRTĒJUMS (DARBASPĒKA APSEKOJUMA REZULTĀTI) 60
3.2.1. *Pārkāpumu veidu identifikācija 63*
3.2.2. *Nereģistrētās nodarbinātības analīze nozaru griezumā 64*
3.2.3. *Nereģistrētās nodarbinātības analīze profesiju griezumā 66*
3.2.4. *Nereģistrētās nodarbinātības analīze sabiedriskā, nevalstiskā un privātā sektora griezumā 66*
3.2.5. *Nereģistrētās nodarbinātības analīze vecuma un dzimuma aspektā 69*
3.2.6. *Nereģistrētās nodarbinātības analīze tautību griezumā 74*
3.2.7. *Nereģistrētās nodarbinātības analīze reģionālajā aspektā 76*
3.2.8. *Neapmaksātu virsstundu analīze 80*
3.2.9. *Motivācija izvēlei būt nereģistrēti nodarbinātam 81*
3.2.10. *Iespējamā motivācija darba attiecību reģistrēšanai 84*
3.2.11. *Gadījuma darbu raksturojums 85*
3.3. NEREĢISTRĒTĀS NODARBINĀTĪBAS SKAITLISKAIS NOVĒRTĒJUMS (DARBA DEVĒJU APTAUJU REZULTĀTI) 88
3.4. GALVENIE NEREĢISTRĒTO NODARBINĀTĪBU VEICINOŠIE FAKTORI (EKSPERTU INTERVIJU REZULTĀTI) 93
3.5. NEREĢISTRĒTĀS NODARBINĀTĪBAS IZSKAUŠANĀ IESAISTĪTO INSTITŪCIJU DARBĪBAS ANALĪZE 95
3.5.1. *Institūciju funkcijas un uzdevumi 95*
3.5.2. *Datu ieguve, apstrāde un sistematizācija 99*
3.5.3. *Informācijas aprite, problēmas institūciju sadarbībā 102*
3.5.4. *Nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai īstenotie pasākumi 106*
3.5.5. *Iesaistīto institūciju darbības novērtējums 108*
3.5.6. *Koordinējošās institūcijas izvēle 109*
4. SECINĀJUMI UN IETEIKUMI 111

5. POLITIKAS ALTERNATĪVAS 122

5.1. ALTERNATĪVU IZVĒLES PAMATOJUMS 122
5.1.1. *Detalizēts alternatīvu izvērtējums 122*
5.1.2. *Alternatīvas saturs (komponentes) 126*
5.1.3. *Alternatīvu īstenošanas izmaksas 127*
5.1.4. *Alternatīvu kopējie pasākumi 127*

5.2. ALTERNATĪVU SPECIFISKIE PASĀKUMI (RISINĀJUMI) 130
5.2.1. *Valsts politikas uzsvars uz darba devēju tiesībām un pienākumiem (uzņēmējdarbības vides uzlabošana) 130*
5.2.2. *Uz darbinieku tiesībām un pienākumiem orientēta valsts politika 133*
5.2.3. *Jaunas institūcijas izveide. Alternatīvu satura salīdzinājums 136*

5.3. ALTERNATĪVU VĒRTĒJUMA METOŽU IZVĒLE 140
5.3.1. *Metožu izvēles vispārējie principi 140*
5.3.2. *Finanšu analīzes pieņēmumi 140*
5.3.3. *Multikritēriju analīzes metodika 142*

5.4. FINANŠU ANALĪZES REZULTĀTI 144
5.4.1. *Analīzē izmantotie ekspertu novērtējuma rezultāti 144*
5.4.2. *Alternatīvu īstenošanas izmaksas. Nodokļu nemaksātāju īpatsvara un papildus ieņemto nodokļu dinamika atsevišķu alternatīvu realizēšanas gadījumā 147*
5.4.3. *Prognozētā naudas plūsma (papildus ieņēmumu un neieņemto nodokļu īpatsvars) dažādu alternatīvu īstenošanas gadījumā 151*

5.5. MULTIKRITĒRIJU ANALĪZES REZULTĀTI 154

5.6. PROJEKTA JŪTĪGUMA ANALĪZE 158

5.7. IESPĒJAMIE ALTERNATĪVAS IEVIEŠANAS RISKI UN TO NOVĒRŠANAS PASĀKUMI 160

5.8. POLITIKAS ALTERNATĪVU IZPĒTES REZULTĀTĀ IZSTRĀDĀTIE SECINĀJUMI 164

ATSAUCES 171

PIELIKUMI 174

TABULU RĀDĪTĀJS

Tabulas Nr.	Nosaukums	Lapas-puse
1. LITERATŪRAS APSKATS		
1.1. tabula	Latvijas sociālās drošības sistēmas pabalsti 2006.gadā	16. lpp.
1.2. tabula	Neoficiālās ekonomikas īpatsvars kopējā ekonomikā Latvijā 1989., 1994. un 1995.g.	21. lpp.
1.3. tabula	Ēnu ekonomikas īpatsvars atsevišķās ES dalībvalstīs un kandidātvalstīs 2000.g.	23. lpp.
1.4. tabula	Darbaspēka tirgus ēnu ekonomikas apmēri atsevišķās ES dalībvalstīs un kandidātvalstīs 2000.g	24. lpp.
1.5. tabula	Nereģistrētās nodarbinātības rādītāji Norvēģijā 1980.g.	39. lpp.
2. PĒTĪJUMA METODOLOĢIJA		
2.1. tabula	Izlases veidošana šā pētījuma ietvaros veiktajam darbaspēka apsekojumam	50. lpp.
2.2. tabula	Informācija par respondenci	55. lpp.
3. PĒTĪJUMA REZULTĀTI		
3.1. tabula	Izlasē iekļauto respondentu sadalījums pēc darba attiecību veidiem 2006.g.	62. lpp.
3.2. tabula	Nereģistrēti nodarbināto personu sadalījums nozarēs 2006.g.	65. lpp.
3.3. tabula	Respondentu sadalījums pēc darba attiecību veidiem sektoru griezumā un attiecinājums uz ģenerālo kopu ar 95% varbūtību 2006.g.	68. lpp.
3.4. tabula	Respondentu sadalījums pēc darba attiecību veidiem vecuma griezumā un attiecinājums uz ģenerālo kopu 2006.g.	70. lpp.
3.5. tabula	Ar darba līgumu nodarbināto respondentu sadalījums pēc darba attiecību veidiem vecuma griezumā un attiecinājums uz ģenerālo kopu 2006.g.	74. lpp.
3.6. tabula	Nereģistrētās nodarbinātības veidu sadalījuma pēc tautībām attiecinājums uz ģenerālo kopu 2006.g.	76. lpp.
3.7. tabula	Nereģistrētās nodarbinātības veidu sadalījuma rajonos attiecinājums uz ģenerālo kopu 2006.g.	79. lpp.
3.8. tabula	Neapmaksātu virsstundu strādāšanas iemesli 2006.g.	81. lpp.
3.9. tabula	Galvenie nereģistrēta darba iemesli 2006.g.	82. lpp.
3.10. tabula	Piepelnīšanās jomas un ilgums 2006.g.	86. lpp.
3.11. tabula	Aptuvenais nelegālo viesstrādnieku skaits nozarēs 2006.g.	90. lpp.
3.12. tabula	Nozares ar visbiežāk norādītu konkrētu pārkāpumu veidu un vidējais pārkāpuma veidu vērtējums ballēs 2006.g.	91. lpp
3.13. tabula	Izplatītākie Darba likuma pārkāpumi tautsaimniecības nozarēs 2006.g.	92. lpp
5. POLITIKAS ALTERNATĪVAS		
5.1. tabula	Informācijas kampaņas izmaksu prognoze trīs gadu periodam	135. lpp.
5.2. tabula	Alternatīvu satura salīdzinājums 2006.g.	139. lpp.
5.3. tabula	Ekspertu prognozes par nereģistrētās nodarbības līmeni bez papildus pasākumu piemērošanas tā samazināšanai 2006.g.-2020.g.	145. lpp.
5.4. tabula	Ekspertu prognozes par nereģistrētās nodarbības līmeni nozaru griezumā Latvijā 2006.-2020.g. bez papildus pasākumu piemērošanas tā samazināšanai	146. lpp.
5.5. tabula	Nereģistrētās nodarbinātības līmeņa samazināšanās alternatīvu īstenošanas rezultātā Latvijā 2010.g; 2015.g un 2020.g.	155. lpp.
5.6. tabula	Risku novērtējuma kopsavilkums	161. lpp.

ATTĒLU RĀDĪTĀJS

Attēla Nr.	Nosaukums	Lapas-puse
3. PĒTĪJUMA REZULTĀTI		
3.1. attēls	Darba attiecību veidu sadalījums sektoros 2006.g.	67. lpp.
3.2. attēls	Darba attiecību veidu sadalījums pa sektoriem 2006.g.	69. lpp.
3.3. attēls	Noslēgto un nenoslēgto darba līgumu īpatsvars vecuma grupās 2006.g.	71. lpp.
3.4. attēls	Bez darba līguma nodarbināto respondentu sadalījums pēc dzimuma un vecuma 2006.g.	72. lpp.
3.5. attēls	Ar darba līgumu nodarbināto respondentu sadalījums pēc vecuma un darba attiecību pārkāpumiem 2006.g.	73. lpp.
3.6. attēls	Respondentu sadalījums pēc tautības un darba attiecību veida 2006.g.	75. lpp.
3.7. attēls	Respondentu sadalījums pēc darba attiecību veida rajonos 2006.g.	77. lpp.
3.8. attēls	Nereģistrētās nodarbinātības sadalījums plānošanas reģionu griezumā 2006.g.	78. lpp.
3.9. attēls	Nereģistrētās nodarbinātības iemeslu sadalījums pēc respondentu darba attiecību veidiem 2006.g.	83. lpp.
3.10. attēls	Darba attiecību legalizācijas nosacījumi 2006.g.	85. lpp.
3.11. attēls	Piepelnīšanās ienākumu sadalījums pēc piepelnīšanās jomām 2006.g.	87. lpp.
3.12. attēls	Vidējais nereģistrēto viesstrādnieku īpatsvars nozarēs 2006.g.	89. lpp.
3.13. attēls	Valsts institūciju datu bāzes un informācijas plūsma	103. lpp.
5. POLITIKAS ALTERNATĪVAS		
5.1. attēls	Nereģistrētās nodarbinātības līmeņa izmaiņas bez papildus pasākumu īstenošanas Latvijā, 2006. – 2020.g.	145. lpp.
5.2. attēls	Nereģistrētās nodarbinātības līmeņa tendences atsevišķās nozarēs Latvijā bez papildus pasākumu īstenošanas 2006. – 2020.g.	146. lpp.
5.3. attēls	Nereģistrētās nodarbinātības līmeņa izmaiņas atsevišķu alternatīvu īstenošanas rezultātā Latvijā 2006. – 2020.g.	147. lpp.
5.4. attēls	Alternatīvu izmaksu salīdzinājums	148. lpp.
5.5. attēls	Nereģistrētās nodarbinātības samazinājuma novērtējums atsevišķu alternatīvu īstenošanas gadījumā Latvijā 2006. – 2020.g.	149. lpp.
5.6. attēls	Papildus ieņēmumu un neieņemto nodokļu salīdzinājums alternatīvu īstenošanas rezultātā Latvijā 2006. – 2020.g.	150. lpp.
5.7. attēls	Prognozētā naudas plūsma atsevišķu alternatīvu īstenošanas gadījumā Latvijā 2006. – 2020.g.	151. lpp.
5.8. attēls	Ikgadējās diskontētās naudas plūsmas novērtējums atsevišķu alternatīvu īstenošanas rezultātā Latvijā 2006. – 2020.g.	152. lpp.
5.9. attēls	Alternatīvu īstenošanas galvenie rezultāti	153. lpp.
5.10. attēls	Alternatīvu finansiālā rezultāta jūtīgums	159. lpp.

SAĪSINĀJUMU SARAKSTS

Saīsinājums	**Atšifrējums**
CSP	Centrālā statistikas pārvalde
EK	Eiropas Komisija
EM	Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija
EM (BD)	Latvijas Republikas Ekonomikas ministrijas Būvniecības departaments
EP	Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija/ Valsts Policija/ Galvenā Kriminālpolicijas pārvalde/ Ekonomikas Policijas pārvalde
ES	Eiropas Savienība
FM	Latvijas Republikas Finanšu ministrija
IKP	Iekšzemes kopprodukts
LBA	Latvijas Būvnieku asociācija
LBAS	Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība
LM	Latvijas Republikas Labklājības ministrija
LNNP	Latvijas Nacionālais nodarbinātības plāns
LTA	Latvijas Tirgotāju asociācija
LU	Latvijas Universitāte
MK	Ministru kabinets
NKP	Nacionālais kopprodukts
NKS	Nacionālo kontu sistēma
NOK	Norvēģijas krona
NVA	Nodarbinātības valsts aģentūra
PMLP	Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde
VDI	Valsts darba inspekcija
VID	Latvijas Republikas Valsts ieņēmumu dienests
VR	Valsts robežsardze
VSAA	Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra
VSAOI	Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas

TERMINU DEFINĪCIJAS UN SKAIDROJUMI

„Aplokšņu alga"

Darba atalgojuma daļa, par kuru netiek maksāti nodokļi un valsts sociālās apdrošināšanas maksājumi.

„Elektrības patēriņa metode"

Viena no metodēm nereģistrētās nodarbinātības apzināšanai. Metodes pamatā ir informācijas iegūšana par elektrības patēriņu (izlases veidā veicot apsekojumu – tiešās intervijas), iegūtos datus salīdzinot ar informāciju par elektrības piegādi (izmantojot elektrības piegādātāju sniegto informāciju). Iegūtā starpība ļauj noteikt nereģistrētās nodarbinātības apmērus valstī.

Ēnu ekonomika (neoficiālā ekonomika) valsts ekonomikas daļa, kurā darījumu transakcijas noris ārpus oficiālās grāmatvedības.

Gadījuma darbs

Vienreizējas izpildes akorddarbs (par kuru maksā pēc padarītā darba apjoma), kas tiek veikts ārpus pamatdarba.

Legāli nodarbināts ir jebkurš Latvijas iedzīvotājs vai ārzemnieks, kas ir noformējis darba tiesiskās attiecības saskaņā ar Latvijas normatīvajiem aktiem (ir noslēgts darba līgums un tiek veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas un iedzīvotāju ienākuma nodokļa maksājumi).

Neformālās darba attiecības ir viena no nereģistrētās nodarbinātības formām – darba attiecības starp darba devēju un darba ņēmēju bez darba līguma.

Nelegālais imigrants ieceļotājs no citām valstīm, kas nepiesaka sevi valsts varas iestādēm, atbilstoši Latvijas Republikas normatīvajiem aktiem.

Nelegāli nodarbināta persona ir tā, kas nav noformējusi darba tiesiskās attiecības saskaņā ar Latvijas normatīvajiem aktiem.

Nereģistrētās nodarbinātības formas: darbs bez darba līguma (jebkāda veida līgumiskām attiecībām); darbs, par kuru daļēji netiek maksāti nodokļi un valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas („aplokšņu alga", pašnodarbināto atalgojuma un honorāru daļa, par kurām netiek nomaksāti nodokļi); darbs virs darba līgumā noteiktā laika, par kuru netiek veikta darba samaksa (neapmaksātas virsstundas, darbinieks nesaņem pilnīgu atalgojumu atbilstoši nostrādātajam darba laikam).

Nereģistrētā nodarbinātība ir nodarbinātība bez darba līguma vai ar darba līgumu, kas nav noformēts atbilstoši spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem (nelegālā nodarbinātība), ar daļēji

nenomaksātiem nodokļiem un valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām („aplokšņu alga", pašnodarbināto atalgojuma un honorāru daļa, par kuru netiek nomaksāti nodokļi) un nodarbinātība virs darba līgumā noteiktā laika, par kuru netiek veikta darba samaksa (nepilnīga darba laika uzskaite).

Nereģistrētā uzņēmējdarbība

Saimnieciska darbība, kuru peļņas gūšanas nolūkā veic persona vai personu grupa, kura to veic, nereģistrējot atbilstoši pastāvošajiem normatīvajiem aktiem.

Nereģistrēti nodarbinātais

Darbinieku var uzskatīt par **nereģistrētu**, ja piemērojams vismaz viens no šādiem kritērijiem:

a) darbinieks veic vai piedalās nereģistrētā uzņēmējdarbībā (pilnīgi nereģistrētais darbinieks);
b) darbinieks tiek nodarbināts pie reģistrēta darba devēja, bet nav reģistrēts atbilstoši valsts likumdošanai un normatīvajiem aktiem, t.i., ***bez darba līguma*** (pilnīgi nereģistrētais darbinieks) ;
c) darbinieks tiek nodarbināts pie reģistrētā darba devēja ***uz darba līguma pamata***, bet saņem atalgojumu, par kuru daļēji vai pilnībā netiek nomaksāti nodokļi (tā saucamā „aplokšņu alga") (daļēji nereģistrēts darbinieks);
d) darbinieks tiek nodarbināts pie reģistrēta darba devēja ***uz darba līguma pamata***, bet netiek uzskaitītas virsstundas, darbs brīvdienās un svētku dienās (daļēji nereģistrēts darbinieks).

IEVADS

Lai gan pēdējos gados Latvijas darba tirgū ir vērojamas vairākas pozitīvas tendences (bezdarba līmenis ir samazinājies par vairākiem procentiem, ir panākts vidējās darba algas pieaugums, kā arī pakāpeniski tiek paaugstināta minimālā darba alga), joprojām pastāv vairākas būtiskas problēmas: salīdzinoši augsts strukturālā bezdarba līmenis, salīdzinoši zema darba samaksa, kas daudzos sektoros nevar konkurēt ar Eiropas Savienības (ES) vidējo līmeni, kā arī augsts nereģistrētās nodarbinātības īpatsvars.

Nereģistrētās nodarbinātības izplatībai ir tālejošas sekas: samazinās valsts budžeta ieņēmumi, nereģistrēti strādājošie zaudē sociālās garantijas slimības vai darba zaudēšanas gadījumā, darba algu rādītāji uzrāda skaitļus, kas neatbilst reālajai iedzīvotāju pirktspējai. Līdz ar to nereģistrētās nodarbinātības apkarošana ir definēta kā viena no valsts prioritātēm.

Pēc Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) aprēķiniem 2004. gadā pārskatos neietvertā iekšzemes kopprodukta (IKP) daļa bija 11,5%, no tās lielāko daļu veidoja pārskatos neietverto strādājošo saražotā pievienotā vērtība un „aplokšņu algas" novērtējums (CSP 2007). Arī Somijas zinātnieku pētījumā „Darba dzīves barometrs"[1] vairāk nekā viena piektdaļa no aptaujātajiem darbiniekiem Baltijas valstīs ir atzinušies, ka saņem „slēptos" ienākumus jeb algu „aploksnē" (OSHA 2006). 2005. gadā Valsts darba inspekcija (VDI) atklāja 936 nelegāli (nereģistrēti) nodarbinātus cilvēkus. Pēc pārkāpumu konstatēšanas darba līgumi tika noslēgti ar 658 cilvēkiem, bet ar 278 cilvēkiem darba attiecības netika turpinātas. Lielākais atklāto nereģistrēti nodarbināto skaits bija šādās pilsētās: Rīgā – 204; Jelgavā – 101, Valmierā – 82; Daugavpilī – 70 (VDI 2006).

Kā nereģistrēto nodarbinātību veicinošus faktorus var minēt (VDI 2006): sarežģītu nodokļu sistēmu; nepilnīgu kontroles mehānismu; kontrolējošo institūciju sadarbības trūkumu; ekonomiskās noziedzības pieaugumu; fiktīvu uzņēmumu (uzņēmējsabiedrību) reģistrācijas iespējas; bezdarbu; zemu sabiedrības informētības līmeni par darba tiesību jautājumiem u.c.

1 Socioloģiska aptauja, kuru veica iedzīvotāju dzīves vietās visās trijās Baltijas valstīs vienlaicīgi. Pētījuma tika intervēti gan algotie darbinieki, gan uzņēmēji vecumā no 16 līdz 64 gadiem, kas dzīvo Igaunijā, Latvijā un Lietuvā. No Latvijas šajā pētījumā piedalījās 904 cilvēki.

Valstī tiek īstenoti vairāki pasākumi dažādās jomās nereģistrētās nodarbinātības mazināšanai. Vispirms jau tiek pilnveidota normatīvā bāze. Piemēram, ar MK 2004. gada 29. janvāra rīkojumu Nr. 50 apstiprinātas Pamatnostādnes „Par nelegālās nodarbinātības samazināšanas pasākumiem". Atbilstoši ES nodarbinātības vadlīnijām Latvijā tika apstiprināta Vienotā programmdokumenta 2004.-2006. gadam prioritāte „Cilvēkresursu attīstība un nodarbinātības veicināšana". Tomēr līdzšinējās aktivitātes nav devušas ievērojamus rezultātus un nereģistrētā nodarbinātība saglabājas augstā līmenī.

Šobrīd, saskaņā ar Vienotā programmdokumenta prioritātes „Cilvēkresursu attīstība un nodarbinātības veicināšana" norādīto informāciju, Eiropas Sociālā fonda ietvaros tiek īstenots Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi" projekts „Labklājības ministrijas pētījumi", kura ietvaros tiek veikti 13 pētījumi par dažādiem ar darba tirgu saistītiem jautājumiem. Programmas mērķis ir veicināt uz pētījumu rezultātiem balstītu nodarbinātības un sociālās politikas izveidi; programmu, kas veicina reģionu līdzsvarotu un ilgtspējīgu attīstību, uzlabošanu, radot pamatotu un efektīvu lēmumu pieņemšanas analītisko bāzi. Tādējādi tiek veicināts nodarbinātības pieaugums, iekļaujoša darba tirgus izveide un Latvijas tautsaimniecības vispārējā attīstība (LM 2005). Pētījumi un tiem izvirzītie darba uzdevumi ir savstarpēji saistīti – tie paredz veikt detalizētu analīzi un apsekojumus nacionālā un reģionālā līmenī, dzimumu un vecuma grupu griezumā.

Latvijā par nereģistrēto nodarbinātību līdz šim nav veikti specializēti pētījumi. Datus par situāciju Latvijā nereģistrētās nodarbinātības jomā var iegūt tikai netiešā veidā, izmantojot citu valstu pētījumus, piemēram, pētījumu par reģistrēto un nereģistrēto darba tirgu Centrālās un Austrumeiropas ES dalībvalstīs un kandidātvalstīs (Šneiders un Birgers (Schneider and Burger) 2004); pētījumu par neoficiālo ekonomiku bijušajās padomju republikās (Aleksejevs un Pails (Alexeev and Pyle) 2001), kā arī pētījumu par nedeklarēto darbu paplašinātajā ES (Rīnojs (Reenoy) 2001), kurā autors pieskaras arī Latvijas situācijas analīzei. Šajos pētījumos parasti tiek izmantota tā saucamā „elektrības patēriņa" metode, kā arī valūtas pieprasījuma un dinamiskā pieeja, kas netiek izmantotas pašreizējā pētījumā un tamdēļ arī netiek detalizēti iztirzātas. Atšķirībā no iepriekš veiktajiem zinātniskajiem pētījumiem par nereģistrētās nodarbinātības situāciju Latvijā pašreizējais pētījums aptver visu valsti gan profesiju, gan nozaru, gan reģionu, dzimumu un citu aspektu griezumā, ļaujot izdarīt daudz pamatotākus secinājumus.

Tādējādi pētījuma galvenais mērķis ir sniegt nereģistrētās nodarbinātības skaitlisko novērtējumu, to veicinošo iemeslu un faktoru analīzi, kā arī izstrādāt priekšlikumus nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai.

Lai sasniegtu pētījuma mērķi, tika izvirzīti šādi uzdevumi:

1. sniegt precīzu nereģistrētās nodarbinātības skaitlisko novērtējumu dzimumu griezumā, nacionālā un reģionālā (iespēju robežās plānošanas reģionu, rajonu un pirmā līmeņa pašvaldību) līmenī, ņemot vērā etniskos aspektus;
2. identificēt nereģistrētās nodarbinātības izplatību lauku un pilsētu, tautsaimniecības nozaru un dažādu iedzīvotāju grupu (dalījumā pēc vecuma, dzimuma, izglītības līmeņa un citiem kritērijiem) griezumā;
3. analizēt aktuālus nozares politikas plānošanas dokumentus un normatīvos aktus, lai iezīmētu izstrādātās politikas un tās īstenošanas kontekstu;
4. veikt analīzi par Latvijā attiecīgajā jomā veiktajiem pētījumiem;
5. veikt apskatu par svarīgākajiem līdzīgajiem pētījumiem (vismaz trijiem) valstīs, kurās ir Latvijai līdzīgas attīstības tendences;
6. sniegt praktisku aprakstu par to, kā veicamais pētījums atšķiras no citiem līdzīgiem pētījumiem Latvijā;
7. novērtēt pašreizējās nereģistrētās nodarbinātības mērīšanas metodes, noteikt nepieciešamās izmaiņas un uzlabojumus datu ieguves sistēmā, norādot risināšanas ceļus, izstrādāt jaunas nereģistrētās nodarbinātības mērīšanas metodes;
8. precizēt nereģistrēti nodarbinātā definīciju, akcentējot juridisko aspektu nereģistrētās nodarbinātības atklāšanā;
9. izvērtēt iespējas nereģistrēto nodarbinātību transformēt reģistrētajā:
    a) analizēt nereģistrēto nodarbinātību veicinošos faktorus un iespējas tos samazināt;
    b) izvērtēt pabalstu un nodokļu sistēmas uzlabošanu kā nereģistrētās nodarbinātības līmeni samazinošu faktoru;
    c) izvērtēt nodokļu un pabalstu sistēmas uzlabošanu kā darba meklētāju iesaistīšanos darbos ar zemu un vidēju darba algu veicinošu faktoru;
    d) piedāvāt iespējas, kā novērst darba samaksas uzrādīšanu nepilnā apmērā;
    e) izvērtēt imigrējušo darbaspēku kā nereģistrēto nodarbinātību ietekmējošu faktoru, atsevišķi analizējot no ES valstīm un no citām valstīm imigrējušo darbaspēku;

10. veikt iesaistīto institūciju darbības kapacitātes analīzi un kapacitātes paaugstināšanas iespēju izvērtējumu attiecībā uz preventīvo pasākumu organizēšanu un nereģistrētās nodarbinātības gadījumu atklāšanu un novēršanu. Izstrādāt priekšlikumus institūciju sadarbības un informācijas apmaiņas optimizēšanai, izvērtējot dažādu risinājumu efektivitāti (sniegt ieguldījumu – izdevumu prognozi);
11. balstoties uz Latvijā veiktajiem pētījumiem, svarīgākajiem līdzīgajiem pētījumiem citās valstīs un šā pētījuma rezultātiem, izstrādāt alternatīvas nozares politikas attīstībai. Veikt vismaz trīs (pēc pasūtītāja norādes) jaunu alternatīvu ietekmes uz nozari izvērtējumu, izstrādāt to ieviešanas plānu, iekļaujot izmaksu efektivitātes analīzi (*cost-efficiency analyses*).

Pētījuma mērķu sasniegšanai izmantotas vairākas savstarpēji papildinošas metodes: ekspertu aptaujas un intervijas, iepriekš veikto pētījumu rezultātu sekundārā analīze, darba jomas politikas plānošanas dokumentu un normatīvo aktu analīze, darbaspēka apsekojums, kā arī darba devēju aptauja. Pētījuma noslēgumā tika veikta integrēta iegūto rezultātu analīze. Iegūtie dati tika salīdzināti, izvērtēti un interpretēti to savstarpējas mijiedarbības kontekstā, kas ir šā pētījuma lielākā priekšrocība.

Pētījuma ietvaros ir izstrādāti secinājumi un rekomendācijas nereģistrētās nodarbinātības mazināšanai, kas kalpos kā atbalsts valsts politikas veidotājiem. Pētījuma rezultātus valsts pārvaldes iestādes var izmantot arī pētījumos par dažādām tautsaimniecības nozarēm, kā arī pilnveidojot darba tirgus piedāvājuma un pieprasījuma prognozēšanas modeļus. Pētījuma rezultātus var izmantot arī akadēmiskais personāls un augstskolu studenti, kā arī citi interesenti, iegūstot informāciju par valstī nozīmīgiem tautsaimniecības procesiem.

Pamatojoties uz pētījuma rezultātiem, tika izstrādātas iespējamās alternatīvas nozares politikas attīstībai – izmaiņu ieviešana pašreizējā nodokļu politikā, izmaiņas nereģistrētās nodarbinātības mērīšanā, kā arī nereģistrētās nodarbinātības apkarošanā iesaistīto institūciju darbības optimizēšanā.

Pētījuma Noslēguma ziņojums ir pieejams arī CD formātā (Labklājības ministrijā).

GALVENIE SECINĀJUMI UN IETEIKUMI

Pētījuma ietvaros veiktā analīze ļāva izdarīt secinājumus par nereģistrētās nodarbinātības apmēriem valstī, kā arī galvenajām problēmām tās mazināšanā.

Secinājumi

1. Saskaņā ar veikto izpēti, nereģistrētā nodarbinātība ir definējama kā nodarbinātība bez darba līguma vai ar darba līgumu, kas nav noformēts atbilstoši spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem, ar daļēji nenomaksātiem nodokļiem un valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām („aplokšņu alga", pašnodarbināto atalgojuma un honorāru daļa, par kuru netiek nomaksāti nodokļi) un nodarbinātība virs darba līgumā noteiktā laika, par kuru netiek veikta darba samaksa (nepilnīga darba laika uzskaite).
2. Pētījuma gaitā tika konstatēts, ka nereģistrētās nodarbinātības līmenis Latvijā ir relatīvi augsts, jo 2006. gadā vidēji katrs ceturtais Latvijas strādājošais (24%) tika nodarbināts bez darba līguma un/vai ar „aplokšņu algu". Līdz ar to budžetā gadā netika iekasēti aptuveni 334 milj. LVL.
3. Novērtējot nereģistrētās nodarbinātības līmeni pēc tās galvenajām formām, saskaņā ar darbaspēka apsekojuma un ekspertu aptaujas rezultātiem, ir secināts, ka no Latvijas nodarbinātajiem iedzīvotājiem darbspējīgā vecumā (15 – 74 gadi): pilnībā bez darba līguma strādā – 11,3% (aptuveni 121 tūkstotis iedzīvotāju), savukārt strādā ar darba līgumu, papildus saņemot „aplokšņu algu" – 12,7% (aptuveni 136 tūkstoši iedzīvotāju).
4. Analizējot nereģistrēto nodarbinātību Latvijas tautsaimniecības nozaru struktūras griezumā, tika secināts, ka nereģistrētā nodarbinātība ir ļoti izplatīta ne tikai būvniecībā (38,3% no nozarē nodarbinātajiem), bet arī lauksaimniecībā, medniecībā un mežsaimniecībā (30,2% no nozarē nodarbinātajiem).
5. Analizējot nereģistrētās nodarbinātības līmeni dzimumu griezumā, tika secināts, ka nereģistrētajā nodarbinātībā vīrieši iesaistās aptuveni divreiz reizes biežāk nekā sievietes (bez darba līguma strādājošo vidū ir 68% vīriešu un 32% sieviešu). Tomēr nav ļoti būtisku atšķirību starp cilvēkiem, kuri strādā bez darba līgumiem, vecumu (lai gan salīdzinoši augstāks nereģistrētās nodarbinātības īpatsvars ir vērojams vecuma grupā 15 – 24 gadi – 26%) un tautību griezumā (lielāks nereģistrētās nodarbinātības īpatsvars – 20,4% vērojams starp baltkrievu tautības cilvēkiem, tomēr tas ir vairāk saistāms ar nozari, kurā tie ir nodarbināti – būvniecību). Lielākoties nereģistrētajā nodarbinātībā ir iesaistīti cilvēki ar vidējo, vidējo profesionālo vai zemāka līmeņa izglītību. Saskaņā ar pētījuma rezultātiem nereģistrētajā nodarbinātībā biežāk iesaistās cilvēki no lauku rajoniem (20% no visiem laukos nodarbinātajiem ir iesaistīti kādā no nereģistrētās nodarbinātības aktivitātēm).

Vismazākais nereģistrētās nodarbinātības līmenis vērojams pilsētās (nereģistrētajā nodarbinātībā iesaistās aptuveni 15% no visiem nodarbinātajiem).

6. Darbaspēka apsekojuma analīze reģionālajā griezumā parāda, ka visaugstākais nereģistrētās nodarbinātības līmenis ir Zemgales plānošanas reģionā (21,2% no strādājošajiem ir nereģistrēti nodarbināti) un Vidzemes plānošanas reģionā (18,8% no strādājošajiem ir nereģistrēti nodarbināti). Viszemākais nereģistrētās nodarbinātības līmenis tika konstatēts Latgales plānošanas reģionā (9,8% no strādājošajiem ir nereģistrēti nodarbināti). Rajonu griezumā visaugstākais nereģistrētās nodarbinātības līmenis konstatēts Bauskas rajonā (ieskaitot Bauskas pilsētu) – 26% no strādājošajiem ir nereģistrēti nodarbināti un Saldus rajonā (ieskaitot Saldus pilsētu) – 21,9% no strādājošajiem ir nereģistrēti nodarbināti, kā arī Cēsu rajonā (ieskaitot Cēsu pilsētu) – 18,2% no strādājošajiem ir nereģistrēti nodarbināti. Viszemākais nereģistrētās nodarbinātības līmenis tika konstatēts Daugavpils rajonā un pilsētā – 5,2% no strādājošajiem ir nereģistrēti nodarbināti no strādājošajiem un Rēzeknes rajonā un pilsētā – 5,6% no strādājošajiem ir nereģistrēti nodarbināti.

7. Darbaspēka apsekojumā iegūtie rezultāti liecina, ka no iedzīvotāju viedokļa galvenie faktori, kas stimulētu nereģistrētās nodarbinātības transformāciju reģistrētajā, ir atalgojuma līmenis (51,24% no nereģistrēti nodarbinātājiem respondentiem), iespējas atrast jebkādu legālu darbu (15,21% no nereģistrēti nodarbinātājiem respondentiem), kā arī iespēja atrast legālu darbu savā profesijā (10,03% no nereģistrēti nodarbinātājiem respondentiem). Netieši situāciju darbaspēka tirgū, tai skaitā nereģistrētās nodarbinātības jomā, ietekmē valsts pasākumi uzņēmējdarbības attīstīšanā un uzņēmējdarbības vides uzlabošanā. Pārsvarā darbaspēka motivāciju legalizēt nereģistrētajā nodarbinātībā gūtos ienākumus sekmē tiešie valsts pasākumi, piemēram, nosakot minimālo darba algu un citus samaksas normatīvus, kā arī pilnveidojot sankciju sistēmu. Darbaspēka apsekojuma dati liecina, ka ieviešot soda sankcijas par iesaistīšanos nereģistrētajā nodarbinātībā, iedzīvotāji tās neuztvertu kā nopietnu iemeslu, lai legalizētu savus ienākumus (3,61% no nereģistrēti nodarbinātājiem respondentiem legalizētu darba attiecības, ja tiktu ieviestas soda sankcijas pret viņiem). Šobrīd spēkā esošās sankcijas ir ļoti vājas, turklāt pret darba ņēmējiem spēkā esošā likumdošana sankcijas neparedz.

8. No darbaspēka apsekojuma var secināt, ka aptuveni 5% no strādājošajiem netiek apmaksātas virsstundas, kas arī ir uzskatāms par nereģistrētās nodarbinātības veidu. Galvenie iemesli, kādēļ darbinieki strādā neapmaksātas virsstundas, ir interese par savu darbu, lojalitāte pret darba vietu, bailes zaudēt darbu.

9. Pētot nodokļu sistēmas ietekmi uz nereģistrētās nodarbinātības mazināšanu, ir secināts, ka pastāvošā iedzīvotāju ienākuma nodokļa likme (25%) ir relatīvi augsta, salīdzinot ar

uzņēmumu ienākumu nodokli (15%). Tas ir viens no nereģistrētās nodarbinātības izplatību veicinošiem faktoriem. Būtiski iemesli zemu atalgoto darbinieku iesaistīšanai nereģistrētajā nodarbinātībā ir zemais minimālās algas līmenis (viens no zemākajiem ES) un zemais ar iedzīvotāju ienākuma nodokli neapliekamo ienākumu līmenis.

10. Nereģistrētās nodarbinātības mazināšanā iesaistītās institūcijas veic atsevišķu nereģistrētās nodarbinātības formu apkarošanu. Pašreiz Latvijā nav institūcijas, kurai būtu uzticēta vadošā un koordinējošā loma nereģistrētās nodarbinātības apzināšanā un apkarošanā. Nereģistrētās nodarbinātības jomā valstī trūkst pilnīgas, apkopotas, sistematizētas un regulāri vāktas informācijas situācijas un iespējamo izmaiņu novērtēšanai un operatīvu pasākumu izstrādāšanai nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai.

11. Izvērtējot pētījumā piedāvāto politikas alternatīvu (Valsts politikas uzsvars uz darba devēju tiesībām un pienākumiem; Valsts politikas uzsvars uz darbinieku tiesībām un pienākumiem; Jaunas institūcijas sistēmas izveidošana) ietekmi uz nereģistrētās nodarbinātības samazināšanu, ekspertu novērtējuma rezultāti parādīja pirmās alternatīvas priekšrocības. Vērtējot nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas alternatīvu īstenošanas iespējamos ieguvumus, eksperti par svarīgākajiem uzskata sociālos ieguvumus: legāli nodarbināto sociālās garantijas pensionēšanās, slimības vai darba zaudēšanas gadījumā, sabiedrības apziņas paaugstināšanos, kas palielinātu darbinieku ieinteresētību darba tiesisko attiecību sakārtošanā.

Ieteikumi

1. Pētījumā „Nereģistrētās nodarbinātības novērtējums" iegūtie rezultāti, kas apstiprina augsto nereģistrētās nodarbinātības līmeni Latvijā un nereģistrētās nodarbinātības būtiskās ekonomiskās, politiskās un sociālās sekas, parāda, ka šī problēma būtu jārisina kompleksi – gan valstiskā, gan sabiedriskā līmenī. Nereģistrētās nodarbinātības samazināšanas pašreizējās sistēmas atsevišķu elementu pilnveidošana var dot ierobežotu efektu. Efektīvākais problēmas risināšanas veids ietver pasākumu kompleksu – attiecīgo normatīvo aktu un to izpildes pilnveidošanu, nodokļu sistēmas pilnveidošanu, administratīvo ietekmēšanas līdzekļu efektīvu pielietošanu, vadošās sistēmas funkciju attīstību un pārdali, jaunu tiesību piešķiršanu un atbildības noteikšanu. Vienlaikus ir jāatzīmē, ka gaidīto rezultātu sasniegšanai ir nepieciešams nodrošināt visu sistēmas elementu proporcionalitāti jeb optimālu savstarpēju atbilstību.

2. Sistēmas pilnveidošanas kodols ir nodarbinātības procesā iesaistīto subjektu motivācijas un stimulēšanas pilnveidošana atbilstoši sistēmas mērķiem. Nereģistrētās nodarbinātības kontroles un ierobežošanas sistēmas pilnveidošana satur virkni nepieciešamu pasākumu, kas ietver, bet neaprobežojas ar, sistēmas funkciju precīzu definēšanu, organizatoriskās struktūras pilnveidošanu, normatīvās bāzes attīstību (ekonomiskajā, administratīvajā un krimināla jā

likumdošanā), normatīvo aktu izpildes kontroles sistēmas attīstību, esošo valsts institūciju (VDI, VID u.c.) kapacitātes paaugstināšanu, informācijas plūsmas sistēmas pilnveidošanu, uzņēmējdarbības vides uzlabošanu. Lai izveidotu efektīvu nereģistrētās nodarbinātības apkarošanas sistēmu, jāpieņem nepārprotama, vienota terminoloģija, kas ļautu izvairīties no atšķirīgas vienu un to pašu terminu izpratnes un interpretācijas. Nepieciešams nošķirt terminus „nelegālā" nodarbinātība un „nereģistrētā" nodarbinātība. Nereģistrētā nodarbinātība ir nodarbinātība bez darba līguma vai ar darba līgumu, kas nav noformēts atbilstoši spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem (nelegālā nodarbinātība), ar daļēji nenomaksātiem nodokļiem un valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām („aplokšņu alga", pašnodarbināto atalgojuma un honorāru daļa, par kuru netiek nomaksāti nodokļi) un nodarbinātība virs darba līgumā noteiktā laika, par kuru netiek veikta darba samaksa (nepilnīga darba laika uzskaite).

3. Jāveic izmaiņas normatīvajos aktos. Pirmkārt, LM jāierosina papildināt Darba likuma 39.pantu, paredzot obligātu līguma noslēgšanu rakstiskā formā un izsakot to šādā redakcijā „darba līgums uzskatāms par noslēgtu ar brīdi, kad darbinieks un darba devējs ir *rakstiski* vienojušies par veicamo darbu un darba samaksu...". Otrkārt, nepieciešams pastiprināt sankcijas par iesaistīšanu un iesaistīšanos nereģistrētās nodarbinātības aktivitātēs gan darba devējiem, gan darba ņēmējiem. Darba devējiem ir jānosaka būtiski lielākus sodus par darbinieku nereģistrētu nodarbināšanu, un īpaši, ja pārkāpums ir konstatēts atkārtoti. Jānosaka sankcijas arī darba ņēmējiem, kuri strādājuši bez darba līguma vai ar darba līgumu, papildus darba samaksu saņemot kā „aplokšņu algu". Šāds aspekts tiek izvirzīts, ņemot vērā, ka proporcionāli mazāku (tomēr arī pietiekoši nozīmīgu) sankciju ieviešana arī pret darba ņēmējiem stimulētu viņus neiesaistīties šāda veida aktivitātēs (piedāvājums stimulē pieprasījumu), interesēties par nomaksāto nodokļu apmēru, kā arī ziņot atbildīgajām institūcijām par darba pārkāpumiem uzņēmumā.

4. Par būtisku nosacījumu nereģistrētās nodarbinātības apzināšanā un novēršanā var uzskatīt vienotas datu bāzes izveidošanu, kurā konkrēta valsts institūcija (piemēram, VDI) aprakstītu un reģistrētu visus nereģistrētās nodarbinātības gadījumus, norādot arī konkrētu uzņēmumu nosaukumus. Jau šobrīd nereģistrētajā nodarbinātībā iesaistīto uzņēmumu nosaukumi tiek publicēti presē, tomēr lielākoties sabiedrība uzzina tikai par lielākajiem nodokļu nemaksātājiem. Savukārt visu nereģistrētās nodarbinātības aktivitātēs iesaistīto uzņēmumu savietošana datu bāzē (publiski pieejamā) būtu efektīva, jo sniegtu informāciju par konkrēto uzņēmumu gan viņa sadarbības partneriem, gan darba ņēmējiem, gan arī sabiedrībai kopumā. Tāpat nepieciešams turpināt informēt sabiedrību ar masu saziņas līdzekļu starpniecību par konkrētiem uzņēmumiem un gadījumiem, kuros tiek atklāti nereģistrētās nodarbinātības gadījumi.

1. PĒTĪJUMA NORMATĪVIE UN TEORĒTISKIE PAMATI

1.1. Normatīvo aktu, politikas plānošanas dokumentu un citu nozīmīgāko dokumentu apskats

Apakšnodaļā ir veikta svarīgāko nozares politikas plānošanas dokumentu un tiesību aktu analīze nereģistrētās nodarbinātības jomā. Tā ir ļāvusi pilnīgāk izprast situāciju darba tirgū, apzinot gan tos jautājumus, kas jau tiek risināti darba tirgus un jo īpaši nereģistrētās nodarbinātības aspektā, gan arī tos, kuru risināšana šobrīd nav uzsākta vai arī ir uzsākta ļoti minimālos apmēros. Dokumentu analīze ir kalpojusi kā priekšnosacījums gan darbaspēka apsekojuma, gan darba devēju, gan ekspertu interviju un aptauju jautājumu izstrādē, jo ir sniegusi vispārēju ieskatu par valstī veiktajiem pasākumiem. Atsevišķos gadījumos pētnieki ir ierosinājuši nepieciešamos uzlabojumus nozares politikas dokumentos un tiesību aktos. Veiktā analīze sniedza ieguldījumu pētījuma secinājumu un rekomendāciju izstrādē, kā arī sekmēja pētījumam nepieciešamo alternatīvu izstrādi.

1. Lisabonas stratēģija. ES Lisabonā izvirzīja stratēģisku mērķi kļūt par konkurētspējīgāko un dinamiskāko, uz zināšanām balstīto, ekonomiku pasaulē, nodrošinot sekmīgu ekonomisko izaugsmi un sociālo kohēziju. Lisabonas nodarbinātības scenārijs „No cīņas ar bezdarbu līdz ekonomiski neaktīvo resursu aktivizēšanai" ir izstrādāts laika periodam līdz 2015. gadam. ES Padome Stokholmā, atbalstot Lisabonā izvirzītos mērķus 2010. gadam (nodarbinātības līmenis – 70%, t.sk. sievietēm – 60%), ieviesa starpposma mērķus 2005. gadam: nodarbinātības līmenis – 67%, t.sk. sievietēm – 57%, kā arī 2010. gadā – 50% nodarbinātības līmenis personām vecuma grupā 55-64 gadi. ES iekļaujoša darba tirgus izveidi un attīstību uzskata par vienu no būtiskākajiem aspektiem cīņā ar nabadzību un sociālo atstumtību.
Latvijai būtu jāpieliek zināmas pūles (lai gan jāatzīst, ka situācija pēdējos gados ir krasi uzlabojusies), lai sasniegtu minētos rādītājus un, lai to izdarītu, ir sagatavoti vairāki dokumenti, kas aprakstīti nākamajās sadaļās.

2. Latvijas nacionālā Lisabonas programma 2005.-2008. gadam. Programma ir politikas plānošanas dokuments, kas norāda, kā Latvija 2005.-2008. gadā, balstoties uz Padomes 2005. gada jūlijā apstiprinātajām Integrētājām pamatnostādnēm, sasniegs Lisabonas stratēģijas mērķus. Dokumenta mērķis ir veicināt valsts izaugsmi un nodarbinātību.

Programma atspoguļo Latvijas būtiskākās problēmas Lisabonas stratēģijas mērķu sasniegšanai, norāda galvenos rīcības virzienus un pasākumus problēmu risināšanai, kā arī mērķu sasniegšanas rezultatīvos rādītājus. Tajā pašā laikā dokumentā tiek uzsvērts, ka „Latvijā neparedz ne likmes diferencēšanu, ne īpaša nodokļa režīma noteikšanu kādai atsevišķai nodokļu maksātāju kategorijai". Tomēr – ņemot vērā, ka VSAOI ir jāmaksā tikai personām, kuras gada laikā ir sasniegušas ienākumus līdz 23 800 Ls (MK 06.06.2000. noteikumi Nr.193 „Noteikumi par valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu objekta minimālo un maksimālo apmēru"), šāds aspekts būtu jānorāda arī informatīvajos materiālos, jo sniegtu precīzāku informāciju par valstī pastāvošo sistēmu.

3. Eiropas nodarbinātības stratēģija. Tās mērķis ir palīdzēt cilvēkiem labāk sagatavoties darbam un novērst cilvēku izstumšanu no darba vides un, iespējams, no sabiedrības kopumā. Tā arī ir vērsta uz to, lai izveidotu labāku vidi jaunu darba vietu radīšanai.

4. Latvijas Kopējais sociālās iekļaušanas memorands. Tajā ir definēti galvenie mērķi nabadzības un sociālās atstumtības jautājumu risināšanai, minēti lielākie politiskie pasākumi, ko veikusi Latvija uz vienošanās pamata, veidojot valsts politiku saskaņā ar ES kopējiem mērķiem, un noteiktas galvenās politiskās jomas, kurās turpināt tālāku monitoringu un politikas izvērtēšanu.
Relatīvi lielai daļai nodarbināto reālie ienākumi no darba netiek oficiāli uzrādīti. Sociālās iemaksas un ienākumu nodokļu maksājumi šīm personām tiek veikti no minimālās darba algas. Tādējādi ievērojami naudas līdzekļi nevar tikt izmantoti valsts noteikto garantiju nodrošināšanai. Šā iemesla dēļ sociālās drošības pakalpojumi, kas ir tieši atkarīgi no veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām, netiek pilnveidoti un attīstīti pietiekami strauji.

5. Latvijas Nacionālais rīcības plāns nabadzības un sociālās atstumtības mazināšanai (2004-2006). Saskaņā ar Eiropas sociālās iekļaušanas stratēģiju kopš 2001.gada visas ES dalībvalstis reizi divos gados izstrādā savus nacionālos rīcības plānus cīņai ar nabadzību un sociālo atstumtību. Rīcības plāns ir izstrādāts, pamatojoties uz Latvijas valdības un EK Kopējā sociālās iekļaušanas memorandā izvirzītajiem mērķiem un prioritātēm, kas ilgtermiņā jāīsteno, lai Latvijā samazinātu nabadzību un sociālo atstumtību. Rīcības plānā ir definēti mērķi un pasākumi, kas bija jāīsteno divos gados (2004-2006) nodarbinātības, izglītības, mājokļu, veselības, sociālo pakalpojumu, transporta, juridiskās palīdzības, kultūras un citās jomās.

6. Vienotais programmdokuments 2004.-2006. gadam. Vienotais programmdokuments jeb Latvijas Attīstības plāns – Latvijas valdības stratēģija un prioritātes 2004.-2006. gadam, lai veicinātu sociālekonomisko apstākļu izlīdzināšanu, izmantojot ES struktūrfondu finansējumu (izstrādāja Latvija, apstiprināja EK 2003. gada 18. decembrī). Viena no programmdokumentā iekļautajām prioritātēm bija cilvēkresursu attīstība un nodarbinātības veicināšana.

7. Koncepcija dzimumu līdztiesības īstenošanai. Dokumenta mērķis ir veicināt dzimumu līdztiesības jautājumu efektīvu, integrētu un koordinētu risināšanu, lai ikvienam Latvijas iedzīvotājam nodrošinātu cilvēktiesības un sekmētu tautas sociālo un ekonomisko attīstību. Koncepcijā aplūkota pašreizējā dzimumu līdztiesības situācija ekonomikā, pārstāvniecības institūcijās, sociālajā dzīvē, pilsoniskajā sabiedrībā un pastāvošie stereotipi, kā arī statistikas dati.

8. Koncepcija par minimālo darba algu. Koncepcijas mērķis ir noteikt minimālās mēneša darba algas noteikšanas pamatprincipus, atbilstoši kuriem normāla darba laika ietvaros tiktu garantēta minimālā darba alga, kas nodrošinātu darbiniekiem vismaz minimālus dzīves apstākļus atbilstoši Latvijas ekonomiskajai situācijai, tādējādi garantējot arī darba devējiem iespēju savlaicīgi plānot minimālās mēneša darba algas izmaiņas.
Koncepcija paredz pārejas periodā minimālās darba algas paaugstināšanu līdz 50% no strādājošo mēneša vidējās bruto darba samaksas par iepriekšējo gadu.

9. Pamatnostādnes „Par nelegālās nodarbinātības samazināšanas pasākumiem darba jomā" (MK 2004. gada 29. janvāra rīkojums Nr. 60). Pamatnostādnes norāda uz galvenajiem pasākumiem nereģistrētās nodarbinātības mazināšanai, kā arī nosauc galvenās atbildīgās institūcijas par nereģistrētās nodarbinātības mazināšanu. Pamatnostādnes tiek uzskatītas par vienu no pilnīgākajiem dokumentiem nereģistrētās nodarbinātības mazināšanai. Tajā pašā laikā būtu nepieciešams veikt atsevišķus precizējumus, piemēram, nodalīt nereģistrēto un nelegālo nodarbinātību, jo dokumentā termini tiek atainoti salīdzinoši neprecīzi, noteikt arī precīzākas nereģistrētās nodarbinātības apkarošanā iesaistīto institūciju funkcijas, jo, aicinot piedalīties ekspertu intervijās institūcijas, kas, saskaņā ar minētajām pamatnostādnēm ir iesaistītas nereģistrētās nodarbinātības apkarošanā, tika saņemti daudzi atteikumi norādot, ka konkrētā institūcija ar šādiem uzdevumiem nav saistīta.

10. Darba likums (pieņemts 2001.g.). Darba likums ir galvenais normatīvais akts darba tiesisko attiecību jomā. Analizējot Darba likumu ES pamatdirektīvu kontekstā, jāsecina, ka direktīva 91/533/EEK par darba devēja pienākumu informēt darbiniekus par darba līguma vai darba attiecību nosacījumiem /*Council Directive 91/533/EEC of 14 October 1991 on an employer's obligation to inform employees of the conditions applicable to the contract or employment relationship/* paredz pienākumu darba devējam rakstiski informēt par galvenajiem darba līguma vai darba attiecību aspektiem. Latvijā šie nosacījumi ir iekļauti Darba likuma 40.pantā. Diemžēl Latvijā pastāv daudz pārkāpumu attiecībā uz darba līguma formu, kā arī uz paša darba līguma noslēgšanu. Lai atvieglotu pierādīšanas slogu tiem darbiniekiem, kuri cenšas pierādīt darba vienošanās esamību, likumā būtu skaidri jānorāda, ka tās ir jāslēdz rakstiski, LM ierosinot papildināt Darba likuma 39. pantu, paredzot obligātu līguma noslēgšanu rakstiskā formā un izsakot to šādā redakcijā „darba līgums uzskatāms par noslēgtu ar brīdi, kad darbinieks un darba devējs ir *rakstiski* vienojušies par veicamo darbu un darba samaksu...".. Lai gan daudzu valstu likumdošana paredz, ka darba līgums var būt vai nu rakstisks, vai mutisks, mutiska vienošanās var mudināt darbinieku apstrīdēt savu darba ņēmēja statusu. Un otrādi, rakstiskas informācijas esamība atvieglo darbiniekam ar šā statusa pierādīšanu saistīto uzdevumu.

1.2. Nodokļu, sociālo pabalstu un sociālās apdrošināšanas sistēmas raksturojums Latvijā

Nodokļi ietekmē gan darba devēja, gan darbinieka lēmumu par darba attiecību juridisko statusu. No darba devēja viedokļa nodokļi ir tiešs ražošanas izmaksu elements, kas ietekmē uzņēmuma peļņu un no darbinieka viedokļa nodokļi ietekmē individuālos ienākumus, pirktspēju un iespējas apmierināt indivīda vajadzības.

Viens no nodokļu politikas un administrēšanas uzlabošanas jomas galvenajiem darbības virzieniem ir aktīva vēršanās pret izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, tostarp „aplokšņu algām".

Latvijā no 2004. gada darbojas 10 nodokļi, un tos regulē plaša normatīvā bāze – likumi: „Par nodokļiem un nodevām"; „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli"; „Par uzņēmumu ienākuma nodokli"; „Par nekustamā īpašuma nodokli"; „Par pievienotās vērtības nodokli"; „Par akcīzes nodokli"; „Par dabas resursu nodokli"; „Par muitas nodokli"; „Par izložu un azartspēļu nodokli"; „Par vieglo automobiļu un motociklu nodokli". Bez galvenā likuma par katru nodokli ir papildus arī citas regulācijas: MK noteikumi un dažādi citi normatīvie akti. Jāuzsver, ka visi nodokļi lēmuma pieņemšanu par darba attiecību juridisko statusu neietekmē

vienādi. Galvenā loma ir tiešajiem nodokļiem, it īpaši iedzīvotāju ienākuma nodoklim un valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām. Izvērtējot nereģistrēto darba attiecību ieguvumus un zaudējumus saistībā ar iepriekšminētajiem nodokļiem, jānorāda, ka gan darba devējam, gan darbiniekam ir katram savi apsvērumi un dažkārt tie ir savstarpēji pretrunīgi.

Kā jau minēts, viens no būtiskākajiem darba attiecību juridisko statusu ietekmējošiem nodokļiem ir iedzīvotāju ienākuma nodoklis.
Likums „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" ir pieņemts 1993. gadā, un gadu gaitā tam ir bijusi virkne (18 reizes) grozījumu un papildinājumu, kas ir iezīmēti arī dokumentā „Makroekonomiskās attīstības un fiskālās politikas pamatnostādnes 2006. – 2010. gadam".
Iedzīvotāju ienākuma nodokļa likumu papildina arī vairāki MK noteikumi, kas regulē atsevišķas nodokļa likuma piemērošanas normas.

No darba devēja viedokļa iedzīvotāju ienākuma nodokļa likums kopumā ir vērtējams kā nereģistrēto nodarbinātību veicinošs. Iedzīvotāju ienākuma nodoklis sastāv no:

- algas nodokļa, ko par darbinieka gūtajiem ienākumiem aprēķina un maksā darba devējs;
- patentmaksas, kas ir pašvaldību noteikts avansa maksājums par atsevišķu veidu saimnieciskās darbības veikšanu;
- nodokļa par ienākumiem no saimnieciskās darbības, ja tie nav uzņēmumu ienākuma nodokļa objekts, un nodokļa no citiem ienākuma avotiem.

Dziļāk analizējot likuma būtību, var secināt, ka no darba devēja viedokļa ir vairākas problēmas:

- iedzīvotāju ienākuma nodoklim ir augsta likme – 25% no taksācijas periodā gūtajiem apliekamajiem ienākumiem. Individuālo uzņēmumu, arī zemnieku un zvejnieku saimniecību, īpašnieki, kas taksācijas periodā ir guvuši ienākumus, kuri nav aplikti ar uzņēmumu ienākuma nodokli, maksā 25% likmi. Salīdzinājumam uzņēmumu ienākuma nodokļa likme ir tikai 15%, līdz ar to ir izdevīgāk reģistrēties kā šā nodokļa maksātājam, bet lai to darītu, ir jāatbilst zināmiem kritērijiem;
- zems ar nodokli neapliekamais minimums: 2006. gadā – 32 Ls; 2007. gadā – 50 Ls;
- zems gada attaisnoto izdevumu apjoms – 150,00 Ls;
- iedzīvotāju ienākuma nodoklim ir samērā plaša apliekamā bāze (likuma 8. pants).

No darbinieka viedokļa – darbinieks ir ieinteresēts, lai ienākumi segtu viņa ikdienas vajadzības. Iedzīvotāju ienākuma nodoklis ievērojami samazina reāli saņemamo naudas summu:

- zems neapliekamais minimums;
- zems gada attaisnoto izdevumu apjoms;
- pārāk maza atvieglojumu summa par apgādājamiem;
- augsta nodokļa likme (it īpaši pie zemiem ienākumiem).

Pretruna starp darba devēja un darbinieka interesēm: darbinieks ir ieinteresēts lielākā minimālā algā, taču darba devējam tas nav izdevīgi.

Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas

Saskaņā ar likumu „Par valsts sociālo apdrošināšanu" (01.01.1998.) VSAOI maksātāji ir darba devēji (24,09% no mēneša darba samaksas fonda) un darbinieki (9,0% no mēneša darba algas).

Atšķirībā no iedzīvotāju ienākuma nodokļa šim maksājumam ir ļoti plaša apliekamā bāze, jo šajā gadījumā nepastāv nedz neapliekamais minimums, nedz atvieglojumi, nedz attaisnotie izdevumi. Vienīgais atvieglojums ir VSAOI maksimālā apjoma noteikšana – VSAOI iemaksu objekta maksimālais apmērs ir 23 800 latu gadā (MK 2000. gada 6. jūnija noteikumu Nr. 193 „Noteikumi par valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu minimālo un maksimālo apmēru" otrais punkts). Tādējādi sociālās iemaksas uzskatāmas par galveno darba devēju problēmu. Sociālās apdrošināšanas iemaksas ievērojami paaugstina ražošanas izmaksas uzņēmumā. Likums „Par valsts sociālo apdrošināšanu" paredz iespēju fiziskām personām veikt sociālās apdrošināšanas iemaksas brīvprātīgi un tādējādi veidot pensijas uzkrājumus. Līdz ar to tiek apmierināta būtiska darbinieka interese – materiālais nodrošinājums vecumdienās. Taču, strādājot bez darba līguma, darbiniekam zūd iespēja uz pārējo sociālo risku apdrošināšanu: bezdarbs, invaliditāte, maternitāte, negadījumi darbā, slimība.

Sociālie pabalsti

Analizējot pašreizējo LR pabalstu sistēmu un tās normatīvo bāzi, var secināt, ka sociālie pabalsti arī ir viens no ekonomiskajiem faktoriem, kas ietekmē nodarbinātību, tai skaitā arī nereģistrēto. Vērtēt sociālo pabalstu ietekmi uz nodarbinātību tikai kā pozitīvu vai negatīvu

nebūtu pareizi, jo pabalstu sistēma daudzās valstīs, tai skaitā arī Latvijā, ir komplicēta un daudzpusīga. Latvijas sociālās drošības sistēma tika izveidota pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā. Attīstoties tirgus ekonomikai, nācās pilnveidot arī sociālos pabalstus, taču bieži vien tie tika orientēti tikai uz vienu mērķi: nodrošināt fiziskās personas ar iztikas līdzekļiem sociāli grūtajos un nelabvēlīgajos dzīves periodos. Taču līdztekus tam pabalsti netika saistīti ar nodarbinātību un neveicināja to saņēmēju ieinteresētību iekļauties darba tirgū. Lai saņemtu gan pabalstus, gan ienākumus no darba, daļa darbaspējīgo iedzīvotāju izvēlas strādāt nereģistrēti vai ar daļēji nelegālu atalgojumu, jo esošā pabalstu likumdošana paredz arī ierobežojumus pabalstu saņemšanā tiem, kuri strādā legālu algotu darbu. Pētījuma ietvaros tika izpētīta pašreizējā Latvijas sociālās apdrošināšanas un sociālās palīdzības sistēma. Uzsākot sociālo reformu 1996. gadā, tika nošķirti sociālās apdrošināšanas pabalsti, pensijas un kompensācijas, kuras finansē no sociālās apdrošināšanas budžeta, no sociālās palīdzības pabalstiem, atlīdzībām un kompensācijām, kuras finansē valsts un pašvaldību pamatbudžeti. Pašreizējā Latvijas sociālās drošības sistēma garantē iedzīvotājiem plašu sociālo pakalpojumu klāstu. Sociālā apdrošināšana kā sociālās drošības sistēmas nozīmīgākā sastāvdaļa garantē strādājošajiem materiālu nodrošinājumu slimības, grūtniecības, dzemdību, invaliditātes, vecuma, kā arī bezdarba gadījumā. Strādājošā nāves gadījumā tiesības uz materiālo nodrošinājumu pāriet tā apgādībā bijušajiem ģimenes locekļiem. Garantijas materializējas trīs valsts pensiju un piecu pabalstu veidā, kā arī vairākās izmaksās un atlīdzībās, kuras saistītas ar negadījumiem darbā. Valsts sociālā palīdzība garantē iedzīvotājiem sociālos pakalpojumus, kā arī naudas izmaksas un mantiskos pabalstus, kurus sniedz valsts un pašvaldību izveidotas institūcijas. Personai, kura saviem spēkiem nespēj nodrošināt sevi vai pārvarēt īpašas dzīves grūtības un kura nesaņem ne no viena cita pietiekamu palīdzību, ir tiesības uz valsts vai pašvaldības sniegtu personisku un materiālu palīdzību, kas atbilst tās vajadzībām, dod iespēju pašpalīdzībai un veicina personas iesaistīšanos sabiedrības dzīvē. Materiālā palīdzība izpaužas 12 pabalstu un atlīdzību veidā, kurus izmaksā no valsts budžeta, kā arī pašvaldību pabalstos un izmaksās no vietējiem budžetiem.

1.1. tabula

Latvijas sociālās drošības sistēmas pabalsti 2006. gadā

Pabalsti un pensijas, kas tiek aprēķināti, balstoties uz veiktajām valsts sociālās apdrošināšanas iemaksām	**Pabalsti un atlīdzības, kas tiek maksāti neatkarīgi no veiktajām valsts sociālās apdrošināšanas iemaksām**
1. Slimības pabalsts	1. Sociālās nodrošināšanas pabalsts
2. Maternitātes pabalsts	2. Bērna kopšanas pabalsts
3. Paternitātes pabalsts	3. Ģimenes pabalsts
4. Bezdarbnieka pabalsts	4. Pabalsts aizbildnim par bērna uzturēšanu
5. Apbedīšanas pabalsts	5. Atlīdzība par aizbildņa pienākumu pildīšanu
	6. Pabalsts invalīdiem par transporta izdevumiem
6. Vecuma pensija	7. Bērna aprūpes pabalsts audžuģimenē
7. Invaliditātes pensija	8. Speciālais pabalsts Latvijas neatkarības atgūšanas procesā bojā gājušo personu bērniem
8. Apgādnieka zaudējuma pensija	9. Atbalsts ar celiakiju slimiem bērniem
9. Speciālā (izdienas) pensija	10. Pabalsts sakarā ar bērna piedzimšanu
10. Pabalsti sakarā ar nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām: – atlīdzība darbspēju zaudējuma gadījumā; – atlīdzība apgādnieka zaudējuma gadījumā; – papildus izdevumu kompensācija darba negadījumos cietušo personu ārstēšanai, aprūpei un rehabilitācijai.	11. Bērna adoptācijas pabalsts
	12. Apbedīšanas pabalsts
	13. Pašvaldību pabalsts garantētā iztikas minimuma nodrošināšanai

Pašreizējo sociālas drošības sistēmu regulē vairāki likumi un MK normatīvie akti, no kuriem galvenie ir likums „Par sociālo drošību" (pieņemts 1995. gada septembrī un ar atsevišķiem vēlākiem grozījumiem un papildinājumiem reglamentē pašreizējās valsts sociālās drošības sistēmas pamatnostādnes), kā arī likums „Par apdrošināšanu bezdarba gadījumam" (pieņemts 1999. gada novembrī) un „Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām" (pieņemts 1995. gada novembrī).

Sociālās apdrošināšanas aspekti pamatoti likumā „Par valsts sociālo apdrošināšanu", kas pieņemts 1997. gada oktobrī. Likumā norādīts, kādas personas pakļautas valsts obligātajai sociālai apdrošināšanai un kādiem sociālās apdrošināšanas veidiem tās ir pakļautas.

Noteikts arī Latvijas Republikā nodarbināto ārzemnieku statuss. Likums arī nosaka darba devēja un darbinieka attiecības sociālo iemaksu veikšanā un atbildību par to.

Sociālās izmaksas – pensijas un pabalsti – saskaņā ar likumu „Par valsts sociālo apdrošināšanu" tiek konkretizētas speciālos likumos, kurus pieņēmusi Saeima. Kā galvenie likumi būtu minami (iekavās pieņemšanas laiks):

1. likums „Par valsts pensijām" (23.11.1995.) reglamentē trīs pensiju veidus: vecuma, invaliditātes un apgādnieka zaudējuma pensiju. Likums līdz ar vēlākiem grozījumiem nosaka, kā tiek saistīts pensijas apmērs ar sociālo iemaksu algas lielumu un kādi ir pensiju palielināšanas noteikumi nodarbinātajiem pensijas vecuma iedzīvotājiem.
2. likums „Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" (06.11.1995.) nosaka, ka apdrošinātajām personām tiek noteikti četri pabalsti: maternitātes (grūtniecības un dzemdību periods), paternitātes, slimību un apbedīšanas pabalsts. Visi pabalsti ir saistīti ar personas algotajiem ienākumiem, no kuriem veiktas sociālās iemaksas. Dažādie pabalstu ierobežojumi dažādi ietekmē nodarbinātību un atalgojumu par darbu, tādēļ jāveic šo pabalstu nosacījumu padziļināta izpēte.

Pamatojoties uz iepriekšminēto, varam secināt, ka pašreizējā sociālā sistēma ir salīdzinoši labvēlīga personām, kuras maksā nodokļus. Tajā pašā laikā būtu nepieciešami atsevišķi uzlabojumi, kuri analizēti pētījuma ietvaros.

Aprēķini liecina, ka nenomaksātais VSAOI apjoms gadā Latvijā ir aptuveni 200 miljoni LVL. Aprēķinos izmantoti šādi dati:

1. daļēji nereģistrēto darbinieku (par darba atalgojuma daļu netiek maksāti nodokļi un valsts sociālās apdrošināšanas maksājumi) skaits – 1071,6 tūkst. (nodarbināto skaits Latvijā 2006.g., CSP) x 12,7% = aptuveni 136 tūkst. cilvēki;
   nereģistrētās algas apmērs – vidēji 214 LVL mēnesī (vidējie „aplokšņu algas" ienākumi aptaujātajiem respondentiem ar darba līgumu, 314 respondenti), vai 2568 LVL/gadā;
   neiemaksātās VSAOI – 349,2 milj. LVL x 33,09% = aptuveni 115,6 milj. LVL;
2. pilnīgi nereģistrēto nodarbināto skaits – 1071,6 tūkst. (nodarbināto skaits Latvijā 2006.g., CSP) x 11,3% = 121,1 tūkst. cilvēki;
   nereģistrētās algas apmērs – vidēji 187 LVL mēnesī (vidējie ienākumi aptaujātajiem respondentiem bez darba līguma, 668 respondenti) vai 2 244 LVL gadā;
   neiemaksātās VSAOI – 271,7 milj. LVL x 33,09% = aptuveni 89,9 milj. LVL.

Aprēķinos izmantoti šādi dati:

1. daļēji nereģistrēto darbinieku skaits – 1071,6 tūkst. (nodarbināto skaits Latvijā 2006.g., CSP) x 12,7% = 136 tūkst. cilvēki;
   nereģistrētās algas apmērs – vidēji 214 LVL mēnesī (vidējie „aplokšņu algas" ienākumi aptaujātajiem respondentiem ar darba līgumu, 314 respondenti), vai 2 568 LVL/gadā;
   Kopējais gada ienākums 350 milj LVL. Ar nodokli apliekamais ienākums 350 milj. x 0,91 = 318 milj. LVL. Neiemaksātais iedzīvotāju ienākuma nodoklis – 318 milj. LVL x 25% = 79,5 milj. LVL;
2. pilnīgi nereģistrēto nodarbināto skaits – 1071,6 tūkst. (nodarbināto skaits Latvijā 2006.g., CSP) x 11,3% = aptuveni 121,1 tūkst. cilvēki;
   nereģistrētās algas apmērs – vidēji 187 LVL mēnesī (vidējie ienākumu aptaujātajiem respondentiem bez darba līguma, 668 respondenti)vai 2 244 LVL gadā;
   Kopējais gada ienākums 271,7 milj. LVL. Ar nodokli apliekamais ienākums 271,7 milj. x 0,91 = 247,2 milj. LVL. Neapliekamais minimums gadā 35 LVL x 12 x 117,9 tūkst. = 50,1 milj. LVL. Neiemaksātais iedzīvotāju ienākuma nodoklis (247,2 milj. LVL – 50,1 milj. LVL) x 25% = 49,1 milj. LVL.

Tādējādi nereģistrētās nodarbinātības rezultātā neieņemtie līdzekļi ir pietiekoši nozīmīgi, lai palielinātu pasākumus tās apkarošanai.

1.3. Datu un iepriekš veikto pētījumu apskats

Sadaļā sniegts galveno sekundāro datu apskats, kas tiešā vai netiešā veidā var raksturot nereģistrētās nodarbinātības apmērus. Dati ir arī kalpojuši par pamatu ekspertu interviju un ekspertu aptauju jautājumu izstrādē, kā arī darbaspēka apsekojuma un darba devēju aptaujas jautājumu izstrādē, jo ir ļāvuši noteikt jomas, kas šobrīd netiek pētītas nereģistrētās nodarbinātības kontekstā.

1.4. Pieejamie dati

Sadaļā apkopotie sekundārie dati atspoguļo oficiāli reģistrēto statistiku, piemēram, par iedzīvotāju skaitu dažādos Latvijas reģionos, rajonos un pilsētās, iedzīvotāju sadalījumu

tautību, vecumu un dzimumu griezumā, un tml. Tādējādi šie dati ir kalpojuši par pamatu projekta ietvaros īstenotā darbaspēka apsekojuma veikšanai (iedzīvotāju sadalījumam rajonu, pilsētu utt. griezumos), kā arī darbaspēka apsekojuma un darba devēju anketu sagatavošanai (atbildes uz projekta ietvaros īstenoto aptauju jautājumiem nedeva pieejamie sekundārie dati).

1. Centrālās statistikas pārvaldes (www.csb.lv) mājas lapā pieejamā informācija

- Darbaspēka apsekojuma rezultāti (tiek veikts vienu reizi ceturksnī).

Sniegta informācija par šādiem galvenajiem rādītājiem: ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, nodarbinātie iedzīvotāji, darba meklētāji, ekonomiski neaktīvie iedzīvotāji.

- Latvijas Statistikas gadagrāmata (izdota vienu reizi gadā).

Ietver informāciju par iedzīvotāju skaitu, ienākumiem, brīvā laika izlietojumu u.c. svarīgiem aspektiem.

2. Nodarbinātības valsts aģentūras (www.nva.lv) mājas lapā pieejamā informācija

- NVA publiskie pārskati par 2001., 2002., 2003., 2004. un 2005.gadu, kā arī Ziņojums par LNNP izpildi 2003. gadā, kurā ietverti šādi dati:
  1. reģistrētā bezdarba līmenis pārskata perioda beigās sadalījumā pa pilsētām, rajoniem;
  2. reģistrēto bezdarbnieku skaits pārskata perioda beigās sadalījumā pēc rajona, pilsētas; dzimuma; vecuma; izglītības; bezdarba ilguma;
  3. reģistrēto bezdarbnieku skaits sadalījumā pa problēmgrupām;
  4. reģistrēto darba meklētāju skaits pārskata perioda beigās sadalījumā pēc: rajona, pilsētas; dzimuma; vecuma;
  5. reģistrēto bezdarbnieku skaits ceturkšņa beigās sadalījumā pēc rajona, pilsētas, novada, pagasta; dzimuma;
  6. reģistrēto bezdarbnieku skaits ceturkšņa beigās sadalījumā pa profesijām;
  7. ceturksnī reģistrēto (darba devēju pieteikto) brīvo darba vietu skaits sadalījumā pa rajoniem; profesijām;
- darba devēju aptaujas.

Darba devēju aptaujas tiek organizētas divas reizes gadā: februārī un novembrī (tipiskākie mēneši). CSP veic respondentu atlasi tā, lai iegūtie dati būtu reprezentatīvi un darba devēji būtu aptaujāti proporcionāli – gan pēc nozarēm, gan pēc ģeogrāfiskā izvietojuma Izlasē tiek iekļauti 4000 darba devēji un tiek izveidota arī rezerve tā, lai kopumā tiktu iegūti dati no 4000 respondentiem. Parasti atteikumi veido mazāk nekā 10%.

Dati, kas iegūti darba devēju aptauju laikā:

- nodarbināto skaits sadalījumā pēc profesijām (profesiju klasifikatora kodi);
- plānotais nodarbināto skaits pēc pusgada sadalījumā pa profesijām;
- nodarbināto skaita samazināšanās iemesli;
- nodarbinātības veidi, kuros vērojama nodarbināto skaita palielināšanās;
- darba devēju pieprasītākās specialitātes, kurās darbiniekus vēlētos saņemt no NVA;
- darba devēju piedāvātās iespējas nodrošināt prakses savā uzņēmumā.

NVA pieejamā informācija dod iespēju analizēt datus par nodarbinātības politiku un aktuāliem nodarbinātības jautājumiem Latvijā, veiktajiem un plānotajiem pasākumiem cilvēkresursu attīstības jomā.

3. Valsts darba inspekcijas (www.vdi.gov.lv) mājas lapā pieejamā informācija

- VDI gada pārskati;
- iekļauts pārskats (statistika) par VDI veiktajiem pasākumiem nelegālās nodarbinātības mazināšanā.

Tā kā pieejamie dati tiešā veidā nenorāda uz nereģistrētās nodarbinātības apmēriem valstī, tos ir nepieciešams integrēt pētījumos, tādējādi panākot pilnīgākus rezultātus. Līdz ar to nākamajā sadaļā tiek atspoguļota analīze par nereģistrētās nodarbinātības jomā veiktajiem pētījumiem par situāciju Latvijā.

1.5. Analīze par attiecīgajā jomā veiktajiem pētījumiem par situāciju Latvijā

Līdz šim Latvijā veiktie pētījumi pietiekami detalizēti neatspoguļo nereģistrētās nodarbinātības problēmu. Vairāki pētījumi veikti par ēnu ekonomiku, kas ietver sevī nereģistrēto nodarbinātību, bet tomēr ir daudz plašāks jēdziens. Piemēram, Šneidera un Birgera pētījumā (Šneiders un Birgers (Schneider & Burger) 2004) nereģistrēti nodarbināto skaits Latvijā 2000. gadā tika novērtēts 30,1% apmērā no darbspējīgā vecuma iedzīvotāju skaita, bet ēnu ekonomika – 39,9% no IKP 2000. gadā. Citu valstu pētījumi tika izvēlēti, ņemot vērā, ka konkrētajās valstīs ir Latvijai līdzīgas attīstības tendences, vai arī salīdzinoši līdzīga situācija nereģistrētās nodarbinātības jomā.

Pētījums par neoficiālo ekonomiku bijušajās padomju republikās (Aleksejevs un Pule (Alexeev & Pyle) 2001)

Pētījums galvenokārt koncentrēts uz neoficiālās ekonomikas skaitlisko novērtēšanu bijušajās padomju republikās, izmantojot tā saucamo „elektrības patēriņa" metodi. Tiek secināts, ka iepriekšējos pētījumos šis faktors nav pietiekami ņemts vērā, turklāt daudz par zemu tiek novērtēts neoficiālās ekonomikas apjoms šajās valstīs. Līdz ar to autori piedāvā jaunu izvērtējumu un konstatē: lai noteiktu neoficiālās ekonomikas apjomu minētajās valstīs pārejas perioda laikā, svarīgi ir izmērīt neoficiālās ekonomikas apmērus arī pirms pārejas perioda sākuma. Tas pierāda, ka neoficiālā ekonomika ir vēsturisks fenomens, kuru tikai daļēji nosaka mūsdienu institucionālie faktori. 1.2. tabulā ir apkopots salīdzinājums, kurā atspoguļoti gan minētā pētījuma rezultāti, gan arī citos pētījumos iegūtie dati par neoficiālās ekonomikas daļu Latvijā.

1.2. tabula

Neoficiālās ekonomikas īpatsvars kopējā ekonomikā Latvijā 1989., 1994. un 1995.g. (dažādu autoru novērtējums)

Pētījums	Neoficiālās ekonomikas īpatsvars kopējā ekonomikā Latvijā (%)		
	1989	1994	1995
Kaufmans un Kaliberda (1996)	12	34,2	35,3
Džonsons, Kaufmans un Šleifers (1997)	12	–	35,3
Aleksejevs un Pails (2001)	22,1	–	40,9

Pētījums par nedeklarēto darbu paplašinātajā Eiropas Savienībā (Rīnojs (Reenoy) 2004). Šis pētījums ir visplašākais no līdz šim veiktajiem pētījumiem, kuros tiek analizēta arī situācija Latvijā.

Balstoties uz CSP datiem un eksperta vērtējumiem, tiek novērtēts nedeklarētā darba (nereģistrētā nodarbinātība) apjoms un dinamika 2000. gadā. Attiecībā uz Latviju pētījums norādīja uz šādiem aspektiem:

- lielākais nedeklarētā darba īpatsvars (nereģistrētā nodarbinātība) uzrādīts šādos sektoros: būvniecībā, tirdzniecībā, komercpakalpojumos (mākleri utt.) un individuālo pakalpojumu (frizieri, remonta darbi) sektorā, kur tas bija augstāks nekā vidējais – 25-30% (2000. gadā);

- nedeklarētais darbs (nereģistrētā nodarbinātība) tiek mērīts kā starpība starp nodarbināto skaitu, kas iegūts Uzņēmumu aptaujā, un deklarēto nodarbināto skaitu, kas uzrādīts Darbaspēka aptaujā;
- lielākā daļa ienākumu, kas gūti no nedeklarētā darba (nereģistrētā nodarbinātība), ir saistīti ar reģistrētiem uzņēmumiem, un tos izpilda ar darba līgumu noformēti darbinieki. Tipisks nedeklarētā darba veids (nereģistrētā nodarbinātība) ir, kad darbinieks oficiāli saņem minimālo algu, bet pārējo atlīdzību – „aploksnē";
- konstatētie iemesli: izvairīšanas no nodokļiem, padomju pagātnes mantojums.

Pamatojoties uz iepriekšminēto, nedeklarētā darba (nereģistrētā nodarbinātība) apjoms procentos no IKP 2000. gadā tiek novērtēts 18% apmērā, tomēr tam ir tendence samazināties. Tajā pašā laikā pētījuma veicēji ir atzīmējuši, ka viņu iegūtais vērtējums varētu būt daudz zemāks nekā faktiskie nereģistrētās nodarbinātības apmēri.

Salīdzinājumam – Igaunijā nedeklarētais darbs (nereģistrētā nodarbinātība) tika novērtēts 8-9% apmērā no IKP (2001.g.), bet Lietuvā – 15-19% apmērā no IKP (2003.g.).

Savukārt citā pētījumā ir veikts legālā un nelegālā darba tirgus salīdzinājums **Centrālās un Austrumeiropas ES dalībvalstīs un kandidātvalstīs** (Šneiders un Birgers (Schneider&Burger) 2004). Darba tirgus agrākajās centralizēti plānotās ekonomikas valstīs to pārejas posma pirmsākumos tika raksturots kā tirgus ar pilnīgu nodarbinātību (t.i., nav uzrādīta bezdarba). Zemajām darba algām bija „demotivējošs efekts uz strādājošajiem". Uzņēmumi reti atlaida darbiniekus, un tā kā bezdarbs reāli bija nulle, bezdarba apdrošināšanas sistēma bija lieka un nepastāvēja. Pārejas periods tiek raksturots ar darba zaudēšanu valsts sektorā un ar nedaudz novēlotu darba vietu radīšanu privātajā sektorā, kā arī palielinātu pagaidu (frikcionālo) bezdarbu un nozīmīgu strukturālā bezdarba līmeni. Šī pagaidu neatbilstība starp darbaspēka pieprasījumu un piedāvājumu skaidrojama ar laiku, kas nepieciešams, lai izveidotu jaunus uzņēmumus privatizācijas procesa gaitā.

Lai aprēķinātu ēnu ekonomiku šajā periodā, pētījuma autori ir izmantojuši valūtas pieprasījuma un dinamisko pieeju (1.3. tabula). Skaitļi liecina, ka ēnu ekonomikas īpatsvars Centrālās un Austrumeiropas ES dalībvalstīs un kandidātvalstīs veido aptuveni 31% no

oficiālā IKP. Augstākais ēnu ekonomikas īpatsvars ir Latvijā, tai seko Bulgārija un Rumānija. Zemākais ēnu ekonomikas īpatsvars ir uzrādīts Slovākijā un Čehijā.

1.3. tabula

Ēnu ekonomikas īpatsvars atsevišķās ES dalībvalstīs un kandidātvalstīs 2000.g. (Šneiders un Birgers (Schneider & Burger) 2004)

	NKP tirgus cenās (pašreiz, mljd. ASV$)	**Ēnu ekonomika % no NKP**	**Ēnu ekonomika (pašreiz, mljd. ASV$)**	**Ēnu ekonomika NKP uz vienu iedzīvotāju ($)**
Bulgārija	116,7	36,9	43,1	560,9
Čehija	500,1	19,1	95,5	1002,8
Ungārija	440,6	25,1	110,6	1182,2
Latvija	71,8	39,9	28,6	1165,1
Lietuva	111,2	30,3	33,7	887,8
Polija	1568,2	27,6	432,8	1156,4
Rumānija	363,8	34,4	125,2	574,5
Slovākija	187,7	18,9	35,5	699,3
Slovēnija	180,7	27,1	49,0	2723,6
VIDĒJAIS	279,4	31,0	76,9	910,2

Šajā publikācijā aprēķini ir veikti trīs līmeņos:

(1) tiek izmantotas noteiktas zināšanas par darba algām nelegālajā sektorā;

(2) no vispārējās pievienotās vērtības, kas radīta nelegālajā ekonomikā, tiek atskaitīta materiālu vērtība, lai paliktu tikai darbaspēka pievienotā vērtība;

(3) rādītājs, kas iegūts punktā (2) tiek dalīts ar darba algu (1) un tādējādi tiek iegūtas stundas (milj.), kas tālāk tiek konvertētas pilna laika darbā (1.4. tabula)

1.4. tabula

Darbaspēka tirgus ēnu ekonomikas apmēri atsevišķās ES dalībvalstīs un kandidātvalstīs 2000.g (Šneiders un Birgers (Schneider & Burger) 2004)

	Iedzīvotāji vecumā no 15-64 gadiem kopā (tūkstoši) (2000)	**Kopējais iedzīvotāju skaits (2000)**	**Darbaspēks, kas nodarbināts ēnu ekonomikā 2000 % no kopējā darbaspēka**
Bulgārija	5563	8167	31,0
Čehija	7165	10273	12,9
Ungārija	6856	10022	21,4
Latvija	1609	2372	30,1
Lietuva	2482	3695	20,9
Polija	26555	38650	21,3
Rumānija	15355	22435	25,6
Slovākija	3732	5402	17,1
Slovēnija	1396	1988	22,4
VIDĒJAIS	6336	9211	26,7

Secinājumi

- Zemi nodarbinātības rādītāji un augsti bezdarba rādītāji saglabājas kā nozīmīgi darba tirgus trūkumi. Šie vājie darba tirgus rādītāji var tikt attiecināti uz lielāko daļu grūstošo ekonomisko aktivitāšu un ekonomikas restrukturizāciju.
- Īstenotie darba tirgus politikas veidi daudz neatšķiras no ES-15. Katrai no jaunajām ES dalībvalstīm un kandidātvalstīm ir savas īpašās problēmas (piemēram, spēcīga nodarbinātības aizsardzība likumdošanā), taču tādas ir arī ES-15 valstīm.
- Atsevišķas problēmas, piemēram, augsts nodokļu slogs (un tā ietekme uz formālajām un neformālajām darba attiecībām) un izmaiņas darba tirgū līdz ar novecojošu sabiedrību, ir kopējas gan vecajām, gan jaunajām ES valstīm.

1.6. Apskats par svarīgākajiem līdzīgajiem pētījumiem citās valstīs

Par nereģistrēto nodarbinātību jaunajās ES dalībvalstīs līdz šim nav veikts daudz pētījumu. Izsmeļošākie darbi veikti Slovākijā, Čehijā un Polijā – valstīs ar Latvijai līdzīgām attīstības tendencēm.

Nereģistrētā nodarbinātība Slovākijas Republikā

2004. gadā ir iznākusi Slovākijas Republikas Ekonomikas Attīstības Centra publikācija **„Nereģistrētā nodarbinātība Slovākijas Republikā"** (Vagačs (Vagač) 2004). Tā apkopo nozīmīgākos pētījumus un aptaujas par konkrēto tēmu. Pētījuma autors atzīst, ka Slovākijā nav pieejama precīza informācija par nereģistrētās nodarbinātības apjomu, jo tās mērīšanai tiek izmantotas dažādas definīcijas un metodoloģija.

Metodoloģija

Viena no metodēm, ko izmanto Slovākijas Republikā, ir „darbaspēka līdzsvarošanas metode", ko izmanto INFOSTAT (Statistikas un informācijas Institūts), lai novērtētu nereģistrēto ekonomiku nacionālo kontu sistēmā. Aprēķini ir balstīti uz nodarbināto cilvēku skaitu attiecībā pret piedāvājumu un pieprasījumu. Pieprasījums tiek aprēķināts pēc darbaspēka apjoma uzņēmumos un institūcijās. Piedāvājums tiek aprēķināts pēc datiem, kas ar darbaspēka aptauju palīdzību tiek iegūti no mājsaimniecībām (DSA). DSA dati ir sakārtoti tā, lai patiesāk atspoguļotu reālo situāciju (piemēram, to personu iekļaušana, kuras dzīvo tā sauktajās kolektīvajās un institucionālajās saimniecībās, kā arī tie strādājošie, kas brauc uz darbu Slovākijā no ārzemēm u.c.). Divu datu kopu salīdzinājums parāda, ka DSA aptauju dati par darbiniekiem pārsniedz pieprasījuma datus par 171 tūkstošiem (2001). Melnā darba novērtējums samazinās līdz 140 tūkstošiem (120 tūkstoši 2000. gadā), kad tas tiek pielāgots metodoloģiskajām atšķirībām. Šis salīdzinājums neiekļauj cilvēkus, kuriem varētu arī būt papildu darbs neformālajā sektorā, līdz ar to INFOSTAT apliecina, ka ir nepieciešami turpmāki detalizētāki metodoloģiskie mērījumi.

Svarīgākie pētījuma atzinumi

Saskaņā ar pētījumu galvenie faktori, kas ietekmē nedeklarēto darbu Slovākijā, ir:

- *formālo un neformālo noteikumu nesakārtotība:*
    a) formālie noteikumi: nestabila legālā un institucionālā struktūra, nepietiekama likumu ieviešana, nedeklarēto darbu regulējošu tiesisko normu trūkums, Darba inspekcijas nepietiekama efektivitāte;
    b) neformālie noteikumi: iedzīvotāju pielaidīgums un nelikumīgo aktivitāšu pieļaušana, neuzticība sabiedriskajām iestādēm, nepietiekamas zināšanas par

nelikumīgas rīcības negatīvajām sekām, pretrunas starp to, kādu labumu no sabiedrības gaida iedzīvotāji un cik viņi ir ar mieru veltīt tā finansēšanai;

- *pārejas periods ekonomiskajā un sociālajā jomā* – privātā sektora parādīšanās, nelīdzsvarota ekonomiskā attīstība, nepietiekami radītas darba vietas oficiālajā sektorā, nestabila likumdošana, slēpta privatizācija, sociālas neskaidrības, sociālisma mantojums, korupcija;
- *nelabvēlīga uzņēmējdarbības vide* – smaga nodokļu nasta un lieli sociālie maksājumi, administratīvie un procesuālie ierobežojumi, lai ieietu formālajā sektorā (piem., uzņēmējdarbības uzsākšana, tiesiski ierobežojumi darbinieku atlaišanā un pieņemšanā darbā);
- *nelabvēlīga situācija darba tirgū* – augsts bezdarba līmenis, kas rada „melno darbaspēku";
- *nelabvēlīga sociālā vide* – disproporcijas starp sociālajiem standartiem: vidējā darba alga, minimālā darba alga, bezdarbnieka pabalsts, sociālās palīdzības pabalsts (īpaši mazāk attīstītajos reģionos ar relatīvi zemu vidējo algu), kas veicina ļaunprātīgu sociālās sistēmas izmantošanu un neveicina reģistrēto nodarbinātību.

Aptauja par nedeklarēto darbu, ko īstenoja ierēdņi no nodokļu un darba pārvaldēm un komercreģistriem (Bendariks, Danihels, Sihelskis (Bendarik, Danihel, Sihelsky) 2003), sniedz ieskatu cēloņos, kuru dēļ darba devēji piekrīt nelegālā (nereģistrēta) darbaspēka izmantošanai un darbinieki piekrīt darba veikšanai bez nodokļu nomaksas.

Pētījums piedāvā ieteikumus cīņai pret nedeklarēto darbu.

Aizsarglīdzekļi (iekļauj tādas valsts politikas un pasākumu īstenošanu, kas ļauj izveidoties ekonomisko darbību deklarēšanai labvēlīgai videi):

- sociālo maksājumu samazināšana, lai tālāk samazinātu nodokļus;
- birokrātisko saistību vienkāršošana un saskaņošana, lai nevajadzētu sniegt ziņas dažādām valsts iestādēm;
- turpmāka administratīvo procedūru vienkāršošana, kas nepieciešama ieiešanai tirgū, īpaši tirgotājiem;
- mēģinājumi iekļaut nelegālos strādniekus formālajā sektorā, nodrošinot tiem pārejas periodu;
- kredītu piešķiršanas shēmu izveide grupām ar zemiem ienākumiem;

- lielāku pilnvaru piešķiršana pašvaldībām, kurām ir plašākas zināšanas par vietējām problēmām;
- iedzīvotāju uzmanības pievēršana nedeklarētā darba sekām.

Ierobežojošie līdzekļi (galvenokārt ietver pasākumus, lai noteiktu, apstādinātu un sodītu nedeklarētu darbu):

- VDI efektivitātes novērtējums no izmaksu analīzes perspektīvas un veiksmīgāko darbības metožu veicināšana;
- pastāvošās likumdošanas uzlabošana un papildināšana, izstrādājot jaunus, cīņai pret nedeklarētu darbu piemērotākus likumus (īpašs likums par nelikumīgu darbu un nelikumīgu nodarbinātību);
- informācijas apmaiņas uzlabošana atbildīgo amatpersonu starpā;
- dažādo ieinteresēto pušu (piemēram, uzņēmēju, tirdzniecības apvienību pārstāvju, apdrošināšanas kompāniju darbinieku) iesaistīšana tādu pasākumu izstrādāšanā un īstenošanā, kas veicinātu nedeklarētā darba izskaušanu;
- esošo nedeklarētā darba apkarošanas pasākumu attīstīšana un uzlabošana.

Secinājumi

- Aprēķini rāda, ka nedeklarētais darbs Slovākijas Republikā svārstās no 5 līdz 20% no kopējās nodarbinātības, sasniedzot apmēram 15% no IKP. Tā kā lielākā daļa vērtējumu neiekļauj personas ar papildus darbu neformālajā sektorā, kas varētu būt diezgan liels skaitlis, par reālajai situācijai atbilstošus varētu uzskatīt augstākos nereģistrētās nodarbinātības novērtējumus.
- Nedeklarēts darbs visvairāk ir sastopams sektoros ar lielu fiziskā, sezonālā un gadījuma darba īpatsvaru (pakalpojumu sektors, celtniecība, mežkopība, lauksaimniecība un mežkopība).
- Svarīgākie faktori, kas ietekmē nedeklarēto darbu Slovākijā ir:
    a) ekonomiskās un sociālās pārmaiņas;
    b) uzņēmējdarbības vide;
    c) apstākļi darba tirgū;
    d) sociālās sistēmas stāvoklis.
- Galvenie iemesli, kāpēc darba devēji izmanto nelikumīgi nodarbinātus darbiniekus, ir:
    a) pārmērīgas darba izmaksas salīdzinājumā ar produktivitāti;

b) spēcīga konkurence;

c) lieli sociālie maksājumi;

d) uzņēmēju atkarība no vadošajiem ražotājiem;

e) liels nelegālā darba piedāvājums;

f) zema darbaspēka kvalifikācija;

g) vietējie uzņēmējdarbības ierobežojumi;

h) šķēršļi, kas traucē uzsākt uzņēmējdarbību;

i) administratīvie ierobežojumi, tiesisko normu nasta.

- Galvenie iemesli, kāpēc darbinieki piekrīt iesaistīties nelikumīgā nodarbinātībā, ir:

a) centieni palielināt ienākumus;

b) parādu atmaksa;

c) liela nodokļu nasta;

d) cīņa par izdzīvošanu;

e) vēlme dzīvot brīvi un neatkarīgi.

Valsts pētījums par ēnu ekonomiku Čehijas Republikā

Cits plašs pētījums par nedeklarēto darbu **„Valsts pētījums par ēnu ekonomiku Čehijas Republikā",** ir veikts 2003.gadā (Horakova un Kuks (Horakova&Kux) 2003). Šis pētījums ietvēra sevī šādas tēmas: nedeklarētā darba īpašības; faktori, kas izskaidro neformālā ekonomikas sektora pastāvēšanu un attīstību; nedeklarētā darba sadalījums pēc dzimumiem; metodes, ar kurām tiek mērīts neformālā sektora apjoms; aprēķini par pasākumu, kas virzīti uz nedeklarētās nodarbinātības pārveidi par regulāru nodarbinātību, izmaksām (ar piemēriem par veiksmīgiem un mazāk veiksmīgiem pasākumiem).

Metodoloģija

Čehijas Republikā nav tiešu metožu neformālā sektora skaitliskai novērtēšanai. Tādēļ tiek izmantotas dažādas netiešās metodes. Piemēram, darbaspēka statistika ietver ievērojamu neformālā sektora daļu Čehijas darba kontu sistēmas izveides un attīstīšanas ietvaros, ņemot vērā datus, kas iegūti no ES darba grupas pētījumiem. Apvienojot darba kontu sistēmu ar dažādo statistisko aptauju rezultātiem un pieejamiem administratīvajiem datiem, un to aprēķiniem, ir iegūstāms rezultāts, kas ir tuvāks reālajai situācijai. Turklāt pastāv iespēja salīdzināt darbaspēka aptaujās iegūtos datus par bezdarbu ar darba kandidātu reģistrāciju, kuru veic darba pārvaldes. Stipri pieaugošā starpība starp novēroto bezdarbnieku skaita

samazināšanos un reģistrēto bezdarbnieku skaita palielināšanos liecina par bezdarbnieku iesaistīšanos nereģistrētajā darba sektorā. Turklāt statistikas dati par produktīvā vecuma iedzīvotāju aktivitātēm, skaitļi un darbaspēka tendences (dalījums nodarbinātajos un bezdarbniekos), un ekonomiskā pasivitāte ļauj izvērtēt potenciālo neformālo sektoru.

Svarīgākie pētījuma atzinumi

Pētījums liecina, ka nedeklarēts darbs vispirms parādās to iedzīvotāju vidū, kuriem ir zemāki ienākumi, un šādu darbu veic kā Čehijas pilsoņi, tā arī ārzemnieki. Potenciālie nereģistrētā darba tirgus dalībnieki galvenokārt ir šādās grupās:

- darbinieki, kas paralēli strādā vēl citos darbos pie citiem darba devējiem;
- mazie un vidējie uzņēmēji, kuri slēdz apakšlīgumus ar lielajām kompānijām, cenšoties palielināt savus ienākumus, samazinot darbaspēka izmaksas;
- iedzīvotāji bez pastāvīga darba (reģistrētie bezdarbnieki, mājsaimnieces, sievietes, kas atrodas dzemdību un bērna kopšanas atvaļinājumā, studenti, invalīdi u. c.), kas saņem sociālos pabalstus vai pensijas, kas nav pietiekamas, lai pilnībā segtu dzīvošanas izmaksas;
- ārzemnieki (darbinieki vai pašnodarbinātie), kuri nepilda pienākumus, kurus nosaka darba likumdošana (uzturēšanās atļauja, darba atļauja, nodokļi, sociālā un veselības apdrošināšana).

Ir atklāts, ka nedeklarētais darbs Čehijas Republikā ir vairāk raksturīgs sektoriem ar augstāku fiziskā darba īpatsvaru un mazākām algām, kur uzņēmuma konkurētspēja un peļņa ir ļoti atkarīga no izmaksām. Tāpat tas ir izplatīts sektoros un profesijās, kur tiek izmantots nekvalificēts, sezonāls un gadījuma darbs, kā arī vidē, kurā to ir grūti kontrolēt. Tipiski sektori, kuros parādās nedeklarēts darbs, ir: celtniecības nozare, lauksaimniecība, viesnīcu un restorānu bizness, tirdzniecība (piemēram, ielu tirdzniecība, tirgus).

Galvenie faktori, kas izskaidro ēnu ekonomikas sektora pastāvēšanu un attīstību Čehijas Republikā, ir šādi:

- *ekonomiskās izmaiņas.* Pašlaik Čehijas Republika atrodas pārejas periodā, kurā notiek daudz izmaiņu visās sabiedrības jomās. Daži uzņēmēji cenšas izmantot šo periodu, lai palielinātu savu peļņu no uzņēmējdarbības aktivitātēm un paātrinātu kapitāla uzkrāšanu pat ar nelikumīgu metožu izmantošanu;

- *politiskie faktori.* Izmaiņas attiecīgajā likumdošanā norisinās lēni un tiek veiktas nesistemātiski. Valdība pietiekami elastīgi nereaģē uz problēmām, kuras rada nepilnīga normatīvā bāze, tādējādi pastiprinot netaisnības izjūtu iedzīvotājos;
- *kultūra.* Likumdošanas normu pārkāpšana ir plaši izplatīta un apziņā iesakņojusies parādība, kas mantota no sociālisma laikiem, kad iedzīvotāju acīs likumi bija brīvu uzņēmējdarbību traucējošs faktors.

Saskaņā ar sākotnējiem nacionālo kontu sistēmas aprēķiniem, kas veikti Eurostat projekta „Exhaustiveness" ietvaros, nedeklarētais darbs Čehijas Republikā šādā klasifikācijā ir novērtēts vismaz 10% apmērā no IKP (Rīnojs (Reenoy) 2004):

- ekonomiski slēpts (apzināti sagrozīti dati, nedeklarētas ienākumu daļas vai sagrozītas izmaksas, piemēram, tikai daļa no algām); ~5% no IKP
- statistiski slēpts (neatbildēts uz pieprasītajiem ziņojumiem); >2% no IKP
- nereģistrētas vienības (radošās aktivitātes, ārštata profesijas); >1% no IKP
- nelegālas aktivitātes; ~0,5% no IKP
- citas neatklātas formas. ~0,5% no IKP

Šie dati liecina, ka neformālais sektors ir izplatīts viesnīcu un restorānu biznesā, tirdzniecībā un celtniecībā, citu tirgus pakalpojumu grupās, kā arī zemkopībā un transporta biznesā.

Šobrīd Čehijas Republikā ir sagatavoti vairāki pasākumi, lai nedeklarētu darbu pārvērstu regulārā nodarbinātībā:

- nodokļu politikas vienkāršošana; vienreizējā nodokļa ieviešana; obligāta kases aparātu ieviešana; skaidrās naudas maksājumu samazināšana; stingrāka kontrole pār nelikumīgām darbībām ar nodokļiem;
- stingrāk un precīzāk definētu nosacījumu tirdzniecības licencēšanai ieviešana; valsts mēroga vienotās kriminālo reģistru sistēmas izveide, lai panāktu nevainojamu kontroli pār uzņēmējiem; stingrāki noteikumi ārzemnieku uzņēmējdarbībai;
- stingrāka kontrole pār nodarbinātības likumdošanas izpildi; Darba inspekcijas izveidošana; reģionālo komiteju izveidošana, kas nodrošinātu ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumu koordinēšanu; minimālās darba algas palielināšana, lai tā būtu pietiekami motivējoša; aktīvās uzņēmējdarbības politikas attīstība; labojumi Darba likumu kodeksā; labojumi likumā par nodarbinātību.

Secinājumi

- Nedeklarētais darbs Čehijas Republikā ir novērtēts kā 10% no IKP (2003.g.);
- nedeklarētais darbs visbiežāk izplatīts iedzīvotāju ar zemiem ienākumiem vidū;
- nereģistrētā nodarbinātība ir tipiska sektoram ar augstu fiziskā darba īpatsvaru, kur uzņēmuma konkurētspēja un ienākumi ir ļoti atkarīgi no izmaksām;
- nereģistrētā nodarbinātība visbiežāk parādās būvniecībā, lauksaimniecībā, viesnīcu un restorānu biznesā, tirdzniecības sektorā;
- Čehijas Republika ar nereģistrēto nodarbinātību cīnās ar šādām metodēm: nodokļu politikas vienkāršošana, sodi par izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, tirdzniecības likumdošanas definīcijas precizēšana, Darba inspekcijas izveidošana, minimālās darba algas palielināšana.

Neformālais sektors Polijas darba tirgū

Lodzas Universitātes Darba un Sociālās Politikas katedrā Lodzā, Polijā, 2000. gadā tika veikts pētījums, lai novērtētu Polijas darba tirgus neformālā sektora apjomu, kā arī nereģistrēto ienākumu apjomu, kas ir to cilvēku rīcībā, kuri strādā darba tirgus neformālajā sektorā (Urbanjaks (Urbaniak) 2000). Šis darbs tika prezentēts 49. Starptautiskajā Atlantijas ekonomikas konferencē „Neformālais sektors Polijas darba tirgū", kas notika Minhenē 2000. gada martā.

Metodoloģija

Rezultāti tika sagatavoti, balstoties uz Polijas Centrālā Statistikas Biroja 1998. gadā veikto aptauju par iedzīvotāju ekonomisko aktivitāti. Modelis aptvēra 25 300 respondentus, sākot no 15 gadu vecuma (Darba statistikas gadagrāmata (Statistical Yearbook of Labour) 2000).

Svarīgākie pētījuma atzinumi

Lielākajai daļai Polijas iedzīvotāju, kas ir iesaistīti nereģistrētajās darba attiecībās, nereģistrētā nodarbinātība ir pagaidu un īstermiņa bezdarba problēmas risinājums, kas ilgst līdz piecām dienām. Tomēr katram piektajam aptaujātajam cilvēkam tas bija pastāvīgs darbs. Ir arī iedzīvotāju kategorija, kas pret nereģistrēto nodarbinātību attiecas kā pret pastāvīgu iztikas avotu, jo valstī ir novērojams oficiālas nodarbinātības iespēju trūkums. Turklāt šāda veida aktivitātes ir finansiāli izdevīgas gan darba devējam, gan darbiniekam, jo nelegāli

strādājošo personu darbs, par kuru netiek maksāts sociālās apdrošināšanas nodoklis, darba devējam izmaksā lētāk, savukārt darbinieks „uz rokas" var saņemt vairāk. 1998. gadā Polijā nereģistrēti nodarbināti bija 1,4 miljoni cilvēku, tostarp:

- 5,5% cilvēku, kas definēti kā oficiāli nodarbināti;
- 14,6% definēti kā nenodarbināti;
- 2,4% ekonomiski neaktīvo iedzīvotāju.

Vislielākais nereģistrēto nodarbināto personu skaits bija vecumā no 25 līdz 44 gadiem, kas veidoja gandrīz pusi no visiem darba tirgus neformālajā sektorā nodarbinātajiem iedzīvotājiem, 75% no respondentiem bija vīrieši. Tādējādi vīriešu no 25 līdz 44 gadiem grupā gandrīz katrs vienpadsmitais iedzīvotājs bija stājies darba attiecībās bez ieguldījumiem sociālajā apdrošināšanā un nemaksāja nodokļus. Starp sievietēm neformālajā sektorā nodarbināto īpatsvars bija neliels – 3,4-3,7%.

Iemesli, kāpēc tiek izvēlēti nereģistrēti darbi ir acīmredzami:

- nepietiekami ienākumi;
- nespēja atrast legālu darbu.

Turklāt nelegāli strādājošie kā blakus iemeslu minēja vēlmi izvairīties no pārāk lieliem nodokļiem. Savukārt darba devēju lēmums piedāvāt nelegālu darbu parasti balstīts iespējās izvairīties no sociālo nodokļu nomaksas.
Cits jautājums, kas uzsvērts pētījumā, ir ienākumu daudzums, strādājot legāli. Tas ir apspriests, pamatojoties uz informāciju, ar kuru ir nodrošinājušās ieinteresētās personas, un tas attiecas uz mēneša ienākumiem no pēdējiem nereģistrētajiem darbiem.

Secinājumi

- Polijā nereģistrētā nodarbinātība ir izplatīta un sabiedriski nenosodīta parādība, kas sakņojas kultūras tradīcijās un ir nozīmīgs iedzīvotāju ienākumu avots;
- nereģistrētās darba aktivitātēs iesaistītie iedzīvotāji ļoti bieži strādā arī legālu darbu;
- lielākā daļa cilvēku nereģistrētajā nodarbinātībā iesaistās uz neilgu laiku;
- Polijā nereģistrētā nodarbinātība ir novērota visās vecuma grupās;
- nelegālā darbā tirgū pastāv pieprasījums pēc nekvalificēta darbaspēka, kas nodrošina zemus ienākumus.

Iepriekš veikto pētījumu secinājumi lielākoties apliecināja, ka situācija nereģistrētās nodarbinātības jomā ir salīdzinoši līdzīga arī citās valstīs, kurām raksturīgas Latvijai līdzīgas attīstības tendences. Tādējādi konceptuāli uzlabojumi nereģistrētās nodarbinātības samazināšanā, kas tiek pieminēti augstākminētajos pētījumos par nereģistrētās nodarbinātības problēmām Čehijas Republikā un Slovākijas Republikā, būtu jāveic ne tikai Latvijā, bet arī citās postpadomju valstīs.

1.4. Pētījuma teorētiskais pamatojums

Lai arī ir veikti vairāki pētījumi nereģistrētās nodarbinātības jomā, nevienu no tajos izmantotajām metodēm nevarēja ņemt pilnībā par pamatu šā pētījuma izstrādē. Tādējādi pētījumā tika izmantotas dažādas metodes, kā arī teorētiskie aspekti. Pētījumi, kuru teorētiskie aspekti tika ņemti vērā vislielākajā mērā, atspoguļoti šajā sadaļā.

Pirmie modernie teorētiskie aspekti par izvairīšanos no nodokļiem tika aprakstīti 1972.gadā. (Alingems un Sandmo (Allingham & Sandmo) 1972). Īsumā viņu modeli var izklāstīt šādi. Uzņēmējiem nekad nepatīk maksāt nodokļus, jo īpaši tad, ja valsts institūciju sniegto pakalpojumu kvalitāte ir zema. Turklāt vēlme maksāt nodokļus zūd, ja uzņēmēji jūt, ka viņu konkurenti nodokļus nemaksā, tādejādi gūstot priekšrocības. Iemesli, kāpēc uzņēmēji nolemj izvairīties no nodokļiem, ir vairāki. Piemēram, uztvere par taisnīgumu fiskālajā sistēmā un plašs paziņu loks, kuri izvairās no nodokļiem. Lai ilustrētu uzskatus par vēlmi izvairīties no nodokļu nomaksas, ir jāsalīdzina ietekme, kādu atstāj izmaiņas nodokļu apiešanas atklāšanas varbūtībā un ietekme, kas saistīta ar izmaiņām soda sistēmā par nodokļu likumdošanas pārkāpumiem. Pieņemsim, ka indivīdi vēlas izmantot maksimālo labumu no savas amorālās rīcības. Ja indivīda deklarēto ienākumu lielums D ir mazāks par faktiskajiem ienākumiem I un proporcionālais ienākumu nodoklis, kas tiek ieturēts no attiecīgās summas, ir t, tad, gadījumā, ja izvairīšanās no nodokļu maksāšanas ir veiksmīga, kopējo indivīda ienākumi no šīs pretlikumīgās darbības būs vienādi ar lielumu N:

$$N = I - tD \tag{1}$$

Ja izvairīšanās no nodokļiem nav noritējusi veiksmīgi, tad soda lielums f tiks ieturēts no nereģistrētiem ienākumiem $[I - D]$. Šajā gadījumā kopējie ienākumi būs vienādi ar lielumu C:

$$C=I - tD - f*[I - D] \tag{2}$$

Tā kā soda lielums *f* ir lielāks par nodokli t, indivīds ir sliktākā situācijā tad, ja viņš tiek pieķerts par nodokļu nemaksāšanu. Problēma, ar kuru saskaras indivīds, ir izvēlēties *D* lielumu tā, lai maksimizētu gaidāmo lietderības koeficientu *EU*:

$$EU = [1-p]\cdot U(N) + p\cdot U(C) \tag{3}$$

vai

$$EU = [1-p]\cdot U(I-tD) + p\cdot U(I-tD-f\cdot[I-D]) \tag{4}$$

Ņemot vērā pieņēmumu, ka nodokļu maksātājs vēlas maksimizēt sagaidāmo lietderības koeficientu, marginālais sagaidāmās lietderības koeficients attiecībā pret izmaiņām deklarētajos ienākumos *D*, ir negatīvs:

$$\frac{dEU}{dD} < 0 \tag{5}$$

Tas nozīmētu, ka, samazinot deklarēto ienākumu daudzumu, palielinātos nodokļu maksātāja ieguvums no negodīgās rīcības.

Pirmais atvasinājums no sagaidāmās lietderības funkcijas ir šāds (4):

$$\frac{dEU}{dD} = -t\cdot[1-p]\cdot U'(I-tD) - [t-f]\cdot p\cdot U'(I-tD-f\cdot[I-D]) \tag{6}$$

Ja *D=I*, tad to var izteikt šādā formā:

$$\frac{dEU}{dD} = -t\cdot[1-p]\cdot U'(I-tI) - [t-f]\cdot p\cdot U'(I-tI-f\cdot[I-I]) \tag{7}$$

No vienādības (7) un pieņemot, ka marginālā sagaidāmā lietderība attiecībā pret *D* ir negatīva, izriet:

$$-t\cdot[1-p]\cdot U'(I-tI) - [t-f]\cdot p\cdot U'(I-tI) < 0 \tag{8}$$

tātad

$$fp < t \tag{9}$$

No (8) izriet, ka izvairīšanās no nodokļiem attiecas arī uz godīgu nodokļu maksātāju. Nevienādība (9) pierāda, ka izvairīšanās no nodokļu maksāšanas ir izdevīga tikmēr, kamēr sagaidāmais no šīs pretlikumīgās darbības būs mazāks par nodokļu likmi.

Tātad, izejot no šīs analīzes, lai nodokļu maksātāji būtu godīgi, likumiem ir jāparedz, ka $fp > t$. Pastāv daudzas iespējamās *p* un *f* lielumu kombinācijas, kas apmierinās nosacījumu $fp > t$.

Attiecīgi izveidota normatīvā bāze var palielināt pieķeršanas iespējamību *p* vai soda lielumu *f*, bet, ja abi lielumi *p* un *f* aizkavē izvairīšanos, piemērotāk būtu palielināt *f*. Ja tiek paredzēts paaugstināt pieķeršanas varbūtību *p*, izvairīšanās no nodokļu maksāšanas samazināsies, prasot lielas administratīvās izmaksas. Turklāt, palielinot soda apmēru, samazināsies izvairīšanās no nodokļu maksāšanas gadījumu skaits, kas sākotnēji izskatās pēc lētāka varianta. Pastāv divi iemesli, kāpēc ilgstoša sodu palielināšana nebūtu vēlama: taisnīgums paredz, ka sodam jābūt atbilstošam izdarītajam pārkāpumam un sodam jāpieaug proporcionāli izdarītā pārkāpuma smagumam, pretējā gadījumā indivīdi var sākt izvairīties no likumu ievērošanas. No morāles viedokļa raugoties, lielākā daļa cilvēku izvairās no sodiem, kas neatbilst nodarītā pārkāpuma smagumam, pat tad, ja tas kalpo par sliktu piemēru apkārtējiem. Soda iespējamība var kalpot par faktoru, kas (ne)ietekmē izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, taču arī sabiedriskās domas ietekme, kas vai nu atbalsta, vai neatbalsta šādu rīcību, ir vērā ņemama. Indivīds, kura paziņu lokā ir atrodami veiksmīgas nodokļu nemaksāšanas piemēri, uzskatīs, ka arī viņam pašam ir labas izredzes nemaksāt nodokļus un izvairīties no soda. Tādā gadījumā pārkāpuma atklāšanas iespēju palielināšanās var samazināt pakļaušanos likumam, palielinot nodokļu maksātāju atstumtības sajūtu. Nodokļu maksātājiem ir jāizprot un jāatbalsta valsts politika attiecībā uz nodokļu likumdošanu un jāizjūt, ka valsts pret tiem attiecas godīgi, pildot savas saistības pret saviem pilsoņiem. Angars Sandmo (Agar Sandmo 2002) ir paplašinājis iepriekš apskatīto modeli, lai izteiktu attiecību starp izvairīšanos no nodokļu maksāšanas un „pagrīdes" ražošanu. Pirmais modeļa paplašinājums paredz pieļaut darba – atpūtas izvēli, pamata lietderības funkciju pārveidojot par *U (I,L)*, kur *I* ir ienākumi un *L* ir atpūta. Tiek pieņemts, ka lietderības funkcijai ir parastais vienaldzības līknes izliekums, tātad nodokļu maksātājs nelabprāt riskē ar saviem ienākumiem. Sagaidāmā lietderības funkcija tādā gadījumā izskatās šādi:

$$EU = [1-p]\cdot U\left(N,L\right) + p\cdot U\left(C,L\right). \tag{10}$$

Kopējais pieejamais laika sprīdis sastāv no trīs daļām: standarta tirgus stundām, melnā tirgus stundām un atpūtas stundām:

$$H + h + L = T\ . \tag{11}$$

Kopējais ienākums tādā gadījumā ir:

$$W = w_0 H + w_l h \,, \tag{12}$$

kur w_0 ir algu līmenis standarta darba tirgū un w_l ir alga, kas tiek maksāta par nelegālo darbu, tātad $w_l h$ izsaka „melnā" tirgus izpeļņu.

Ienākumus divos – nepieķeršanas un pieķeršanas – gadījumos var izteikt ar šādiem vienādojumiem:

$$N = \left[1 - t\right] w_0 H + w_l h \,, \tag{13}$$

$$C = \left[1 - t\right] w_0 H + \left[1 - f\right] w_l h \tag{14}$$

Sagaidāmās lietderības (10) atkarības no budžeta ierobežojumiem (13) un (14) laika ierobežojumiem maksimizācija (11) noved pie nosacījumiem, kas var tikt pakļauti salīdzinošajai statistiskajai analīzei.

Neapskatot matemātiskos pārveidojumus, aplūkojamais modelis mums piedāvā vispārīgu risinājumu:

$$\left[1 - pf\right] w_l > \left[1 - t\right] w_0 \,. \tag{15}$$

Ja tiek pieņemts, ka algas abos sektoros ir vienādas, tad no (15) tiek iegūts (9), piemēram, rezultāts ir tas pats, kas sākotnējā modelī. Savādākā gadījumā soda apjoma un pieķeršanas varbūtības izmaiņu efekts izsaka to pašu lielumu, ko sākotnējā modelī: gan soda palielināšanas, gan pieķeršanas riska pieaugšana attur no izvairīšanās no nodokļu maksāšanas. Ja algas „pagrīdes" sektorā pieaug attiecībā pret oficiālo sektoru, soda lielumam vai/un pieķeršanas varbūtībai arī ir jāpieaug, lai atturētu no nodokļu nemaksāšanas. Bet, pat tad, ja netiek ņemts vērā ieņēmumu efekts, standarta tirgus stundu samazinājumam jāatbilst stundu pieaugumam vai nu melnajā sektorā, vai arī atpūtā. Modelis nespēj paredzēt, kā stundu palielinājums tiks sadalīts starp šiem diviem aktivitāšu tipiem. Ir dabiski uz „pagrīdes" ekonomiku attiecināt šādu pieņēmumu: kad uzņēmumi un patērētāji izmanto „melno" darbaspēku, tam jābūt lētākam un kopējam algu apjomam ir jābūt mazākam nekā oficiālajā ekonomikā. Turklāt, kad indivīds piedāvā sevi neoficiālajā darba tirgū, viņš to dara tādēļ, ka sagaidāmais neto atalgojums ir lielāks nekā oficiālajos ekonomikas sektoros. Iepriekšējā modelī tika pieņemts, ka, izejot no ienākumu viedokļa, darba veids ir vienāds; strādniekam rūp tikai viņa atpūtas stundu skaits, un, ja darba samaksa būtu vienāda, viņam būtu vienalga, kurā no diviem sektoriem strādāt. Pašreizējā

kontekstā „vienādās darba samaksas" koncepcija nav tik vienkārša un ir jāņem vērā visi nodokļu politikas parametri un līdzsvara nenoteiktības aspekti. Tātad, ja pieķeršanas varbūtība ir nulle, līdzsvars tiek noteikts pie šādiem nosacījumiem:

$$w_l = [1-t]w_0 \tag{16}$$

Šinī gadījumā faktiskie nodokļu atvieglojumi „melnā" darba tirgus ienākumiem būtu pilnībā kapitalizēti algās ar $w_0 > w_l$.

Ar pozitīvu pieķeršanas varbūtību p un riska neitralitāti līdzsvara nosacījums ir:

$$[1-pf]w_l = [1-t]w_0 . \tag{17}$$

Tādā gadījumā līdzsvara algu apjomi būs savstarpēji līdzīgāki ($f \geq t$ seko, ka $1-f \leq 1-t$; no $0 < p < 1$, tad $1-f < 1-pf$).

Pēdīgi, ja tiek ņemta vērā izvairīšanās no riska, iekšējā atrisinājuma nosacījums ir:

$$[1-\beta pf]w_l = [1-t]w_0 . \tag{18}$$

Šeit β ir riska izvairīšanās faktors:

$$\beta = \frac{U_C}{[p-1]U_N + pU_C} \tag{19}$$

Analizējot vienādību (18), var redzēt, ka efekts no β var tikt interpretēts kā pieķeršanas iespējamības pārspīlējums, kas liek iespējamajam soda lielumam izskatīties lielākam nekā tas patiesībā ir. Tā rezultātā līdzsvara algas kļūst vienlīdzīgākas. Atšķirības starp oficiālās ekonomikas algām un melnā tirgus algām palielinās līdz ar nodokļu likmes pieaugumu un samazinās soda naudas, pieķeršanas varbūtības vai izvairīšanās no riska pakāpes palielināšanās gadījumā. Rezumējot, algu līmenim melnajā tirgū ir jākompensē strādnieka risks tikt pieķertam. (Ja $\beta = 1$, (19) ir vienāds ar (18); ja $\beta > 1$ – strādāt pagrīdes ekonomikā kļūst aizvien riskantāk – tādā gadījumā algu starpība izlīdzinās.) Izvairīšanās ietekme uz personīgo ienākumu sadalījumu var būt vēl lielāka nekā uz funkcionālo sadalījumu, kas tika apskatīts iepriekš. Pamata modelis *(*Alingems un Sandmo (Allingham & Sandmo) 1972) pieņem, ka izvairīšanās no nodokļu maksāšanas pieaug līdz ar kopējo ienākumu pieaugumu, savukārt nedeklarētā ienākuma daļa ir atkarīga no izvairīšanās no riska. Piemēram, ja relatīvā

izvairīšanās no riska pakāpe ir konstanta, nedeklarētā ienākuma daļa arī būs konstanta. Tomēr ir jāņem vērā, ka šis modelis pieņem, ka pieķeršanas varbūtība nemainās līdz ar ienākumu izmaiņām. Pastāv intuitīvi un empīriski pierādījumi (piemēram, Norvēģijas gadījumā), kas norāda, ka cilvēki biežāk izvairās no nodokļu maksāšanas par privāto uzņēmējdarbību, nevis par algu ienākumiem. Iespējams, ka tas ir par iemeslu tam, ka cilvēki ar augstiem ienākumiem patērē vairāk resursu un pūliņu, lai noslēptu savu īsto ienākumu apmēru. Ja tā ir taisnība, tad izvairīšanās no nodokļu maksāšanas var pārvērst proporcionālo, ar likumu noteikto, nodokļu likmi regresīvajā nodoklī vai arī samazināt progresīvās nodokļu likmes efektivitāti.

Tā kā arī LU veiktajā pētījumā tika piemērota iedzīvotāju aptauja, pirms tās īstenošanas tika rūpīgi izpētīta norvēģu pieredze šādu aptauju īstenošanā (Isachsens, Klovlands un Stroms (Isachsen, Klovland and Strom) 1983). Procentuāli lielais respondentu skaits, kas piekrita piedalīties aptaujā par nereģistrētās nodarbinātības jautājumiem Norvēģijā, lielā mērā kalpoja par stimulu šādas metodes izmantošanai arī Latvijā.

Norvēģijā brīvprātīgajās aptaujās un modeļos tika intervēti respondenti, kuriem jautāja, vai viņi ir aktīvi piedalījušies nereģistrētās ekonomikas sektorā noteiktā laika periodā. Ja izvēlētā respondentu grupa ir reprezentatīva un jautājumi iespēju robežās ir modelēti tā, lai pārvarētu intervējamo cilvēku tieksmi sniegt nepatiesas atbildes, no šīm aptaujām ir iespējams izzināt „pagrīdes" ekonomikas apmērus valstī. Labs šīs pieejas izmantošanas piemērs ir standarta pētījums par izvairīšanos no nodokļu maksāšanas Norvēģijā. Tas apvienoja sevī intervijas un pasta aptauju metodes. Pētījuma autori mēģināja noteikt „pagrīdes" ekonomiku Norvēģijā ar mikro un makro ekonomikas paņēmieniem. Šī pieeja tika fokusēta uz darba tirgus elementiem, turklāt aptauja, kas norisinājās 1980. gada septembrī, un kurā iekļautie jautājumi tika attiecināti vienīgi uz nedeklarētā darba ienākumiem, bija novitāte.

1.5. tabula

Nereģistrētās nodarbinātības rādītāji Norvēģijā 1980.g.

(Isachsen, Klovland and Strøm 1983)

		Kopā	**Vīrieši**	**Sievietes**
1.	Strādāja nereģistrētu darbu pēdējo 12 mēnešu laikā (174 personas)	18,2% (15,8-20,6)	27,9% (23,5-32,0)	8,9% (6,2-11,6)
2.	Maksāja par nereģistrētā darba ražojumiem/pakalpojumiem pēdējo 12 mēnešu laikā (235 personas)	26,4% (23,3-29,5)	31,7% (27,6-33,5)	22,0% (17,3-24,7)
3.	Strādāja nereģistrētu darbu un/vai maksāja par nereģistrētā darba ražojumiem/pakalpojumiem pēdējo 12 mēnešu laikā (353 personas)	37,5% (34,2-40,9)	47,5% (42,8-52,2)	28,0 (23,1-32,9)
4.	Stundas, pavadītas pildot nereģistrēto darbu (vidēji, pēdējo 12 mēnešu laikā) (167 personas)	110 stundas	88 stundas	179 stundas
5.	Ienākumi no nereģistrētā darba (vidēji, pēdējo 12 mēnešu laikā) (167 personas)	3,735 NOK	3,311 NOK	5,128 NOK
6.	Naudas summa, samaksāta par nereģistrētā darba ražojumiem/pakalpojumiem pēdējo 12 mēnešu laikā (vidēji)	4,575 NOK	4,003 NOK	5,606 NOK

Aptaujā, ko 1980. gada septembrī veica „Markeds-og Mediainstituttet" (privāta sociālo pētījumu organizācija) intervētāji, respondentiem nedēļas laikā bija jāizpilda aptaujas anketa un jāatsūta to pa pastu. No 1198 intervētajām personām dalībai aptaujā piekrita 958 (80%) un 877 aizpildīja un aizsūtīja anketu uz norādīto adresi. Tas nozīmē, ka no kopīgās respondentu izlases 73% izpildīja pētījuma nosacījumus. To personu starpā, kuri atteicās aizpildīt aptaujas anketu (240 cilvēki), pārsvarā bija iedzīvotāji vecumā no 65 gadiem un vecāki. Galvenie pētījuma rezultāti apkopoti 2.1. tabulā. Tā, piemēram, varam secināt: lai gan sieviešu darbs nelegālajā sektorā bija 42% no visām darba stundām kopumā, viņas saņēma tikai 32% no kopējiem ienākumiem. Tas ir izskaidrojams ar relatīvi zemāku darba stundas algas likmi. 18% no respondentiem vecumā virs 15 gadiem atzina, ka pēdējo 12 mēnešu laikā ir guvuši ienākumus no nereģistrētā darba, savukārt 26% ir atzinuši, ka viņi ir maksājuši par nereģistrētajiem pakalpojumiem. Saskaitot kopā šos rezultātus, var secināt, ka 37,5% iedzīvotāju ir aktīvi iesaistījušies „melnā" tirgus aktivitātēs pēdējo 12 mēnešu laikā kā pakalpojumu pircēji un/vai pārdevēji. Izejot no tirgus cenām un no informācijas par nereģistrētā darbaspēka pakalpojumu piedāvājumu, nereģistrētā darbaspēka tirgus veidoja 2,3% no 1979. gada IKP. Bez tam cilvēki labprātāk atzīst nereģistrētā darbaspēka pakalpojumu izmantošanu (vidēji 4,575 NOK), nevis pašu ienākumus no šāda veida darba (3,735 NOK). Tomēr tā kā lielākā daļa nereģistrētā darba pakalpojumu tiek sniegta ģimenei vai mājsaimniecībai kopumā (bērna aprūpe, mājas remonta darbi, utt.), pastāv varbūtība, ka,

norādot maksājumus par nereģistrētā darbaspēka pakalpojumu izmantošanu, respondents sniedz ziņas par visu mājsaimniecību kopumā, nevis par sevi individuāli.

Skaitļi atklāj, ka jauni cilvēki piedāvā savus pakalpojumus nereģistrētā darbaspēka tirgū biežāk nekā vecāka gadu gājuma cilvēki, un nereģistrētā sektorā nostrādāto stundu daudzums, palielinoties gadu skaitam, samazinās. Bez tam pieprasījums pēc nereģistrētā darbaspēka pakalpojumiem pieaug līdz ar izglītības līmeni, turpretim nereģistrētā darbaspēka pakalpojumu piedāvājums samazinās līdz ar izglītības līmeņa pieaugumu.

Nereģistrētā darbaspēka pakalpojumu pircēji kopumā ir samērā apmierināti gan ar šāda veida darba kvalitāti, gan ar iespēju iegūt šādus pakalpojumus. Kopumā pētījums ir radījis iespaidu, ka nereģistrētās nodarbinātības tirgus ar laiku pieaugs un kļūs vēl pieņemamāks sabiedrībai.

Izlases aptaujas metodes priekšrocības ir atklāt detalizētu informāciju par nereģistrētā darbaspēka struktūru, nodarbinātības īpašībām un darba kvalitāti. Tomēr strīdīgs paliek jautājums, vai šāda veida aptauja tiešām liek „pagrīdes strādniekiem" godīgi sevi atklāt, jo pastāv ļoti liela varbūtība, ka zināma daļa no kopīgās nereģistrētās nodarbinātības paliek neatklāta. Sevišķi maza ir varbūtība, ka, atbildot uz anketas jautājumiem, tiek uzrādītas nelegālās aktivitātes (piemēram, ienākumi no narkotiku tirdzniecības). Tādējādi, lai varētu sniegt precīzākus novērtējumus, minētā metode ir jāpilnveido.

Citu ievērības cienīgu aptauju nereģistrētās nodarbinātības jomā ir veicis autoru kolektīvs Tomasa Lemeuksa (Thomas Lemieux 1994*)* vadībā. Šajā darbā pētīti noteicošie faktori, kas stimulē pieņemt darba piedāvājumu nelegālās ekonomikas sektorā. Pētījuma īstenošanai izmantoti dati, kas savākti Kvebekas pilsētā, Kanādā.

Pētījumā darba tirgus aktivitātes klasificētas atkarībā no tā, vai par tām gūtie ienākumi tiek (nodarbinātība legālajā sektorā) vai netiek uzrādīti (nodarbinātība nelegālajā sektorā) attiecīgām valsts institūcijām. Šāda pieeja dod iespēju novērtēt, vai un kā ienākuma nodoklis un sociālās apdrošināšanas sistēma izkropļo strādnieku nodarbinātību un mudina tos izvēlēties darbu nelegālās ekonomikas sektorā. Turklāt autori pētījumam piešķir ekonomisku interpretāciju, analizējot, vai nodokļu likmes palielinājums izraisītu kopēju nodokļu ieņēmumu samazināšanos.

Dati, kas tika izmantoti šajā pētījumā, iegūti tautas skaitīšanā, kas norisinājās 1986. gada pavasarī Kvebekas pilsētā un tās apkārtnē (iedzīvotāju skaits 603 267). Pētījuma izlasē iekļāva 2 134 iedzīvotājus, kas vecāki par 18 gadiem. Izlase tika veidota, pamatojoties uz Kanādas Statistikas Biroja veiktajās Darbaspēka aptaujās izmantoto metodoloģiju. Lielākā daļa respondentu (1 878 personas) tika atlasīti ar nejaušās – stratificētās izlases metodi. To papildināja neliela kvotu izlase (256 personas), lai kompensētu sarežģījumus, kas radušies, apsekojot cilvēkus dažos apgabalos un dažās sociāli ekonomiskajās grupās. Bez standarta jautājumiem par respondentu sociāli ekonomisko izcelsmi aptaujā bija ietverta arī jautājumu kopa par darbiem legālajā un nelegālajā ekonomikas sektorā un par produktu un pakalpojumu iegādi no tā. Darbs tiek klasificēts kā legālā sektora darbs, ja no tā gūtie ienākumi tiek uzrādīti ienākuma nodokļu deklarācijā. Teorētiski (OECD (2002)) nelegālā darba definīcija var ietvert gan kriminālas aktivitātes, gan izvairīšanos no nodokļiem.

Tomēr praksē kriminālas „pagrīdes" aktivitātes (narkotiku tirdzniecība, prostitūcija), aptaujā tikpat kā netika uzrādītas. Jāatzīmē, ka šādu pasākumu atklāšana nebija šā pētījuma mērķis, jo patiesais uzdevums bija iespēju robežās atklāt likumīgas, bet nedeklarētas tirgus aktivitātes. Svarīgākais aptaujā izmantotais jautājums, lai atšķirtu formālā sektora nodarbinātību no „pagrīdes" sektora darbiem, tika izteikts šādā redakcijā: „...darbi, no kuriem gūtos ienākumus Jūs norādījāt savā ienākumu nodokļu deklarācijā."

Anketā nekad netika uzrādīts termins „pagrīdes". Intervētāji pabeidza speciālu apmācību, lai spētu pārliecināt cilvēkus piedalīties aptaujā, izskaidrojot pētījuma mērķus un uzsverot atbilžu anonimitāti un konfidencialitāti, kā arī paša pētījuma izteikti akadēmisko raksturu. Intervētāji sevi pieteica kā Kvebekā plaši pazīstamas Lavala (Laval) Universitātes darbinieki. Pateicoties faktam, ka aptauja ietvēra jautājumus par respondentu vispārējo attieksmi pret nodokļu sistēmu un izvairīšanos no nodokļiem, kā arī par „pagrīdes" ražošanas piedāvājumu (stundu skaits un ienākumi) un „pagrīdes" produkcijas pieprasījumu (pirkumi), katrs respondents varēja tieši attiecināt savas atbildes vismaz uz vienu no aptaujas daļām.

Intervētāji personīgi iedeva anketas eksemplārus, piedāvājot savu palīdzību jautājumu aizpildīšanā, un lūdza respondentus ielikt aizpildītās anketas aizzīmogotajā aploksnē, kuru intervētāji personīgi paņēma pāris dienas vēlāk. Šī tehnika nodrošināja salīdzinošu augstu aizpildīto anketu līmeni: 63,8% no izlases mājsaimniecībām vismaz viens indivīds aizpildīja anketu. Tajās pašās mājsaimniecībās 81,1% no mājsaimniecības locekļiem atbildēja uz

aptaujas jautājumiem, kopējais atsaucības līmenis bija 51,7%. Iztrūkstošo atbilžu vai lielu neatbilstību dēļ paliek neskaidrs, vai apsekojuma veikšana veicina, ka darbinieki, kuri strādā nelegāli, atklāj šo faktu. Ir ļoti ticams, ka (nenoteikta) daļa no nereģistrēti nodarbinātajiem paliek neatklāti. Jo īpaši, ir maz ticams, ka aktivitātes, kas ir nelegālas (piemēram, ienākumi no narkotiku izplatīšanas), tiek atspoguļotas anketā. Tādējādi jāparedz, ka šī metode sniedz zemākos iespējamos novērtējumus.

Ņemot vērā iztrūkstošos datus vai uzkrītošās nesakritības atbildēs, analīzei bija derīga 2 106 cilvēku izlase (no tiem 285 ir no kvotas izlases). Sākot ar pētījumu par darbaspēka piedāvājumu nelegālajam sektoram, 8,5% no apsekotajiem atzina, ka strādā nelegālajā sektorā, kopumā 357 stundas gadā. Vidējie ienākumi, kas gūti nelegālajā sektorā, ir 2006 Kanādas dolāri. Demogrāfiskās grupas ar visaugstāko dalības pakāpi ir vīrieši, jaunieši un neprecēti cilvēki. Izglītības ietekme uz dalību nelegālā sektora aktivitātēs ir vēl neskaidrāka: tā atspoguļo vairākas grupas, piemēram, jauniešus, kas, salīdzinājumā ar vecāka gadagājuma cilvēkiem Kvebekā, ir vairāk izglītoti. Tajā pašā laikā 28% no cilvēkiem, kuri norāda, ka mācības vai bezdarbnieka statuss ir viņu galvenais nodarbinātības statuss pēdējā gada laikā, arī ir piedalījušies nelegālā sektora aktivitātēs. Dati arī parāda, ka stundu skaits, kas nostrādāts nelegālā sektora aktivitātēs, un saņemtais atalgojums, ir pretēji proporcionāls ienākumiem no darba legālajā sektorā.

Apsekojumā tiek norādīts arī darbavietu sadalījums nozaru griezumā gan legālajā, gan nelegālajā sektorā. Dalība nelegālajā sektorā ir visaugstākā starp strādniekiem, kuriem ir legāls darbs vienkāršajās nozarēs (17,2%), tiem seko strādnieki ar legālu darbu būvniecības nozarē (9,4%). Turklāt divas trešdaļas no darba vietām nelegālajā sektorā ir darba vietas būvniecībā un pakalpojumu nozarē, tai skaitā remonta darbi.

Neskatoties uz pūlēm iegūt patiesas atbildes, iespējams, ka ievērojama daļa no ienākumiem, kas gūti nelegālajā sektorā, aptaujā netika uzrādīti. Iegūto datu uzticamība tiek vērtēta, salīdzinot tos ar datiem, kas gūti, pērkot preces un pakalpojumus no nelegālā sektora (arī tie tika apkopoti apsekojumā). Pētījuma uzdevums bija salīdzināt datus par kopienākumiem no nelegālā sektora un izdevumiem (pirkumiem) nelegālajā sektorā tādā pašā veidā, kā nacionālajā kontu sistēmā tiek salīdzināti nacionālie ienākumi un izdevumi. Ja nav sistemātisku uzskaites kļūdu, kopienākumiem un izdevumiem no nelegālā sektora būtu jābūt statistiski vienādiem. Nesakritība starp ienākumiem un izdevumiem tādējādi tiek lietota kā

novērtējums par to, cik daudz ienākumu netiek uzrādīti apsekojumā. Šis nešaubīgais pieņēmums ir balstīts uz faktu, ka pircējiem nav iemesla neuzrādīt preču un pakalpojumu pirkumus, kas gūti no nelegālā sektora, jo atbildīgs par nodokļu apiešanu ir šo preču un pakalpojumu pārdevējs.

Absolūtā vidusmērā ienākumi no nelegālā sektora ir 171 dolārs, kas atbilst 73% no uzrādītajiem preču un pakalpojumu pirkumiem no nelegālā sektora. Šis fakts liecina par nozīmīgu, taču ne dramatisku neziņošanu par ienākumiem no nelegālā sektora. Dati arī parāda, ka preces un pakalpojumus, kurus nelegālajā sektorā ražojuši strādnieki ar zemiem (regulāriem) ienākumiem, patērē tie, kuriem ir augsti (regulārie) ienākumi. Piemēram, cilvēki, kuri pelna mazāk nekā 10 000 dolārus legālajā sektorā, nopelna 256 dolārus un patērē 82 dolārus nelegālajā sektorā. Tajā pašā laikā cilvēki, kuri pelna 40 000 dolārus un vairāk legālajā sektorā, nopelna 41 dolāru un iztērē 660 dolārus nelegālajā sektorā. Šie sistemātiskie paraugi atspoguļo fundamentālus spēkus, kas darbojas nelegālajā ekonomikā, un tie nevar tikt salīdzināti ar nejaušām atbildēm izplatītas vai pat sistemātiskas melošanas dēļ, ko īsteno liela daļa respondentu. Bez tam aptauja ietver arī neatkarīgu informāciju par darba algu likmēm un stundām, kas gadā nostrādātas nelegālajā sektorā. Tiek lietoti divi neatkarīgi rādītāji, kas attiecināmi uz nelegālajā sektorā gūto darba algu. Pirmais rādītājs ir alga no nelegālā sektora, kas tieši tiek uzrādīta apsekojumā – W. Otrais rādītājs ir vidējā peļņa stundā, AHE, kas tiek definēta kā ikgadējie ienākumi no nelegālā sektora, Y, dalīti ar ikgadējām stundām tai pat sektorā $h_{U.}$ Šie divi neatkarīgie rādītāji pēc tam var tikt izmantoti kā instrumentālie-mainīgie kontekstā, lai novērtētu empīrisko rezultātu robustumu un izmērītu kļūdu darba algā. Līdzīga pieeja var tikt izmantota legālajā sektorā, jo apsekojums ietver neatkarīgu informāciju par ikgadējiem ienākumiem legālajā sektorā, Y_0 un stundām, $h_{0,}$ kā arī par darba algu legālajā sektorā, $W_{0.}$. Apsekojumā sagatavošanās datu analīze tiek beigta, novērtējot vairākus log-lineārās regresijas vienādojumus par stundas darba algu gan legālajā, gan nelegālajā sektorā. Novērtētā elastība par legālā sektora ienākumiem attiecībā pret nostrādātajām stundām legālajā sektorā (1,096), nav statistiski atšķirīga no 1 (kas liecina, ka atalgojums palielinās līdz ar legālajā sektorā nostrādātajām stundām). Turpretim oficiālajos darbaspēka apsekojumos veiktais novērtējums par elastību nelegālā sektora ienākumos attiecībā pret stundām, kas nostrādātas nelegālajā sektorā, ir ievērojami mazāks par 1 (0,743). Tā kā ienākumu funkcija legālajā sektorā ir aptuveni lineāra, var secināt, ka algas likme legālajā sektorā nav atkarīga no stundām, kas nostrādātas šajā sektorā. Turpretim ienākumi ir ieliekta funkcija, kas saistīta ar stundām, kas nostrādātas nelegālajā sektorā, un var secināt, ka

atalgojums nelegālajā sektorā samazinās gadījumā, ja samazinās nostrādāto stundu skaits. Aprēķinātā elastība legālajā sektorā līdzinās 1,519 un statistiski neatšķiras no 1, kamēr aprēķinātā elastība nelegālajā sektorā līdzinās 0,679 un statistiski atšķiras no 1.

Galvenie empīriskie secinājumi, kas gūti no regresijas vienādojuma – ienākumi no darbaspēka nelegālajā sektorā tiek koncentrēti starp strādājošajiem, kuru darba samaksa legālajā sektorā ir zema, kamēr izdevumus par precēm un pakalpojumiem, kas saražoti nelegālajā sektorā, pārsvarā gadījumu nodrošina iedzīvotāji ar augstiem ienākumiem legālajā sektorā. Vidējie uzrādītie ienākumi ir par 37% zemāki nekā vidējie uzrādītie izdevumi par precēm un pakalpojumiem, kas gūti no nelegālā sektora; pastāv pozitīva korelācija starp darba algu legālajā sektorā un darba algu nelegālajā sektorā, kas nozīmē, ka, pieaugot vai samazinoties legālā sektora darba algai, attiecīgi izmainās arī atalgojums nelegālajā sektorā.

2. PĒTĪJUMA METODOLOĢIJA

Pētījums tika veikts laika posmā no 2005. gada septembra – 2007. gada martam. Tajā tika izmantotas vairākas savstarpēji papildinošas metodes un paņēmieni, lai gūtu maksimāli efektīvus rezultātus. Pētījumā tika izmantoti šādi informācijas avoti:

- Latvijas Republikas un ES normatīvie akti un politikas plānošanas dokumenti;
- oficiālie statistikas dati;
- iepriekš veiktie zinātniskie pētījumi par nereģistrēto nodarbinātību un ēnu ekonomiku Latvijā un ārvalstīs;
- darbaspēka apsekojuma rezultāti;
- darba devēju aptaujas rezultāti;
- ekspertu interviju un ekspertaptauju rezultāti.

Tika izvirzītas arī hipotēzes definētajiem mērķiem pētījuma veikšanai:

- Esošā nodokļu likumdošana neveicina nereģistrētās nodarbinātības samazināšanos Latvijas Republikā;
- Nereģistrētās nodarbinātības apkarošanā iesaistīto institūciju funkcijas pārklājas, līdz ar to būtu nepieciešama darbības optimizēšana;
- Faktiskais nereģistrētās nodarbinātības īpatsvars ir lielāks par valsts institūciju oficiāli noteikto;
- Vīrieši, salīdzinājumā ar sievietēm, ir vairāk iesaistīti nereģistrētās nodarbinātības aktivitātēs;
- Nereģistrētās nodarbinātības pasākumos pārsvarā tiek iesaistīti cilvēki ar zemu un vidēju izglītības līmeni;
- Nav būtisku atšķirību starp nereģistrētās nodarbinātības izplatību pilsētās un lauku rajonos.

Pētījumā apstiprinājušās gandrīz visas no iepriekš izvirzītajām hipotēzēm (sīkāka informācija iekļauta secinājumu sadaļā).

Hipotēžu pārbaudei izmantoto un pētījuma ietvaros piemēroto metožu apraksts tiek sniegts nākamajās sadaļās.

Datu analīzes metožu apraksts

Pētījuma metodoloģijas un metodikas izstrādāšana atbilstoši darba uzdevumam paredz:

- ekspertu aptauju un ekspertu interviju tēmu un jautājumu izstrādi;
- kvantitatīvo aptauju izlases pamatojuma un realizācijas mehānisma izstrādi;
- kvantitatīvo aptauju instrumentārija izstrādi.

Galvenās datu analīzes metodes šajā pētījumā:

- ekspertmetodes (ekspertu intervijas, modificētā Delfi metode);
- datu apstrādes metodes: statistiskās analīzes metodes; datu grupēšanas metodes; statistisko rādītāju aprēķināšanas metodes; informācijas ticamības novērtēšanas metodes; daudzdimensiju faktoru analīzes metodes. Kvantitatīvajās aptaujās iegūto datu analīze tika veikta, izmantojot datorprogrammu SPSS un Microsoft Excel;
- politikas alternatīvu izstrādē: multikritēriju analīzes metode, prognozēšanas metodes, jūtīguma analīze, izmaksu un ieguvumu analīzes metode.

Norādītās metodes ir sīkāk aprakstītas pētījuma nākamajās sadaļās.

2.1. Ekspertu interviju un aptauju raksturojums

Lai novērtētu nereģistrētās nodarbinātības apkarošanā iesaistīto institūciju sadarbību un sniegtu priekšlikumus to darbības uzlabošanai, tika izmantota modificētā ekspertu aptaujas metode „Delfi" (turpmāk tekstā – Delfi metode), kā arī ekspertu intervijas. Ekspertu aptaujās un intervijās gūtā informācija ļāva arī precizēt kvantitatīvo aptauju instrumentāriju, atklājot plaša speciālistu loka viedokļus par iespējām un iemesliem, kādēļ valstī pastāv augsts nereģistrētās nodarbinātības īpatsvars. Tāpat ekspertu aptaujas sniedza padziļinātu nozares politikas un normatīvās bāzes izvērtējumu, kas papildināja iepriekš veikto likumdošanas normu un politikas dokumentu analīzi.

Ekspertu intervijas

Ekspertu intervijas tika īstenotas, lai noskaidrotu izplatītākos ekspertu viedokļus par nereģistrētās nodarbinātības apzināšanas, novērtēšanas un novēršanas problēmām. Bez tam ekspertu intervijas arī sniedza ieguldījumu nereģistrētās nodarbinātības apkarošanā iesaistīto

institūciju optimāla sadarbības modeļa izveidē (skat. pielikumā Nr.1 ekspertu intervijas jautājumus).

Intervijās piedalījās vairāku valsts institūciju un nevalstisko organizāciju pārstāvji (LM, EM, EM(BD), FM, Ekonomikas Policijas, VID, VR, VDI, PMLP, LBAS, LTA, CSP, NVA un VSAA). Intervijas tika aicināti piedalīties MK 2004. gada 29. janvāra rīkojumā Nr. 50 – Pamatnostādnes „Par nelegālās nodarbinātības samazināšanas pasākumiem" minēto institūciju pārstāvji (institūcijas, kas ir iesaistītas nelegālās nodarbinātības problēmu risināšanā). Tomēr intervijās nepiedalījās Uzņēmumu Reģistra un Valsts kontroles pārstāvji norādot, ka viņu darbības joma nav saistīta ar nereģistrētās nodarbinātības izpēti. Kopumā institūciju respondences līmenis ir augsts (atsaucās četrpadsmit no izvēlētajām sešpadsmit institūcijām). Pētījuma ietvaros tika veiktas septiņpadsmit intervijas. Visas intervijas ir veiktas laika posmā no 2006. gada februāra līdz oktobrim. Institūcijas intervijām lielākoties bija nominējušas vienu ekspertu, kā izņēmumi būtu minami – LM – divi speciālisti, FM – divi speciālisti, EM – trīs speciālisti, tai skaitā divi no Būvniecības departamenta. Intervēto speciālistu amati variēja no vecākā referenta līdz daļas priekšnieka vietnieka amatam.

Ekspertu aptaujas

Ekspertu aptaujās tika lūgti piedalīties institūciju pārstāvji: PMLP, EM, VID, VDI, FM, CSP, VR, LM. Ekspertu aptaujas ir veiktas saskaņā ar modificēto Delfi metodi – norisinoties vairākās kārtās – laika posmā no 2006. gada februārim līdz oktobrim. Ekspertu aptaujās piedalījās intervijās iekļautie eksperti. Visas izplatītās anketas tika aizpildītas un to rezultāti ir atspoguļoti pētījuma rezultātu sadaļā.

Ekspertu aptaujā tika izmantota multikritēriju analīzes metode, ar mērķi noskaidrot ekspertu viedokļus par nereģistrētās nodarbinātības līmeni un nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas alternatīvu iespējamām sekām un ieguvumiem. Ekspertu aptaujas un intervijas bija anonīmas, t.i., plašākai auditorijai ekspertu vārdi, kuri piedalījušies aptaujā un intervijās, netiek atklāti.

Galvenie Delfi metodes principi (Šķiltere 2001):

- metodes pamatā ir ekspertu anketēšana;
- anketas jautājumi tika formulēti tā, lai eksperts atbildi dotu skaitliskā formā;
- aptauja notika vairākās kārtās, kurās jautājumus arvien vairāk konkretizēja, detalizēja, strukturizēja;

- ekspertu vērtējumu skaitlisko apstrādi veica pēc katras ekspertīzes kārtas;
- pēc katras kārtas ekspertus iepazīstināja ar visu ekspertu atbilžu apkopojumu;
- ja kāda eksperta viedoklis būtiski atšķīrās no kolektīvā vērtējuma, tad ekspertam atbilde bija jāpamato;
- ekspertu aptauja bija anonīma.

Ekspertu aptaujas un ekspertu intervijas sniedza sīkāku ieskatu problēmās, kas saistītas ar nereģistrētās nodarbinātības novērtējumu, kā arī ļāva apstiprināt vai noraidīt pētījuma gaitā izvirzītās hipotēzes. Īpaši liela nozīme bija ekspertu viedokļiem par institucionālās sadarbības modeļa novērtēšanu. Tajā pašā laikā – ar mērķi iegūt pilnīgāku informāciju par nereģistrētās nodarbinātības apmēriem, pētījumā tika izmantotas papildu metodes – darbaspēka apsekojums un darba devēju aptauja, kas aprakstīti nākamajās sadaļās.

2.2. Darbaspēka apsekojuma un darba devēju aptaujas raksturojums

Lai arī jautājumi par iedzīvotāju iesaisti nereģistrētās nodarbinātības pasākumos ir uzskatāmi par salīdzinoši jūtīgu tēmu, un pastāv risks, ka aptauju ietvaros netiks sniegtas pilnvērtīgas atbildes, pētnieki balstījās uz pozitīvu pieredzi, ko guvusi Norvēģija (skat. iepriekšējās sadaļas). Šajā valstī, veicot aptaujas par nereģistrētās nodarbinātības apmēriem, iedzīvotāju respondences īpatsvars bija ļoti liels, turklāt lielākā daļa aptaujāto atklāja, ka ir saistīti ar nereģistrēto nodarbinātību vai vismaz atbalsta to.

Bez tam – šajā pētījumā piemērotais darbaspēka apsekojums un darba devēju aptauja bija nepieciešama, lai izpildītu pētījuma uzstādījumus – novērtēt nereģistrētās nodarbinātības līmeni dzimumu, vecumu, tautību, izglītības līmeņa un reģionu griezumā, jo neviena cita no nereģistrētās nodarbinātības apzināšanas metodēm nevarēja sniegt tik pilnīgu situācijas atspoguļojumu kā iedzīvotāju un darba devēju aptaujas. Sīkāks darbaspēka apsekojuma un darba devēju aptaujas raksturojums sniegts nākamajā sadaļā.

Darbaspēka apsekojums

Lai iegūtu sīkāku nereģistrētās nodarbinātības novērtējumu, pētījuma ietvaros no 2006. gada 13. marta līdz 2006. gada 17. jūlijam tika veikts darbaspēka apsekojums, kurā tika iegūtas atbildes no 20 025 respondentiem.

Darbaspēka apsekojuma veikšana pētījuma ietvaros bija nepieciešama ne tikai nereģistrētās nodarbinātības izplatības novērtēšanai, bet arī iemeslu identificēšanai, kas mudina iedzīvotājus iesaistīties nereģistrētās darba attiecībās. Apsekojuma jautājumi tika sagatavoti ar mērķi veikt pētījumu, kas līdz šim nav īstenots nereģistrētās nodarbinātības jomā Latvijā: aptverot lielu respondentu loku, kā arī veicot apsekojumu iespējami sīkos profesiju griezumos, padarot doto pētījumu par atšķirīgu no iepriekš īstenotajiem projektiem un ļaujot iegūt maksimāli detalizētu informāciju par nereģistrēto nodarbinātību. Šajā pētījumā veiktās aptaujas tika apvienotas ar aptaujām, kas tika veiktas citos projekta „Labklājības ministrijas pētījumi" pētījumos: „Darbaspēka profesionālā mobilitāte", „Darba tirgus pieprasījuma ilgtermiņa prognozēšanas sistēmas izpēte un pilnveidošanas iespēju analīze", „Profesionālās un augstākās izglītības programmu atbilstība darba tirgus prasībām". Sadarbībā ar citiem projekta „Labklājības ministrijas pētījumi" pētījumu autoriem tika izstrādāta aptaujas anketa, kura ietvēra respondentu identifikācijas jautājumus un jautājumus, kas saistīti ar nereģistrētās nodarbinātības veidiem, biežumu, cēloņiem un citiem saistošiem faktoriem.

Apsekojums tika veikts visā Latvijas teritorijā, respondentu skaits tika izvēlēts atbilstoši Latvijas rajonu iedzīvotāju īpatsvaram, lai nodrošinātu izlasē iekļauto indivīdu iespējami lielāku atbilstību ģenerālajai kopai – visiem Latvijas iedzīvotājiem vecumā no 15 līdz 74 gadiem (darbaspējīgie iedzīvotāji), kas ir 1 735 325 cilvēki. Pēc anketu apkopošanas un datu kodēšanas tika pievienoti svaru koeficienti individuālajiem datiem, lai „nosvērtu" respondentus pēc migrācijas datiem, rajona, dzimuma un vecuma. Tas tika veikts, lai nodrošinātu pilnīgāku reālās situācijas atspoguļojumu iedzīvotāju struktūras ģenerālajā kopā.

Izlases veidošanas principi

Darbaspēka apsekojumā tika piemērota daudzpakāpju stratificēta (tipoloģiska) gadījumizlase. Izlases veidošanas pirmā pakāpe (strata) – pēc reģiona sadalīšanas tipiskās grupās jeb stratifikācijās (kā tipiskās grupas jeb stratas tiek noteikti Latvijas reģioni), otrā pakāpe – pēc apdzīvotas vietas tipa stratifikācijas (tipiskās grupas jeb stratas – republikas pilsēta, rajona centra pilsēta, cita pilsēta, lauki), izmantojot CSP datus par iedzīvotāju sadalījumu Latvijas teritorijā[1].

Šāda metode tiek izvēlēta:

a) lai sasniegtu visu pētījumā iekļauto profesiju pārstāvjus;
b) lai nodrošinātu katras profesijas pārstāvju pietiekamu pārstāvniecību izlasē;
c) lai ievērotu respondentu teritoriālā sadalījuma principu.

[1] Veidota pēc 2004. gada CSP darbaspēka apsekojuma galveno rādītāju datu krājuma.

Izlases apjoms tika noteikts, reizinot atsevišķi analizējamo un salīdzinājumos izmatojamo teritoriālo vienību skaitu (26 Latvijas rajoni) ar analizējamo profesiju pamata grupu skaitu (9 profesiju pamata grupas) un reizinot ar minimālo respondentu skaitu apakšgrupā salīdzinājumu veikšanai (50 respondenti). Līdz ar to minimālais respondentu skaits ir 11 700 cilvēki. Tomēr, lai palielinātu izlases apjomu un datu ticamību, tika noteikts 20 000 respondentu izlases apjoms. Apsekojuma nodrošinājumam tika izmantoti 2 000 izlases punkti (respondentu starta adreses no Valsts Zemes dienesta adrešu reģistra) visā Latvijā, no katras starta adreses pēc maršruta metodes tika ģenerētās vēl 10 respondentu adreses, tādējādi kopumā sasniedzot 20 025 respondentu. Pētījuma starta adreses tika atlasītas ar datora sistēmas palīdzību no Latvijas iedzīvotāju adrešu reģistra saskaņā ar izlases metodes aprakstu. Pasūtītājam tika iesniegta konkrētā projekta izlase un maršruta metodes apraksts. Apsekojuma laikā tika fiksēti nerespondences gadījumi, lai konstatētu nenotikušo interviju iemeslus. Ņemot vērā iepriekšējo pieredzi, lai sasniegtu 20 000 aptaujai derīgu respondentu (kas atbilst pētījuma nosacījumiem un piekrīt intervijai), apmeklēto adrešu skaits bija aptuveni 49 000. Par derīgām tika atzītas 20 025 anketas, 1062 intervijas tika anulētas intervētāju krāpšanās, nepilnīgas intervijas vai citu iemeslu dēļ, 27 608 intervijas nenotika, jo nebija iespējams satikt respondentu vai respondents atteicās no intervijas.

2.1. tabula

Izlases veidošana šā pētījuma ietvaros veiktajam darbaspēka apsekojumam (2006.g.) [1]

Reģions	Rīga	Pierīga	Vidzeme	Zemgale	Latgale	Kurzeme
% iedzīvotāju sadalījums ģenerālajā kopā (15 – 74)	33	16	10	12	16	13
Respondentu skaits	6499	3147	2075	2484	3199	2596
Izlases punktu skaits	650	315	207	248	320	250

Vecuma un dzimuma sadalījums izlasē

Darbaspēka apsekojuma datu kopā ir pārstāvēti visi vecumi, respondentu skaits dažādās vecuma grupās ir līdzīgs. Arī respondentu sadalījums pēc dzimuma datu nosvēršanas rezultātā tika pietuvināts ģenerālās kopas dzimumu īpatsvaram.

[1] Veidots pēc 2004. gada CSP darbaspēka apsekojuma galveno rādītāju datu krājuma.

Atrašanās vietas sadalījums izlasē

Pētījuma ietvaros aptaujātie respondenti tika iedalīti 26 Latvijas Republikas rajonos. Jāatzīmē, ka datu apstrādē ir jāņem vērā lielais respondentu īpatsvars Rīgas pilsētā (kas atbilst iedzīvotāju teritoriālajam sadalījumam). Arī veicot datu svēršanu, tika ņemts vērā, ka liels skaits iedzīvotāju no citiem rajoniem ir migrējuši uz Rīgu, bet nav deklarējuši dzīves vietu.

Tautību sadalījums izlasē

Darbaspēka apsekojumā tika fiksēta katra respondenta norādītā tautība. Jāatzīmē, ka jautājums par tautību tiek pieskaitīts pie jūtīgiem jautājumiem, uz kuriem cilvēki bieži izvairās atbildēt psiholoģisku iemeslu dēļ, tomēr konkrētajā apsekojumā nosaukt savu tautību atteicās tikai ļoti neliela daļa respondentu (3 respondenti no 1000).

Darba attiecību veidi

Pētījuma ietvaros veiktā darbaspēka apsekojumā nereģistrētās nodarbinātības analīzes bloks tiek ievadīts ar filtra jautājumu par respondentu pašreizējām darba attiecībām. Identifikācijai tika izmantoti vairāki atbilžu varianti, kuru uzdevums bija sadalīt respondentus pēc šādiem kritērijiem – darba attiecības noformētas ar darba līgumu vai mutiski; tiek maksāti visi nodokļi par darba algu vai daļēji; tiek apmaksātas vai neapmaksātas virsstundas; piepelnās; nestrādā.

Sadarbība ar citiem pētījumiem

Anketa tika veidota un aptauja tika veikta, sadarbojoties vairākiem projekta „Labklājības ministrijas pētījumi" ietvaros veiktajiem pētījumiem: „Darbaspēka profesionālā mobilitāte", „Profesionālās un augstākās izglītības atbilstība darba tirgus prasībām", „Darba tirgus pieprasījuma ilgtermiņa prognozēšanas sistēmas izpēte un pilnveidošanas iespēju analīze".

Veicot kopējo aptauju, vispārējie jautājumi (piem., dzimums, vecums) ir attiecināmi uz visiem iepriekšējā rindkopā minētiem pētījumiem.

Pieeja – vienotā aptaujas anketā iekļauti jautājumi, kas iekļaujami dažādos apsekojumos. Tika piemērota „Omnibuss" aptauja, kad vienā anketā tika savietoti vēl atšķirīgāku jomu jautājumi. Vienīgais nosacījums „Omnibuss" veida apsekojumos ir respondentu atlase pēc vispārējiem nejaušības principiem, kas tika nodrošināts arī šajā aptaujā.

Tā kā pētījumu veicējiem bija viena mērķauditorija, t.i., atlases kritēriji vienādi visos pētījumos, nebija šķēršļu, lai realizētu vienotu aptauju. Šajā gadījumā vienīgais ierobežojums bija anketas garums un projektos iesaistīto pušu spēja vienoties par anketas jautājumu sadalījumu.

Pētnieki centās izvairīties no riska, ka vienā aptaujas anketā tiek iekļauts neadekvāti daudz jautājumu, un tādējādi respondentu atbildes uz beigām kļūst neprecīzas. Tas bija iespējams, jo daudzi jautājumi bija būtiski vairākiem pētījumiem, līdz ar to varēja nodrošināt, ka aptauja nepārsniedza 30-40 minūtes. Anketas struktūra tika sadalīta sekojoši:

(1) identifikācijas jautājumi – 10 minūtes respondenta laika;
(2) amata identifikācija – piecas minūtes respondenta laika;
(3) pētījuma uzdevuma jautājumi – 20 minūtes respondenta laika;
(4) demogrāfijas jautājumi –minūte respondenta laika;
(5) intervētājs aizpilda daļu no demogrāfijas sadaļas pēc intervijas – minūte.

Piecas minūtes paredzētas respondenta identifikācijai pēc pētāmās profesijas, kā arī piecas minūtes – „rezerves laiks", ja respondenta atbildes ir ļoti lēnas. Pieļaujamie atvērtie jautājumi saistīti ar mācību iestādes nosaukumu, profesijas/amata nosaukumu, gadu vai mēnešu skaitli (viegli kodējamas atbildes).

Datu reprezentivitāti nodrošināja izlases metodes pielietošana (nejauša izlase). Izlases vienību (respondentu) atbilstība ģenerālās kopas sadalījumam (parasti vecums, dzimums, tautība) tika kontrolēta lauka darba izpildījuma laikā.

Aptaujas metode

Aptaujas veids bija daļēji strukturēta tieša (*face-to-face*) intervija respondenta dzīvesvietā. Salīdzinot ar citiem aptauju veikšanas veidiem (pasta aptauju, telefonintervijām), tiešās intervijas, kas tiek veiktas respondenta dzīves vietā, palīdz nodrošināt nepieciešamo respondences līmeni un līdz ar to arī pētījuma datu kvalitāti. Tiešo interviju priekšrocība – intervētājs profesionāli aizpilda anketu saskaņā ar respondenta atbildēm, savukārt, ja anketa tiek nodota intervējamās personas rokās, kā liecina prakse, pastāv iespēja, ka anketā atsevišķi jautājumi netiek aizpildīti respondenta nezināšanas dēļ vai tiek aizpildīti nepareizi. Ja adresē atradās vairākas personas, intervija tika veikta ar to personu, kurai pēdējai bija dzimšanas diena.

Pētījuma instrumentārijs

Aptaujas veikšanai tika izstrādāta oriģināla, daļēji standartizēta anketa (skat. pielikumu Nr.2), kas ir pirmo reizi izmantota vairākos citos pētījumos projekta „Labklājības ministrijas pētījumi" ietvaros. Aptaujā tika iekļauti vienoti jautājumi (vispārīgās ziņas par respondentiem), kā arī katram pētījumam atbilstoši specifiski jautājumi. Lai nodrošinātu iegūto rezultātu salīdzināmību dažādos datu masīvos, t.i., lai tie būtu salīdzināmi starp dažādām mērķa grupām, aptauja tika veikta pēc vienotas, bet katrai mērķa grupai atbilstoši modificētas, anketas.

Pilotintervijas

Pēc pētījuma instrumentārija izstrādāšanas tika veikts pilotpētījums, kas ļāva novērtēt izstrādātās anketas kvalitāti. Pilotpētījuma ietvaros tika novērtēta uzdoto jautājumu saprotamība un uztvere, novērstas neskaidrības un kļūdas.

Intervētāju apmācība

Apakšuzņēmēja, kas veica kvantitatīvo (darbaspēka) aptauju, SIA „InMind" (šobrīd GfK *„Custom Research Baltic")*, rīcībā ir plašs intervētāju tīkls, tādēļ īpaša intervētāju apmācība nebija nepieciešama. Tomēr tika veikti īpaši semināri intervētāju informēšanai par šīs aptaujas mērķiem. Semināru laikā tika vērsta uzmanība uz anketas aizpildīšanas specifiku, precīzu profesiju nosaukumu pierakstu un, ja iespējams, dokumentu pārbaudi.

Darba devēju aptauja

Detalizētai nereģistrētās nodarbinātības izpētei tika īstenota arī darba devēju aptauja. Darba devēju aptauja tika plānota, lai analizētu darba devēju viedokļus par nereģistrētās nodarbinātības izplatību (tai skaitā nereģistrēti nodarbinātiem imigrantiem, kuru patieso skaitu Latvijā noteikt ir salīdzinoši grūti). Aptauja tika īstenota laika posmā no 2006. gada aprīļa līdz 2006. gada novembrim.

Visi darba devēju aptaujas dati tika svērti, izmantojot CSP izstrādātos svarus. Svaru uzbūve veidota tā, lai iegūtie rezultāti būtu uzreiz attiecināmi uz ģenerālo kopu, kaut arī svēršanas metode neļauj novērtēt ticamības intervālus un nesniedz varbūtību jeb piedāvātā rādītāja ticamības līmeni.

Izlases veidošanas principi

Projekta „Labklājības ministrijas pētījumi" pētījuma „Detalizēts darbaspēka un darba tirgus pētījums tautsaimniecības sektoros" iesaistīto speciālistu uzdevums bija, sadarbojoties ar pētījumam piesaistīto apakšuzņēmēju aptaujas īstenošanai, noteikt respondentu atlases kritērijus aptaujas veikšanai.

Ģenerālā kopā tika iekļauti 50 849 uzņēmumi, kas bija 2006. gada 1. janvārī ekonomiski aktīvās statistikas vienības, izņemot zemnieku sabiedrības, dārzkopības un garāžu kooperatīvi. Izlases apjoms – 6 000 uzņēmumu. Saskaņā ar līguma nosacījumiem Latvijas uzņēmumu un organizāciju apsekojuma datu bāzi veidoja un aprēķināja LR Centrālās Statistikas pārvaldes speciālisti. Uzņēmumi tika stratificēti pēc četriem pamatkritērijiem. Izlases datubāzei (Excel formātā) ir pievienots mainīgais „strata", kas apzīmē stratu, kādā uzņēmums tika iekļauts izlases veidošanas brīdī. Stratas vērtība sastāv no četrām daļām, kur katra daļa attiecīgi apzīmē galvenā ekonomiskās darbības veida detalizēts kods (NACE nozari) – 15 ekonomiskās darbības veidi NACE klasifikācijas viena burta līmenī, kā arī rūpniecība, tirdzniecība un transports, glabāšana un sakari – 2 ciparu līmenī, statistikas reģions, īpašuma formu (1 – sabiedriskais, 0 – privātais) un nodarbināto skaita grupu (D – 1-9; C – 10-49; B – 50-249 un A – 250 un vairāk). Stratas ir aktualizētas pēc aktuālās informācijas par uzņēmumiem. Izlases dizains ir stratificēta vienkārša gadījuma izlase. Lielās statistikas vienības tiek iekļautas izlasē 100%. Mazās statistikas vienības tiek iekļautas izlasē stratificētas gadījuma izlases veidā. Mazajām statistikas vienībām izlases apjomus stratās nosaka ņemot vērā statistikas vienību skaitu stratā un attiecīgās stratas statistikas vienību lielumu pēc nodarbināto skaita.

Sadarbība ar citiem pētījumiem

Arī šī aptauja tika īstenota, sadarbojoties vairākiem projekta „Labklājības ministrijas pētījumi" pētījumiem: „Detalizēts darbaspēka un darba tirgus pētījums tautsaimniecības sektoros", „Darbaspēka profesionālā mobilitāte", kā, arī „Darba tirgus pieprasījuma ilgtermiņa prognozēšanas sistēmas izpēte un pilnveidošanas iespēju analīze"), līdz ar to anketā iekļauto jautājumu skaits, kas attiecināms uz nereģistrētās nodarbinātības jomu ir salīdzinoši neliels.

Aptaujas metode

Apsekojuma metodika paredzēja šādus posmus:

- pirmā kontaktēšanās ar apsekojamo iestādi vai organizāciju pa telefonu un vienošanās par intervijas laiku un vietu;

- tiešā intervēšana iestādē vai organizācijā vai jebkurā citā respondenta (uzņēmuma vai iestādes vadītāja, personāla daļas vadītāja) noteiktā vietā un laikā;
- pirmās intervijas mērķis tika noteikts atkarībā no uzņēmumā vai iestādē strādājošo darbinieku skaita:
  - ja uzņēmums bija neliels (līdz 20-30 darbinieki), tad intervētāja uzdevums bija uzdot respondentam aptaujas anketas A un B daļas jautājumus;
  - ja uzņēmums bija liels (vairāk nekā 30 darbinieki) intervētājs atkarībā no situācijas varēja vienoties par otro tikšanos līdz kurai respondents varētu sagatavot aptaujas anketas B sadaļai nepieciešamo informāciju vai arī, ja respondents uzstāja, atstāt aptaujas anketas B daļu respondentam, lai tas to varētu aizpildīt patstāvīgi vai uzdot to aizpildīt kompetentam uzņēmuma vai iestādes darbiniekam;
- otrajā tikšanās reizē intervētāja uzdevums bija pārbaudīt aptaujas anketas B daļas aizpildīšanas kvalitāti un nepieciešamības gadījumā to precizēt.

2.2. tabula

Informācija par respondenci

Uzņēmums ir piedalījies darba devēju aptaujā	2502
Saņemta informācija, ka uzņēmums nedarbojas	130
Uzņēmums nav atrasts un nav ziņu, ka tas nedarbojas (nav kontaktu)	1794
Uzņēmums atsakās iesniegt pārskatu vai nav to iesniedzis laikā	1492
Uzņēmums neatbilst apsekojuma pētāmai mērķa kopai	44
KOPĀ	**5962**

Pētījuma instrumentārijs

Aptaujas veikšanai tika izstrādāta daļēji standartizēta anketa (skat. pielikumu Nr.3), kas ir pirmo reizi izmantota vairākos citos pētījumos projekta „Labklājības ministrijas pētījumi" ietvaros. Aptaujā tika iekļauti vienoti jautājumi (vispārīgās ziņas par respondentiem), kā arī katram pētījumam atbilstoši specifiski jautājumi. Lai nodrošinātu iegūto rezultātu salīdzināmību dažādos datu masīvos, t.i., lai tie būtu salīdzināmi starp dažādām mērķa grupām, aptauja tika veikta pēc vienotas, bet katrai mērķa grupai atbilstoši modificētas, anketas.

2.3. Politikas alternatīvu analīzes raksturojums

Saskaņā ar pētījumā izvirzītajiem nosacījumiem bija nepieciešams izstrādāt arī politikas alternatīvu variantus un veikt trīs – LM izvēlēto – politikas alternatīvu ieviešanas plānu analīzi.

Alternatīvu ieviešanas plānu izstrādē tika izmantotas vairākas metodes – gan sekundāro datu analīze, gan darbaspēka un darba devēju aptauju rezultāti, gan arī ekspertu aptaujas (sīkāks ekspertu aptauju raksturojums iekļauts iepriekšējās sadaļās). Politikas alternatīvu analīze tika veikta laika posmā no 2006. gada oktobra līdz decembrim.

LM apstiprinātās alternatīvas turpmākajam izvērtēšanas procesam bija:

1. Valsts politikas uzsvars uz *darba devēju* tiesībām un pienākumiem (uzņēmējdarbības vides uzlabošana);
2. Valsts politikas uzsvars uz *darbinieku* tiesībām un pienākumiem;
3. Jaunas institūcijas sistēmas izveidošana.

Alternatīvu analīze tika balstīta arī uz trīs vispārpieņemtajiem principiem – neko nemainīt esošajā sistēmā, veikt uzlabojumus esošajā sistēmā vai veidot pilnīgi jaunu sistēmu.

Izvēles vispārējie principi

Alternatīvu izvēles pamatā ir alternatīvas satura un tās ieviešanas iespējamo (prognozējamo) rezultātu novērtējums. Novērtējot darbības sociālajā sfērā, nav iespējams īstenot „tīru monetārismu", t.i. novērtēt alternatīvas tikai ar investīciju projektu vērtēšanas finanšu matemātisko metožu palīdzību.

Arī pielietoto politikas metožu efektivitātes novērtējums nevar būt pamatots tikai ar izmaksu – ieguvumu analīzes rezultātu, bet jānovērtē arī metodes saturs. Piemēram, cietumsods par „aplokšņu algu" izmaksāšanu vai saņemšanu gan būtu efektīvs, taču visticamāk arī sociāli nepieņemams soda mērs.

Vienlaikus ir jāatzīmē: lai sasniegtu vēlamo rezultātu, ir nepieciešams nodrošināt visu sistēmas elementu proporcionalitāti jeb optimālu savstarpēju atbilstību. Organizatoriskas sistēmas pilnveidošana vienmēr ietver jautājumu par attīstības resursiem – vai sistēma var tikt attīstīta

esošo resursu ietvaros, vai arī ir nepieciešami papildus resursi un kādi. Lai atbildētu uz šo jautājumu, ir nepieciešams sistēmas projekts (modelis), kas nav šā pētījuma priekšmets. Šajā pētījumā ir jānovērtē alternatīvas pēc to būtības un iespējamās efektivitātes un tam pietiek ar aptuvenu nepieciešamo resursu novērtējumu. Protams, ir jāpieļauj, ka papildus ieņēmumi var nesegt papildus darbības izmaksas, kas tomēr ir maz ticami.

Pētījuma metodes

Sistēmas projektēšana ir balstīta uz sistēmanalīzes metodoloģiju, kas paredz problēmas identificēšanu, esošās sistēmas analīzi, iespējamo attīstības alternatīvu noteikšanu, alternatīvu vērtēšanas kritēriju formulēšanu, alternatīvu novērtējumu un izvēli.

Klasiskā formā alternatīvu analīze ir veicama ar ieguvumu – izmaksu analīzes metodēm, kuru saturu formāli definē EK vadlīnijas „*Guide to cost-benefit analysis of investment projects*".
Tās ietver:

- finanšu analīzi;
- ekonomisko analīzi;
- daudzkritēriju analīzi.

Finanšu analīze ir efektīva investīciju projektu lietderības vai alternatīvu izvēles vajadzībām. Konkrētās politikas alternatīvu vērtēšanā šīs metodes nozīmi mazina:

a) ieguvumu hipotētiskais raksturs;
b) salīdzināmo alternatīvu izmaksu nepietiekamā pamatojuma pakāpe, kas balstīta uz satura izstrādes līmeni (priekšizpēte);
c) potenciālo ieguvumu nesamērojami augstais apjoms salīdzinājumā ar izmaksām, kas noved pie projektu novērtēšanas praksē neraksturīgiem NPV un IRR lielumiem;
d) visa ieguldītā kapitāla atbilstība pašu kapitāla statusam.

Ņemot vērā iepriekšminēto un sākotnējās novērtēšanas rezultātus, alternatīvu finanšu izvērtēšanā tika izmantoti tikai kopējā kapitāla atdeves rādītāji, turklāt netiek lietoti iekšējā ienesīguma normas rādītāji (IRR). Jāatzīmē, ka naudas plūsmas diskontēšanai nav jēgas, jo nav jānovērtē ieguldītā kapitāla atdeves svārstības dažādos projektos, vai arī to vērtējumam ir nenozīmīga loma.

Ekonomiskā analīze paplašina finanšu analīzes iespējas, tomēr tās nozīmi mazina:

- minētās finanšu analīzes trūkumi (ekonomiskās analīzes bāze);

- ekonomiskās analīzes rezultātu ticamību ietekmējošās iespējas monetarizēt politikas vēlamo rezultātu un ekonomisko ieguvumu kvantificēšanas grūtības;
- apgrūtinātās iespējas noteikt un kvantificēt politikas īstenošanas iespējamo negatīvo ietekmi uz uzņēmējdarbību un nodarbinātību. Zaudējumu un politikas izmaksu noteikšanai ir nepieciešami speciāli teorētiski pētījumi.

Ņemot vērā minēto, kā arī to, ka politikas ieviešanai „a priori" ir pozitīvs efekts (finanšu analīzes izpratnē), ekonomiskā analīze politikas alternatīvu vērtēšanā netika izmantota.

Daudzkritēriju (multikritēriju) analīze, kas balstīta uz ekspertu vērtējumu un vērtētāju loģiskās analīzes spriedumiem, ir pietiekami efektīvs alternatīvu izvērtēšanas instruments. Minētie finanšu un ekonomiskās analīzes trūkumi paaugstina daudzkritēriju analīzes nozīmi politikas alternatīvu salīdzinošajā analīzē.
Analīzes vajadzībām tika izmantotas šādas informācijas iegūšanas metodes:

- pētījuma mērķgrupu anketēšana;
- ekspertu aptauja;
- oficiālā statistika un valsts pārvaldes institūciju informācija.

Iespējamie varianti tiek sīkāk analizēti sadaļā – Politikas alternatīvas.

3. PĒTĪJUMA REZULTĀTI

Trešajā nodaļā ir sniegta nereģistrētās nodarbinātības definīcija, nereģistrētās nodarbinātības skaitliskais novērtējums, kas balstīts uz darbaspēka apsekojuma, darba devēju un ekspertu aptaujas rezultātiem. Dota nereģistrētās nodarbinātības izskaušanā iesaistīto institūciju darbības analīze.

3.1. Nereģistrētās nodarbinātības definīcija un formas Latvijā

Pētījuma gaitā tika secināts, ka nepastāv vienota nereģistrētās nodarbinātības definīcija, kas tiktu plaši izmantota visās valsts institūcijās un nevalstiskajās organizācijās. Līdz ar to atšķirīga ir arī izpratne par nereģistrētās nodarbinātības jēdzienu un tās formām, kas neapšaubāmi mazina tās novēršanas pasākumu efektivitāti. EK Nodarbinātības, sociālo jautājumu un vienlīdzīgu iespēju ģenerāldirektorātā *„*nereģistrētā nodarbinātība*"* tiek definēta kā *„*produktīvas darbības, kas ir likumīgas pēc būtības, bet nav deklarētas valsts varas iestādēm" (EK 2006). Šī definīcija tiek uzskatīta par nepilnīgu, līdz ar to savā darbībā institūcijas visbiežāk vadās pēc MK pamatnostādnēm par „Nelegālās nodarbinātības samazināšanas pasākumiem" (apstiprinātas MK 2004. gada 29. janvārī), kurā „nereģistrēti" nodarbinātais tiek aizstāts ar terminu „nelegāli" nodarbinātais, radot sajukumu terminoloģijā. Saskaņā ar augstākminētām pamatnostādnēm: „nelegāli nodarbināti var būt gan Latvijas iedzīvotāji, kuri nav noformējuši darba tiesiskās attiecības saskaņā ar Latvijas normatīvajiem aktiem (nav noslēgts darba līgums un/vai darba samaksa ir lielāka nekā darba līgumā noteiktā un/vai nostrādāto stundu skaits neatbilst darba līgumā noteiktajam un/vai netiek veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas un iedzīvotāju ienākuma nodokļa maksājumi), gan ārzemnieki, kuri strādā Latvijā bez darba atļaujas". Tā kā pastāv viedokļu un uzskatu dažādība ekspertu vidū, šā pētījuma ietvaros ir izveidota vienota definīcija, lai raksturotu nereģistrētās nodarbinātības būtību, apkopojot augstākminētā ģenerāldirektorāta definīciju un Latvijā jau lietoto VDI nelegāli nodarbinātā jēdziena skaidrojumu, kā arī ir piedāvāts turpmāk izmantot „nereģistrētās" nevis „nelegālās" nodarbinātības terminu.

Nereģistrētā nodarbinātība ir nodarbinātība bez darba līguma vai ar darba līgumu, kas nav noformēts atbilstoši spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem (nelegālā nodarbinātība), ar daļēji nenomaksātiem nodokļiem un valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām

(„aplokšņu alga", pašnodarbināto atalgojuma un honorāru daļa, par kuru netiek nomaksāti nodokļi) un nodarbinātība virs darba līgumā noteiktā laika, par kuru netiek veikta darba samaksa (nepilnīga darba laika uzskaite).

Latvijā izplatītākie nereģistrētās nodarbinātības veidi pēc institūciju ekspertu viedokļiem saranžēti šādi:

- darbs bez darba līguma (LM, EM (BD), EM, LBAS, LTA, VID, VR, EP);
- „aplokšņu alga" (LM, EB (BD),VDI, PMLP);
- nepilnīga un/vai nepareiza darba laika uzskaite (piemēram, darbs nakts stundās, kas tiek uzskaitīts kā darbs dienas laikā un/vai neapmaksātas virsstundas) (LM, EM, LBAS);
- pašnodarbināto ienākumi, honorāri, par kuriem netiek nomaksāti nodokļi (VID).

Pētījuma autori, balstoties uz pirmajā nodaļā aplūkotajiem pētījumiem un 3.nodaļā aprakstītajām ekspertu intervijām, piedāvā šādu nereģistrētās nodarbinātības formu iedalījumu:

- darbs bez darba līguma (darbinieks nav reģistrēts saskaņā ar Latvijas normatīvajiem aktiem, līdz ar to viņam nav gandrīz nekādas sociālās aizsardzības);
- darbs, par kuru daļēji netiek maksāti nodokļi un valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas („aplokšņu alga", pašnodarbināto atalgojuma un honorāru daļa, par kurām netiek nomaksāti nodokļi);
- darbs virs darba līgumā noteiktā laika, par kuru netiek veikta darba samaksa (neapmaksātas virsstundas, darbinieks nesaņem pilnīgu atalgojumu atbilstoši nostrādātajami darba laikam).

Jānodrošina šo terminu konsekvents lietojums.

3.2. Nereģistrētās nodarbinātības skaitliskais novērtējums (darbaspēka apsekojuma rezultāti)

Sadaļā sniegts pārskats par nereģistrētās nodarbinātības apmēriem pēc:

1. Nereģistrētās nodarbinātības galvenajām formām;
2. Sociodemogrāfiskajiem rādītājiem:
   a) nozare, profesija, sektors,
   b) reģions (arī lauki/pilsētas, arī rajoni),
   c) vecums, dzimums, tautība.

3. Nereģistrētā nodarbinātības transformācijas iespējas reģistrētajā:
   a) nereģistrētās nodarbinātības iemesli jeb veicinošie faktori (t.sk., gadījuma darbu analīze),
   b) darba attiecību legalizācijas nosacījumi jeb darba attiecību reģistrēšanu veicinošie faktori.

Lai iegūtu sīkāku nereģistrētās nodarbinātības novērtējumu, 2006.gadā tika veikts darbaspēka apsekojums, kurā tika iegūtas atbildes no 20 025 respondentiem. Tā kā pētījumā kā primāra tika izvirzīta analīze vecumu un tautību griezumā, tiek sniegts sīkāks pētījuma rezultātu raksturojums šajos aspektos. Darbaspēka apsekojumā tika identificēti 34 tautību pārstāvji. Daudzās tautībās respondentu skaits bija pārāk zems – tautību pārstāvēja mazāk nekā 20 respondentu. Līdz ar to, ņemot vērā zemo reprezentativitāti (pārlieku mazs skaits neataino ģenerālās kopas tendences), šādas tautības netika aplūkotas, lai neizvirzītu nepamatotus secinājumus.

Derīgas bija 72,9% (14 594) no atbildēm, pārējos gadījumos respondents nevēlējās sniegt atbildi uz jautājumu par iesaistīšanos nereģistrētajās darba attiecībās. Skatoties pēc pazīmes „Darba līgums", var secināt, ka 92,6% (10 213) respondentu (no tiem cilvēkiem, kuriem ir darba vieta) strādā ar darba līgumu. Līdz ar to tikai 7,4% no respondentiem (1481 respondents) strādā vispār bez darba līguma, tādējādi nemaksājot nodokļus. Aptaujas ietvaros tika mēģināts identificēt to respondentu raksturlielumus, kas iekļaujas grupā – „strādā bez darba līgumiem". Aplūkojot demogrāfiskos rādītājus, nav novērojama atsevišķu grupu izcelšanās ne pēc vecuma, ne dzimuma, ne dzīves vietas. Analizējot izglītības līmeņa griezumā, var secināt, ka 90,47% (737) respondentu, kas strādā bez darba līguma, ir ar vidējo, vidējo profesionālo vai zemāka līmeņa izglītību. 64,18% (523) respondentu šajā grupā (strādā bez darba līguma) ir ar vidējo vai pamatizglītību. Kopējā respondentu skaitā iedzīvotāju īpatsvars ar vidējo, vidējo profesionālu vai zemākā līmeņa izglītību ir daudz mazāks, līdz ar to ir pamats apgalvot, ka lielākoties bez darba līguma strādā iedzīvotāji ar zemāku izglītības līmeni.

3.1. tabula

Izlasē iekļauto respondentu sadalījums pēc darba attiecību veidiem 2006.g.
(darbaspēka apsekojuma rezultāti, izlase 20 025 respondenti)

Darba attiecību veids	Respon-dentu skaits	Respon-dentu īpatsvars	Attiecinājums uz visiem darbaspējīgajiem iedzīvotājiem ar 95% varbūtību	
			Apakšējā robeža	Augšējā robeža
Darba līgums, bez pārkāpumiem	8733	43,6%	42,9% (744 752)	44,3% (768 452)
Darba līgums, piepelnās	524	2,6%	2,4% (41 316)	2,8% (48 921)
Darba līgums, neapmaksā virsstundas, nepiepelnās	393	2,0%	1,8% (31 361)	2,2% (38 052)
Darba līgums, neapmaksā virsstundas, piepelnās	112	0,6%	0,5% (8567)	0,7% (12 257)
Darba līgums, „aplokšņu alga", nepiepelnās	314	1,6%	1,4% (24 767)	1,8% (30 764)
Darba līgums, „aplokšņu alga", piepelnās	137	0,7%	0,6% (10 155)	0,8% (14 140)
Piepelnās / strādā pēc mutiskas vienošanās	815	4,1%	3,8% (66 410)	4,4% (75 887)
Nestrādā	3566	17,8%	17,3% (299 747)	18,3% (318 028)
Nezina (saskaņā ar aptaujas anketu, respondentiem bija iespēja izvēlēties arī šādu atbildes variantu)	8	0,04%	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt
Nav atbildes	5424	27,1%	26,5% (459 652)	27,7% (480 894)
Kopā	**20025**	**100,0%**		

Sīkāk analizējot respondentus, kuriem darba attiecības ir noformētas ar darba līgumu, tika izdalītas trīs apakšgrupas:

- nodokļi tiek maksāti par visu darba samaksu;
- nodokļi tiek maksāti daļēji („aplokšņu alga");
- netiek apmaksātas virsstundas.

Sīkāk tika analizēti respondenti, kas norādīja savu darba attiecību veidu (skat. 3.1. tabulu). Ņemot vērā respondentu sniegtās atbildes, tika aprēķināti ģenerālās kopas ticamības intervāli. Ja starp visiem respondentiem, kas sniedza atbildi par darba attiecībām (14 594) 13,0% bija ar „aplokšņu algām", tad ticamības intervāls raksturo, kāds īpatsvars no ģenerālās kopas Latvijas iedzīvotājiem (vecumā no 15 līdz 74 gadiem) ar varbūtību 95% varētu būt

nodarbināti ar „aplokšņu algām". Aprēķini liecina, ka tie varētu būt 12,5% līdz 13,6% iedzīvotāju (216 644 līdz 235 519 cilvēki).

No visiem respondentiem, kam ir darba līgums, 90,6% (8733) norādīja, ka viņiem nav pārkāpumu (apmaksāti visi nodokļi, apmaksātas virsstundas). 4,4% (451) respondentu ar darba līgumiem norādīja, ka netiek apmaksāti visi nodokļi – tiek maksāta „aplokšņu alga" un 4,9% (505) respondenti ar darba līgumu atzina, ka netiek apmaksātas virsstundas, kas arī klasificējams kā nereģistrēta nodarbinātība.

3.2.1. Pārkāpumu veidu identifikācija

Lai mazinātu nereģistrēto nodarbinātību, svarīga ir aktīva tiesībsargājošo un darba attiecības regulējošo normatīvo aktu prasību uzraudzības institūciju darbība pārkāpumu konstatēšanā un novēršanā. Pētījumā tika identificētas nereģistrēto nodarbināto „riska grupas" – pēc nereģistrētās nodarbinātības formām, nozarēm, profesiju grupām, vecuma, dzimuma, etniskā sastāva, reģionālā sadalījuma.

Pirmkārt, tika analizēti visi strādājošie respondenti, kuriem nav darba līguma („Piepelnās / strādā pēc mutiskās vienošanās"). Tika apskatītas visizplatītākās pazīmes iedzīvotājiem, kas strādā bez darba līguma. Vispirms tika aplūkoti respondentu demogrāfiskie raksturlielumi. Darbinieku bez darba līguma modālais vecums (visbiežāk pārstāvētais vecums) ir 37 gadi. Otrs visbiežāk pārstāvētais vecums ir 19-20 gadi. Dzimuma griezumā šajā grupā dominē vīrieši (68,2% no 815 respondentiem bez darba līguma). Galvenais identifikācijas rādītājs ir nozares un profesijas, kurās darbinieki visbiežāk strādā bez darba līguma. Šajā grupā pārstāvētākās nozares ir būvniecība (33,7% jeb 275 respondenti, nozarē kopā vismaz 20 225) un sabiedriskie pakalpojumi (23,4% jeb 191 respondents, nozarē kopā vismaz 13 609). Trešajā vietā seko lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība ar 14,3% jeb 116 respondentu (nozarē kopā vismaz 7900).

Otrā respondentu grupa, kas varētu būt valsts institūciju interešu lokā, ir darbinieki, kuriem ir noslēgts darba līgums ar darba devēju, bet nodokļi netiek apmaksāti pilnā apmērā („aplokšņu alga"), vai arī netiek apmaksātas virsstundas. Šādu iedzīvotāju skaits Latvijā ar varbūtību 95% varētu būt robežās no 116 000 līdz 144 000. Aplūkojot šīs grupas respondentu demogrāfiskos rādītājus, visbiežāk šajā grupā sastopami vīrieši 30 gadu vecumā (modālais vecums). Otrs vecums, kurā pieaug respondentu skaits šajā grupā, ir 40-42 gadi. Šajā grupā no 451 respondenta 65,2% respondentu ir vīrieši un 34,8% sievietes.

Lielākā daļa respondentu, kuriem ir darba līgumi un neapmaksātas virsstundas vai „aplokšņu algas", strādā trīs nozarēs: vairumtirdzniecībā un mazumtirdzniecībā (14,13% jeb 209 respondenti, nozarē vismaz 8923), būvniecībā (13,15% jeb 194 respondenti, nozarē vismaz 8239) un sabiedrisko pakalpojumu nozarē (12,45% jeb 184 respodenti, nozarē vismaz 7752). Sevišķi jāatzīmē būvniecības nozares augstais īpatsvars gan šajā, gan iepriekšējā grupā, kurā tika apkopoti darbinieki bez darba līguma (sīkāks datu atspoļojums iekļauts 5.pielikumā).

Iepriekš aplūkotais nozaru un profesiju uzskaitījums var tikt praktiski izmantots VDI un VID ikdienas darbā. Zinot, kādas nozares un profesijas pārstāv vairākums darbinieku bez darba līguma vai ar „aplokšņu algām", ir iespējams efektīvāk plānot valsts institūciju reidus, kontroles pasākumus un citas aktivitātes nereģistrētās nodarbinātības atklāšanai un izskaušanai.

3.2.2. Nereģistrētās nodarbinātības analīze nozaru griezumā

Papildus atsevišķu grupu analīzei pēc darba attiecību veidiem, aptaujā tika aplūkots dažādu darba attiecību veidu īpatsvars nozarēs. Pirmkārt, tika identificētas „tīrākās" nozares. Šajā kategorijā katrai nozarei tika aprēķināts strādājošo īpatsvars, kuriem darba attiecības ir noformētas ar darba līgumu, tiek maksāti visi nodokļi un apmaksātas virsstundas. Šajā sarakstā pirmajās vietās ir zivsaimniecība, dažādi speciālistu pakalpojumi un valsts institūcijas.

3.2. tabulā apkopotas nozares, kurās bija pietiekiemai liels respondentu skaits (vismaz 10 nereģistrēti nodarbinātie), un novērtēts minimālais nereģistrēti nodarbināto strādnieku skaits katrā nozarē (bez darba līguma, nepamaksātas virsstunda, „aplokšņu algas").

Šajā nodaļā un turpmāk tekstā tiks izmantots jēdziens „minimālais nereģistrēti nodarbināto iedzīvotāju skaits, novērtējums". Visos griezumos ir iegūti īpatsvari, kas aprēķināti procentos no respondentu skaita attiecīgajā pētāmajā griezumā. Lai šo īpatsvaru attiecinātu uz visiem Latvijas iedzīvotājiem nepieciešams ģenerālās kopas apjoms Latvijā. Šādi dati vairumā gadījumu nav pieejami (nav informācijas par iedzīvotāju skaitu pa atsevišķām profesijām, nozarēm). Lai būtu vismaz aptuvens priekšstats par nereģistrētās nodarbinātības līmeni, pētījuma autori novērtēja iespējamās ģenerālās kopas ticamības intervālu rādītājiem, par kuriem nav iepriekšminētās informācijas. Ticamības intervāla apakšējā robeža tika izmantota, lai noteiktu aptuvenu minimālo absolūto iedzīvotāju skaitu Latvijā, kas atbilst pētāmajai pazīmei.

3.2. tabula

Nereģistrēti nodarbināto personu sadalījums nozarēs 2006.g.

(darbaspēka apsekojuma rezultāti, novērtējums)

Nozare	Nereģistrēti nodarbināto respondentu īpatsvars nozarē, %	Kopējais respondentu skaits nozarē	Nereģistrēti nodarināto respondentu īpatsvars no visām nozarēm, %	Minimālā nereģistrēti nodarbināto iedzīvotāju skaita novērtējums
Apsardze	55,3%	16	0,4%	400
Būvniecība	38,3%	1225	21,0%	37 000
Mēbeļu ražošana	31,0%	136	1,9%	2 700
Lauksaimniecība un medniecība, un mežsaimniecība	30,2%	583	7,9%	13 200
Sabiedriskie, sociālie, individuālie pakalpojumi	28,7%	1307	16,7%	29 000
Zinātniskās pētniecības darbs	22,7%	57	0,6%	600
Datori un ar tiem saistītās darbības	21,1%	146	1,4%	1 800
Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	20,4%	260	2,4%	3 400
Izdevējdarbība, poligrāfija	19,2%	152	1,3%	1 700
Viesnīcas un restorāni	18,6%	314	2,6%	3 800
Finanšu starpniecība	17,5%	220	1,7%	2 400
Koksnes, koka un korķa izstrādājumu ražošana, izņemot mēbeles	17,3%	401	3,1%	4 600
Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība, automobiļu, motociklu remonts	17,3%	1491	11,5%	20 000
Apstrādes rūpniecība: Pārtikas produktu un dzērienu ražošana	17,1%	393	3,0%	4 400
Operācijas ar nekustamo īpašumu	16,6%	97	0,7%	800
Pārējā apstrādes rūpniecība	16,2%	164	1,2%	1 500
Tekstilizstrādājumu ražošana	15,9%	221	1,6%	2 100
Mašīnbūve un metālapstrāde	15,1%	229	1,5%	2 000
Transports, glabāšana, sakari	14,8%	930	6,1%	10 000
Izglītība	13,2%	1019	6,0%	9 600
Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	12,3%	46	0,3%	100
Valsts pārvalde un aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināša	11,1%	700	3,5%	5 300
Veselība un sociālā aprūpe	11,1%	645	3,2%	4 800
Kopā:		**10 752**	**100%**	

Pretēji šīm tika identificētas „netīrākās" nozares, jeb tās nozares, kurās konstatēts vislielākais respondentu īpatsvars, kuri strādā pēc mutiskās vienošanās, tātad nav noslēgts darba līgums, nodokļi netiek maksāti. Otrajā vietā tradicionāli bija būvniecības nozare, kurā 22,2% jeb 275 darbinieki strādā bez darba līguma. Tomēr pirmajā vietā izvirzījās līdz šim publiski kā „netīra" nozare neidentificētā – apsardze, kurā 22,7% jeb gandrīz katrs ceturtais respondents strādā bez darba līguma. Šeit gan jāprecizē, ka šajā nozarē sevi identificēja daudz respondentu, kas strādā par dežurantiem, naktīs apsargā slēgtas teritorijas, ēkas. Trešajā vietā

ir lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība, kurās 19,4% jeb 116 respondentu strādā bez darba līguma.

3.2.3. Nereģistrētās nodarbinātības analīze profesiju griezumā

Līdzīgi kā tika veikta nozaru analīze, tika analizētas arī profesijas, salīdzinot, kurās ir vislielākais īpatsvars darbinieku ar darba līgumiem un profesijas, kurās visbiežāk ir darbinieki bez darba līgumiem. Pirmkārt, tika identificētas profesijas, kurās ir vislielākais respondentu īpatsvars, kuriem darba attiecības ir noformētas ar darba līgumu, tiek maksāti visi nodokļi un apmaksātas virsstundas. Līdz ar to „tīrākās" profesijas ir fizikas un inženierzinātņu speciālisti, arhīvu darbinieki, bibliotekāri, projektu vadītāji u.c. profesijas. Starp „tīrākajām" profesijām dominē tādas, kurās nepieciešamas specifiskas profesionālas un akadēmiskas zināšanas vai valsts sektora profesijas. Šo profesiju pārstāvji vairumā gadījumu darbojas valsts sektorā, kur ļoti reti iespējams darbs bez darba līguma noformēšanas.
Pretstatā tika aplūkotas „netīrākās" profesijas, jeb profesijas, kurās ir visaugstākais respondentu īpatsvars, kuriem nav darba līguma, līdz ar to arī netiek maksāti nodokļi. Arī šeit, tāpat kā starp „netīrākajām" nozarēm, dominē būvniecības un celtniecības profesijas – ēku būvniecības strādnieki (30,4% jeb 35), mūrnieki (28% jeb 15), būvnieki (24,1% jeb 115), jumiķi (17,3% jeb 4) un lauksaimniecības profesijas. Šajās profesijās darba devējiem ir vislielākās iespējas iegūt ienākumus, izvairoties no nodokļu nomaksas, līdz ar to ir plašākas iespējas maksāt algas skaidrā naudā, nereģistrējot darba attiecības un nemaksājot sociālos nodokļus (sīkāks datu atspoguļojums iekļauts 5.pielikumā). Profesiju griezumā nav iespējams noteikt nereģistrēti nodarbināto skaitu ģenerālajā kopā, jo nav zināms ģenerālās kopas apjoms. Kopējais katrā profesijā nodarbināto personu skaits nav arī novērtējams, jo ņemot vērā profesiju lielo skaitu, nav iespējams iegūt ticamu kopā Latvijā katrā profesijā vai profesiju grupā strādājošo iedzīvotāju skaitu.

3.2.4. Nereģistrētās nodarbinātības analīze sabiedriskā, nevalstiskā un privātā sektora griezumā

Papildus tika aplūkots darba attiecību sadalījums starp sabiedriskajā, nevalstisko organizāciju un privātajā sektorā strādājošajiem darbiniekiem. Starp respondentiem, kas norādīja sektoru, kurā strādā, bija daļa respondentu, kas nebija norādījuši darba attiecību veidu un savukārt

daļa respondentu, kas norādīja darba attiecību veidus, nebija norādījuši sektoru. Līdz ar to respondentu kopsummas šajos divos dalījumos nesakrīt.

3.1. attēls

Darba attiecību veidu sadalījums sektoros 2006.g.
(darbaspēka apsekojuma rezultāti, 10 943 strādājošie respondenti, kas norādīja sektoru)[1]

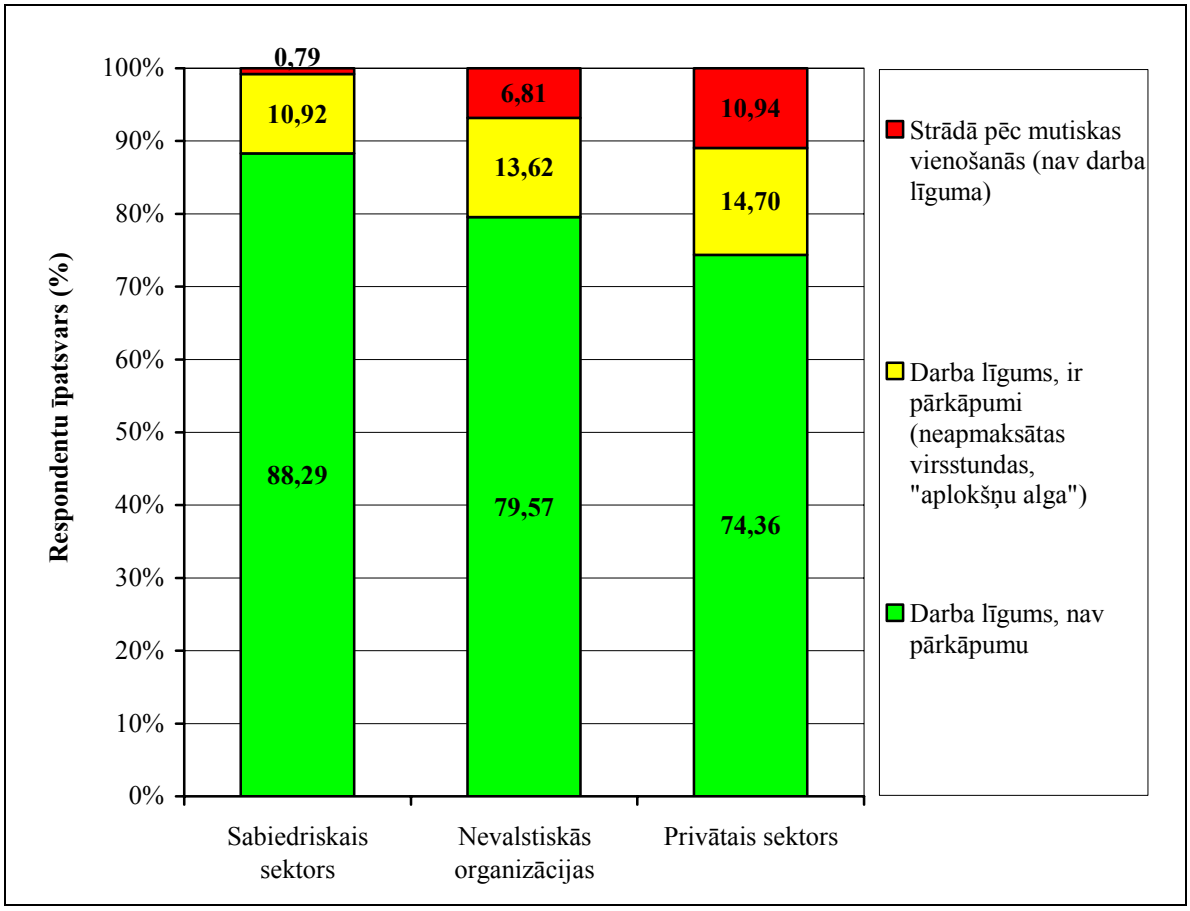

Pētījuma rezultātā varam secināt, ka vislielākais nereģistrētajā nodarbinātībā neiesaistīto respondentu skaits ir sabiedriskajā sektorā, tomēr arī šeit ir vērojami dažādi pārkāpumi, galvenokārt saistībā ar neapmaksātām virsstundām.Tikai 0,79% respondentu strādā bez darba līguma. Nevalstiskajās organizācijas darbinieki visbiežāk piepelnās pēc mutiskās vienošanās. Savukārt privātajā sektorā visbiežāk ir sastopamas „aplokšņu algas", ko saņem 14,7% no respondentiem. Ir skaidri novērojama tendence, ka privātajā sektorā ir lielāks visu pārkāpumu veidu īpatsvars nekā sabiedriskajā sektorā un nevalstisko organizāciju sektorā.

[1] Attēlu veidošanā izmantotie dati ievietoti ziņojumā 4. pielikumā.

3.3. tabula

Respondentu sadalījums pēc darba attiecību veidiem sektoru griezumā un attiecinājums uz ģenerālo kopu ar 95% varbūtību 2006.g. (darbaspēka apsekojuma rezultāti)

Darba attiecību veids	Sabiedriskais sektors	Nevalstiskās organizācijas	Privātais sektors
Darba līgums, visi nodokļi, apmaksātas virsstundas	88,29%±1,02% (3362 resp.)	79,57%±4,73% (222 resp.)	74,36%±1,03% (5089 resp.)
Darba līgums, visi nodokļi, apmaksātas virsstundas, piepelnās	5,20%±0,71% (198 resp.)	7,53%±3,10% (21 resp.)	4,33%±0,48% (297 resp.)
Darba līgums, visi nodokļi, neapmaksātas virsstundas	4,23%±0,64% (161 resp.)	2,87%±1,96% (8 resp.)	3,21%±0,42% (220 resp.)
Darba līgums, visi nodokļi, neapmaksātas virsstundas, piepelnās	0,97%±0,31% (37 resp.)	Nevar novērtēt (1 resp.)	1,05%±0,24% (72 resp.)
Darba līgums, „aplokšņu alga”	0,21%±0,15% (8 resp.)	2,15%±1,70% (6 resp.)	4,33%±0,48% (297 resp.)
Darba līgums, „aplokšņu alga”, piepelnās	0,32%±0,18% (12 resp.)	Nevar novērtēt (2 resp.)	1,78%±0,31% (122 resp.)
Piepelnās/ strādā pēc mutiskas vienošanās	0,79%±0,28% (30 resp.)	6,81%±2,96% (19 resp.)	10,94%±0,74% (750 resp.)
Kopā:	**100% (3808 resp.)**	**100% (279 resp.)**	**100% (6856 resp.)**
Minimālā nereģistrēti nodarbināto personu skaita novērtējums Latvijā	~16 000	~1000	~110 000

3.3. tabulā. ir attēlots īpatsvars, cik procenti no respondentiem atbilst attiecīgajam sektoram un darba attiecību veidam. Blakus šim procentam ar zīmi „±” norādīts attiecinājums uz ģenerālo kopu ar varbūtību 95%. Piemēram, sabiedriskajā sektorā 88,29% no respondentiem ir ar darba līgumu un bez pārkāpumiem. „±1,02” nozīmē, ka ģenerālajā kopā šis rādītājs varētu svārstīties robežās „pluss – mīnuss 1,02%”. Iekavās ir norādīts absolūtais respondentu skaits. Ģenerālās kopas apjoms šajā gadījumā nav zināms, jo nav pieejami dati, cik cilvēki 2006. gadā ir strādājuši katrā sektorā visā Latvijā. Tādēļ tiek novērtēts, kāds varētu būt minimālais nereģistrēti nodarbināto skaits katrā sektorā.

3.2. attēls

Darba attiecību veidu sadalījums pa sektoriem 2006.g.
(darbaspēka apsekojuma rezultāti, 10 943 strādājošie respondenti, kas norādīja sektoru)

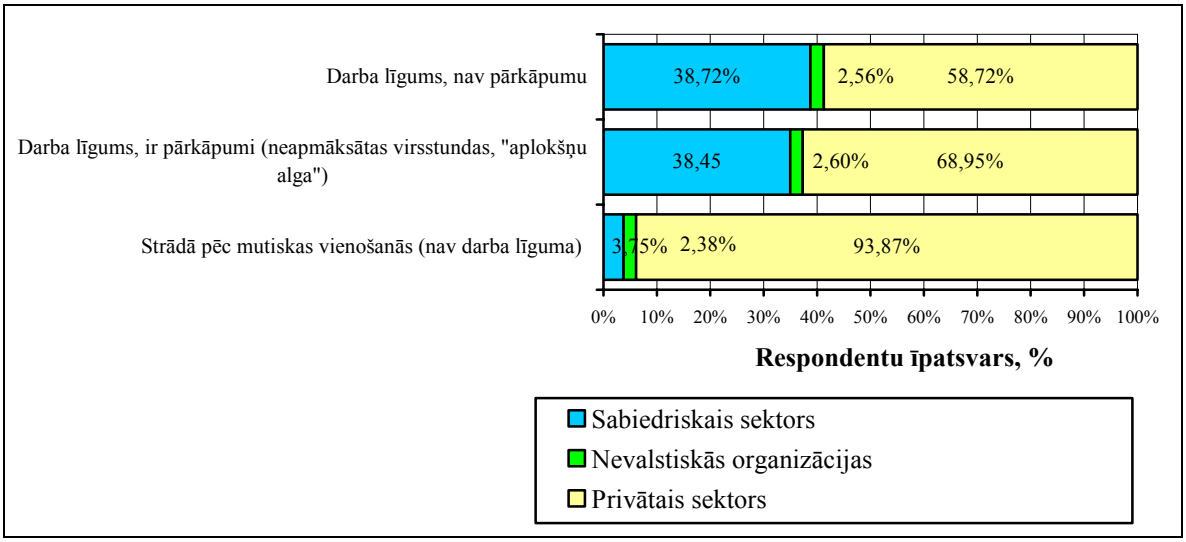

Tika aplūkots nodarbinātības veidu sadalījums pa sektoriem (3.2. attēls). Šādā griezumā saglabājas tās pašas pamattendences, kādas bija novērotas 3.1. attēlā. Ir tikai mainījušās sadalījuma proporcijas, jo Latvijā privātajā sektorā ir nodarbināti daudz vairāk iedzīvotāju nekā sabiedriskajā un nevalstiskajā sektorā.

3.2.5. Nereģistrētās nodarbinātības analīze vecuma un dzimuma aspektā

Respondentus var dalīt dažādās grupās pēc to nodarbinātības veidiem. Pirmais dalījums, kas tika aplūkots, bija pēc darba līguma. Visi respondenti tika sadalīti grupās ar darba līgumu un bez darba līguma. Iegūtās grupas tika salīdzinātas vecuma un dzimuma aspektā. Aplūkojot iegūtos rezultātus, vērojamas izteiktas pamata tendences (skat. 3.4. tabulu un 3.3. attēlu). Kaut arī gandrīz visās vecuma grupās ir vienāds respondentu īpatsvars, kuriem nav darba līgumu, ir novērojamas izmaiņas vecuma skalas abos galos.

3.4. tabula

Respondentu sadalījums pēc darba attiecību veidiem vecuma griezumā un attiecinājums uz ģenerālo kopu 2006.g.
(darbaspēka apsekojuma rezultāti, 14 593 uz jautājumu atbildējušie respondenti)

Vecuma grupa	Ir darba līgums	Nav darba līgums	Nestrādā	Kopā	Minimālais iedzīvotāju skaits ar darba līgumu, novērtējums	Minimālais iedzīvotāju skaits bez darba līguma, novērtējums	Nereģistrētās nodarbinātības kopapjoma sadalījums pa vecuma grupām
15-24	32%	6%	63%	100%	108 000	18 000	16,9%
25-34	79%	5%	16%	100%	250 000	13 000	25,8%
35-44	83%	5%	12%	100%	263 000	14 000	24,2%
45-54	81%	4%	15%	100%	254 000	9 000	16,1%
55-64	79%	8%	14%	100%	196 000	16 000	12,0%
65-74	65%	27%	8%	100%	136 000	49 000	5,0%
15-74	**70%**	**6%**	**24%**	**100%**			**100%**

Paaugstināts respondentu īpatsvars bez darba līgumiem ir vecuma grupā 15-24 gadi (16% jeb 178 šajā vecuma grupā strādā bez darba līgumiem, vismaz 18 000 iedzīvotāju). Pētnieki šādus rezultātus pamato ar pieņēmumu, ka minētie respondenti ir tikko uzsākuši savas darba gaitas un līdz ar to, pirmkārt, labprātāk iesaistās darbā bez darba līguma, lai iegūtu pirmo darba pieredzi. Otrkārt, stājoties pirmajās darba attiecībās, jaunāku vecuma grupu pārstāvji bieži vien nav informēti par savām tiesībām, kā arī iespējām, ko sniedz nodokļu nomaksa. Pārējās vecuma grupās no 25 līdz 64 gadu vecumam darba līgumu nav no 4% līdz 9% respondentu (vismaz 52 000 ģenerālajā kopā). Savukārt vecuma grupā 65-74 gadi atkal strauji pieaug to respondentu skaits, kas strādā bez darba līguma. Šajā grupā 29% jeb 76 respondentu strādā pēc mutiskas vienošanās, kas visā Latvijā varētu būt vismaz 49 000. Pētnieki uzskata, ka šajā vecuma grupā, kurā jau ietilpst pensionāri, daudzas personas piepelnās papildus pensijai (piemēram, mājas uzkopšana, bērnu pieskatīšana), tādēļ nevēlas slēgt darba līgumus. Sīkāks attiecinājums uz ģenerālo kopu katram nereģistrētās nodarbinātības veidam nav iespējams, jo vēl smalkāk sadalot respondentu ir pārāk mazs respondentu skaits, lai attiecinājums būtu ticams.

3.3. attēls

Noslēgto un nenoslēgto darba līgumu īpatsvars vecuma grupās 2006.g.
(darbaspēka apsekojuma rezultāti, 11 028 strādājošie respondenti)

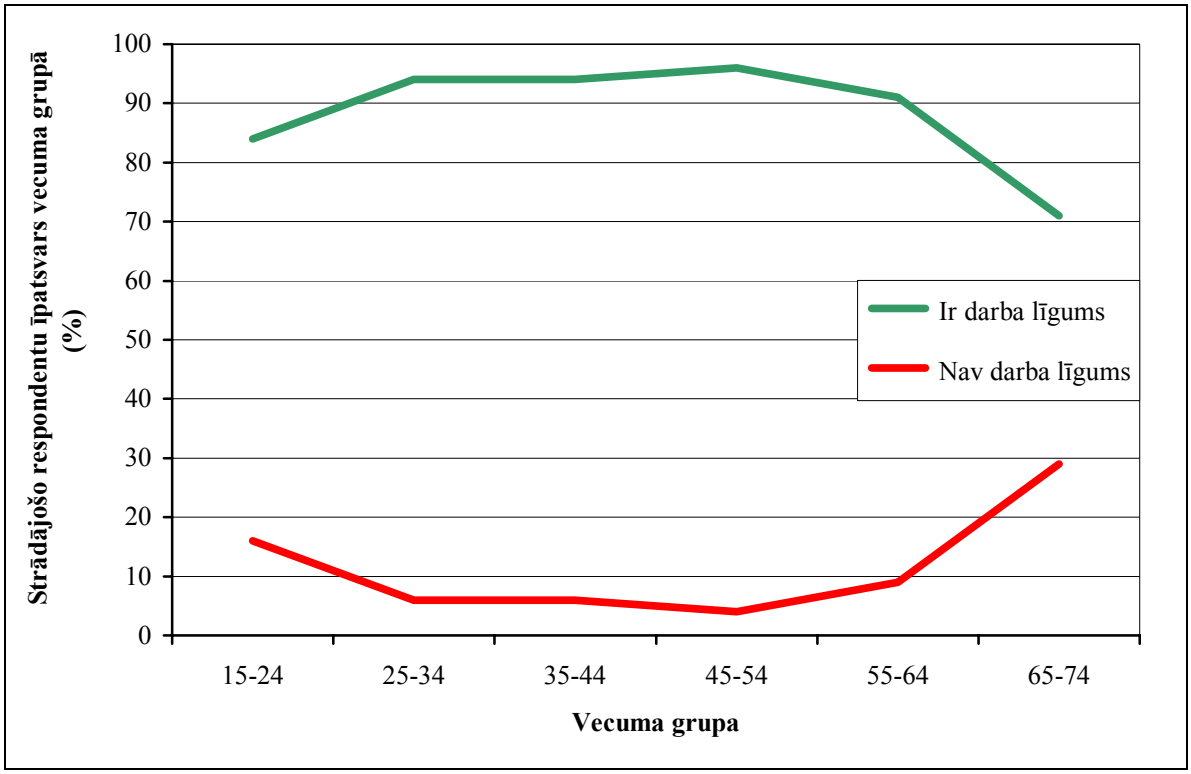

Aplūkojot strādājošo respondentu sadalījumu pēc dzimuma (skat. 3.4. attēlu), ir ievērojamas atšķirības starp sievietēm un vīriešiem. Starp nereģistrēti nodarbinātajiem ir 67,1% vīriešu un 32,9% sieviešu. Tiek novērots, ka vīrieši 2,2 reizes biežāk strādā pēc mutiskās vienošanās. Rodas jautājums, vai šis sadalījums ir saistīts ar dzimuma diskrimināciju vai ar konkrētām profesijām un darba jomām, kurās iesaistās tikai vīrieši vai tikai sievietes. Lai atbildētu uz šo jautājumu, tika analizēta vīriešu grupa, kuri strādā bez darba līguma. Aplūkojot šo vīriešu pašreizējās profesijas, tika identificēts liels īpatsvars respondentu, kas strādā celtniecībā (20,7% no vīriešiem bez darba līguma) un lauksaimniecībā (4,3% no vīriešiem bez darba līguma). Šīs arī ir tās profesijas, kurās tika novērots vislielākais nereģistrētās nodarbinātības īpatsvars. Savukārt analizējot šīs problemātiskās grupas (bez darba līguma) sievietes, netika novērota neviena profesiju grupa, kurai būtu izteikti liels īpatsvars. Lielākais īpatsvars starp sievietēm bez darba līguma bija aprūpes un tiem radniecīgu profesiju pārstāves (6,7%) un veikalu pārdevējas (6%). Līdz ar to var pieņemt, ka paaugstinātais vīriešu īpatsvars bez darba līguma saistīts tieši ar viņu iesaistīšanos nereģistrētās darba attiecībās celtniecības jomā, kas ir visproblemātiskākā nozare Latvijā.

3.4. attēls

Bez darba līguma nodarbināto respondentu sadalījums pēc dzimuma un vecuma 2006.g. (darbaspēka apsekojuma rezultāti, 11 028 strādājošie respondenti)

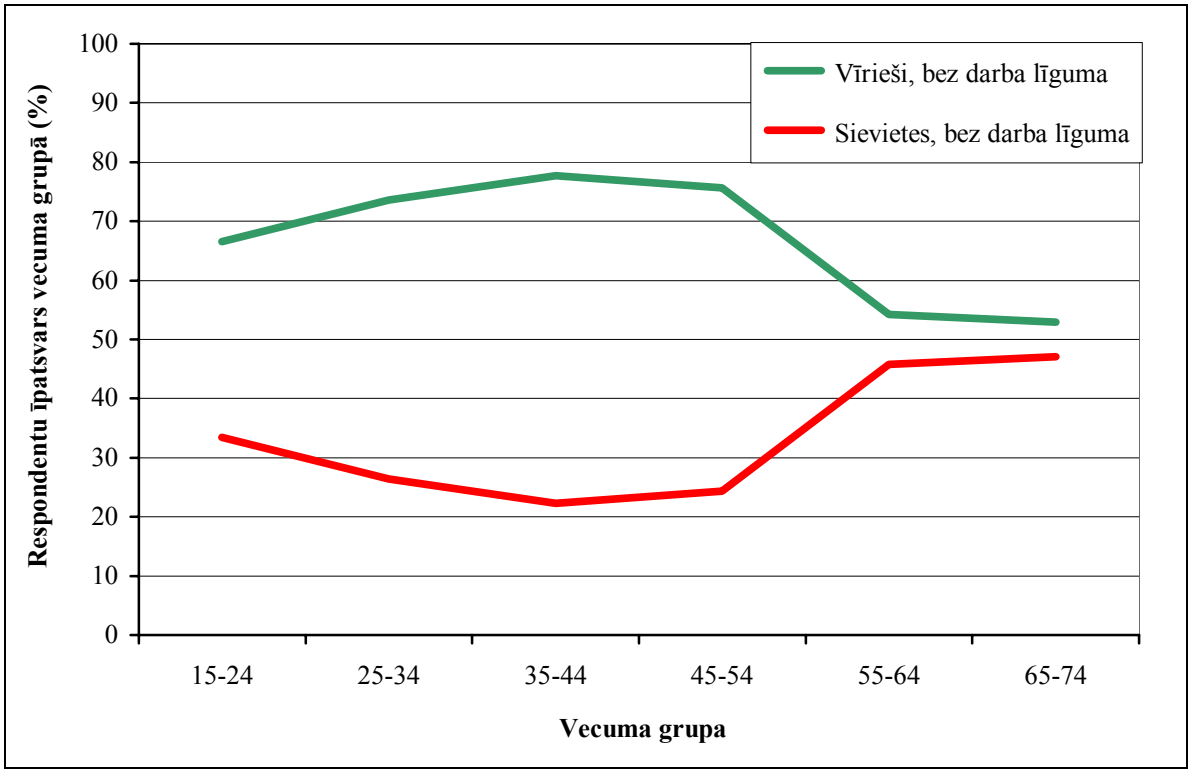

Lai iegūtu plašāku ieskatu atšķirībās starp dzimumiem, tika aplūkota kombinācija starp vecuma grupām un dzimumu. Katrā vecuma grupā tika noteikts katra dzimuma respondentu īpatsvars personām, kas strādā bez darba līguma. Iegūtie rezultāti liecina, ka dažādās vecuma grupās dzimumu atšķirības mainās. Vislielākās atšķirības starp vīriešiem un sievietēm novērojamas vecuma grupā 35-44 gadi. Šajā vecuma grupā vidēji 77,7% jeb 135 respondentu, kas strādā bez darba līguma, ir vīrieši. Savukārt vecuma grupās 55-64 gadi un 65-74 gadi atšķirības starp vecumiem būtiski samazinās – vīrieši ir tikai 54,2% jeb 70 un attiecīgi 52,9% jeb 40 no darbiniekiem bez darba līguma.

Aplūkojot visas vecuma grupas kopumā, var izšķirt divas tendences: liela dzimumu nevienlīdzība vecumā līdz 54 gadiem un zema dzimumu nevienlīdzība vecumā no 55 gadiem. Vīriešu īpatsvars starp respondentiem bez darba līguma vecumā līdz 54 gadiem svārstās starp 66,6% un 77,7%, savukārt vecuma grupās no 55 gadiem tas ir no 52,9% līdz 54,2%.

3.5. attēls

Ar darba līgumu nodarbināto respondentu sadalījums pēc vecuma un darba attiecību pārkāpumiem 2006.g. (darbaspēka apsekojuma rezultāti, 10 213 respondentu ar darba līgumu)

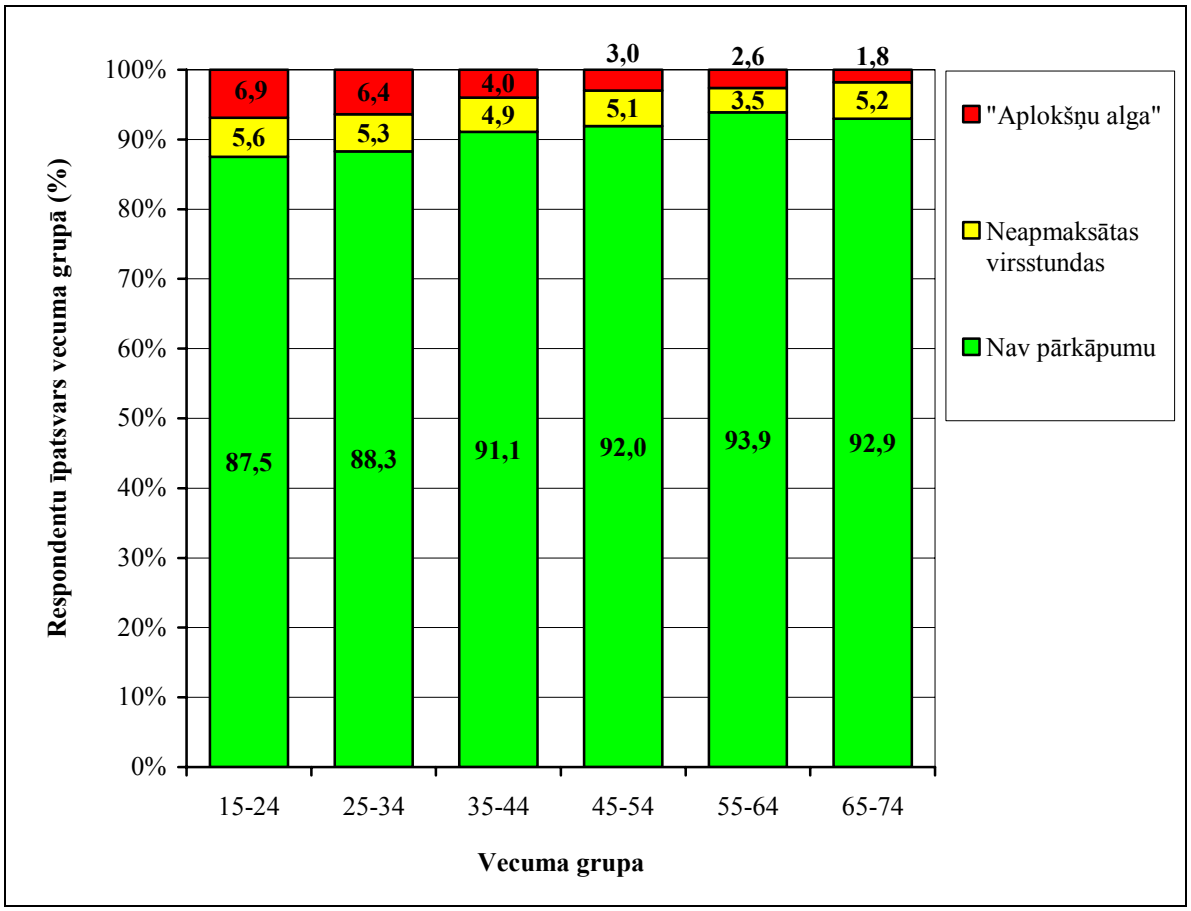

Aplūkojot respondentus, kuriem darba attiecības ir noformētas ar darba līgumu, tika nošķirtas detalizētākas grupas: nav pārkāpumu; netiek apmaksātas virsstundas un tiek maksāta „aplokšņu alga" jeb nodokļi tiek maksāti daļēji. Arī pēc šiem faktoriem respondenti tika sadalīti vecuma grupās. Aplūkojot galvenās tendences šādā griezumā, var novērot, ka, pieaugot vecumam, samazinās respondentu īpatsvars, kuri saņem „aplokšņu algas" vai kuriem ir neapmaksātas virsstundas. Jāatzīmē, ka šis samazinājums ir samērā niecīgs.

3.5. tabula

Ar darba līgumu nodarbināto respondentu sadalījums pēc darba attiecību veidiem vecuma griezumā un attiecinājums uz ģenerālo kopu 2006.g. (darbaspēka apsekojuma rezultāti, 10 213 respondentu ar darba līgumu)

Vecuma grupa	Nav pārkāpumu	Neapmaksātas virsstundas	„Aplokšņu alga"	Minimālais iedzīvotāju skaits ar neapmaksātām virsstundām, novērtējums	Minimālais iedzīvotāju skaits ar „aplokšņu algu", novērtējums
15-24	87,5%	5,6%	6,9%	4 500	6 000
25-34	88,3%	5,3%	6,4%	11 000	14 000
35-44	91,1%	4,9%	4,0%	11 000	9 000
45-54	92,0%	5,1%	3,0%	11 000	6 000
55-64	93,9%	3,5%	2,6%	5 000	3 500
65-74	92,9%	5,2%	1,8%	3 000	Nevar novērtēt
15-74	**90,6%**	**4,9%**	**4,4%**	**~40 000**	**~35 000**

Ja 15-24 gadu vecumā „aplokšņu algas" saņemot 6,9% jeb 67 respondentu (vismaz 6 000 iedzīvotāji) un neapmaksātas virsstundas strādā 5,6% jeb 55 respondentu (augstākie rādītāji), tad vecuma grupās 55-64 gadi un 65-74 gadi ir zemākie rādītāji. 65-74 gadu vecumā „aplokšņu algas" vairs saņemot tikai 1,8% jeb 3 respondentu ar darba līgumu (mazā respondentu skaita dēļ nav iespējams attiecināt uz ģenerālo kopu) un vecuma grupā 55-64 neapmaksātas virsstundas ir 3,5% jeb 47 respondentu ar darba līgumu (zemākie rādītāji, vismaz 3 000 iedz.). Vecumā no 25 līdz 54 gadiem gandrīz visās vecuma grupās ir vienāds novērtētais minimālais iedzīvotāju skaits ar neapmaksātām virsstundām, kas ir 11 000 katrā grupā. Savukārt „aplokšņu algas" visvairāk saņem 25-34 gadīgi iedzīvotāji – vismaz 14 000 ar darba līgumu strādājošie.

3.2.6. Nereģistrētās nodarbinātības analīze tautību griezumā

Analizējot respondentu sadalījumu pēc tautības, tika aplūkotas tikai četras tautības: latvieši, krievi, ukraiņi un baltkrievi. Pārējās tautības tika izslēgtas no analīzes, jo respondentu skaits vismaz vienā darba attiecību veida grupā bija pārāk mazs (mazāk par 20 respondentiem). Tik zems respondentu skaits neļauj objektīvi interpretēt iegūtos rezultātus.

3.6. attēls

Respondentu sadalījums pēc tautības un darba attiecību veida 2006.g.

(darbaspēka apsekojuma rezultāti, 10 511 strādājošo respondentu)

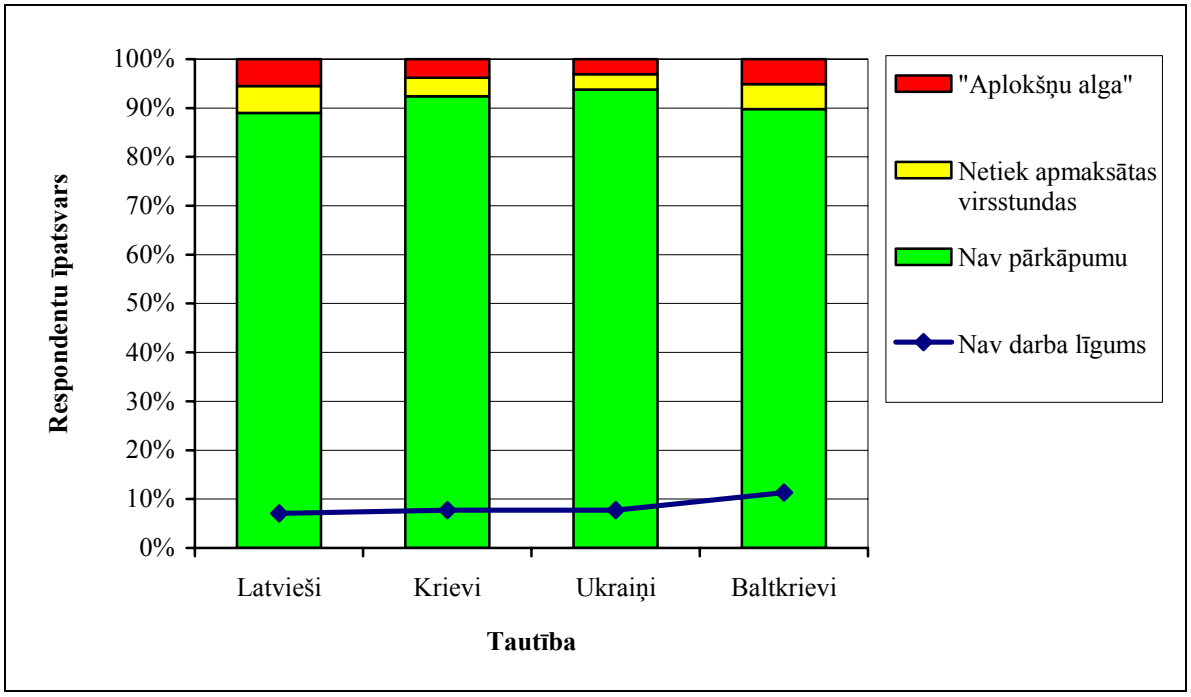

Atsevišķi tiek aplūkots respondentu īpatsvars, kuriem nav darba līguma. Respondentiem, kuriem ir aplūkota piederība grupām „aplokšņu alga", „netiek apmaksātas virsstundas" un „nav pārkāpumu", ir noslēgti darba līgumi ar darba devēju. Iegūtie rezultāti neliecina par būtiskām etniskām atšķirībām, ja mēs aplūkojam respondentu īpatsvaru, kuriem nav darba līguma. Latviešiem, krieviem un ukraiņiem darba līguma nav attiecīgi 7,1% (495), 7,7% (224) un 7,7% (19) respondentu. Redzams, ka baltkrievu tautības respondentu vidū ir vidēji par 3,8 procentu punktiem augstāks to respondentu īpatsvars, kas strādā bez darba līgumiem (11,3% jeb 37). Šis lielais baltkrievu strādājošo īpatsvars bez darba līgumiem, var tikt saistīts ar nozari, kurā tie strādā – celtniecību. Kā liecina dziļāka analīze, 38,6% jeb 14 no baltkrievu tautības respondentiem, kas strādā bez darba līguma, strādā būvniecības nozarē, 15,8% jeb 6 – lauksaimniecībā. Līdz ar to var pieņemt, ka gandrīz puse baltkrievu tautības respondenti Latvijā veic nereģistrētu nodarbinātību, strādājot celtniecības darbus un palīgdarbus zemnieku saimniecībās. Aplūkojot respondentus, kuriem ir darba līgums, arī redzams, ka „aplokšņu algas" saņem 5,5% jeb 360 latviešu tautības respondenti, 3,8% jeb 102 krievu tautības respondenti, 3,1% jeb 7 ukraiņu tautības un 5,1% jeb 15 baltkrievu tautības respondenti.

3.6. tabula

Nereģistrētās nodarbinātības veidu sadalījuma pēc tautībām attiecinājums uz ģenerālo kopu 2006.g. (darbaspēka apsekojuma rezultāti, 10 511 strādājošo respondentu)

Tautība	Minimālais iedzīvotāju skaits bez darba līguma, novērtējums	Minimālais iedzīvotāju skaits ar neapmaksātām virsstundām, novērtējums	Minimālais iedzīvotāju skaits ar „aplokšņu algu", novērtējums
Latvieši	88 000	62 000	48 000
Krievi	44 000	18 000	21 000
Ukraiņi	2 500	450	700
Baltkrievi	7 000	2 000	2 000

Nereģistrētās nodarbinātības kopapjomā 66,2% ir latvieši, 23,3% krievi, 1,8% ukraiņi, 3,7% baltkrievi un 4,9% pārējās tautības.

3.2.7. Nereģistrētās nodarbinātības analīze reģionālajā aspektā

Pirmais aplūkotais reģionālais dalījums ir pēc strādājošo respondentu īpatsvara, kuriem nav noslēgti darba līgumi. Šajā sadalījumā nav aplūkoti visi Latvijas rajoni, jo tika izslēgti tie rajoni, kuros bija mazāk nekā 10 respondentu, kuriem nav darba līgumi. Līdz ar to ir aplūkoti tie rajoni, kuros ir pietiekami liels respondentu skaits. Visaugstākais bez darba līguma nodarbināto īpatsvars ir Ludzas rajonā (15,6% jeb 14 strādājošo respondentu), Bauskas rajonā (15,3% jeb 34 strādājošo respondentu) un Saldus rajonā (12,8% jeb 20 strādājošo respondentu).

Rajonu sadalījumā, aplūkojot tikai tos respondentus, kuriem ir noslēgti darba līgumi, nevarēja izmantot datus par visiem rajoniem. Šādā griezumā bija daudz rajonu, kuros bija pārāk maz novērojumu, līdz ar to tie netika aplūkoti. Tika aplūkoti: Rīgas, Ogres, Cēsu, Bauskas, Jelgavas un Liepājas rajoni. Visos rajonos bija novēroti gadījumi, kad respondentiem tiek maksātas „aplokšņu algas", tomēr vismazākais „aplokšņu algu" īpatsvars izrādījās Rīgā un Rīgas rajonā – 4,8% jeb 232 no visiem respondentiem, kuriem ir noslēgts darba līgums, un Liepājas rajonā – 3,3% jeb 21 respondenti.

Par visnegatīvāko uzskatāms Bauskas rajons, kurā ir vislielākais respondentu īpatsvars, kam ir „aplokšņu algas". 14,2% jeb 32 strādājošo respondentu no šā rajona atzina, ka par viņiem netiek veikta nodokļu apmaksa no visas algas. Līdz ar to šis rajons būtu primārais pārbaudes rajons reģionālajām valsts institūcijām. Nākamie rajoni ar lielu „aplokšņu algu" īpatsvaru ir Cēsu rajons (9,6% jeb 23 respondentu) un Talsu rajons (7,9% jeb 14 respondentu). Savukārt

Ludzas rajonā neviens respondents nesaņem „aplokšņu algu". Kaut arī sākotnēji to varētu uzskatīt par pozitīvu pazīmi, tomēr Ludzas rajonā ir visaugstākais strādājošo respondentu skaits, kuriem vispār nav darba līguma (15,6% jeb 14 no strādājošiem respondentiem).Veicot darbaspēka apsekojumu, tika fiksēts ne tikai rajons, kurā dzīvo katrs respondents, bet arī noteikts dzīves vietas tips. Tika iedalīti četri tipu veidi: rajona centrs, jūras krasta teritorija, cita pilsēta un lauki. Katrā dzīves vietas tipā tika iegūts respondentu sadalījums pēc darba attiecību veida. 3.7. tabulā ir aprēķināti attiecinājumi uz ģenerālo kopu, daudzos rajonos tas nav bijis iespējams, jo bijis pārāk maz respondentu (zem 10), ar attiecīgo pārkāpumu. Līdz ar to tos nevar attiecināt uz ģenerālo kopu (skat. 3.7. tabulu).

3.7. attēls

Respondentu sadalījums pēc darba attiecību veida rajonos 2006.g.
(darbaspēka apsekojuma rezultāti, 10 213 strādājošo respondentu)

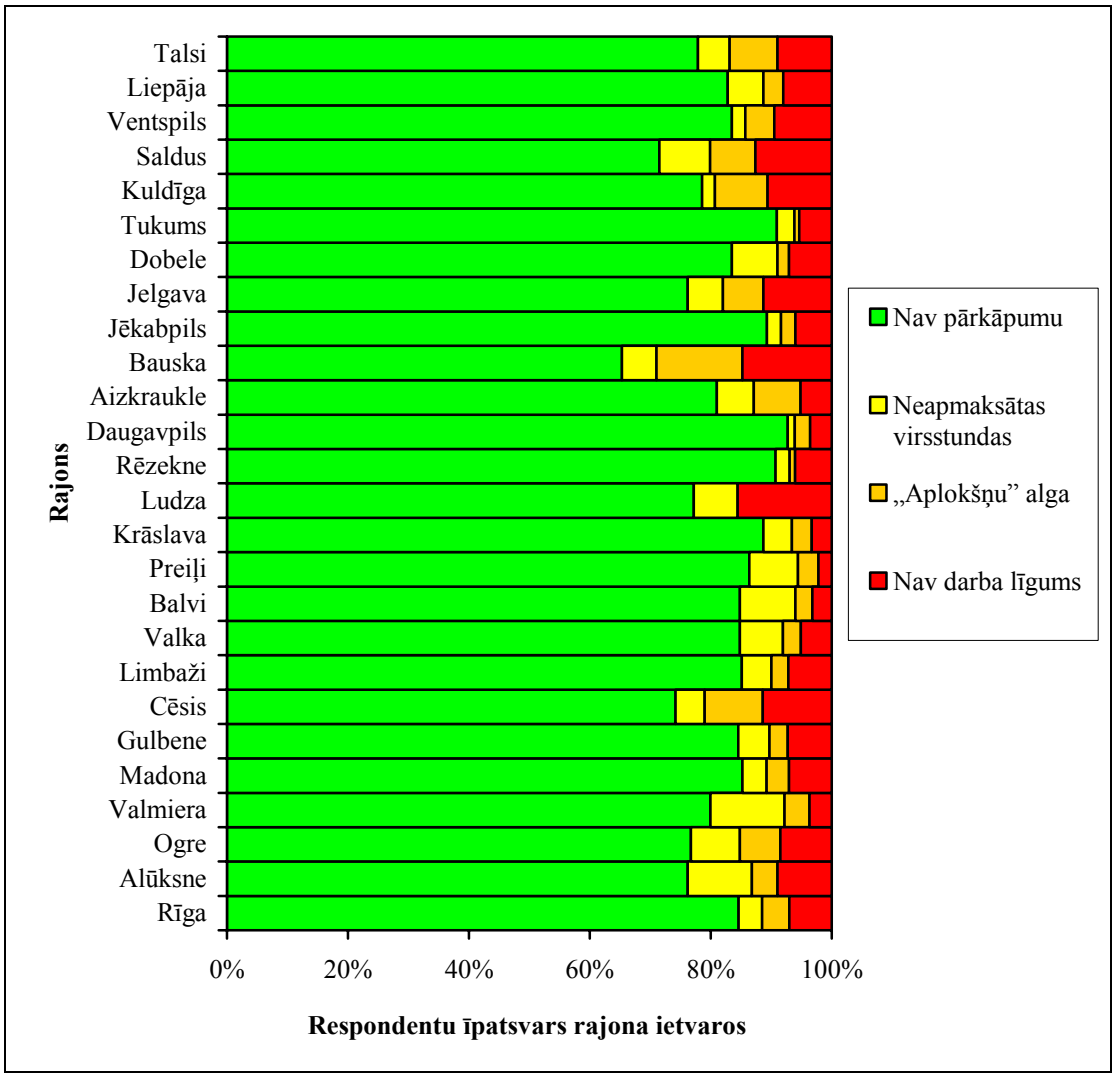

Aplūkojot respondentu relatīvo sadalījumu pēc darba attiecību veidiem, būtiski atšķiras jūras krasta teritorijas iedzīvotāji, kuru vidū bija visaugstākais respondentu skaits, kas nevēlās atbildēt uz šo jautājumu (44,8% jeb 319). Tas liecina par viņu nevēlēšanos atklāt, iespējams, nereģistrētu nodarbinātību. Būtiski atšķiras pilsētu un lauku iedzīvotāji. Ja rajona centrā un citās pilsētas bez darba līguma strādā 6,5% jeb 506 respondenti, tad lauku teritorijās un jūras krasta teritorijās bez darba līguma strādā 11,8% jeb 36 un 10,6% jeb 218. Respondenti ārpus pilsētām strādā bez darba līguma apmēram divas reizes biežāk. Attiecīgi lauku iedzīvotāji bez darba līgumiem visbiežāk strādā lauksaimniecībā.

3.8. attēls

Nereģistrētās nodarbinātības sadalījums plānošanas reģionu griezumā 2006.g.
(darbaspēka apsekojuma rezultāti, 6056 respondenti)

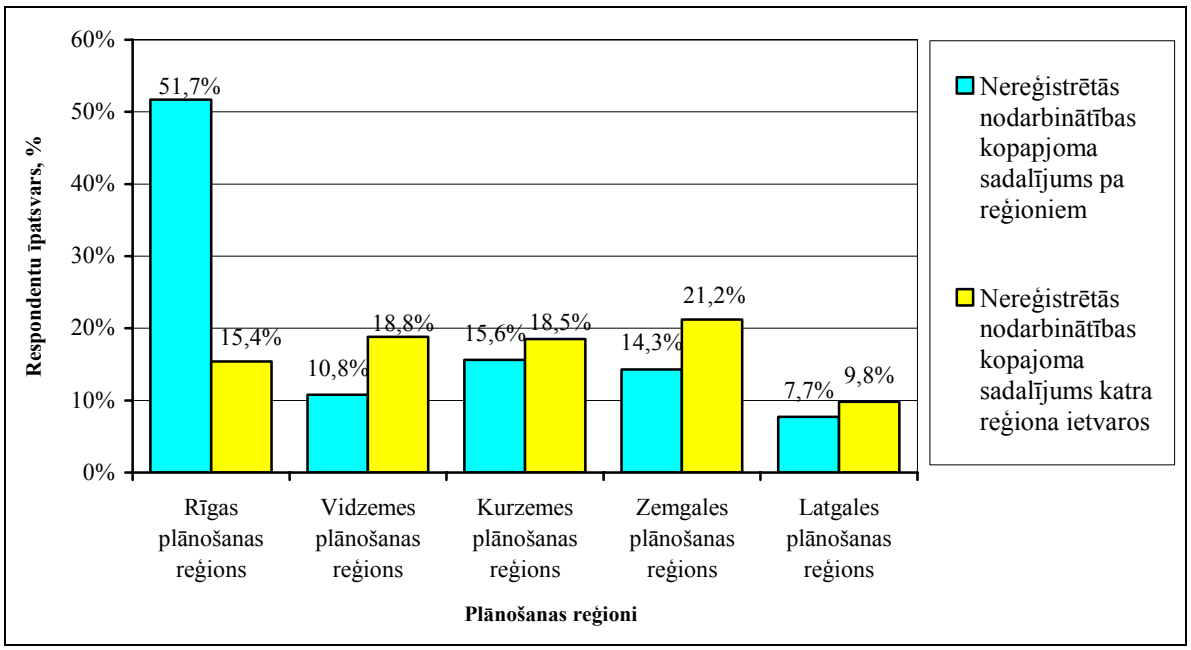

Nereģistrētās nodarbinātība reģionu griezuma analīze tika veikta balstoties uz plānošanas reģioniem (MK noteikumi par plānošanas reģionu teritorijām, izdoti 2003. gada martā). Rīgas plānošanas reģionā dzīvo 51,7% no nereģistrēti nodarbinātajiem, kas izskaidrojams ar iedzīvotāju skaita reģionālo sadalījuma Latvijā. Tādēļ tika aplūkots nereģistrētās nodarbinātības kopapjoms katra reģiona ietvaros. Šādā griezuma, kas ir objektīvāks, visaugstākais nereģistrētās nodarbinātības īpatsvars ir Zemgales plānošanas reģionā (21,2%) un Vidzemes plānošanas reģionā (18,8%). Kaut arī Latgales plānošanas reģionā atrodas rajoni un rajonu centri ar augstāko bez darba līguma nodarbināto īpatsvaru, kopīgais reģiona nereģistrētās nodarbinātības līmenis (9,8%) ir otrs zemākais. Atsevišķu Latgales rajonu

augsto nereģistrētās nodarbinātības līmeni ir izlīdzinājuši citi rajoni, kuros ir zemāks nereģistrētās nodarbinātības līmenis. Attiecinot iegūtos datus uz ģenerālo kopu (ar varbūtību 95%), varam secināt, ka Rīgas plānošanas reģionā nereģistrēti nodarbināti ir 343 līdz 360 tūkstoši iedzīvotāju, Vidzemes plānošanas reģionā – 14 līdz 19 tūkstoši iedzīvotāju, Kurzemes plānošanas reģionā – 23 līdz 29 tūkstoši iedzīvotāju, Zemgales plānošanas reģionā 23 līdz 30 tūkstoši iedzīvotāju un Latgales plānošanas reģionā 14 līdz 21 tūkstoši iedzīvotāju.

3.7. tabula

Nereģistrētās nodarbinātības veidu sadalījuma rajonos attiecinājums uz ģenerālo kopu 2006.g. (darbaspēka apsekojuma rezultāti, 10 213 strādājošo respondenti)

Rajons (ieskaitot rajona centru)	Nav darba līguma	Neapmaksātas virsstundas	„Aplokšņu alga"	Minimālais iedzīvotāju bez darba līguma, novērtējums	Minimālais iedzīvotāju skaits ar neapmaksātām virsstundām, novērtējums	Minimālais iedzīvotāju skaits ar „aplokšņu algām", novērtējums
Rīga	5,6%	3,1%	3,5%	29 000	16 000	18 000
Alūksne	6,1%	7,2%	1,9%	Nevar novērtēt	500	Nevar novērtēt
Ogre	6,6%	6,3%	4,3%	1 700	1 600	1000
Valmiera	2,7%	9,1%	2,5%	400	2 000	Nevar novērtēt
Madona	5,1%	2,8%	2,0%	600	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt
Gulbene	5,4%	3,8%	1,5%	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt
Cēsis	8,7%	3,6%	5,9%	2 000	600	1 000
Limbaži	5,7%	3,9%	1,7%	700	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt
Valka	4,3%	6,0%	1,8%	Nevar novērtēt	500	Nevar novērtēt
Balvi	2,1%	5,9%	1,2%	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt
Preiļi	1,5%	5,5%	1,7%	Nevar novērtēt	500	Nevar novērtēt
Krāslava	1,9%	2,8%	1,4%	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt
Ludza	10,1%	4,7%	0,0%	1 000	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt
Rēzekne	3,7%	1,4%	0,5%	1 000	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt
Daugavpils	2,6%	0,9%	1,7%	1 500	Nevar novērtēt	800
Aizkraukle	3,5%	4,2%	3,7%	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt
Bauska	12,2%	4,7%	9,1%	3 000	700	1 900
Jēkabpils	4,2%	1,6%	1,4%	700	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt
Jelgava	9,1%	4,7%	4,8%	4 600	2 000	2 000
Dobele	4,7%	4,9%	0,9%	500	500	Nevar novērtēt
Tukums	3,9%	2,1%	0,5%	600	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt
Kuldīga	7,2%	1,5%	4,5%	900	Nevar novērtēt	400
Saldus	10,4%	7,0%	4,5%	1 500	800	400
Ventspils	6,6%	1,6%	2,9%	400	Nevar novērtēt	Nevar novērtēt
Liepāja	6,0%	4,4%	2,3%	3 600	2 500	1 000
Talsi	6,1%	3,5%	4,2%	1 000	400	500

3.2.8. Neapmaksātu virsstundu analīze

No visiem respondentiem, kuriem ir noslēgts darba līgums 4,9% jeb 505 no 10213 respondentu strādā neapmaksātas virsstundas. Attiecinot šo respondentu īpatsvaru uz ģenerālo kopu ar 95% varbūtību var pieņemt, ka ģenerālajā kopā no visiem darbiniekiem, kam ir noslēgts darba līgums, neapmaksātas virsstundas strādā no 4,52% līdz 5,37%, kas būtu vismaz 40 000 iedzīvotāju. Līdz ar to aktuāls ir jautājums par galvenajiem iemesliem šādai parādībai. Nepieciešams identificēt, vai šādas neapmaksātas virsstundas ir darba devēju ļaunprātība vai darbinieku pašu iniciatīva, vai nespēja veikt savus darba pienākumus darba laikā. Lai to noskaidrotu, visiem respondentiem, kas bija norādījuši, ka strādā neapmaksātas virsstundas, tika uzdots jautājums (2. pielikums, Nr. Q22) „iemesli, kas pamudina strādāt neapmaksātas virsstundas". Starp piedāvātajiem atbilžu variantiem tika iekļauti iespējamie iemesli, kas ir saistīti ar darba devēju spiedienu vai arī ar darbinieka paša iniciatīvu. Tika lūgts novērtēt iemeslus 4 baļļu skalā, kur zemākais novērtējums bija „vismazākajā mērā" un augstākais „vislielākajā mērā". Ja kāds no iemesliem respondentam nebija aktuāls, tas tika klasificēts zem iedaļas „vismazākajā mērā".

Mediānas vērtība, kas tika izmantota neapmaksāto virsstundu motivācijas analīzē, apzīmē balles vērtību, kura atrodas augošā secībā sarindotu visu respondentu sniegto baļļu viduspunktā. Atšķirībā no aritmētiskā vidējā mediānas vidējā vērtība (kas ir cits vidējā veids) sniedz novērtējumu veselos skaitļos un neņem vērā ekstremālos novērtējumus, līdz ar to ir objektīvāks rādītājs. Tomēr objektivitāte tiek iegūta uz precizitātes rēķina, kas arī ir redzams aprēķinos, kuros parādās, ka daudziem iemesliem ir vienādas mediānas vērtības. Modas vērtība raksturo novērtējumu, kurš tiek pieminēts visbiežāk. Amplitūda raksturo starpību starp izmantoto augstāko un zemāko balli. Konkrētajā gadījumā visiem iemesliem amplitūda ir 3, kas bija sagaidāms pētījumā ar lielu respondentu skaitu. Tas norāda, ka katra iemesla vērtēšanā ir figurējuši pilnīgi visi novērtējumi – no 1 līdz 4.

Interpretējot vidējās aritmētiskās balles un mediānas vērtības, var secināt, ka divi būtiskākie iemesli, kādēļ darbinieki strādā neapmaksātas virsstundas, ir: respondentiem viņu darbs šķiet interesants un darbinieki izjūt lojalitāti pret savu darba vietu. Šie ir vienīgie iemesli, kurus lielākā daļa respondentu ir novērtējuši kā „lielā mērā atbilstošs", jeb vienīgie iemesli, kuriem mediāna un moda ir 3 un vidējā vērtība ir virs 2. Abi šie iemesli strādāt neapmaksātas virsstundas ir saistīti ar darbinieku brīvprātīgu rīcību, šajos gadījumos netiek novērots darba devēju spiediens. Trešajā vietā kā iemesls strādāt neapmaksātas virsstundas atrodas ļaunprātīgas izmantošanas iemesls – respondenti baidās zaudēt darbu. Šajā gadījumā ir

acīmredzamas situācijas, kad darbinieks apzinās, ka neapmaksātu virsstundu nestrādāšana un darba laika ievērošana radīs konfliktu ar darba devēju, kas var beigties ar darba zaudēšanu. Teorētiski var apgalvot, ka šā iemesla norādītāji nespēj paveikt savus darba pienākumus laikā, tomēr iemeslam „nepaspēju visu paveikt darba laikā" ir zemāks baļļu novērtējums nekā „baidos zaudēt darbu".

3.8. tabula

Neapmaksātu virsstundu strādāšanas iemesli 2006.g.
(darbaspēka apsekojuma rezultāti, 370 respondenti)

Iemesls, kas pamudina strādāt neapmaksātas virsstundas	Vidējā aritmētiskā balle no 370 respondentiem	Mediānas vērtība	Minimālais iedzīvotāju skaits, kas vērtētu iemeslu kā sev būtisku, novērtējums
Mans darbs man šķiet interesants	2,56	3	20 000
Izjūtu lojalitāti pret savu darba vietu	2,49	3	19 000
Baidos zaudēt darbu	2,42	2	17 000
Ir nenormēts darba laiks	2,42	2	17 000
Nepaspēju visu paveikt darba laikā	2,15	2	12 500
Vēlos veicināt savu karjeru, strādājot vairāk	1,98	2	11 000
Vadība mani ļaunprātīgi izmanto	1,99	1	11 000
Vēlos ilgāk uzkavēties patīkamajā darba kolektīvā	1,69	1	5 500
Ar virsstundām aizpildu savu brīvo laiku	1,43	1	2 700
Palieku ilgāk darbā ģimenes apstākļu dēļ	1,34	1	2 000

Nereģistrētās nodarbinātības formas – neapmaksātu virsstundu analīze parādīja, ka nav nozīmīgas korelācijas starp virsstundu strādāšanas iemesliem un sociāldemogrāfiskiem rādītājiem.

3.2.9. Motivācija izvēlei būt nereģistrēti nodarbinātam

Pirmais pētītais motivācijas aspekts bija iemesli, kādēļ darbinieki ir iesaistījušies attiecībās „bez darba līguma" jeb piekrituši strādāt bez darba līguma vai strādāt saņemot „aplokšņu algu". Arī šajā jautājumā (2. pielikums, Nr. Q25) tika piedāvāti vairāki iespējamie iemesli un lūgts, lai respondenti novērtē katra motīva nozīmi viņu gadījumā. Vērtējumi bija izveidoti baļļu skalā no 1 līdz 4, kur 1 nozīmēja „ne mazākajā mērā" un 4 – „vislielākajā mērā". Gadījumā, ja respondentam motīvs nebija aktuāls, tas tika novērtēts kā „ne mazākajā mērā". Respondentu sniegtajiem vērtējumiem tika aprēķināta vidējā balles vērtība un mediānas

vērtība. No visiem 14 piedāvātajiem iemesliem bija tikai četri, kuru mediānas vērtības pārsniedza 1 balli, tātad tiem kaut kādā mērā bija nozīme, izvēloties darbu bez darba attiecību noformēšanas rakstiskā veidā. Vienīgais iemesls, kuru vairākums respondentu novērtēja ar 4 – „vislielākajā mērā", bija iespēja vairāk nopelnīt. Arī vidējā vērtība šim iemeslam bija 3,4 balles. Nākamie trīs iemesli, kas novērtēti kā „mazākā mērā svarīgi", bija cita darba trūkums dzīves vietā, neuzticība sociālo maksājumu sistēmai un atbilstošas izglītības trūkums. Atsevišķi iemesli (piem. sarežģīta procedūra) ir novērtēta vidēji kā ļoti nenozīmīgs iemesls, tomēr ģenerālajā kopā ir salīdzinoši augsts cilvēku skaits, kam ir šāds iemesls (15 000).

3.9. tabula

Galvenie nereģistrēta darba iemesli 2006.g.
(darbaspēka apsekojuma rezultāti, 1167 respondenti)

Iemesli, kādēļ iesaistījās neformālās darba attiecībās un to vidējais novērtējums	Minimālais iedzīvotāju skaits, kam šis iemesls ir būtisks, novērtējums
Vislielākajā mērā (mediānas vidējais 4 no 4)	
Iespēja vairāk nopelnīt	82 000
Mazākā mērā (mediānas vidējais 2 no 4)	
Nebija iespējams atrast citu darbu savā dzīves vietā	45 000
Nav ticības sociālo maksājumu sistēmai	44 000
Nav atbilstošas izglītības	34 000
Ne mazākajā mērā (mediānas vidējais 1 no 4)	
Nav iespējas strādāt savā specialitātē	25 000
Veselības stāvoklis	20 000
Ģimenes apstākļi	31 000
Vecuma ierobežojumi	21 000
Dzimuma ierobežojumi/ aizspriedumi	2 000
Tautība	4 000
Dzimtā valoda	10 000
Reliģiskā piederība	1 000
Iepriekšēja sodāmība	2 000
Sarežģīta darba attiecību noformēšanas procedūra	15 000

Novērtējot iemeslus, kādēļ cilvēki iesaistās neformālās darba attiecībās, var skaidri identificēt cēloņus, kuru izmainot, būtu iespējams palielināt to darbinieku skaitu, kas strādā reģistrēti. Visbiežāk minētais iemesls ir iespēja vairāk nopelnīt. Šā cēloņa likvidēšanai būtu nepieciešams veikt nodokļu politikas izmaiņas, kuras plašāk tiek aplūkotas, piedāvājot risinājumu alternatīvas. Otrkārt, tas ir darba vietu deficīts dzīves vietā. Trešais biežāk minētais iemesls ir neuzticēšanās sociālo maksājumu sistēmai. Šajā jomā būtu pielietojami

informatīvie instrumenti, nepieciešams saprotami izskaidrot iedzīvotājiem sociālās apdrošināšanas sistēmas principus, vienkāršos piemēros jāilustrē ieguvums, ko darbinieks iegūst, veicot sociālos maksājumus. Papildus vēlams norādīt riskus, ar kuriem saskaras darbinieks, nebūdams sociāli apdrošināts. Ceturtais iemesls ir saistīts ar respondentu neatbilstošo izglītības līmeni. No 388 respondentiem, kas šo faktoru vērtēja kā sev būtisku, 77% bija ar vidējo vai zemāku izglītību. Salīdzinājumam 54% no visiem respondentiem bija ar šādu izglītības līmeni. Profesijās, kur ir nepieciešami darbinieki ar augstāko izglītību, ir daudz lielāks reģistrēto darba attiecību īpatsvars. Līdz ar to būtu nepieciešams uzlabot zemi kvalificēto darbinieku izglītību, veicināt viņu iesaistīšanos mūžizglītības programmās. Plašāks datu apkopojums pieejams 5.pielikumā.

3.9. attēls

Nereģistrētās nodarbinātības iemeslu sadalījums pēc respondentu darba attiecību veidiem 2006.g. (darbaspēka apsekojuma rezultāti, 1167 respondenti)

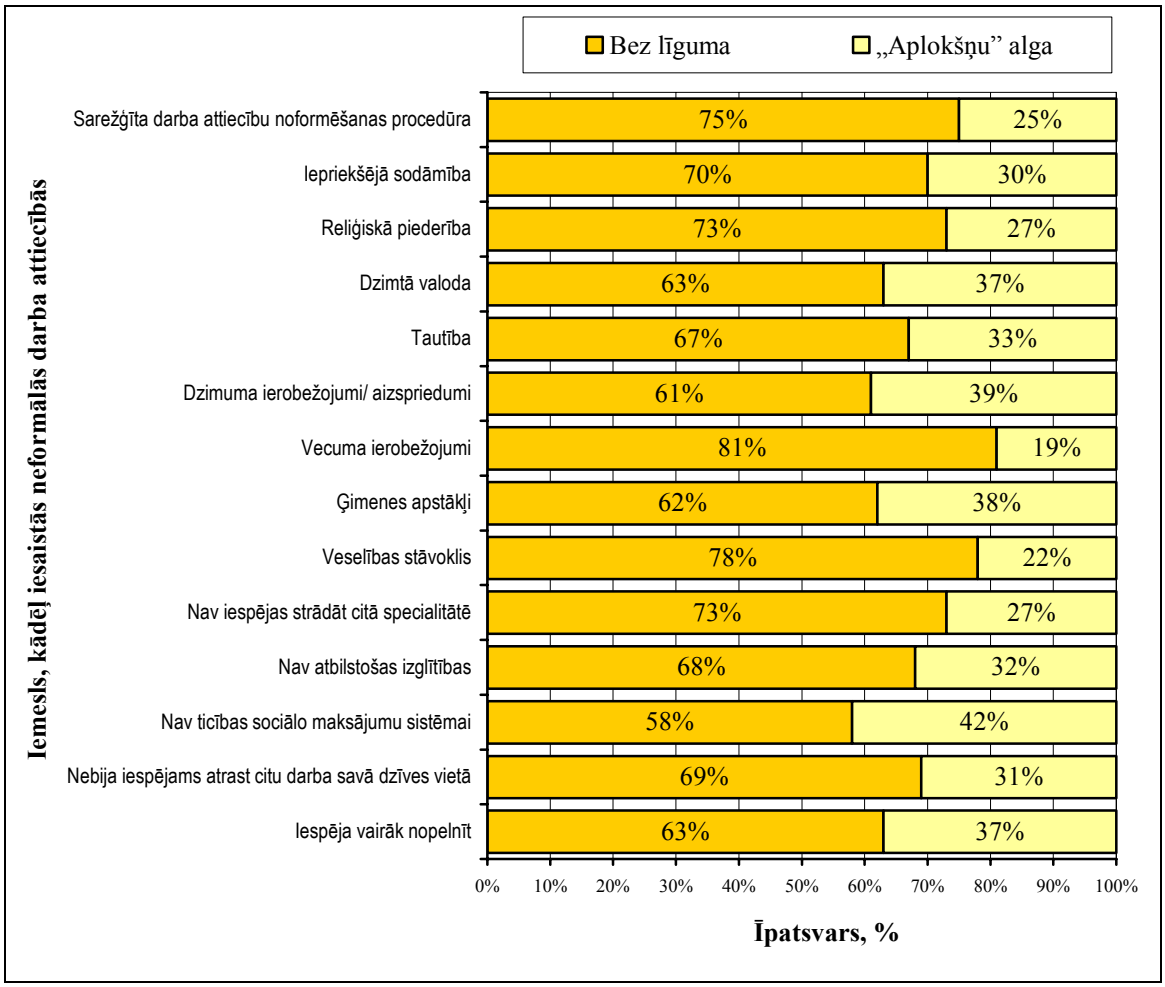

Nereģistrētās nodarbinātības minētos iemeslus nav iespējams attēlot struktūrā, raksturojot katra iemesla īpatsvaru, jo jautājuma respondentiem bija jānovērtē katra iemesla nozīmīgums ballēs. Šāda tipa jautājumam rezultātus nevar izteikt procentuālā īpatsvarā. Pie tam katrs respondents vērtēja dažādu iemeslu skaitu.

Aplūkojot šos iemeslus, kādēļ respondenti ir iesaistījušies neformālās darba attiecībās, bija izšķirtas divas grupas – respondenti bez darba līguma un respondenti ar darba līgumu, kuriem daļa algas tiek izmaksāta „aploksnē". Šādā sadalījumā (skat. 3.9. attēlu) redzams, ka visbiežāk vecuma ierobežojumu dēļ cilvēki ir spiesti iesaistīties darba attiecībās bez darba līguma (81% respondentu). Otrs iemesls, kuram ir lielākais īpatsvars bez darba līguma, ir veselības stāvoklis. No visiem respondentiem, kas iesaistījušies nereģistrētajā nodarbinātībā dēļ veselības stāvokļa, 78% ir bez darba līguma. Pārējiem iemesliem ir mazāks respondentu īpatsvars bez darba līguma, tomēr visās grupās ir vairāk respondentu bez darba līguma nekā respondentu ar darba līgumu un ar „aplokšņu algu". Šos rādītājus nevar attiecināt uz ģenerālo kopu, jo tie ir pārāk detalizēti. Tik detalizētus rādītājus, kas ir daļa no citu rādītāju daļas, attiecinot uz ģenerālo kopu, tiktu iegūti rezultāti ar ļoti zemu ticamības līmeni.

3.2.10. Iespējamā motivācija darba attiecību reģistrēšanai

Iepriekš tika noteikts, kas ir tie faktori, kas liek cilvēkiem strādāt nereģistrēti, kā arī tās problēmas, kuras likvidējot, varētu palielināties darbinieku skaits, kas reģistrē savas darba attiecības. Papildus tam tika analizēti tie motīvi, kas veicinātu cilvēku vēlmi pāriet uz reģistrētām darba attiecībām. Konkrētajā darbaspēka apsekojumā jautājums (2. pielikums, Nr. Q26) tika definēts šādi: „Kādā gadījumā Jūs būtu ar mieru stāties legālās darba attiecībās?". Attiecīgi tika piedāvāti vairāki iespējamie atbilžu varianti, no kuriem respondents varēja izvēlēties vienu vai vairākus.

Gandrīz puse no respondentiem norādīja, ka tie būtu ar mieru legalizēties, ja varētu pelnīt tikpat lielu neto algu, kā strādājot nereģistrēti. Tādējādi varam secināt, ka valstī noteiktie pasākumi „algu iesaldēšanai" un tādējādi inflācijas mazināšanai var sniegta pavisam pretēju efektu gaidītajam, jo mudinās cilvēkus iesaistīties nereģistrētajā nodarbinātībā. Otrais biežāk minētais faktors bija iespēja atrast tādu darbu, kurā darba devējs piedāvātu noslēgt darba līgumu un maksāt visus sociālās apdrošināšanas maksājumus par savu darbinieku. Trešais motīvs ir iespēja atrast legālu darbu savā profesijā.

3.10. attēls

Darba attiecību legalizācijas nosacījumi 2006.g.
(darbaspēka apsekojuma rezultāti, 1228 respondenti)

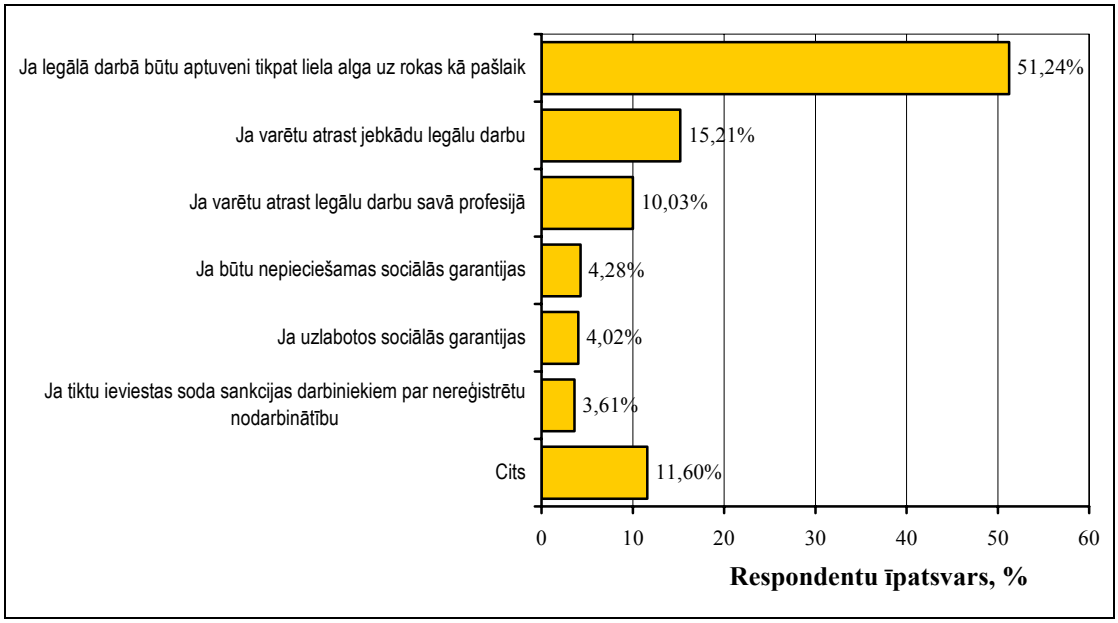

Diagrammā norādītie procenti tiek raksturoti arī ar absolūtajiem skaitļiem un aptuvenu attiecinājumu uz ģenerālo kopu 4.pielikumā. Iegūtos rādītājus var aplūkot tikai relatīvā mērogā, kā īpatsvaru, cik bieži tiek minēts katrs faktors. Šajā jautājumā iegūtos rādītājus nav iespējams attiecināt uz ģenerālo kopu. Ņemot vērā jautājuma formu, katrs respondents varēja atzīmēt arī vairākus nosacījumus. Līdz ar to iegūto rādītāju kopsumma atbilžu skaits ir lielāks nekā atbildētāju skaits. Un atbilžu skaitu nevar attiecināt uz ģenerālo kopu, jo tā ir izteikta kā cilvēku skaits.

3.2.11. Gadījuma darbu raksturojums

Atsevišķi no darbaspēka nodarbinātības patstāvīgā darbā tika analizēts, kādi ir gadījuma darbu veidi, cik bieži tie tiek veikti, kādās nozarēs un ar kādiem atalgojumiem, kā arī, kādi ir iemesli gadījuma darbu veikšanai. Respondentiem tika piedāvātas vairākas jomas, kurās iespējami papildus darbi: būvniecība un remontdarbi; mežsaimniecība; lauksaimniecības un/vai dārza darbi; palīdzība mājsaimniecībā; privātstundas; informācijas tehnoloģiju pakalpojumi; biznesa dokumentu un tāmju sagatavošana; veselības aprūpe; apsardze; šūšanas un kurpnieku pakalpojumi; tirdzniecība; cita veida nodarbošanās.

Aplūkojot respondentu grupas, kurās bija novēroti gadījuma darbi, pirmajā vietā ir būvniecība un remontdarbi, kuros strādā 25,65% jeb 363 gadījuma darbos iesaistīto respondentu.

3.10. tabula

Piepelnīšanās jomas un ilgums 2006.g.
(darbaspēka apsekojuma rezultāti, 1415 respondenti)

Piepelnīšanās joma	Respondentu skaits	Piepelnīšanās ilgums – mediānas vidējais
Būvniecība un remontdarbi	363	9-23 h nedēļā
Mežsaimniecība	70	9-23 h nedēļā
Lauksaimniecība un/vai dārza darbi	131	2-8 h nedēļā
Palīdzība mājsaimniecībā	115	9-23 h nedēļā
Privātstundas	51	2-8 h nedēļā
Informācijas Tehnoloģiju pakalpojumi	28	2-8 h nedēļā
Biznesa dokumentu un tāmju sagatavošana	42	2-8 h nedēļā
Veselības aprūpe	36	9-23 h nedēļā
Apsardze	48	9-23 h nedēļā
Šūšanas un kurpnieku pakalpojumi	30	2-8 h nedēļā
Tirdzniecība	97	9-23 h nedēļā
Cita veida nodarbošanās	404	2-8 h nedēļā

Nākamie populārākie gadījuma darbu veidi ir lauksaimniecības darbi un palīdzība mājsaimniecībā, kuros strādā attiecīgi 9,26% jeb 131 un 8,13% jeb 115 respondentu, kuriem ir gadījuma darbi. Aplūkojot piepelnīšanās ilgumu, visplašāk ir izplatīti 9-23 stundu intervāli un 2-8 stundu intervāli. Ir novērojamas atšķirības starp gadījuma darbu veikšanas ilgums dažādās jomās. Piemēram, personas, kuras piepelnās, piedāvājot privātstundas, pārsvarā to veic 2-8 stundas nedēļā vai 4-10 stundas mēnesī. Savukārt citās piepelnīšanās jomās ir raksturīgi daudz ilgāki piepelnīšanās laiki. Būvniecībā un remontdarbos darbinieki piepelnās visilgāk – ap 45% jeb 157 no tiem, kas piepelnās būvniecībā, dara to vairāk kā 32 stundas nedēļā, līdz ar to, šī piepelnīšanās viņiem ir kā otrs pamatdarbs. Visbiežāk īsi piepelnīšanās laiki ir lauksaimniecības un dārzu darbos, kuros ap 16,5% jeb 20 respondentu piepelnās mazāk nekā 3 mēnešus gadā. Tas ir izskaidrojams ar šajā nozarē veicamo darba uzdevumu sezonalitāti.

3.11. attēls

Piepelnīšanās ienākumu sadalījums pēc piepelnīšanās jomām 2006.g.
(darbaspēka apsekojuma rezultāti, 1310 respondenti)

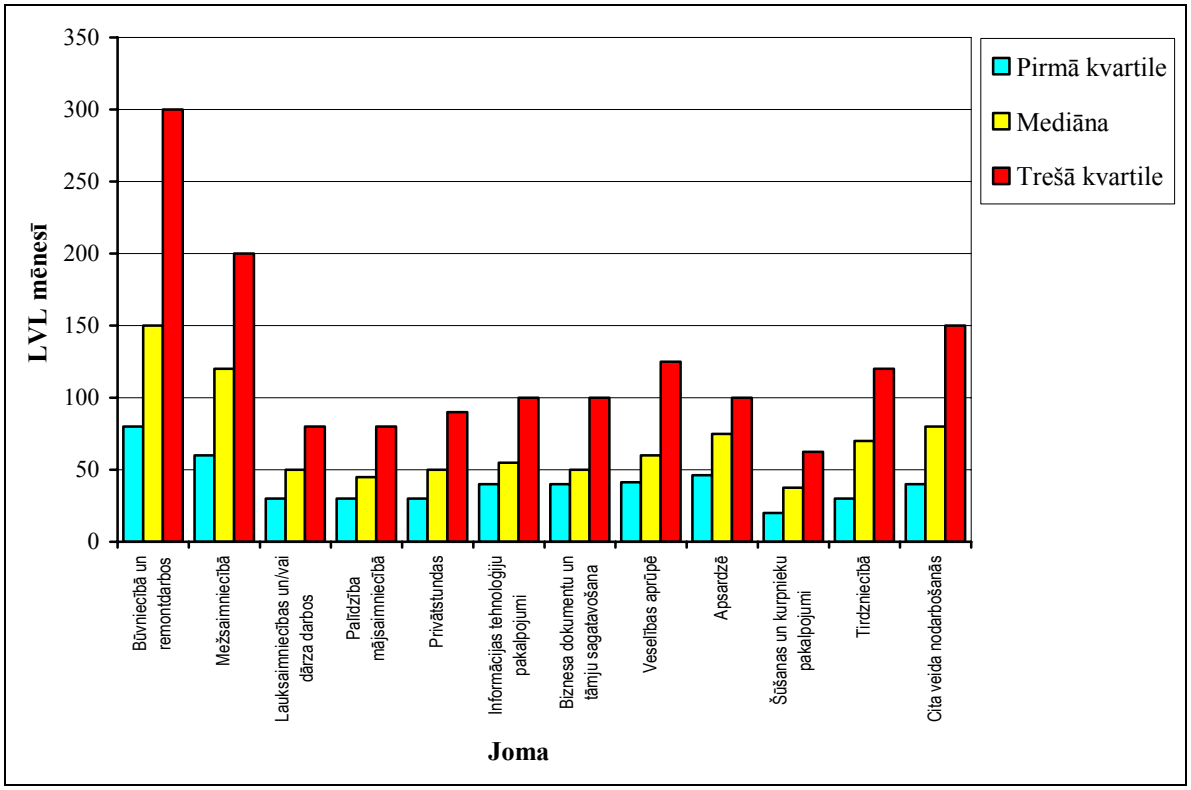

3.11. attēlā attēloti mediānas, pirmās un trešās kvartiles ienākumi. Mediāna ir augošā kārtībā ranžētas skaitļu rindas vidējā vērtība. Kvartiles ir vērtības, kuras dala augošā kārtībā ranžētas skaitļu rindas vērtības četrās vienādās grupās. Dažādās piepelnīšanās jomās ienākumi ievērojami atšķiras. Visaugstākie ienākumi ir būvniecības jomā, kurai seko mežsaimniecība. Šajās jomās vidējais ienākums mēnesī ir virs 100 Ls un augstākais (trešā kvartile) pārsniedz 200 Ls. Pārējās piepelnīšanās jomās ienākumi ir ievērojami zemāki. Visās aplūkotajās jomās vidējie ienākumi mēnesī ir zem 100 Ls. Visaugstākie vidējie ienākumi no piepelnīšanās pēc nozarēm mēnesī ir 205 Ls būvniecībā, kam seko 146 Ls mežsaimniecībā. Viszemākie vidējie ienākumi ir šūšanas un kurpnieku pakalpojumu jomā – 55 Ls. Visos pārējos piepelnīšanās veidos papildus ienākumi svārstās ap 100 Ls. Piepelnīšanās ilguma un ienākumu līmeni attiecināt uz ģenerālo kopu, jeb visiem Latvijas strādājošajiem iedzīvotājiem bez darba līguma, nevar, jo katrā griezumā ir pārāk mazs respondentu skaits.

3.3. Nereģistrētās nodarbinātības skaitliskais novērtējums (darba devēju aptauju rezultāti)

Pētījuma gaitā tika izmantoti darba devēju aptaujas dati ES struktūrfondu Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi" projekta „Labklājības ministrijas pētījumi" pētījumu „Detalizēts darbaspēka un darba tirgus pētījums tautsaimniecības sektoros" un „Darba tirgus pieprasījuma ilgtermiņa prognozēšanas sistēmas izpēte un pilnveidošanas iespēju analīze" nereģistrētās nodarbinātības kontekstā. Darba devēju aptaujā tika apsekotas 2502 ekonomiski aktīvas statistikas vienības, izņemot zemnieku sabiedrības, dārzkopības un garāžu kooperatīvus. Ģenerālā kopumā tika iekļauti 50 849 uzņēmumi. Izlases apjoms – 6000 uzņēmums 80,5% jeb 2014 no aptaujātajiem darba devējiem pārstāvēja privāto sektoru un attiecīgi 19,5% jeb 488 bija sabiedriskā sektora (valsts pārvaldes iestādes un NVO) pārstāvji. Aptaujātie darba devēji pārstāvēja visus galvenos ekonomiskās darbības veidus. Vislielākais pārstāvju īpatsvars bija vairumtirdzniecības un mazumtirdzniecības uzņēmumiem (30,6% jeb 766 no respondentiem), un uzņēmumiem, kas veic operācijas ar nekustamajiem īpašumiem (15,5% jeb 388). Trešā izplatītākā grupa aptaujā bija apstrādes rūpniecības uzņēmumi (11,8% jeb 295). Vismazākais pārstāvju skaits bija zvejniecības nozarē, tika aptaujāti 15 zvejniecības uzņēmumi, kas bija 0,6% no visiem respondentiem. Ņemot vērā, ka darba devēju apsekojums tika veikts sadarbībā ar citiem pētījumiem, šā pētījuma kontekstā tika uzdoti jautājumi par nereģistrētās nodarbinātības līmeni nozarē un pārkāpumu veidiem.

<u>Nelegālo viesstrādnieku īpatsvars nozarēs</u>

Ņemot vērā, ka darba devēju aptauja nebija anonīma, netika iekļauts jautājums par to, kāds ir nereģistrēti nodarbināto īpatsvars uzņēmumā. Ir pašsaprotami, ka uz šādu jautājumu nebūtu iespējams iegūt atbildi. Tādēļ respondentiem lūdza novērtēt, cik liels ir nelegālo viesstrādnieku īpatsvars uzņēmuma nozarē (3. pielikums, jautājums Nr. 32). Nelegālo viesstrādnieku īpatsvaru lūdza novērtēt vidēji nozarē, ieskaitot nelegālos viesstrādniekus no ES valstīm un citām valstīm.

3.12. attēls

Vidējais nelegālo viesstrādnieku īpatsvars nozarēs 2006.g.

(darba devēju aptaujas rezultāti, 2502 respondenti)

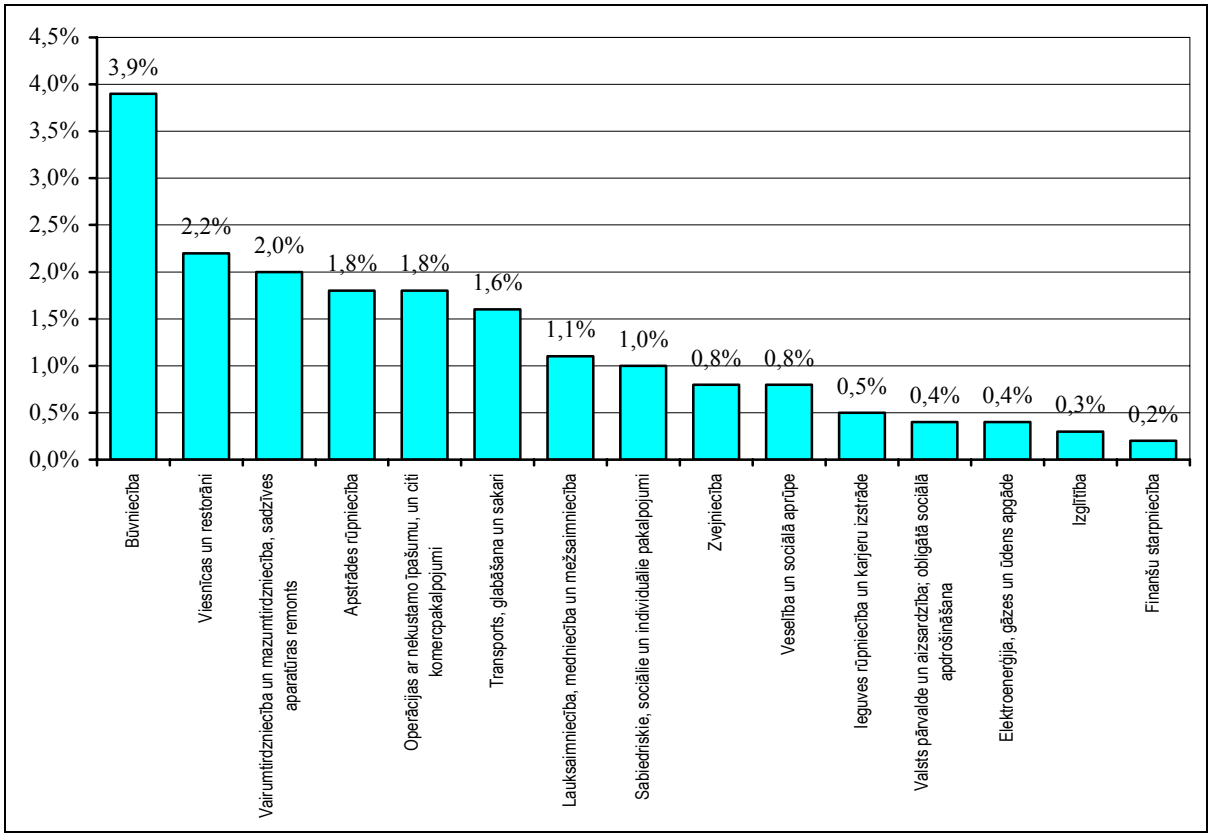

Apkopojot datus par nelegālo viesstrādnieku īpatsvaru, pirmajā vietā izvirzās būvniecības nozare. Šajā nozarē nelegālo viesstrādnieku īpatsvars vidēji svārstoties ap 3,8%, kas ir visaugstākais rādītājs starp visām nozarēm. Jāpiebilst, ka 72% respondentu norādīja, ka šajā nozarē vispār neesot nelegālo viesstrādnieku. Tomēr pārējie respondenti minēja nelegālo viesstrādnieku īpatsvaru robežās no 0,5% līdz 60%. Otra nozare ar visaugstāko nelegālo viesstrādnieku īpatsvaru ir viesnīcas un restorāni. Šajā nozarē nelegālie viesstrādnieki vidēji esot 2,3%. Nākamās nozares ar augstāko nelegālo viesstrādnieku īpatsvaru ir vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība (2,22%), apstrādes rūpniecība (1,79%), operācijas ar nekustamo īpašumu (1,79%) un transports, glabāšana un sakari (1,65%). Šos rādītājus nav iespējams attiecināt uz visas Latvijas mērogu, jo nav zināms, cik Latvijā kopā ir nelegālie viesstrādnieki, no kuriem rēķināt īpatsvarus katrai nozarei. Darba devējiem tika lūgts novērtēt tieši īpatsvaru. Šo skaitli var novērtēt tikai ļoti aptuveni, izmantojot Centrālās statistikas pārvaldes datus par nodarbināto skaitu katrā nozarē, un uz šī skaitļa pamata aprēķinot

nelegālo viesstrādnieku skaitu, izmantojot darba devēju doto īpatsvaru. Jāatzīmē, ka šis novērtējums ir ļoti aptuvens un ar zemu ticamības līmeni.

3.11. tabula

Aptuvenais nelegālo viesstrādnieku skaits nozarēs 2006.g.
(darba devēju apsekojuma rezultāti, 2502 respondenti)

Nozare	Aptuvenais nelegālo viesstrādnieku skaits
Finanšu starpniecība	<100
Izglītība	300
Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	100
Valsts pārvalde un aizsardzība; obligātā sociālā apdrošināšana	300
Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	<100
Veselība un sociālā aprūpe	500
Zvejniecība	<100
Sabiedriskie, sociālie un individuālie pakalpojumi	600
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	1000
Transports, glabāšana un sakari	1500
Operācijas ar nekustamo īpašumu, un citi komercpakalpojumi	1000
Apstrādes rūpniecība	3000
Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība, sadzīves aparatūras remonts	3000
Viesnīcas un restorāni	600
Būvniecība	3600

Normatīvo aktu pārkāpumu veidu izplatība nozarēs

Otrais jautājums (3. pielikums, Nr. 33) darba devēju aptaujā bija saistīts ar normatīvo aktu pārkāpumiem darba likumdošanas jomā. Darba devējiem lūdza novērtēt virkni šo pārkāpumu pēc tā, cik izplatīts šis pārkāpums ir katrā nozarē. Pārkāpumi tika vērtēti 3 baļļu skalā: bieži izplatīts pārkāpums (3), dažkārt izplatīts (2) un nav izplatīts (1). Respondenti vērtēja pārkāpumu biežumu tikai savā nozarē. Apkopojot iegūtos rezultātus pilnīgi visās nozarēs un novērtējot visus pārkāpumus, vidējais iegūtais vērtējums bija ne lielāks par 1,5, kur 1 nozīmē „nav izplatīts pārkāpums" un 2 – „dažkārt izplatīts pārkāpums". Pirmkārt, tika aplūkots katrs pārkāpuma veids un katram no tiem tika identificētas tās nozares, kurās visbiežāk tiek minēti šādi pārkāpumu veidi. Atsevišķā ailē norādīts vidējais novērtējums ballēs un respondentu skaits, kas vērtēja attiecīgo faktoru attiecīgajā nozarē.

3.12. tabula

Nozares ar visbiežāk norādītu konkrētu pārkāpumu veidu un vidējais pārkāpuma veidu vērtējums ballēs 2006.g. (darba devēju aptaujas rezultāti)

Pārkāpuma veids	Tautsaimniecības nozares un vidējais vērtējums	Respondentu skaits
Darbinieki nav izgājuši kvalifikācijai atbilstošas obligātās veselības un citas pielaides pārbaudes	Būvniecība (1,49 balles) Lauksaimniecība, mednieciba un mežsaimniecība (1,44 balles)	136 respondenti 82 respondenti
Netiek slēgti darba līgumi	Būvniecība (1,47 balles) Lauksaimniecība, mednieciba un mežsaimniecība (1,34 balles)	136 respondenti 82 respondenti
Tiek maksāta „aplokšņu alga”	Būvniecība (1,53 balles) Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība, sadzīves aparatūras remonts (1,40 balles)	135 respondenti 758 respondenti
Netiek piešķirts apmaksāts atvaļinājums	Būvniecība (1,42 balles) Lauksaimniecība, mednieciba un mežsaimniecība (1,34 balles)	133 respondenti 82 respondenti
Netiek veicināta darba nespējas lapu apmaksa	Būvniecība (1,33 balles) Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība, sadzīves aparatūras remonts (1,25 balles)	132 respondenti 751 respondents
Virsstundu darbs bez paaugstinātas apmaksas	Būvniecība (1,39 balles) Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde (1,35 balles)	134 respondenti 23 respondenti
Darba izpilde bez darba līguma	Būvniecība (1,46 balles) Lauksaimniecība, mednieciba un mežsaimniecība (1,43 balles)	134 respondenti 82 respondenti
Viesstrādnieku darba izmantošana bez darba atļaujas	Būvniecība (1,18 balles) Sabiedriskie, sociālie un individuālie pakalpojumi (1,10 balles)	133 respondenti 152 respondenti

Kā redzams šajā uzskaitījumā, neapstrīdams likuma normu pārkāpumu līderis ir būvniecības nozare, kas ir vadībā gandrīz visos pārkāpumu veidos. Vienīgais pārkāpumu veids, kur būvniecības nozare ir otrajā vietā, ir sezonas darbi bez darba līguma. Šāds pārkāpums visbiežāk esot sastopams lauksaimniecībā, mednieciba un mežsaimniecībā.

3.13. tabula

Izplatītākie Darba likuma pārkāpumi tautsaimniecības nozarēs 2006.g.

(darba devēju aptaujas rezultāti)

Tautsaimniecības nozares	Nozarē izplatītākie pārkāpumi un vidējais vērtējums	Respondentu skaits
Lauksaimniecība, mednieciba un mežsaimniecība	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,49 balles)	82 respondenti
	Darbinieki nav izgājuši kvalifikācijai atbilstošas obligātās veselības un citas pielaides pārbaudes (1,44 balles)	82 respondenti
Zvejniecība	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,33 balles)	15 respondenti
	Darbinieki nav izgājuši kvalifikācijai atbilstošas obligātās veselības un citas pielaides pārbaudes (1,27 balles)	15 respondenti
Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,48 balles)	23 respondenti
	Virsstundu darbs bez paaugstinātas apmaksas (1,35 balles)	23 respondenti
Apstrādes rūpniecība	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,41 balles)	290 respondenti
	Alga tiek izmaksāta aploksnēs (1,40 balles)	288 respondenti
Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,33 balles)	58 respondenti
	Darbinieki nav izgājuši kvalifikācijai atbilstošas obligātās veselības un citas pielaides pārbaudes (1,29 balles)	58 respondenti
Būvniecība	Alga tiek izmaksāta aploksnēs (1,53 balles)	135 respondenti
	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,52 balles)	135 respondenti
Vairumtirdzniecība un mazumtirdz-niecība, sadzīves aparatūras remonts	Alga tiek izmaksāta aploksnēs (1,40 balles)	758 respondenti
	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,39 balles)	748 respondenti
Viesnīcas un restorāni	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,50 balles)	100 respondenti
	Darbinieki nav izgājuši kvalifikācijai atbilstošas obligātās veselības un citas pielaides pārbaudes (1,41 balles)	100 respondenti
Transports, glabāšana un sakari	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,42 balles)	212 respondenti
	Darbinieki nav izgājuši kvalifikācijai atbilstošas obligātās veselības un citas pielaides pārbaudes (1,28 balles)	213 respondenti
Finanšu starpniecība	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,40 balles)	20 respondenti
	Netiek piešķirts apmaksāts atvaļinājums (1,30 balles)	20 respondenti

Tautsaimniecības nozares	Nozarē izplatītākie pārkāpumi un vidējais vērtējums	Respondentu skaits
Operācijas ar nekustamo īpašumu, un citi komercpakalpojumi	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,38 balles)	379 respondenti
	Alga tiek izmaksāta aploksnēs (1,32 balles)	380 respondenti
Valsts pārvalde un aizsardzība; obligātā sociālā apdrošināšana	Darbinieki nav izgājuši kvalifikācijai atbilstošas obligātās veselības un citas pielaides pārbaudes (1,17 balles)	64 respondenti
	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,16 balles)	64 respondenti
Izglītība	Darbinieki nav izgājuši kvalifikācijai atbilstošas obligātās veselības un citas pielaides pārbaudes (1,21 balles)	86 respondenti
	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,21 balle)	86 respondenti
Veselība un sociālā aprūpe	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,32 balles)	85 respondenti
	Virsstundu darbs bez paaugstinātas apmaksas (1,16 balles)	86 respondenti
Sabiedriskie, sociālie un individuālie pakalpojumi	Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts laikā ar nepilnīgu darba laika uzskaiti (1,39 balles)	150 respondenti
	Darbinieki nav izgājuši kvalifikācijai atbilstošas obligātās veselības un citas pielaides pārbaudes (1,32 balles)	151 respondents

Ņemot vērā šajā sadaļā iegūtos rezultātus, nākamajā nodaļā kā būtisks tiek izvirzīts nereģistrēto nodarbinātību veicinošo faktoru novērtējums, kas balstīts uz ekspertu interviju rezultātiem.

3.4. Galvenie nereģistrēto nodarbinātību veicinošie faktori (ekspertu interviju rezultāti)

Lai noteiktu galvenos faktorus, kas veicina nereģistrētās nodarbinātības izplatību, tika veiktas ekspertu intervijas. Pēc institūciju ekspertu viedokļiem, galvenie nereģistrētās nodarbinātības izplatīšanās faktori, ir šādi (visi no tiem uzskatāmi par vienlīdz svarīgiem):

- pārliecības trūkums par iespējām saglabāt darba vietu (LBAS, VID);
- nepilnības likumdošanā (VDI, VID, EM (BD), LM);
- nepietiekoša sabiedrības informētība (VDI, FM, PMLP, EM, EM (BD), LM);
- nepilnīga soda sankciju sistēma, jo vajadzētu ne tikai sodīt, bet arī izstrādāt stimulu sistēmu (FM, VR, EM (BD), EP, LM).

Iegūtie rezultāti lielā mērā saskan ar kvantitatīvo apsekojumu rezultātiem, tādējādi identificējot tās problēmas, kurās nepieciešami uzlabojumi. Pētnieki uzskata, ka visas ekspertu minētās problēmas ir vienlīdz būtiskas. Bez tam – saskaņā ar citos literatūras avotos iekļauto informāciju, nereģistrētās nodarbinātības izplatība Latvijā ir saistīta ar iedzīvotāju vēlmi pēc augstākas dzīves kvalitātes, nestabilu situāciju darba tirgū un tautsaimniecībā, kā arī neticību par situāciju nākotnē – piemēram, iespēju sasniegt pensijas vecumu, augstu inflācijas līmeni, kas padara nevērtīgus uzkrātos ienākumus. Turklāt nereģistrētās nodarbinātības izplatību ietekmē arī iedzīvotāju morāles standarti un tiekšanās pēc peļņas. Darba devēji ir ieinteresēti lielākas peļņas gūšanā, līdz ar to viņi nedeklarē darbiniekus vai izmaksā viņiem minimālās valstī noteiktās algas, bet pārējo daļu atdod aploksnēs. Tāda prakse ir īpaši izplatīta būvniecībā, kur reālie ienākumi pārsniedz deklarētos. Piemēram, būvkompānijas LEC valdes priekšsēdētāja vietnieks Pēteris Dzirkalis uzskata, ka „galvenie iemesli, kādēļ Latvijā celtniecības nozarē trūkst darbinieku, ir to aizplūšana uz ārvalstīm, kā arī nelegālais būvniecības tirgus, kas šobrīd Latvijā veido aptuveni 40%" (www.financenet.lv – 26.06.2006.).

Darba ņēmēju piekrišanai iesaistīties nereģistrētajā nodarbinātībā ir dažādi cēloņi, kas atkarīgi daudziem sociāliem un kultūras aspektiem: izglītība, valodu zināšana un vecums. Pēc citu valstu datiem var secināt, ka darbinieki ar zemu kvalifikāciju un pamatskolas vai arodskolas izglītību veido lielāko nereģistrētās nodarbinātības daļu. Šāds darbs viņiem ir vienīgais ienākumu avots, līdz ar to par likumu pārkāpumiem netiek ziņots, jo cilvēku vidū valda bailes pazaudēt darbu un palikt bez līdzekļiem.

Jāatzīmē, ka Latvijā ir gandrīz zemākā vidējā darba samaksa, kā arī minimālā darba alga un pensija ES. Šie faktori rada savstarpēji saistītas problēmas: no vienas puses, ņemot vērā zemo atalgojumu, cilvēki nav ieinteresēti nodokļu nomaksā, no otras puses – nereģistrētā nodarbinātība ir galvenais cēlonis salīdzinoši zemajai oficiāli deklarētajai darba samaksai, kas ietekmē arī pensiju apmērus.

Arī indivīdiem ar augstāko izglītību piedalīšanās nereģistrētā nodarbinātībā nodrošina papildus ienākumus. Skolotāji pasniedz privātstundas, un ārsti praktizē mājās. Šo faktu apstiprina arī LU īstenotā darbaspēka apsekojuma rezultāti. Eksperti uzskata, ka pašreizējā nodokļu sistēma attiecībā uz VSAOI un iedzīvotāju ienākuma nodokli nestimulē uzņēmējus legalizēt darba algu pilnā apmērā, kā arī ir nepieciešami nodokļu atvieglojumi mazajiem un

vidējiem uzņēmējiem. Saskaņā ar ekspertu viedokļiem, tieši šajos uzņēmumos ir visvairāk priekšnosacījumu nereģistrētās nodarbinātības izplatīšanai.

Jebkura indivīda piedalīšanās nereģistrētajā nodarbinātībā balstās uz risku analīzi. Ja ieguvumi ir daudz lielāki nekā iespējamie izdevumi, tad priekšroka tiek dota alternatīviem nodarbinātības variantiem. Dažādu institūciju eksperti uzskata, ka pašreizēja sodu sistēma neveicina nereģistrētās nodarbinātības problēmas samazināšanu. Tā, piemēram, VDI 2005.gadā Latvijā 406 uzņēmumos atklāja 936 nelegāli nodarbinātus darbiniekus. Par nelegālu nodarbināšanu 330 darba devēji tika saukti pie administratīvās atbildības un sodīti ar naudas sodu kopsummā par Ls 23 045. Par darbinieku nodarbināšanu bez darba līguma darba devēju var sodīt ar naudas sodu līdz Ls 1 000 (VDI 2005). Līdz ar to varam secināt, ka katrs darba devējs sodā ir samaksājis vidēji Ls 70.

Ņemot vērā augstākminēto, pētnieki uzskata – lai atrisinātu situāciju, ir jāpanāk, lai sodi krietni pārsniedz darba devēja izdevumus par darbinieku sociālās apdrošināšanas izdevumiem. Būtu jāveicina arī lielāka darba ņēmēju informēšana par savām tiesībām. Piemēram, saskaņā ar NVA sniegto informāciju, ļoti bieži bezdarbnieki, kā arī darba ņēmēji nav informēti par valstī pastāvošajām likumu normām un savām tiesībām.

3.5. Nereģistrētās nodarbinātības izskaušanā iesaistīto institūciju darbības analīze

Lai sīkāk apskatītu nereģistrētās nodarbinātības faktorus, kā viens no pētījuma uzdevumiem tika izvirzīts institucionālās sadarbības novērtējums. Galvenie iegūtie rezultāti tiek aprakstīti nākamajās sadaļās.

3.5.1. Institūciju funkcijas un uzdevumi

Saskaņā ar MK pamatnostādnēm nereģistrētās nodarbinātības apzināšanā ir iesaistītas šādas institūcijas – VID, NVA, VSAA, PMLP, VR, UR, Valsts būvinspekcija, Valsts kontrole, Latvijas Pašvaldību savienība, institūcijas, kuras izsniedz licenci komercdarbībai, kā arī LBAS (VDI 2004).

Gandrīz visas minētas valsts institūcijas ir tieši vai netieši saistītas ar nereģistrētās nodarbinātības apzināšanu un/vai novēršanu, tādējādi būtu nepieciešams uzlabot institūciju savstarpējo sadarbību un informācijas apmaiņu.

Dažu nereģistrētās nodarbinātības jautājumu pētīšanā iesaistīto institūciju rīcībā ir datu bāzes ar dažāda rakstura informāciju:

1. EM (BD): Sertificēto speciālistu reģistrs; Būvkomersantu reģistrs;
2. PMLP: Pilsonības un migrācijas lietu datu bāze; Iedzīvotāju reģistrs;
3. UR: Lursoft;
4. VID: VID informatīvā sistēma; Nodokļu maksātāju reģistrs,
5. VR: Robežsardzes datu bāze;
6. CSP: Centrālās statistikas pārvaldes datu bāze;
7. VDI: Pārbaudes darba vietās.

Analizējot datu bāzēs pieejamo informāciju, var secināt, ka nevienā no tām netiek uzskaitīti bez darba līguma nodarbinātie cilvēki, kā arī cilvēki, kuri papildus reģistrētajam darbam saņem algu aploksnē, kā arī strādā virsstundas, līdz ar to šīs datu bāzes ir visai nosacīti saistītas ar nereģistrēto nodarbinātību. Tāpēc ļoti būtiska ir pieejamās (pastarpinātās) informācijas ieguve un aprite, kas ļautu izdarīt aptuvenus secinājumus par nereģistrētās nodarbinātības apmēriem valstī.

Lai noskaidrotu, cik lielā mērā institūcijas pilda funkcijas, kas ļautu apzināt nereģistrēto nodarbinātību un to mazināt, pētījuma gaitā tika veiktas ekspertu intervijas un ekspertu aptauja par institūciju sadarbības jautājumiem. Iepriekš minēto un pētījumā apsekoto institūciju funkcijas/uzdevumi un sadarbība nereģistrētās nodarbinātības apzināšanā tika novērtēti ekspertu aptaujā pēc četriem kritērijiem: neizpilda, daļēji izpilda, izpilda un pilnībā izpilda. Savukārt ekspertu interviju ietvaros LU pētnieki piedāvāja institūcijas pārstāvjiem novērtēt iestāžu funkcijas nereģistrētās nodarbinātības apzināšanā un novēršanā, atspoguļojot izpildes kvalitāti un atbilstību mērķim.

Iegūtie rezultāti:

- ***EM*** darbība un pasākumi ekonomikas veicināšanā un risku mazināšanā tiek dažādi novērtēti. EM pārstāvji uzskata, ka tā izpilda savas funkcijas, savukārt VID un CSP apgalvo, ka ministrija tikai daļēji izpilda savas funkcijas.

- ***LM*** valsts politikas izstrāde tiek novērtēta pozitīvi, bet funkcija – sadarbība ar pārējām iestādēm politikas veidošanā – tiek uzskatīta par daļēji realizētu.
- ***FM*** izpilda funkciju – finanšu politikas izstrāde.
- ***CSP*** pilnībā apkopo statistikas datus par nodarbinātības situāciju Latvijā, taču CSP uzskata, ka tai tikai daļēji izdodas, izmantojot dažādus informācijas avotus, novērtēt nereģistrēto nodarbinātību un pārskatos neuztverto nodarbināto skaitu.
- ***VDI*** funkcijas – uzraudzīt un kontrolēt darba tiesiskās attiecības regulējošo normatīvo aktu ievērošanu, darba devēju un darba ņēmēju savstarpējo pienākumu pildīšanu – VID novērtē pozitīvi, taču CSP eksperti uzskata, ka šī institūcija tikai daļēji pilda savas funkcijas un to izpilde varētu būt labāka.
- ***VID*** darbība nodokļu jomā tiek novērtētā dažādi. Piemēram, paši VID pārstāvji uzskata, ka pilnībā izpilda funkcijas nodokļu iekasēšanā saimniecisko un finansiālo darbību novērtēšanā, deklarāciju pārbaudē un ienākumu avotu likumības noteikšanā, kā arī informācijas apmaiņas regulēšanā. Savukārt citu institūciju eksperti uzskata, ka šīs funkcijas tiek izpildītas tikai daļēji.
- ***NVA*** darbība aktīvo nodarbinātības pasākumu organizēšanā un brīvo darba vietu uzskaitīšanā netiek novērtēta viennozīmīgi. Novērtēšana svārstās no „daļēji izpilda" līdz „izpilda".
- ***VSAA*** pēc ekspertu uzskatiem izpilda savas funkcijas un sniedz iedzīvotājiem individuālās konsultācijas par sociālo apdrošināšanu un sociālās apdrošināšanas pakalpojumiem un valsts sociālajiem pabalstiem.
- ***PMLP*** – CSP eksperti uzskata, ka PMLP varētu uzlabot personu reģistrēšanu Iedzīvotāju reģistrā un reģistrējamo personu sniegto ziņu pārbaudi, taču pati PMLP un VID uzskata, ka šī funkcija ir izpildīta. Personām un valsts pārvaldes institūcijām nepieciešamo ziņu sniegšanu CSP, PMLP un VID novērtē pozitīvi.
- ***VR*** funkcijas – kontrolēt ārvalstnieku un bezvalstnieku ieceļošanu, uzturēšanos, izceļošanu un tranzītu – izpilde tiek uzskatīta par apmierinošu.
- ***UR*** pēc ekspertu viedokļa kvalitatīvi sniedz informāciju par reģistrētajiem objektiem.
- ***Valsts būvinspekcija,*** kā uzskata eksperti, daļēji pārbauda, vai būvniecības dalībnieki ievēro likumu un citu normatīvo aktu prasības būvniecībā, bet būvprojektu pārbaudes kārtība nav pietiekami efektīva.

- ***EP*** funkcijas – novērst noziedzīgus nodarījumus un citus likumpārkāpumus, atklāt noziedzīgus nodarījumus un meklēt personas, kas izdarījušas noziedzīgus nodarījumus – pēc ekspertu uzskatiem (VID, CSP) tiek izpildītas tikai daļēji.
- ***LBAS*** funkcijas – sabiedrības informēšana par reģistrētās nodarbinātības priekšrocībām un darba ņēmēju tiesībām – tiek novērtēta apmierinoši.

Nereģistrēto darba attiecību novēršanas efektivitāti samazina vairāki šķēršļi, kuri ir lielā mērā saistīti ar VDI darbību. Pirmkārt, VDI uzskata, ka likumos nav paredzētas nereģistrētās nodarbinātības konstatēšanā iesaistīto VDI amatpersonu pilnvaras, lai praktiski un juridiski pareizi būtu iespējams fiksēt un pierādīt nereģistrētās nodarbinātības faktu. Arī pētnieki pievienojas uzskatam, ka būtu jānodrošina vairāki aspekti ar mērķi stimulēt nereģistrētās nodarbinātības samazināšanu:

- atrisināt jautājumu par VDI amatpersonu pilnvarām, dodot tiesības aizturēt darbinieku, lai noskaidrotu viņa personību;
- tiesības veikt pārbaudes privātīpašumā, kur nelegāli nodarbināto strādnieku skaits ir ievērojams;
- būtisks atbalsts pārkāpumu konstatēšanā būtu darbinieku identifikācijas kartīšu sistēmas ieviešana;
- jāatrisina inspekcijas amatpersonu apdrošināšanas jautājums, lai iespējamo traumu gadījumos, saņemtu paredzēto kompensāciju (www.vdi.gov.lv).

Pētnieki pilnībā pievienojas šim uzskatam, jo tā kā problēma ir ļoti kompleksa, turklāt vairākkārtējās publikācijas presē un citos medijos apliecina, kā VDI pilnvaras būtu jāpaplašina ar augstākminētajiem aspektiem. Bez tam pētnieki uzsver nepieciešamību valsts mērogā izveidot vienotu zonēšanas principu, lai, piemēram, VID un VDI pārstāvji, kuru apsekojamās ģeogrāfiskās zonas šobrīd pārklājas tikai daļēji, varētu reidus veikt vienlaicīgi, efektīvāk izmantojot gan transportu, gan cilvēkresursus, kas savukārt nodrošinātu arī pašu reidu augstāku rezultativitāti.

Kopumā varam secināt, ka no apskatītajām institūcijām dažas institūcijas ir tieši saistītas ar nereģistrētās nodarbinātības apzināšanu, piemēram, VDI, VID, PMLP. Savukārt pastāv arī institūciju grupa, kas nav tieši saistīta ar nereģistrēto darba attiecību apzināšanu un novēršanu. Piemēram, EM, LM un FM funkcijas/uzdevumi kopumā tieši nav saistīti ar nereģistrētās nodarbinātības apzināšanu un novēršanu, bet, tos pildot, EM, FM, LM rada

priekšnosacījumus nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai. Viena no būtiskām aktivitātēm nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai ir uzņēmēju motivēšana veikt uzņēmējdarbību tā, lai būtu izdevīgāk slēgt darba līgumu ar darba ņēmējiem, nekā gūt ienākumus bez darba līguma noslēgšana, vai praktizējot darba algu izmaksas „aploksnēs".

Bez tam pētnieki uzsver, ka nereģistrētās nodarbinātības apkarošanai ir nepieciešama iesaistīto institūciju laba savstarpēja sadarbība. Problēmas institūciju sadarbībā, kā arī institūciju vērtējums par citu iestāžu daļēji izpildītiem darbiem neliecina par iespējām nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai.

3.5.2. Datu ieguve, apstrāde un sistematizācija

Atsevišķa sadaļa tiek veltīta esošo datu ieguves, apstrādes un sistematizācijas problemātikai, jo nereģistrētās nodarbinātības problēmas izplatības noteikšana ir būtisks jautājums. ES katra valsts izstrādā savu metodoloģiju nereģistrētās nodarbinātības apsekošanai un apzināšanai. Līdz ar to vienota metodoloģija ES nepastāv. Latvijā arī nav vienotas sistēmas, pēc kuras aprēķinātu nereģistrētās nodarbinātības apmērus. Katra institūcija vadās pēc saviem pieņēmumiem un standartiem, kas nav pilnīgi. Piemēram, FM rēķina nereģistrēto nodarbinātību kā procentus no IKP. Savukārt CSP savu metodi balsta uz pieņēmumu, ka parasti nereģistrētos darbus veic tie, kas iesaistās kādos papilddarbos. Situācijas uzlabošana ir iespējama tikai tajā gadījumā, ja tiek pieņemta vienota novērtēšanas sistēma, kura noteiktu kā problēmas svarīgumu, tā iespējamos tās risināšanas veidus.

Pašreiz neviena no ekspertīzē iekļautajām valsts institūcijām un nevalstiskajām organizācijām, nav izveidojusi datu bāzi ar nereģistrēto nodarbinātību raksturojošiem rādītājiem. Vienīgā institūcija, kas reāli apkopo informāciju par nereģistrēto nodarbinātību, ir LBAS. Tomēr šie dati nevar tikt uzskatīti par pilnīgu datu bāzi, jo šī institūcija apkopo ziņas, kas ir iegūtas no reģionālajām un nozaru arodbiedrībām, un kuras netiek apkopotas pēc vienotas metodoloģijas.

Datu bāzes, kuras var reāli tikt izmantotas nereģistrētās nodarbinātības novērtēšanā un apkarošanā (tomēr ir izveidotas citiem mērķiem), ir VID datu bāze, CSP datu bāze un

Iekšlietu ministrijas pakļautībā esošais Iedzīvotāju reģistrs. Sekundāra nozīme ir UR, ko izmanto dažas valsts institūcijas.

VID datu bāzei kā informācijas avotam būtu piešķirama vislielākā nozīme. Primārie dati, kas ļautu cīnīties ar nereģistrēto nodarbinātību, ir dati par reāli uzņēmumos nodarbinātajiem darbiniekiem, darba samaksu. Tomēr nevienai no ekspertīzē apsekotajām institūcijām, izņemot FM, nav pieejas šiem datiem. Dažām institūcijām (LM, VDI) ir iespēja iegūt atsevišķu informāciju vai pārskatus, taču šī pieeja nav operatīva un ne vienmēr ļauj iegūt visus vēlamos datus. Vairums institūciju norāda, ka cīņu ar nereģistrēto nodarbinātību atvieglotu operatīva pieeja VID datu bāzei. Protams, šajā gadījumā nepieciešams nošķirt rādītājus, kurus VID drīkst sniegt citām valsts institūcijām.

EM (BD) pārstāv vienu no nozarēm, kurā pēc ekspertu viedokļa ir ļoti augsts nereģistrētās nodarbinātības līmenis. Šīs institūcijas rīcībā ir arī datu bāzes par būvuzņēmējiem un sertificētajiem speciālistiem, kas principā uzskaita reģistrētos nodarbinātos. Pašlaik neviena institūcija neizmanto šo datu bāzi, kaut arī tā palīdzētu efektīvi cīnīties ar nereģistrēto nodarbinātību būvniecības jomā, jo ļautu ātri identificēt „aizdomīgus" būvuzņēmējus un speciālistus (salīdzinot katrā uzņēmumā nodarbināto skaitu ar uzņēmuma darbības rādītājiem). Šāda datu bāze varētu kalpot par paraugu citas nozares pārraugošām institūcijām, piemēram, tranzīta pakalpojumos.

CSP ir vislielākais datu avots Latvijā. Tomēr nereģistrētās nodarbinātības novērtējums neietilpst CSP funkcijās, to nenosaka Statistikas Valsts programma, ko apstiprina MK. CSP veic darba ņēmēju un darba devēju aptaujas, kuru rezultātā tiek novērota starpība starp darba ņēmēju deklarētajām darba vietām un darba devēju norādītajām darba vietām. Tādējādi CSP datus varētu pastarpināti izmantot nereģistrētās nodarbinātības apjomu novērtēšanā, tomēr iegūto starpību „neizskaidrotā nodarbinātība" nedrīkst definēt kā nereģistrētu nodarbinātību, jo no darba devēju aptaujām ir izslēgtas zemnieku saimniecības. Šo subjektu iekļaušana aptaujās ļautu sašaurināt neizskaidroto nodarbinātību un ļautu to precīzāk klasificēt. CSP aptaujas pārklājās ar VID datiem, jo abas institūcijas apkopo datus par uzņēmumos esošo darbinieku skaitu. Vienīgā datu bāze, ko pēc pieprasījuma paredzēts izmantot visām valsts institūcijām, ir CSP datu bāze. Tajā pašā laikā no valsts institūcijām nav bijis neviena pieprasījuma par datiem, kas saistīti ar nereģistrētās nodarbinātības novērtējumu.

Tā kā nereģistrētās nodarbinātības problēma šobrīd Latvijā ir jauna un vēl līdz galam neapzināta problēma, lai veiksmīgi izprastu šo jautājumu, ir nodibināta sadarbība ar vairākām ārvalstu institūcijām:

- PMLP, LBAS un EM savā darbā izmanto ES-15 valstu pieredzi;
- VID nodokļu jautājumos pārsvarā sadarbojas ar Nīderlandi un Igauniju, kurās tiek izstrādāti projekti par nodokļu kontroli;
- LM sadarbojas ar Lietuvu, Igauniju, Norvēģiju, Beļģiju un Vāciju. Par svarīgu punktu LM uzskata Starptautiskā Valūtas fonda Administratīvās kapacitātes stiprināšanas projektu, kura ietvaros tiek rīkota pieredzes apmaiņa dažādās jomās;
- VR sadarbojas ar Šengenas ekspertiem no Francijas, kas uzskata, ka Latvijas amatpersonām ir nepieciešamas lielākās pilnvaras;
- FM galvenokārt sadarbojas ar Igauniju;
- VDI uzsver Vācijas, Maltas un Zviedrijas pozitīvo pieredzi darbinieku identificēšanas sistēmā, kas samazina nereģistrētās nodarbinātības iespējamību.

Nereģistrētās nodarbinātības novēršanas metodes ir uzskaite un kontrole. Daudzās citās valstīs (piemēram, Vācijā, Norvēģijā) šāda veida informācijas sistēmas ir labāk sakārtotas. Tām ir vieglāka piekļūšana, kas būtiski atvieglo nereģistrētās nodarbinātības apkarošanā iesaistīto valsts institūciju darbību. Ārvalstīs ir labāk sakārtota arī kontroles sistēma, tiek regulāri pārbaudīti riska grupu uzņēmumi, par kuriem informāciju sniedz dažādas iesaistītās iestādes. Piemēram, pie riska grupas tiek pieskaitīti ilgstošie bezdarbnieki, kuri bieži ir iesaistīti nereģistrētās darba attiecībās. Ārzemju pieredze arī liecina, jo vairāk visi norēķini starp uzņēmumiem un darbiniekiem tiek veikti ar banku starpniecību, jo nereģistrētās nodarbinātības iespējas kļūst mazākas. Pašlaik Latvijā arī tiek organizēti vairāki pasākumi, kuru mērķis ir bezskaidrās naudas norēķinu stimulēšana iedzīvotāju vidū (piemēram, papildus komisijas maksa par skaidras naudas izņemšanu no bankomāta, kas netiek piemērota gadījumos, kad pircējs norēķinās ar kredītkarti, arī Hansabankas realizētā „Vērtīgo pirkumu programma" – iepērkoties ar Hansabankas bankas kredītkarti summā virs 10 LVL, pircējs iegūst vienu bonusa punktu, savukārt – sakrājot noteiktu skaitu bonusa punktu, tiek piedāvātas balvas). Lai arī minētie piemēri atspoguļo komercbankas aktivitātes tirgvedības jomā, līdzīgu pasākumu uzsākšanas iespējas būtu jāizvērtē arī atbildīgajām valsts institūcijām, tos realizējot sadarbībā ar komercbankām un citām finanšu institūcijām, kas atbild par bezskaidras naudas norēķiniem.

Nevienā no minētajām valstīm nav izveidota datu bāze, kas ļautu noteikt nereģistrētās nodarbinātības reālos apmērus. Arī ES šādu prasību nav uzstādījusi. Iegūtie rezultāti no ekspertu intervijām liecina, ka Latvijas Republikas institūcijas sadarbojas ar „vecajām" un „jaunajām" ES valstīm, kuru pieredze un zināšanas varētu palīdzēt nereģistrētās nodarbinātības apzināšanai un novēršanai Latvijā. Kā jau tika minēts iepriekš, viens no nereģistrētās nodarbinātības veicināšanas faktoriem ir bailes no darba pazaudēšanas, kas ir izplatīts cēlonis „jaunajās" ES valstīs un Latīņamerikas valstīs. Arī iesaistīto institūciju un organizāciju pašreizējā informācijas aprites kārtībā un sadarbībā pastāv problēmas, kas sīkāk apskatītas nākamajā sadaļā.

3.5.3. Informācijas aprite, problēmas institūciju sadarbībā

Pētījuma gaitā ekspertu intervijās un ekspertu aptaujās tika noskaidroti arī šķēršļi pilnvērtīgai institūciju funkciju izpildei un savstarpējās sadarbības nodrošināšanai. Ekspertu interviju rezultātā pētnieki ir izvirzījuši secinājumus:

1. VID apkopotā informācija par uzņēmumu pārkāpumiem nodokļu nemaksāšanas jomā, kā arī konstatētajiem juridisko un fizisko personu saimnieciskās un finansiālās darbības pārkāpumiem, šobrīd netiek nodota FM un LM pilnīgākai datu analīzei, lai izstrādātu pasākumus nereģistrētās nodarbinātības apkarošanai un novēršanai;
2. PMLP uzskata, ka galvenie ierobežojumi nereģistrēto darba attiecību novērtēšanā ir saistīti ar faktu, ka nav iespējams pārbaudīt visu ārzemnieka sniegto ziņu pareizību un patiesumu, jo to pierādīšana ir ļoti komplicēta un tajā ir iesaistītas arī citas institūcijas: VID, VR, VSAA un citas;
3. VR amatpersonām ir ļoti ierobežota un sarežģīta piekļuve „Lursoft" un VID datu bāzēm;
4. CSP eksperti uzskata, ka institūciju darbību ierobežo tas, ka Latvijā nav izveidota savstarpēji saistītu reģistru sistēma, kurā centrālais varētu būt Nodarbinātības reģistrs,
5. UR nereģistrē visus uzņēmējdarbības subjektus, bet tikai komercsabiedrības, līdz ar to tiek vērtēta tikai šī uzņēmējdarbības forma. Problēmu rada fakts, ka VID nesaņem informāciju no UR par sabiedrību ar ierobežotu atbildību īpašniekiem, kas ir būtiski fizisko personu kontrolē. Šī problēma šobrīd tiek risināta.

3.11. attēlā ir redzama informācijas plūsmas shēma starp valsts institūcijām un pieejamās datu bāzes. Šī shēma tika izstrādāta, balstoties uz valsts institūciju ekspertu intervijām. Diemžēl pēc divām aptaujas kārtām, kurās tika lūgts raksturot nodoto informāciju, institūciju

pārstāvji neprecizēja, kāda tieši informācija tiek nodota. Informācijas veids publiski pieejamajos normatīvajos aktos netika atrasts.

3.13. attēls

Valsts institūciju datu bāzes un informācijas plūsma

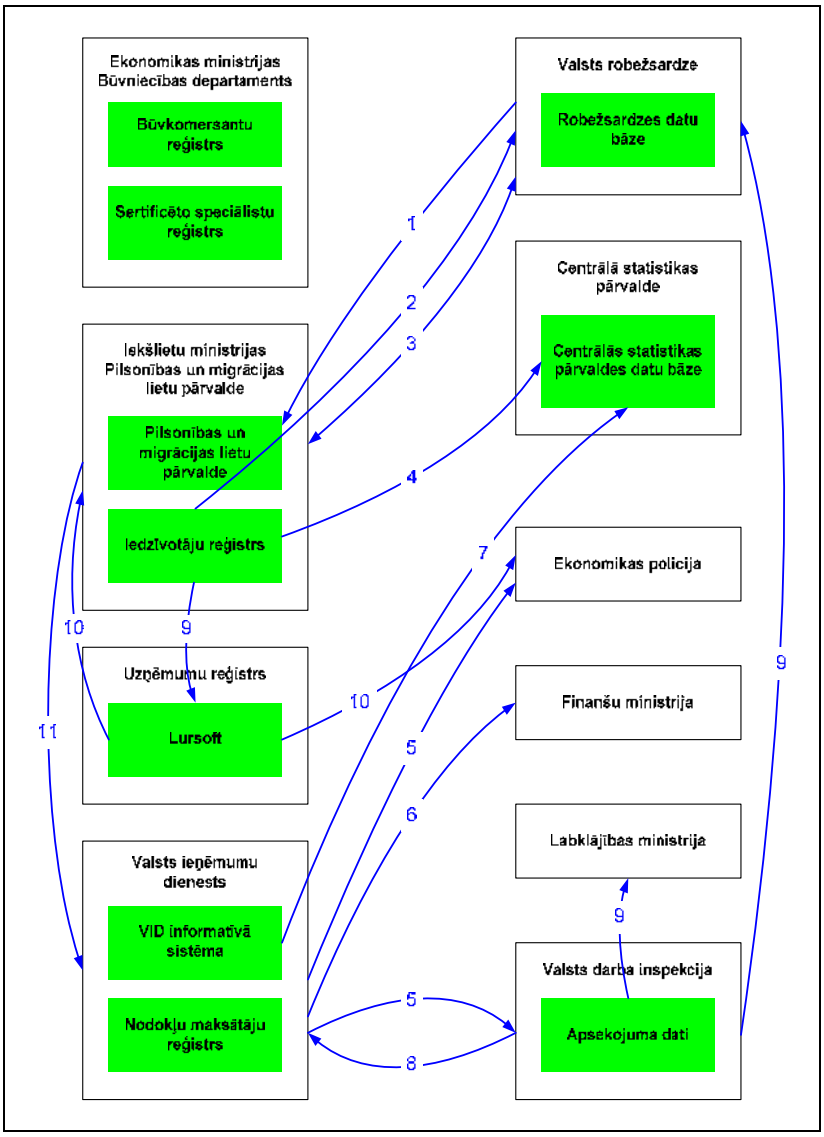

Paskaidrojumi:

1. No VR tiek nodota informācija par robežu šķērsojušajām personām.
2. Informācijas apmaiņa.
3. Savstarpējā informācijas apmaiņa ārzemnieku nodarbinātības jautājumos.
4. CSP saņem Iedzīvotāju reģistra informāciju, kas nepieciešama iedzīvotāju statistikas veidošanai, kā arī izlases veidošanai iedzīvotāju apsekojumiem.
5. Regulāri sniedz elektronisko informāciju, kas kalpo arī nereģistrētās nodarbinātības apzināšanai.
6. Finanšu ministrija saņem apkopojumus saskaņā ar VID plānu par veiktajām pārbaudēm, attiecībā uz nelegālo (nereģistrēto) nodarbinātību.
7. Nodarbinātības rādītāji, kas ļauj noteikt nereģistrētās nodarbinātības apmērus.
8. Informācija par nereģistrēto nodarbinātību tiek nodota no VDI Informatīvās sistēmas VID informatīvajai sistēmai.
9. Informācijas apmaiņa nereģistrētās nodarbinātības jautājumos.
10. Lursoft sniedz datus Ekonomikas policijai.
11. Datu apmaiņa ar VID nolūkā atklāt ārzemnieku nereģistrētās nodarbinātības gadījumus un algu maksāšanu „aploksnēs”.

Pēc ekspertu viedokļa apkopojuma var secināt, ka šobrīd sadarbībā starp institūcijām pastāv šādi trūkumi:

- ir ierobežota pieeja noteiktām datu bāzēm (VR, VDI, LBAS, CSP, EM(BD), VID, LM);
- ir ierobežota sadarbība ar sociālajiem partneriem – pašvaldībām, arodbiedrībām, Latvijas Darba devēju konfederāciju un masu medijiem (EM, VR, EM(BD), VDI, VID);
- trūkst koordinēšanas un atbildības sfēru sadalījuma starp valsts institūcijām (LM, VDI, LTA, VID, FM);
- nepietiekama administratīvā darbspēja, liela darbinieku mainība, kā arī ierobežotas atbildīgo personu pilnvaras, piemēram, VDI inspektori ne vienmēr var konstatēt, vai cilvēki tiešām strādā kādā konkrētā uzņēmumā. Tāpēc VDI darbiniekiem noteikti ir nepieciešama sadarbība ar institūcijām, kurām ir pilnvaras aizturēt un pārbaudīt darbiniekus (VRA,VID);
- trūkst pētījumu, ekonomisko aprēķinu, zinātniskās pieejas ilgtermiņa problēmu risināšanai un informācijas par minēto problēmu (VDI, VR).

Kā būtisku negatīvo aspektu, kas izriet no institūciju sadarbības shēmas Latvijā, var minēt sadarbības trūkumu starp pašvaldībām, arodbiedrībām un uzņēmējiem. Ārvalstīs šīs vienības tiek uzskatītas par svarīgiem sadarbības partneriem, jo tikai pašvaldības pārzina situāciju savā pārvaldāmajā teritorijā, kā arī realizējamo pasākumu efektivitāte ir atkarīga no darba devēju un darbinieku atbalsta.

Kā redzams, pašreizējā sadarbības kārtībā pastāv vairāki finansiāla un organizatoriska rakstura trūkumi nereģistrētās nodarbinātības apzināšanā. Tomēr iestādēs ir pieejamas vairākas iepriekš minētās datu bāzes, piemēram, Iedzīvotāju reģistrs, Nodokļu maksātāju reģistrs, Lursoft, Robežsardzes datu bāze u.c., kurās tiek apkopota informācija par jautājumiem un problēmām, ar kurām nodarbojas attiecīgās valsts iestādes. Līdz ar to nereģistrēto darba attiecību apzināšanai un novēršanai VDI, sadarbojoties ar valsts iestādēm, būtu jāizveido reģistrs – Nereģistrētās nodarbinātības reģistrs, kurā tiktu apkopoti atklātie pārkāpumi nereģistrētās nodarbinātības jomā, jo diemžēl uz šo brīdi pieejamā informācija ir salīdzinoši nepilnīga. Reģistrā būtiski iekļaut informāciju par – nereģistrēti nodarbināto skaitu, darba devējiem (uzņēmumiem), kas izvairās no nodokļu maksājumiem, iekļaujot gan konkrētā uzņēmuma nosaukumu un reģistrācijas numuru, gan arī apkopojot informāciju tautsaimniecības nozaru un reģionālajā griezumā. Plašākā pieeja datiem ļautu analizēt ekonomisko situāciju un darbinieku stāvokli darba tirgū un līdz ar to vērot izmaiņas nereģistrēto darba attiecību izplatībā. Atšķirībā no VSAA reģistra, kas galvenokārt iegūst

datus no VID un uzskaita tikai sociāli apdrošinātās personas un viņu iemaksas sociāli apdrošinātās personas kontos, lai sniegtu iedzīvotajiem sociālās apdrošināšanas pakalpojumus, piemēram, piešķirtu, aprēķinātu, pārrēķinātu un izmaksātu pensijas, pabalstus un atlīdzības, Nereģistrētās nodarbinātības reģistrā lielāks uzsvars tiktu likts uz darba devējiem un darbiniekiem, sniedzot informāciju par viņu veiktajiem pārkāpumiem.

Šajā jautājumā vēlams pievērst uzmanību arī e-pārvaldes koncepcijai. E-pārvalde nozīmē informācijas tehnoloģiju integrāciju un pielietošanu efektīvākai un mūsdienīgākai valsts un pašvaldības darbības nodrošināšanai. Tā ļautu uzlabot valsts iestāžu darbību un vienkāršotu sabiedrības pieeju valsts pakalpojumiem. Tā kā pašlaik e-pārvaldes sistēma tiek izstrādāta, vēlams izvērtēt vienotās pieejas ieviešanu informācijas apmaiņā starp institūcijām un sabiedrību.

Tomēr pētnieki vērš uzmanību, ka pirms Nereģistrētās nodarbinātības reģistra izveidošanas nepieciešamībs īstenot šādus pasākumus:

- valstij jāstimulē iedzīvotāju informēšana par savām tiesībām un nepieciešamību veikt sociālās apdrošināšanas iemaksas, lai novērstu situāciju, ka persona nereģistrētā darba aktivitātēs ir iesaistīta savas nezināšanas dēļ;
- minētā reģistra izveide ir atbalstāma gadījumā, ja netiek realizēta alternatīva par jaunas institūcijas izveidi, kas veidotu jaunu reģistru nereģistrētās nodarbinātības apzināšanai.

Nereģistrētās nodarbinātības reģistra izveidošana arī iekļaujas e-pārvaldes izveides (saskaņā ar LR Tieslietu ministrijas darba grupas sagatavoto Latvijas e-pārvaldes koncepciju, kas izstrādāta saskaņā ar ministru prezidenta 2001.gada 9.janvāra rīkojumu Nr.10) konkrētajos mērķos:

- pakāpeniska sabiedrisko pakalpojumu sniegšanas elektronizācija laikā no 2002. līdz 2007. gadam;
- publiskās informācijas pieejamība Internetā sistemātiskā un integrētā veidā līdz 2002. gadam;
- 20 elektroniski pamatpakalpojumi līdz 2004. gadam;
- visi pakalpojumi līdz 2007. gadam.

Pētnieki uzskata, ka Nereģistrētās nodarbinātības reģistra izveidošana ir ļoti nozīmīgs process, līdz ar to būtu pieļaujama termiņu pagarināšana, lai izstrādātu kvalitatīvu reģistru.

Vienotā reģistra izveidošana un informācijas apmaiņas nodrošināšana nepārkāpj likumu „Fizisko personu datu aizsardzības likums", kas tika pieņemts 2000. gada 23. martā. Šā likuma 7. panta 4., 5. un 6. punktā ir minēts, ka personu datu apstrāde ir atļauta, ja tā ir nepieciešama, lai aizsargātu datu subjekta vitāli svarīgas intereses, tajā skaitā dzīvību un veselību. Šajā gadījumā darba attiecības varētu tikt uzskatītas par subjekta vitāli svarīgām interesēm, jo tās nodrošina materiālus ienākumus dzīves kvalitātes nodrošināšanai. Arī citi panti, piemēram, 9., 11. un 13. nosaka, ka ir iespējams iegūt un izpaust datus, ja tie tiek izmantoti konkrētajam mērķim, ja likumā nav noteikts citādi.

Papildus augstākminētajiem pasākumiem pētnieki ir izskatījuši iespēju izveidot jaunu institūciju, kuras kompetencē būtu nereģistrētās nodarbinātības jautājumu risināšana. Šādas institūcijas ir izveidotas vairākās valstīs, piemēram, Francijā un Somijā. Jaunas institūcijas izveidošanas Latvijā iespēja ir iztirzāta pētījuma sadaļā – Politikas alternatīvas.

3.5.4. Nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai īstenotie pasākumi

Ekspertu intervijās tika secināts, ka lielākā daļa valsts institūciju veic dažāda veida pasākumus nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai un vairākos gadījumos tie tiek atbalstīti, ja tiek realizēti sadarbībā ar citām iestādēm. Pašlaik galvenie pasākumi ir šādi:

- sabiedrības informēšana;
- kontroles un preventīvie pasākumi;
- dažāda veida pārbaudes un sodu piemērošana;
- priekšlikumi nodokļu sistēmas pilnveidošanā;
- mēģinājumi uzlabot uzskaites sistēmu.

Tajā pašā laikā pētnieki vērš uzmanību, ka vairākas institūcijas minēja šo pašu pasākumu trūkumu kā galveno iemeslu nereģistrētās nodarbinātības izplatībai. Tādējādi būtu jānodrošina minēto aktivitāšu pilnīgāka realizācija (piemēram, sabiedrības informēšana, kontroles un profilakses pasākumu ieviešana, pārbaužu un sodu piemērošana, un. tml.), kas konkrētāk apskatīta sadaļā Politikas alternatīvas.

Atsevišķi būtu vērtējama arī institūciju sadarbība ar citām institūcijām – no uzskaitītajām institūcijām CSP, EP un EM nenodarbojas ar konkrēto pasākumu realizāciju, lai samazinātu nereģistrētās nodarbinātības apmēru un izplatību. PMLP sadarbojas galvenokārt ar VDI, VR un VID. LBAS savās aktivitātēs iesaista nozaru arodbiedrības un Būvnieku asociāciju, ar kuru palīdzību ir iespējams veikt skaidrojošo darbību un stimulēt strādniekus cīnīties par savām tiesībām.

Tādas institūcijas kā VR, VDI, LTA, VID, EM (BD) veic pastāvīgus pasākumus nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai. VR realizē kontroles pasākumus, īpaši attiecībā uz ārzemnieku darba atļaujām. Šī institūcija pārbauda, vai ārzemnieki tiešām ir beiguši strādāt konkrētā darba vietā, ja viņu darba atļaujas termiņš ir beidzies. VR nodarbojas arī ar profilakses pasākumiem, kas skar, galvenokārt, likumu uzlabošanu, jo pašreiz nav nodalīta fiziskās un juridiskās personas atbildība.

VDI organizē inspektoru pārbaudes darbavietās, uzliek administratīvus sodus un veic darbinieku un darba devēju informēšanau par viņu tiesībām un pienākumiem. VID uzliek administratīvus sodus par nodokļu nemaksāšanu un EM(BD) mēģina sakārtot būvuzņēmēju reģistrāciju un vienkāršot to, lai tie uzņēmumi, kas agrāk strādāja nelegāli (nereģistrēti), varētu reģistrēties. LTA izstrādā dažādus priekšlikumus valdībai par nodokļu sistēmas sakārtošanu, piemēram, samazināt iedzīvotāju ienākuma nodokli un samazināt darba devēja apmaksāto slimības dienu skaitu, kas samazinātu darba devēju izmaksas un atbrīvotu līdzekļus darbinieku sociālo maksājumu veikšanai.

Var secināt, ka dažādu institūciju eksperti vienus un tos pašus pasākumus novērtē dažādi. Īpaša uzmanība šajā jautājumā tiek pievērsta sodu un skaidrojošo pasākumu sistēmām, kas tiek minētas gan starp efektīvākajiem, gan starp neefektīvākajiem pasākumiem. Šo pasākumu nozīme ir jāizvērtē, jo tie varētu būt nepieciešami noteiktajās jomās, bet nelietderīgi citās sfērās. Institūcijās liela uzmanība tiek pievērsta nodokļu politikai un programmām, kuru mērķis ir noteikto problemātisko jautājumu risināšana un novēršana.

Var secināt, ka jebkuru pasākumu īstenošana saskaras ar noteikta veida barjerām, kas izpaužas nepietiekamā finansējumā un vienotas rīcības un stratēģijas trūkumā.

Uzskatāms, ka minētie pasākumi ir būtiski nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai, tajā pašā laikā to īstenošanai nereti ir nepieciešami ievērojami resursi, jo lielākā daļa no minētajām aktivitātēm tiek īstenotas arī šobrīd, tomēr – acīmredzami nepietiekošā apjomā. Iespējas noteiktu pasākumu pilnīgākai īstenošanai ir analizētas sadaļā – Politikas alternatīvas.

3.5.5. Iesaistīto institūciju darbības novērtējums

Lielākā ekspertu daļa uzskata, ka valsts institūciju funkcijas nepārklājas (LM, EM(EB), VID, PMLP, FM), taču ir jāpievērš lielāka uzmanība VDI un VR funkcijām, kā arī Finanšu policijas, EP un VID atbildības sfērām.

Eksperti uzskata, ka pastāv problēmu loks, ko pašlaik nerisina neviena no institūcijām:

- nereģistrētās nodarbinātības jēdziena un dažādo formu definēšana;
- vienotas datu bāzes par nereģistrēto nodarbinātību izveides nepieciešamība;
- uzņēmumu reģistrācijas un likvidēšanas kārtības uzlabošana;
- nereģistrētā darbaspēka izmantošana mājokļu remontā un būvniecībā;
- datu par darba spējīgiem iedzīvotājiem apkopošana un neapmaksāto virsstundu problēmas risināšana.

Pēc ekspertu interviju datiem, var secināt, ka pārsvarā institūciju funkcijas nepārklājas, un daži EP, EM un VR eksperti tādu parādību uzskata par pozitīvu pieredzi. Savukārt VDI un LBAS pārstāvji uzskata, ka tādu iestāžu kā VDI, VR, Finanšu policijas, EP un VID atbildības jomas varētu būt pārskatītas, lai darba efektivitāte un precizitāte būtu augstāka, jo varētu rasties situācija, ka dažādi eksperti nodarbojas ar identisku jautājumu risināšanu, kas atrodas citas iestādes kompetencē.

NVA speciālisti norāda, ka saskaņā ar 2004. gada MK noteikumiem Nr. 44 „Noteikumi par darba atļaujām ārzemniekiem" uzskaiti par darba atļaujām veic gan NVA, gan PMLP. Tomēr pat tādos gadījumos, kad rodas aizdomas par ārvalstnieku nelegālu nodarbināšanu kādā uzņēmumā, šos faktus ir grūti pārbaudīt, jo darbojas likums par datu aizsardzību.

Pēc ekspertu interviju datiem var secināt, ka institūciju pārstāvji vēlētos panākt citu institūciju darbības efektivitātes uzlabošanu. LM pārstāvjus neapmierina FM darbība, jo

institūciju darbinieki norobežojas no nereģistrētās nodarbinātības risināšanas jautājumiem, taču sadarbība ar VID pēdējā laikā ir būtiski uzlabojusies. EM (BD) pārstāvji uzskata, ka VID varētu vairāk kontrolēt uzņēmumus ar lielu apgrozījumu, kas maksā darbiniekiem minimālās darba algas. VID pārstāvjus neapmierina sadarbība ar Būvniecības inspekciju, jo būvvaldēm ir atļauts izsniegt atļaujas būvniecībai konkrētā vietā, bet būvniecības inspekcijai nav tiesību norādīt un labot būvvaldes lēmumus. LTA pārstāvji uzskata, ka LM nepietiekami efektīvi koordinē savu viedokli un aktivitātes ar EM, kā arī VDI nav tirgus un politikas tendenču veidotājs. Šai institūcijai būtu jāpievērš lielākā uzmanība nereģistrētās nodarbinātības jautājuma izskatīšanai un analīzei. LBAS pārstāvjus neapmierina VDI darbība, jo aktivitāšu efektivitāte ir ļoti zema. Īpaši bēdīga situācija ir vērojama Latvijas reģionos.

Tādējādi, var secināt, ka pašlaik galvenās problēmas tiek saistītas ar FM, LM, VID un VDI darbību. Tiek uzskatīts, ka īstenotās aktivitātes ir nepietiekami vērstas uz nereģistrētās nodarbinātības problēmas novērtēšanu un samazināšanu. Situācijas uzlabošanai ir nepieciešams, lai šīs institūcijas pārskatītu savu stratēģiju, mērķus un sadarbības iespējas ar citām iestādēm. Institūciju darbības efektivitātes uzlabošana nodrošinās arī finansējuma sabiedrības informēšanai par nereģistrēto nodarbinātību lietderīgāku izmantošanu. Lielākā daļa institūciju (LM, EM, LBAS, VID un LTA) uzskata, ka esošais finanšu līdzekļu apjoms ir pietiekams, lai realizētu visāda veida kampaņas šajā jomā. Taču tādas iestādes kā PMLP, VR un VDI uzskata, lai gan finansējuma apjoms ir būtiski palielinājies, tas nav pietiekams, jo informācijas izvietošana, drukāti materiāli un mājas lapu uzturēšana prasa daudz līdzekļu.

3.5.6. Koordinējošās institūcijas izvēle

Pēc ekspertu viedokļiem centrālās institūcijas lomu nereģistrētās nodarbinātības novēršanā ir jāuzņemas:

- VDI, paplašinot tās funkcijas (LBAS, CSP, VDI);
- VDI, bet funkcijas paplašināt nav nepieciešams (VR, PMLP, EM(BD)), EP);
- LM (FM);
- EM (VID);
- FM (LM);
- Jāizveido atsevišķa institūcija (EM).

Lielākā ekspertu daļa uzskata, lai novērstu nereģistrētās nodarbinātības problēmu Latvijā, koordinējošās un centrālās institūcijas loma jāuzņemas VDI. Atsevišķi eksperti arī uzskata, ka šīs institūcijas darbība un funkcijas ir jāpaplašina. Saskaņā ar EM ekspertu viedokļiem vislabākais variants ir atsevišķas centrālās un koordinējošās institūcijas izveidošana, kuras galvenie uzdevumi būtu saistīti ar nereģistrētās nodarbinātības samazināšanu – gan soda sankciju piemērošanu, gan arī sabiedrības informēšanu, jo pētnieki pievienojas LM un LBAS ekspertu viedokļiem, ka vecākajai paaudzei ir grūti mainīt līdzšinējo domāšanas veidu, kurā nodokļu nemaksāšana tika uztverta kā normāla parādība. Iedzīvotājos mājo pārāk liela neuzticība valstij un tās sociālām garantijām, kas veicina viņu iesaistīšanos nereģistrētās nodarbinātības aktivitātēs.

Turklāt būtu jānorāda, ka valstī vidējais dzīves līmenis kopumā ir zems, līdz ar to indivīdi piekrīt piedalīties nereģistrētās darba attiecībās, lai iegūtu papildu līdzekļus. VID eksperti uzskata, ka nereģistrētās nodarbinātības situācijas novērtēšanā ir nepieciešams uzlabot sadarbību ar pašvaldībām nodokļu maksāšanas un informācijas sniegšanas jautājumos, kā arī sakārtot līzinga kompāniju darbību, kas pēdējā laikā piedāvā pakalpojumus bez izziņas no darba vietas. EM eksperti uzskata, ka visi pasākumi, kas ir vērsti uz nereģistrētās nodarbinātības mazināšanu, ir jāizskata kopumā un jāatrod veidi, kā palīdzēt uzņēmējiem būt spējīgiem pilnībā deklarēt darba attiecības ar saviem darbiniekiem. Nedrīkst koncentrēties tikai uz sodiem, jāmēģina atrast risinājumus, kas būtu vienlīdz izdevīgi gan darba devējiem, gan darbiniekiem, gan valstij kopumā. Nereģistrētās nodarbinātības novēršana ir iespējama tikai tajā gadījumā, ja ir izstrādāts noteikts pasākumu plāns un starp institūcijām ir sadalītas atbildības sfēras. Nav izslēgta arī jaunas institūcijas izveidošana nereģistrētās nodarbinātības mazināšanai.

Tādējādi pētījuma ietvaros (sadaļā Politikas alternatīvas) tiek izskatītas iespējas jaunas institūcijas izveidei nereģistrētās nodarbinātības jautājumu risināšanai.

4. SECINĀJUMI UN IETEIKUMI

Secinājumi

Latvijas straujā ekonomiskā izaugsme un integrācijas process ES izvirza jaunus uzdevumus darba tirgus attīstībai. Viens no svarīgākajiem darba tirgus pieprasījuma un piedāvājuma līdzsvarošanas aspektiem ir nereģistrētās nodarbinātības problēmu risināšana. Ņemot vērā nereģistrētās nodarbinātības problēmas aktualitāti Latvijā, tika veikts pētījums nereģistrētās nodarbinātības novērtēšanai vairākos griezumos (nozare, profesija, sektors, reģions, vecums, dzimums, tautība), veikta arī nereģistrēto nodarbinātību veicinošo iemeslu un faktoru analīze, kā arī izstrādāti secinājumi un ieteikumi nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai.

Pētījuma kvantatīvie rezultāti ir iegūti, apsekojot 20 025 respondentus, no kuriem 14 599 atbildēja uz jautājumiem par darba attiecībām. No tiem 2 295 apstiprināja savu saistību ar nereģistrēto nodarbinātību. Darbaspēka apsekojuma rezultāti tika papildināti ar ekspertu novērtējumiem un prognozēm.

Nereģistrētās nodarbinātības līmenis Latvijā ir 24% jeb aptuveni 315 tūkstoši no strādājošajiem Latvijā ir nereģistrēti nodarbināti (nav darba līguma vai tiek saņemta „aplokšņu alga"). Pētnieku piedāvātais nereģistrētās nodarbinātības līmenis tika ņemts kā svērtais vidējais rādītājs starp darbaspēka apsekojuma rezultātiem (11,5%) un ekspertu novērtējumu (49%).

Ņemot vērā darbaspēka apsekojuma un ekspertu aptaujas rezultātā konstatēto darbinieku skaitu, kuri saņem „aplokšņu algu" (12,7% ar vidējo algu ir 214 LVL) un darbinieku skaitu bez darba līguma (11,3% ar vidējo algu 187 LVL), novērtētais nenomaksātais VSAOI apjoms 2006. gadā ir aptuveni 205,5 milj. LVL, kas iekasēšanas gadījumā palielinātu sociālajos budžetos un otrā pensiju līmeņa fondos iemaksāto VSAOI apjomu aptuveni par 20%. Nenomaksātais iedzīvotāju ienākumu nodokļa apjoms gadā Latvijā nav precīzi aprēķināms, ņemot vērā dažādos atvieglojumus, piemēram, ja darbiniekam ir apgādājamie vai invaliditāte. Tomēr varam uzskatīt, ka budžetā neiemaksātais iedzīvotāju ienākuma nodoklis ir aptuveni 128,6 milj. LVL. Neiekasētais VSAOI veido 1,8% no 2006. gada IKP, neiekasētais iedzīvotāju ienākuma nodoklis veido 1,1% no 2006. gada IKP (Saskaņā ar CSP datiem IKP faktiskajās cenās 2006. gadā bija 11 265 milj. LVL).

Latvijas tautsaimniecības nozares ar vislielāko strādājošo īpatsvaru bez darba līguma ir būvniecības nozare – 22,2% (kopējais nereģistrētās nodarbinātības līmenis, summējot strādājošos bez darba līguma, ar „aplokšņu algām", kā arī ar nepilnīgu darba laika uzskaiti, t.i., neapmaksātām virsstundām, darbu brīvdienās un svētku dienās bez papildus darba samaksas – 38,3%), kā arī lauksaimniecības, medniecības un mežsaimniecības nozare – 19,4% bez darba līguma (30,2% kopējais nereģistrētās nodarbinātības līmenis), sabiedrisko, sociālo un individuālo pakalpojumu nozare – 14,6% bez darba līguma (28,7% kopējais nereģistrētās nodarbinātības līmenis).

Analizējot nereģistrētās nodarbinātības līmeni dzimumu griezumā, tika secināts, ka bez darba līguma strādājošo vidū ir 68% vīriešu un 32% sieviešu. Izmantojot statistiskās informācijas analīzes metodes, var secināt, ka starpība ir statistiski nozīmīga, līdz ar to pētījumā izvirzītā hipotēze par to, ka vīrieši ir vairāk iesaistīti nereģistrētajā nodarbinātībā, tiek apstiprināta.

Nav vērojamas būtiskas atšķirības nereģistrētās nodarbinātības jomā vecumu griezumā. Var secināt, ka darbinieku bez darba līguma modālais (visbiežāk pārstāvētais) vecums ir 35-44 gadi. Otrs visbiežāk pārstāvētais vecums ir 19-20 gadi. Vislielākās atšķirības starp vīriešiem un sievietēm arī vērojamas vecuma grupā 35-44 gadi. Šajā vecuma grupā vidēji 77,7% respondentu, kas strādā bez darba līguma, ir vīrieši. Savukārt vecuma grupās 55-64 gadi un 65-74 gadi atšķirības starp vecumiem būtiski samazinās – vīrieši ir tikai 54,2% un attiecīgi 52,9% no darbiniekiem bez darba līguma.

Analizējot respondentu sadalījumu bez darba līgumiem tautību griezumā, jāsecina, ka nodarbināto vidū latviešu, krievu un ukraiņu tautību pārstāvjiem darba līguma nav attiecīgi 7,1%, 7,7% un 7,7% respondentu. Tomēr lielākais strādājošo īpatsvars bez darba līgumiem attiecas uz baltkrievu tautības nodarbinātajiem – 11,3%, kuri galvenokārt strādā būvniecības (38,6%) un lauksaimniecības (15,8%) nozarēs.

Nav būtisku atšķirību nereģistrētās nodarbinātības izplatībā laukos un pilsētās. Tomēr aplūkojot respondentu relatīvo sadalījumu pēc darba attiecību formām, var secināt, ka būtiski atšķiras pilsētu un lauku iedzīvotāju nereģistrētā nodarbinātība, jo laukos ir būtiski lielāks bez darba līguma strādājošo īpatsvars. Ja rajona centrā un citās pilsētās bez darba līguma strādā 6,5% respondenti, tad lauku teritorijās bez darba līguma strādā 10,6%.

Visaugstākais nereģistrētās nodarbinātības līmenis ir Zemgales plānošanas reģionā (21,2% nereģistrēti nodarbināti) un Vidzemes plānošanas reģionā (18,8%). Viszemākais nereģistrētās nodarbinātības līmenis tika konstatēts Latgales plānošanas reģionā (9,8%). Arī bez darba līguma visvairāk strādājošie ir Zemgales plānošanas reģionā (10,02% no nodarbinātajiem) un Kurzemes plānošanas reģionā (9,27%). Visaugstākais bez darba līguma nodarbināto īpatsvars ir Bauskas rajonā (ieskaitot Bauskas pilsētu) – 12,2% strādājošo (apt. 3000 iedzīvotāju ģenerālajā kopā), Saldus rajonā (ieskaitot Saldus pilsētu) – 10,4% strādājošo (apt. 1500 iedzīvotāju ģenerālajā kopā) un Ludzas rajonā (ieskaitot Ludzas pilsētu) – 10,1% strādājošo (apt. 1000 iedzīvotāju ģenerālajā kopā).

Nodarbinātie, kuriem ir noslēgts darba līgums ar darba devēju, bet nodokļi netiek nomaksāti pilnā apmērā („aplokšņu alga"), vai arī netiek apmaksātas virsstundas, strādā pārsvarā trīs nozarēs – vairumtirdzniecībā un mazumtirdzniecībā (14,13%, aptuveni 9000), būvniecībā (13,15%, aptuveni 8000) un sabiedrisko pakalpojumu nozarē (12,45%, aptuveni 8000).

Pēc demogrāfiskajiem rādītājiem, visbiežāk šajā grupā sastopami vīrieši 25-34 gadu vecumā (modālais vecums), otrā nozīmīgākā vecuma grupa ir 40-42 gadi. Salīdzinot ar iepriekšējo nereģistrētās nodarbinātības formu (bez darba līguma), ir būtiski samazinājusies atšķirība starp dzimumiem – 54,5% respondentu ir vīrieši un 45,5% sievietes. No respondentu skaita, kuri strādā ar darba līgumu, „aplokšņu algas" saņem 5,5% latviešu, 5,1% baltkrievu, 3,8% krievu un 3,1% ukraiņu.

Nereģistrētajā nodarbinātībā pārsvarā iesaistīti iedzīvotāji ar zemu un vidēju izglītības līmeni – gan ar vispārējo vidējo, gan ar vidējo profesionālo izglītību.

Pētījuma gaitā tika izmantoti darba devēju aptaujas dati, kas iegūti no ES struktūrfondu Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi" projekta „Labklājības ministrijas pētījumi" pētījumiem „Detalizēts darbaspēka un darba tirgus pētījums tautsaimniecības sektoros" un „Darba tirgus pieprasījuma ilgtermiņa prognozēšanas sistēmas izpēte un pilnveidošanas iespēju analīze", šie dati tika skatīti nereģistrētās nodarbinātības kontekstā. No iegūtajiem datiem izriet, ka visaugstākais nelegālo viesstrādnieku īpatsvars ir būvniecības nozarē (3,9%). Augsts nelegālo viesstrādnieku īpatsvars ir arī viesnīcu un restorānu pakapojumu nozarē (2,2%). Saskaņā ar darba devēju aptaujas datiem visvairāk likumdošanas normu pārkāpumu ir

būvniecības nozarē. Augsts pārkāpumu īpatsvars ir sastopams arī lauksaimniecības, medniecības un mežsaimniecības nozarē.

Pamatojoties uz darbaspēka apsekojuma rezultātiem, tika noteikti galvenie nereģistrētās nodarbinātības mazināšanu ietekmējošie faktori. Gandrīz puse no nereģistrēti nodarbinātajiem (51,4%) piekristu legalizēties pie nosacījuma, ka būtu iespēja saņemt tikpat lielu darba samaksu (neto), kā strādājot nereģistrēti. Līdz ar to, no nereģistrētās nodarbinātības mazināšanas viedokļa, valstī plānotie pasākumi darba algu „iesaldēšanai" inflācijas mazināšanas nolūkā var rosināt cilvēkus vēl vairāk iesaistīties nereģistrētajā nodarbinātībā vai arī emigrēt uz citām valstīm. Tādējādi plānotie pasākumi varētu sniegt pavisam pretēju efektu nekā sākotnēji iecerēts.

Pētījuma ietvaros tika secināts, ka galvenie iemesli virsstundu strādāšanai ir interese par veicamajiem pienākumiem (vērtējums – 2,56 balles ballu skalā no 1 līdz 4, kur četri ir nozīmīgākais iemesls), lojalitāte pret savu darba vietu (vērtējums – 2,49 balles), kā arī bailes zaudēt darbu (vērtējums – 2,42 balles).

Pēc institūciju ekspertu viedokļiem, galvenie nereģistrētās nodarbinātības izplatīšanās faktori ir pārliecības trūkums par iespējām saglabāt savu darba vietu, nepilnības likumdošanā un nepietiekoša sabiedrības informētība. Šie rezultāti lielā mērā saskan ar kvantitatīvo apsekojumu rezultātiem, tādējādi identificējot tās problēmas, kurās nepieciešami uzlabojumi.

Ar nereģistrēto nodarbinātību galvenokārt ir saistīti šādi nodokļi – iedzīvotāju ienākuma nodoklis un VSAOI. Attiecībā uz iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmes pazemināšanu, darba devēji gan uzskata, ka nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai daudz būtiskāk ir ievērojami paaugstināt ar nodokli neapliekamo minimumu, bet darbinieki līdztekus tam ir ieinteresēti arī pazemināt nodokļa likmi. Likmes samazināšanā ir ieinteresēti arī individuālie komersanti, lai izlīdzinātu to ar uzņēmumu ienākuma nodokli (15%) – pamatots ar ES struktūrfondu Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi" projekta „Labklājības ministrijas pētījumi" pētījuma „Darba algas un to ietekmējošie faktori" rezultātiem. Darbinieki ir ieinteresēti arī citās izmaiņās – palielināt attaisnoto izdevumu summu par veselības aprūpes un izglītības izdevumiem, kā arī palielināt atvieglojumu apmēru par apgādājamiem. Nepieciešama arī minimālās darba algas paaugstināšana, kas pamatā interesē darba ņēmējus, bet daudz mazāk darba devējus, jo tas palielina izmaksas.

Analizējot iesaistīšanos nereģistrētās nodarbinātības aktivitātēs tika secināts, ka darba ņēmēji neuzskata par nopietnu iemeslu soda sankcijas, lai legalizētu savus ienākumus. Tikai 3,61% no darbaspēka apsekojumā aptaujātajiem nereģistrēti nodarbinātajiem respondentiem norādīja, ka viņi būtu gatavi legalizēt savus ienākumus, ja tiktu ieviestas šādas sankcijas. Tas izskaidrojams ar to, ka pašlaik soda sankcijas darba ņēmējiem netiek piemērotas.

Politikas plānošanas un normatīvo aktu analīzes rezultātā tika konstatēts, ka nereģistrētās nodarbinātības jomā ir vērojams arī vienotas terminoloģijas trūkums, piemēram, jēdzieni nereģistrētā un nelegālā nodarbinātība nereti tiek izmantoti kā sinonīmi. Saskaņā ar pētījuma ietvaros veikto analīzi varam secināt, ka darbinieks uzskatāms par nereģistrētu, ja atbilst vismaz vienam no šādiem kritērijiem: darbinieks veic vai piedalās nereģistrētā uzņēmējdarbībā; darbinieks tiek nodarbināts pie reģistrēta darba devēja, bet nav reģistrēts atbilstoši valsts likumdošanai un normatīvajiem aktiem, t.i., pamatā strādā *bez darba līguma*; darbinieks tiek nodarbināts pie reģistrēta darba devēja *uz darba līguma pamata*, saņemot atalgojumu, par kuru daļēji netiek nomaksāti nodokļi (tā saucamā „aplokšņu alga"); darbinieks tiek nodarbināts pie reģistrētā darba devēja *uz darba līguma pamata*, bet tam netiek uzskaitītas virsstundas, darbs brīvdienās un svētku dienās.

Viens no nereģistrētās nodarbinātības novēršanas politikas nosacījumiem ir nereģistrētās nodarbinātības apkarošanā tieši un netieši iesaistīto institūciju efektīva sadarbība. Pašlaik īstenotajā nereģistrētās nodarbinātības samazināšanā iesaistīto institūciju sadarbība ir nepietiekama.

Institūciju nolikumu izpēte apliecināja, ka to funkcijas, kas skar ar nereģistrēto nodarbinātību saistītos jautājumus, nepārklājas – katra iestāde atbild par konkrētu jautājumu loku. Taču problēma ir tā, ka katra institūcija, pastarpināti iesaistoties nereģistrētās nodarbinātības apzināšanā, var iegūt vienpusīgu informāciju, kas skar kādu šīs parādības aspektu. VID apkopo informāciju par pārkāpumiem nodokļu maksājumos, VDI reģistrē darba attiecību neatbilstību Darba likumā noteiktajām prasībām. PMLP, EM (BD) reģistrē pārkāpumus jomās, ko nosaka attiecīgās iestādes uzdevumi un funkcijas. Visu minēto iestāžu darbība nereģistrēto darba attiecību apzināšanā uzskatāma par nozīmīgu, jo apzina problēmas dažādus aspektus, bet neļauj to risināt kompleksi. Pašreizējā sadarbības modelī nav institūcijas, kurai būtu uzticēta vadošā un koordinējošā loma nereģistrētās nodarbinātības apzināšanā un apkarošanā.

Vienota metodoloģija nereģistrētās nodarbinātības apsekošanai un apzināšanai ES nav izstrādāta. Šis uzdevums tiek deleģēts katrai dalībvalstij, Latvijā vēl nav izstrādāta vienota sistēma, pēc kādas novērtētu nereģistrētas nodarbinātības apmērus. Katra institūcija vadās pēc saviem pieņēmumiem un kritērijiem. Piemēram, FM nosaka nereģistrētās nodarbinātībās līmeni kā īpatsvaru IKP. CSP metode balstās uz pieņēmumu, ka parasti nereģistrētos darbus veic tie, kas iesaistās kādos papilddarbos.

Nereģistrētās nodarbinātības precīzu novērtēšanu un efektīvu pasākumu izstrādāšanu tās apkarošanai kavē vienotas nodarbinātības datu bāzes trūkums. Datu bāzes, kuras pašlaik reāli var tikt izmantotas nereģistrētās nodarbinātības novērtēšanā un apkarošanā, ir VID datu bāze, CSP datu bāze, Iekšlietu ministrijas pakļautībā esošais Iedzīvotāju reģistrs un Uzņēmumu reģistrs.

Informācijas avots, kuram būtu piešķirama vislielākā nozīme, ir VID datu bāze. Primārie dati, kas ļautu cīnīties ar nereģistrēto nodarbinātību, ir dati par uzņēmumos nodarbinātajiem un to darba samaksu. Tomēr nevienai no ekspertīzē apsekotajām institūcijām, izņemot FM, nav pieejas šiem datiem. Dažām institūcijām (LM, VDI) ir iespēja iegūt atsevišķu informāciju vai pārskatus. Tomēr tā kā šī pieeja nav operatīva un nesniedz iespēju iegūt visus vēlamos datus, vairums institūciju ekspertu norāda, ka cīņu ar nereģistrēto nodarbinātību atvieglotu operatīva pieeja VID datu bāzei. Protams, šajā gadījumā nepieciešams nošķirt tos rādītājus, kurus VID nedrīkst sniegt citām valsts institūcijām. Šobrīd VID ir vienīgais VDI datu avots, jo, lai arī VDI eksistē datu apkopošanas bāze, taču secinājumi tiek veikti, balstoties uz Eirobarometra pētījumā sniegto informāciju, tādējādi nav iespējams noteikt pilnīgi precīzus nereģistrētās nodarbinātības apmērus. VDI varētu darboties efektīvāk, ja tā izmantotu Uzņēmumu reģistra informāciju par pārbaudāmajiem objektiem un Iedzīvotāju reģistru iespējamo nereģistrēto nodarbināto personu datu identifikācijai.

Nereģistrētās nodarbinātības novērtējums neietilpst CSP funkcijās, to nenosaka Statistikas Valsts programma, ko apstiprina MK. CSP datus varētu pastarpināti izmantot nereģistrētās nodarbinātības apjomu novērtēšanā, taču tas ir apgrūtinoši vairāku iemeslu dēļ. CSP veic darbinieku un darba devēju aptaujas, kuru rezultātā tiek novērota starpība starp darbinieku deklarētajām darba vietām un darba devēju norādītajām darba vietām. Tajā pašā laikā iegūto starpību „neizskaidrotā nodarbinātība" nedrīkst definēt kā nereģistrētu nodarbinātību, jo no

darba devēju aptaujām ir izslēgtas zemnieku saimniecības. Šo subjektu iekļaušana aptaujās ļautu sašaurināt neizskaidroto nodarbinātību un ļautu to precīzāk klasificēt.

Kā būtisku bremzējošu faktoru nereģistrētās nodarbinātības apkarošanas efektīvas politikas izstrādāšanā var minēt nepietiekamu valsts institūciju sadarbību ar pašvaldībām, arodbiedrībām, uzņēmējiem un fiziskām personām, kas ārvalstīs tiek uzskatīti par svarīgiem sadarbības partneriem. Piemēram, tikai pašvaldības pilnībā pārzina situāciju savā pārvaldāmajā teritorijā. Tāpat arī realizējamo pasākumu efektivitāte ir atkarīga no darba devēju un darba ņēmēju atbalsta.

Ieteikumi

Nereģistrētās nodarbinātības apzināšanā un novēršanā svarīgi ir pasākumi, kas saistīti ar uzņēmējdarbības vides uzlabošanu, sadarbības starp institūcijām sakārtošanu un normatīvo aktu pilnveidošanu.

Kā liecina nereģistrētās nodarbinātības apkarošanā iesaistīto institūciju informācijas nodrošinājuma apskats, pašlaik visvairāk informācijas ir VID rīcībā. Lai izvairītos no funkciju un apsekojumu dubultošanas un nevajadzīgas resursu tērēšanas, jāizstrādā efektīva informācijas apmaiņas sistēma starp CSP, VDI, EM (BD) un VDI, piešķirot informācijas izmantošanas atļaujas sadarbības institūciju pārstāvjiem, galvenokārt, no VID, VDI, PMLP un VSAA.

Nepieciešams noteikt vadošo un koordinējošo institūciju, kuras galvenās funkcijas aptvertu nereģistrētās nodarbinātības problēmas, jo pašlaik Latvijā šo problēmu risina vairākas institūcijas. Viens no LM uzdevumiem ir bezdarba mazināšana, EM nodarbojas ar atbalstu jaunu darba vietu radīšanai, IZM – ar darbaspēka sagatavošanu, FM atbild par nodokļu politikas veidošanu, taču kopumā efektīvi rezultāti netiek panākti, jo trūkst sistēmas un kopējā problēmas redzējuma.

Nereģistrētās nodarbinātības apzināšanā un novēršanā būtisku ieguldījumu dotu VDI, kas, sadarbojoties ar valsts iestādēm, izveidotu Nereģistrētās nodarbinātības reģistru, kurā tiktu apkopoti atklātie pārkāpumi nereģistrētās nodarbinātības jomā. Šajā reģistrā būtiski iekļaut informāciju par nereģistrēti nodarbināto skaitu, darba devējiem (uzņēmumiem), kas izvairās no nodokļu maksājumiem, informāciju norādot tautsaimniecības nozaru un reģionālajā griezumā. Plašākā pieeja datiem ļautu analizēt ekonomisko situāciju un darbinieku stāvokli darba tirgū un līdz ar to vērot izmaiņas nereģistrētās nodarbinātības izplatībā.

Tomēr pētnieki vērš uzmanību, ka pirms Nereģistrētās nodarbinātības reģistra izveidošanas nepieciešams īstenot šādus pasākumus:

- LM jāinformē iedzīvotāji par savām tiesībām un nepieciešamību veikt VSAOI un IIN maksājumus, lai novērstu situāciju, ka persona iesaistās nereģistrētajā nodarbinātībā savas nezināšanas dēļ;
- EM jāinformē uzņēmēji, ka šī reģistra dati var tikt izmantoti, pieņemot lēmumus, par iespējamu dažādu finanšu atbalsta formu pielietošanu nākotnē un soda sankciju palielināšanu.

Būtisks nosacījums nereģistrētās nodarbinātības apzināšanā un novērtēšanā ir valsts iestāžu sadarbības pastiprināšana ar arodbiedrībām, pašvaldībām un dažādu nozaru un profesionālajām asociācijām. Ir svarīgi iegūt indivīdu, uzņēmēju un arodbiedrību atbalstu VDI un VID veiktajām pārbaudēm, kā arī veicinātu ziņošanu attiecīgām valsts vai pašvaldības institūcijām par veiktajiem pārkāpumiem. Sadarbība ar vietējās valsts varas pārstāvjiem ir būtisks nosacījums nereģistrētās nodarbinātības apzināšanā, jo tie vislabāk pazīst vietējo situāciju nodarbinātības jomā un ir spējīgi izstādāt dzīvotspējīgus priekšlikumus.

Nereģistrētās nodarbinātības apzināšanai, novērtēšanai un tālākai rīcības programmas izstrādāšanai valsts institūcijām (LM, EM, CSP), kopīgi sadarbojoties, jānodrošina regulāra informācijas iegūšana. Var tikt veiktas periodiskas vispārīgas aptaujas un problēmorientēti pētījumi, piemēram, riska nozarēs – būvniecībā, mazumtirdzniecībā u.c.; sociālajās riska grupās – nelegālie viesstrādnieki, ilgstošie bezdarbnieki u.c.

Nereģistrētās nodarbinātības samazināšanai pētījuma autori piedāvā samazināt likumā „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" noteikto iedzīvotāju ienākuma nodokli (no 25% uz 15%), izlīdzinot to ar uzņēmuma ienākuma nodokli. Tā rezultātā palielināsies fizisko personu skaits, kuri veic individuālo saimniecisko darbību, un līdz ar to samazināsies motivācija veikt darbu bez darba līguma vai ar „aplokšņu algu".

Nepieciešams palielināt arī attaisnotos izdevumus par veselības aprūpes un izglītības izdevumiem, kā arī atvieglojumu apmēru par apgādājamiem, pietuvinot tos reālajām izmaksām, proporcionāli minimālās algas un/vai neapliekamā minimuma palielināšanai. FM

nepieciešams regulāri veikt attiecīgus aprēķinus un izstrādāt priekšlikumus nepieciešamajām izmaiņām nodokļu likumdošanā.

Tā kā nereģistrētajā nodarbinātībā pārsvarā iesaistīti iedzīvotāji ar zemu un vidēju izglītības līmeni – gan ar vispārējo vidējo, gan ar vidējo profesionālo izglītību, valsts izglītības politikā ir jāiestrādā pasākumi šo sociālo riska grupu iesaistīšanai mūžizglītības sistēmā un kvalifikācijas celšanā, tai skaitā veicinot šo personu profesionālo mobilitāti un radot iespējas legalizēt ienākumus.

MK 2004. gada 29. janvāra rīkojumā Nr. 60 Pamatnostādnes „Par nelegālās nodarbinātības samazināšanas pasākumiem darba jomā" nepieciešams veikt precizējumus, nošķirot nereģistrēto un nelegālo nodarbinātību, jo dokumentā termini tiek atainoti salīdzinoši neprecīzi. Nepieciešams noteikt arī precīzākas nereģistrētās nodarbinātības apkarošanā iesaistīto institūciju funkcijas, īpaši Valsts kontroles un Uzņēmumu reģistra konkrētus uzdevumus nereģistrētās nodarbinātības mazināšanā, jo neskatoties uz faktu, ka šīs institūcijas ir iekļautas minētajā dokumentā, tās atteicās piedalīties pētījumā veiktajās intervijās, norādot, ka nav saistītas ar šo jomu.

Nepieciešams valsts mērogā izveidot vienotu zonēšanas principu, lai, piemēram, VID un VDI pārstāvji, kuru apsekojamās ģeogrāfiskās zonas šobrīd pārklājas tikai daļēji, varētu reidus veikt vienlaicīgi, efektīvāk izmantojot gan transportu, gan cilvēkresursus, kas savukārt nodrošinātu arī pašu reidu augstāku rezultativitāti.

Jāveic izmaiņas normatīvajos aktos. LM jāierosina papildināt Darba likuma 39. pantu, paredzot obligātu līguma noslēgšanu rakstiskā formā un izsakot to šādā redakcijā „darba līgums uzskatāms par noslēgtu ar brīdi, kad darbinieks un darba devējs ir *rakstiski* vienojušies par veicamo darbu un darba samaksu...". Lai gan likuma 40. panta pirmajā punktā teikts, ka darba līguma formai jābūt rakstiskai, 39. pantu darba devējs var interpretēt dažādi, radot nereģistrētās nodarbinātības risku.
Nepieciešams pastiprināt sankcijas par iesaistīšanu un iesaistīšanos nereģistrētās nodarbinātības aktivitātēs gan darba devējiem, gan darba ņēmējiem. Darba devējiem ir jānosaka būtiski lielākus sodus par darbinieku nereģistrētu nodarbināšanu, un īpaši, ja pārkāpums ir konstatēts atkārtoti. Jānosaka sankcijas arī darba ņēmējiem, kuri strādājuši bez

darba līguma vai ar darba līgumu, papildus darba samaksu saņemot kā „aplokšņu algu". Šāds aspekts tiek izvirzīts, ņemot vērā, ka proporcionāli mazāku (tomēr arī pietiekoši nozīmīgu) sankciju ieviešana arī pret darba ņēmējiem stimulētu viņus neiesaistīties šāda veida aktivitātēs (piedāvājums stimulē pieprasījumu), interesēties par nomaksāto nodokļu apmēru, kā arī ziņot atbildīgajām institūcijām par darba pārkāpumiem uzņēmumā.

Pētījuma „Nereģistrētās nodarbinātības novērtējums" secinājumu salīdzinājums ar pētījuma „Darba algas un to ietekmējošie faktori" secinājumiem

Šajā pētījumā izdarītie secinājumi galvenokārt var tikt salīdzināti ar projekta „Labklājības ministrijas pētījumi" ietvaros veiktā pētījuma „Darba algas un to ietekmējošie faktori" (turpmāk – pētījums par darba algām) rezultātiem, jo abu pētījumu priekšmetus – darba algas, nodokļu un pabalstu sistēma – var vērtēt kā nereģistrētās nodarbinātības līmeni ietekmējošus (veicinošus vai samazinošus) faktorus.

Abos pētījumos iezīmējas tendence par cilvēku ar augstāko izglītību labāku stāvokli darba tirgū – saskaņā ar pētījuma par darba algām secinājumiem darbiniekiem ar augstāku izglītību ir augstāka darba samaksa. Pētījumā „Nereģistrētās nodarbinātības novērtējums" savukārt tiek secināts, ka cilvēki ar augstāko izglītību retāk tiek iesaistīti nereģistrētajā nodarbinātībā.

No otras puses jāatzīmē, ka saskaņā ar pētījumu par darba algām augstākais darba samaksas punkts tiek sasniegts apmēram 30-35 gadu vecumā, turklāt vīriešu darba samaksa ir augstāka nekā sieviešu darba samaksa. Pētījumā „Nereģistrētās nodarbinātības novērtējums" tika secināts, ka visbiežāk bez darba līguma strādā vīrieši 37 gadu vecumā, savukārt visbiežāk papildus darba līgumā noteiktajai algai „aplokšņu algu" saņem vīrieši 30 gadu vecumā. Tādējādi varam secināt, ka atalgojuma līmenī savu lomu spēlē arī samaksa, kas tiek saņemta no nereģistrētā darba.

Šā pētījuma ietvaros veikto aptauju rezultāti parādīja, ka „netīrākās" nozares, jeb tās nozares, kurās konstatēts vislielākais respondentu īpatsvars, kuri strādā pēc mutiskās vienošanās, tātad bez darba līguma un nodokļu nomaksas, ir apsardze, kur 22,7% respondentu strādā bez darba līguma, būvniecība – 22,2% darbinieku strādā bez darba līguma, kā arī lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība, kurā 19,4% respondentu strādā bez darba līguma. Tātad, ir vērojama atšķirība ar Darba algu pētījumā identificētajām nozarēm – „netīrāko" nozaru grupā nav iekļauta mazumtirdzniecība.

Taču, vērtējot šajā pētījumā veikto aptauju rezultātus citā griezumā – pēc nereģistrētās nodarbinātības veida, redzams, ka lielākā daļa respondentu, kuriem ir darba līgumi, taču netiek apmaksātas virsstundas vai tiek maksātas arī „aplokšņu" algas, strādā trīs nozarēs: vairumtirdzniecībā un mazumtirdzniecībā (14,13%), būvniecībā (13,15%) un sabiedrisko pakalpojumu nozarē (12,45%). Līdz ar to vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība arī iekļaujas „netīrāko" nozaru grupā, jo atsevišķi nereģistrētās nodarbinātības veidi tajā ir sevišķi izplatīti. Ņemot vērā iepriekšminēto, jākonstatē, ka abos pētījumos ir izdarīti līdzīgi secinājumi.

Attiecībā uz nereģistrētās nodarbinātības iemesliem jāatzīmē, ka šā pētījuma ietvaros veiktajā aptaujā visbiežāk minētais iemesls cilvēku iesaistei neformālās darba attiecībās ir iespēja vairāk nopelnīt, otrais iemesls – darba vietu „deficīts" dzīves vietā, trešais – neuzticēšanās sociālās apdrošināšanas sistēmai, ceturtais – zems izglītības līmenis, kas kavē iekļaušanos reģistrētā nodarbinātībā. Pēc šā pētījuma ietvaros veikto aptauju rezultātiem galvenie nereģistrēto nodarbinātību veicinošie faktori ir bailes zaudēt darbu, demotivējoša nodokļu politika un likumu nepilnības, sabiedrības informētības trūkums, soda sankciju sistēma (nevar tikai sodīt, ir jāizstrādā arī motivācijas sistēma). Pēc pētnieku domām šie iemesli lielākā vai mazākā mērā attiecās arī uz būvniecības, mežizstrādes un mazumtirdzniecības nozarēm.

Abos pētījumos tiek secināts, ka "aplokšņu algas" ir izplatītas uzņēmumos, kas atrodas ārpus Rīgas, turklāt biežāk tās tiek izmaksātas zemākā un vidējā līmeņa darbiniekiem. Abos pētījumos tiek secināts, ka strādājošais ieguvumu no daļēji samaksātiem nodokļiem sasniedz tikai tad, ja viņam ir vismaz formāls darba līgums. Savukārt strādājošajiem, kuriem nav darba līguma, darba samaksa ir statistiski nozīmīgi mazāka nekā tiem strādājošajiem, kuriem ir darba līgums. No otras puses, jāņem vērā pētījumā „Nereģistrētās nodarbinātības novērtējums" iegūtais secinājums, ka lielākā daļa iedzīvotāju būtu ar mieru legalizēt savus ienākumus tikai tādā gadījumā, ja atalgojums pēc nodokļu nomaksas būtu līdzvērtīgs atalgojumam, kas saņemts nereģistrētā darbā.

5. POLITIKAS ALTERNATĪVAS

5.1. Alternatīvu izvēles pamatojums

Nākamajās sadaļās tiek sniegts pārskats par izstrādāto politikas alternatīvu izvēles pamatojumu.

LM apstiprinātās alternatīvas turpmākajam izvērtēšanas procesam ir:

1. „Valsts politikas uzsvars uz darba devēju tiesībām un pienākumiem (uzņēmējdarbības vides uzlabošana)";
2. „Valsts politikas uzsvars uz darbinieku tiesībām un pienākumiem";
3. „Jaunas institūcijas sistēmas izveidošana".

Alternatīvas tiek analizētas, balstoties uz vispārpieņemtajiem principiem – neko nemainīt esošajā sistēmā, veikt izmaiņas esošajā sistēma vai veidot jaunu sistēmu. Minētie varianti atspoguļoti nākamajās sadaļās.

5.1.1. Detalizēts alternatīvu izvērtējums

1. Neko nemainīt pastāvošajā sistēmā nevar, jo nereģistrētās nodarbinātības līmenis ir augsts. Tā radītās sekas:

a. valsts un pašvaldības budžeti nesaņem iespējamo nodokļu ienākumu apjomu, un attiecīgās sabiedrības pārvaldes institūcijas nevar pilnībā veikt savas funkcijas;
b. netiek nodrošināts valsts ekonomiskajai attīstībai atbilstošs iedzīvotāju labklājības līmenis;
c. nepietiekami tiek attīstīta infrastruktūra, kas kavē valsts ekonomisko attīstību;
d. tiek kropļota sabiedrības morāle, pastāv un stiprinās tiesiskais nihilisms utt.

2. Jaunas sistēmas veidošana

Kaut gan robežas noteikšana starp jaunas sistēmas radīšanu un esošās pilnveidošanu vai jaunu komponentu pievienošanu ir „problemātiska" no sistēmas kategoriju viedokļa (ko uzskatīt par jaunu, kur ir robeža), pētījuma autori uzskata, ka:

- jaunu sistēmu var veidot, ja ir atrasts principiāli jauns problēmas risinājums (izgudrojums), kas var balstīties uz atklājumiem vai jaunu teoriju;
- jaunas sistēmas veidošanas priekšnosacījums var būt piemērotas, citur jau aprobētas, sistēmas ieviešana, kura ir uzrādījusi spēju nodrošināt būtisku ieguldījumu problēmas risināšanā.

Pētījuma gaitā nav iegūta informācija par būtiski jaunām, aprobētām metodēm nereģistrētās nodarbības samazināšanā, kā arī teorētiskiem atklājumiem, kurus varētu izmantot sistēmas pilnveidošanas alternatīvu projektēšanā.

Atbilstoši iepriekšminētai klasifikācijai un iespējamajiem problēmas risinājumiem, visas no nosauktajām alternatīvām atbilst „esošās sistēmas pilnveidošanas" kategorijai.

3.+ 4. Esošās sistēmas pilnveidošana (ieskaitot jaunu komponentu veidošanu)

Pētnieki uzskata, ka „jaunas sistēmas komponentu veidošana un savienošana ar pastāvošo sistēmu" ietilpst „pastāvošās sistēmas pilnveidošanas" kategorijā, jo ir grūti un nelietderīgi mēģināt nodefinēt sistēmas komponentes kategoriju, kas paredz robežu novilkšanu starp apjoma vai komplicētības ziņā dažādiem sistēmas pilnveidojumiem.

Tāpat pētnieki uzskata, ka „nereģistrētās nodarbības samazināšanas politikas" alternatīvas atbilst „esošās sistēmas pilnveidošanas" kategorijai, jo:

- pētījuma veikšanas laikā „sistēma" pastāv, tajā ir visi elementi, tā ietver organizatorisko sistēmu, tiesisko nodrošinājumu, tehnisko bāzi, personālu un informācijas apmaiņas sistēmu;
- atsevišķu funkciju iztrūkums vai nepilnīgs to formulējums nenozīmē šīs sistēmas neesamību;
- sistēmas pilnveidošana ir iespējama, veicot tās reorganizāciju un paaugstinot tās nodrošinājumu ar nepieciešamajiem resursiem.

Šobrīd pastāvošā sistēma ir neformāla (nav pietiekami formalizēta). Lai gan tās mērķi atbilst nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas vajadzībām, tomēr ir nepieciešama visas sistēmas organizācijas – arī funkciju un resursu nodrošinājuma – pilnveidošana. Pašlaik nepastāv

sistēmas jēdzienam atbilstoša formāla sistēmas organizācija. Tā neveic visas sistēmas funkcijas, atsevišķās organizatoriskās apakšsistēmas ir nepietiekami koordinētas, netiek nodrošināta funkcionālo elementu atbilstība, tai nav formāli definētu mērķu, nav noteikti darbības novērtēšanas kritēriji. Rezultātā sistēma strādā bez sinerģijas efekta (t.i. veicot divus savstarpēji papildinošus darbus, iegūtais rezultāts ir vairāk nekā divas reizes lielāks).

Sistēmas pilnveidošana var prasīt būtiskus vai nebūtiskus uzlabojumus – atbilstoši problēmas nozīmīgumam. Būtiska sistēmas pilnveidošana var nozīmēt gan nozīmīgas izmaiņas visās sistēmas komponentēs (elementos), gan arī tikai atsevišķos, problēmu būtiski ietekmējošos, elementos.

Pirmo divu alternatīvu saturs var būt:

a) saistīts ar ***atsevišķiem pasākumiem***, piemēram:
   - „darbinieku" gadījumā – informēšana, soda sankcijas utt.;
   - „darba devēja gadījumā" – administratīvie ierobežojumi, sodi utt.;
   - sistēmas vispārējiem organizatoriskiem pasākumiem, piemēram, nodokļu likumdošanas pilnveidošana, kas motivē darba devējus un darba ņēmējus pilnībā maksāt likumdošanā paredzētos nodokļus;
b) ***pasākumu komplekss***, kas līdztekus galveno pasākumu īstenošanai ietver arī katra sistēmas elementa auditu un turpmāko tās pilnveidošanu kopējās sinerģijas sasniegšanai.

Sistēmpieejas teorija un prakse liecina, ka lielās sistēmās būtiskas problēmas iespējams efektīvi risināt, vienīgi pilnveidojot visus sistēmas elementus. Tādējādi, jebkuras alternatīvas īstenošanai nepieciešama virkne savstarpēji papildinošu pasākumu.

Pirmajās divās alternatīvās ir nepieciešams noteikt vadošo, koordinējošo institūciju. Sistēmā, kurā mijiedarbojas vairākas institūcijas, iespējami divi risinājumi:

- nevienai organizācijai nav izteikts „līdera" raksturs;
- vienai no organizācijām ir izteikti lielāks attiecīgo funkciju apjoms, un tās rīcībā ir noteicošie līdzekļi nodarbinātības problēmu risināšanai.

Loģiskā analīze liecina, ka vadošā organizācija varētu būt VDI. Tas balstīts uz šādiem apsvērumiem:

1. VDI funkcijas vistiešāk ir saistītas ar nodarbinātības kontroli;
2. jebkurā gadījumā sistēmas personāla kodolu ir jāveido darbiniekiem, kuri jau ir „procesa iekšienē".

Trešā alternatīva paredz specializētas institūcijas radīšanu nereģistrētās nodarbinātības izskaušanai. Jāatzīmē, ka jaunas institūcijas (koordinējošas, vadošas, izpildošas) izveidošana nenozīmē jaunas sistēmas veidošanu. Jautājums ir par sistēmas pazīmēm. Jebkuru sociāli ekonomisku sistēmu raksturo mērķis, tam pakārtotās funkcijas, organizācija un resursi.

Alternatīvas īstenošanas efektivitāte ir atkarīga no jaunās organizatoriskās struktūrvienības spējas darboties saskaņoti ar kopējo organizatorisko sistēmu. Tam nepieciešama:

a. jaunizveidotās sistēmas darbības mērķu un uzdevumu precīza formulēšana;
b. optimāla sistēmas kopējo funkciju sastāva un apjoma nodošana jaunajai institūcijai;
c. institūcijas funkciju saskaņošana ar pārējām sistēmas struktūrvienībām;
d. jaunās institūcijas informācijas sistēmas integrēšana kopējā informācijas sistēmā;
e. jaunizveidotās struktūrvienības nodrošināšana ar nepieciešamajiem resursiem, tai skaitā darbības finansēšanu.

Jaunas organizatoriskās struktūras vienības izveidošana jau funkcionējošā pārvaldes sistēmā ***ir lietderīga*** tikai tad, ja:

- atsevišķo institūciju sistēmas funkcijas neatbilst šo institūciju profilam un personāla kvalifikācijai, un to veikšana ir mazāk efektīva, nekā centralizētā institūcijā;
- neviena no esošajām sistēmas struktūrvienībām nevar uzņemties vadošās organizācijas funkcijas;
- nav iespējama racionāla funkciju pārdale esošajā organizatoriskajā struktūrā;
- esošās pārvaldes struktūrvienības nevar uzņemties visu sistēmas pilnveidošanas rezultātā papildus noteikto funkciju veikšanu to specifiskā rakstura dēļ;
- pilnveidotās sistēmas efektīvai funkcionēšanai nepieciešamo saskaņojamo jautājumu loks pārsniedz efektīvas koordinācijas iespējas;
- pastāv neapstrīdami pierādījumi šādai nepieciešamībai (pētījuma priekšmeta ietvaros šādi pierādījumi nav atrasti).

Veidojot jaunu institūciju, ir jāņem vērā, ka jau šobrīd valsts pārvaldes sistēmā pastāv daudz aģentūru un iestāžu, kuru darbības koordinēšana kļūst aizvien sarežģītāka. Tāpat jāņem vērā arī sabiedrības negatīvā attieksme pret jaunu pārvaldes institūciju radīšanu valstī.

5.1.2. Alternatīvas saturs (komponentes)

Lai novērtētu katras alternatīvas komponentes, tās jāklasificē pēc divām pazīmēm:

- sistēmas elementi;
- izmaksu kategorijas.

Atbilstoši sistēmas elementiem alternatīvas komponentes var ietvert vairākus aspektus:

1) Organizācijas sistēmu:
   - funkcionālo un strukturālo organizāciju:
     - funkciju definēšanu, esošo funkciju pārdali un nepieciešamības gadījumā jaunu funkciju noteikšanu;
     - darbības mērķiem un funkcijām atbilstošas organizatoriskās struktūras izveidi.
   - Normatīvo aktu izpildes kontroles sistēmu.
   - Darbības normatīvo bāzi: atbilstoši likumi; MK noteikumi; organizācijas darbības iekšējie normatīvie dokumenti.
   - Informācijas plūsmas sistēmu, kas ietver:
     - sistēmas iekšējo informācijas apriti;
     - sistēmas ārējo (vides) informācijas kanālu un satura noteikšanu.
2) Motivāciju:
   - vadošās sistēmas aktīvo elementu;
   - ārējo mērķa grupu.
3) Tehniskās sistēmas izveidi, kas ietver darbības nodrošināšanai nepieciešamos resursus:
   - telpas (ēkas);
   - iekārtas un aprīkojumu;
   - transporta līdzekļus, utt.
4) Pilnvērtīgu funkciju veikšanai nepieciešamo personāla nodrošinājumu:
   - optimālais speciālistu skaits;
   - struktūra;
   - kvalifikācija.

5.1.3. Alternatīvu īstenošanas izmaksas

Atbilstoši ekonomiskajiem elementiem alternatīvu īstenošanas izmaksas ietver:

1. investīciju izmaksas tehniskās sistēmas izveidei, tai skaitā darbības nodrošināšanai:
   i. telpas (ēkas);
   ii. iekārtas un aprīkojums;
   iii. transporta līdzekļi, utt.;
2. uzturēšanas izmaksas:
   a) telpas (ēkas);
   b) iekārtas un aprīkojums;
   c) transporta līdzekļi;
   d) personāls;
   e) kancelejas preces;
   f) sakaru līdzekļi;
   g) tiesvedība;
   h) citi uzturēšanas izdevumi.

Gan investīciju, gan uzturēšanas izmaksu noteikšanai ir nepieciešama precīza projekta izstrāde, kas balstīta uz sistēmas organizatorisko modeli. Politikas izstrādes brīdī pētnieku rīcībā šādas informācijas nav. Tāpēc izmaksu noteikšanai tiek izmantoti:

- vispārināti normatīvi;
- prognozētais personāla pieaugums katrā no alternatīvām.

Jebkuras alternatīvas saturs ir sistēmas elementu pilnveidošana, kas var būt vai nu daļēja, vai kompleksa. Abos gadījumos pastāv sistēmas elementi, kuru pilnveidošana ietilpst vairāku vai visu alternatīvu saturā. Turpmākajā analīzē tiks definēti:

- visām alternatīvām kopējie pasākumi;
- katras alternatīvas specifiskie pasākumi.

5.1.4. Alternatīvu kopējie pasākumi

Sistēmas pilnveidošanas kodols ir nodarbinātības procesā iesaistīto subjektu motivācijas un stimulēšanas pilnveidošana atbilstoši sistēmas mērķiem. Neatkarīgi no alternatīvas izvēles,

nereģistrētās nodarbinātības kontroles un ierobežošanas sistēmas pilnveidošana satur virkni nepieciešamu pasākumu, kas ietver (bet ar to neaprobežojas):

- sistēmas funkciju precīzu definēšanu;
- organizatoriskās struktūras pilnveidošanu;
- organizācijas normatīvās bāzes attīstību (ekonomiskajā, administratīvajā un kriminālajā jomā);
- normatīvo aktu izpildes kontroles sistēmas attīstību;
- esošo valsts institūciju (VDI, VID u.c.) kapacitātes paaugstināšanu;
- informācijas plūsmas sistēmas pilnveidošanu;
- uzņēmējdarbības vides uzlabošanu.

Nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanai svarīgi ir novērtēt tās cēloņus un potenciālās politikas ietekmi uz nodarbinātību un uzņēmējdarbību vispār. Sistēmas pilnveidošanas kvalitāte ļoti lielā mērā ir saistīta ar izpratni par nodokļu maksātāju spēju un vēlmi maksāt nodokļus.

Jebkuram indivīdam problēmas rodas brīdī, kad nesakrīt vajadzības un to apmierināšanas iespējas. Individuāls problēmas risinājums vienmēr var būt vajadzību un to apmierināšanas iespēju proporciju maiņa. Latvijā individuālā patēriņa līmenis lielākajai daļai nodarbināto ievērojami atpaliek no vajadzību līmeņa, tādējādi gandrīz ikvienam ir jārisina problēma par vajadzību apmierināšanas nodrošināšanu. Risinājums var būt legāls (apmierināties ar piedāvātajām legālajām iespējām) – meklējot legālu darbu ar vajadzību līmenim atbilstošu atalgojumu Latvijā (ierobežotas iespējas), meklējot darbu ārvalstīs (pašreiz emigrācija uz Īriju, Lielbritāniju), vai arī nelegāls – iesaistīšanās nereģistrētā nodarbinātībā.

Lēmuma pieņemšana katram indivīdam ir kompromiss starp ekonomiskajiem ieguvumiem, iespējamajām juridiskajām sekām un morāles principiem (piemēram, daudzi uzņēmēji uzskata, ka nodokļus maksāt ir „grēks", jo tas „netaisni" samazina to ienākumus, savukārt darbinieki uzskata, ka nodokļi no viņu ienākumiem aiziet „abstraktai valstij", „korumpētiem ierēdņiem un politiķiem").

Viena no nereģistrētās nodarbinātības cēloņu grupām ir ekonomiska. Tās izpēte un negatīvo seku samazināšanas iespēju noteikšana ir atsevišķa pētījuma priekšmets, tomēr alternatīvu

izstrādē tā tiek uzskatīta par būtisku faktoru. Ekonomikas kontekstā ir nepieciešams risināt virkni problēmu, kuras ietver (bet ar to neaprobežojas):

- augstu nodokļu slogu (īpaši maziem uzņēmumiem), kas uzņēmējiem nerada vēlēšanos, vai viņi nav spējīgi, pilnībā nomaksāt nodokļus;
- atšķirīgu komersantu attieksmi un praksi nodokļu maksāšanas jomā, kas kropļo godīgu un vienlīdzīgu konkurenci;
- nodokļu likumdošanas izmaiņas, kas var negatīvi ietekmēt budžeta ieņēmumus.

Motivējošajiem pasākumiem ir jāietver nodarbinātības un uzņēmējdarbības vides uzlabošana. Vienlaikus ar morālas dabas apsvērumiem daudzkārt uzņēmējam ir arī jāizšķiras starp nodokļu pilnīgu nomaksu un uzņēmuma dzīvotspēju.

No ekonomiskā viedokļa ir jāatrisina dilemma starp neefektīvu uzņēmējdarbību atsevišķos ekonomikas sektoros, kas gan nodrošina pietiekama līmeņa nodarbinātību valstī, taču vienlaikus samazina noteiktu nodokļu ieņēmumus, un pilnīgas un godīgas konkurences radītu efektīvu uzņēmējdarbību, kas vienlaikus var radīt bezdarba pieaugumu un citu nodarbinātības problēmu pastāvēšanu, iespējamu maz efektīvu uzņēmumu bankrotu vilni, iespējamām sociāli ekonomiskām problēmām reģionos, utt.

Pilnveidojot nodokļu sistēmu un risinot nereģistrētās nodarbības problēmas, jārod atbilde uz jautājumu par legālas nodarbinātības izmaksu ietekmi uz uzņēmējdarbības konkurētspēju un ekonomikas attīstību vispār. Tas ietver kopējo uzņēmējdarbības nodokļu sloga un ar darbaspēka izmantošanu saistīto nodokļu ietekmes novērtējumu.

Vispārēja loģiska analīze ļauj izteikt pieņēmumu, ka atsevišķos uzņēmējdarbības sektoros ir nepieciešams ieviest atvieglojumus gan uzņēmējdarbības, gan darba nodokļu jomā. Šo atvieglojumu rezultātā budžets neieņemtu hipotētiskus ieņēmumus, tomēr reālu ieņēmumu zaudējumi varētu nerasties, jo nodokļu atvieglojumi nodrošinātu izvairīšanos no uzņēmumu iespējamās maksātnespējas ar ķēdes reakciju visā ekonomikā, pilnvērtīgu konkurenci un sabiedrības morālā klimata uzlabošanos. Protams, analīzei ir jāatbild uz jautājumu, vai ir jāizdzīvo neefektīvai uzņēmējdarbībai, vai jādod priekšroka pilnvērtīgai konkurencei, kuras rezultātā izdzīvo tikai efektīvākie komersanti.

Ir jāņem vērā, ka pirms sankciju palielināšanas par nodokļu nemaksāšanu ir jānodala „ļaunprātīga" nodokļu nemaksāšana no parādiem, kas radušies tehnisku kļūdu rezultātā. Sodam jābūt ļoti nopietnam tikai pirmajā gadījumā.

Sistēmas efektivitāti varētu paaugstināt arī skaidrojošie un informatīvie pasākumi, kas ļautu nodokļu maksātājiem labāk izprast sava pašreizējā un nākotnes labklājības līmeņa kopsakaru ar nodokļu maksājumu disciplīnu.

5.2. Alternatīvu specifiskie pasākumi (risinājumi)

Atsevišķa sadaļa tiek veltīta katras alternatīvas specifisko pasākumu (risinājumu) aprakstam.

5.2.1. Valsts politikas uzsvars uz darba devēju tiesībām un pienākumiem (uzņēmējdarbības vides uzlabošana)

Alternatīvas būtība

1. Atbilstoši nosaukumam alternatīva paredz darba devēja atbildības palielināšanu par nereģistrēto nodarbību (visās tās izpausmēs) uzņēmumā;
2. galvenais uzsvars ir liekams uz nereģistrētās nodarbinātības gadījumu identifikāciju (kontroli) un iedarbīgām soda sankcijām, kas ietver gan soda neizbēgamību, gan lielākus soda apmērus;
3. tajā pašā laikā nedrīkst aizmirst par darbinieka atbildību. Tikai kopīga darba devēju un darbinieka atbildība ir šīs politikas īstenošanas efektivitātes nosacījums;
4. alternatīvā tiek integrēti vispārējie (visām alternatīvām kopējie) pasākumi.

Specifiskie pasākumi

1. **Likumdošanas:**
   - priekšlikumu izstrādāšana par izmaiņām likumdošanas aktos, nodrošinot sankciju pastiprināšanu par darbaspēka nelegālu izmantošanu;
   - nodokļu likumdošanas pilnveidošana;
   - „amnestijas" iespēja darba devējiem, kuri ir iesaistīti nereģistrētās nodarbinātības aktivitātēs.

2. **Administratīvie:**
   - ES un Latvijas valsts finansiālā atbalsta līdzekļu izmantošanas liegums uzņēmumiem, kuros likumā noteiktā kārtībā ir konstatēti nereģistrētās nodarbinātības fakti;
   - liegums piedalīties valsts un pašvaldību iepirkuma konkursos tiem uzņēmumiem, kuros konstatēta nereģistrētā nodarbinātība;
   - liegums reģistrēt (noteiktu laika periodu) uzņēmumus tiem darba devējiem, kuri savā iepriekšējā komercdarbībā ir veicinājuši nereģistrētās nodarbinātības izplatību;
   - publiski pieejamas datu bāzes izveidošana, kurā tiktu publiskoti nodokļu nemaksātāji;
   - informācija kredītiestādēm par darba devējiem, kuri ir iesaistīti nereģistrētās nodarbinātības aktivitātēs.

Alternatīvu var ieviest:

1. pilnveidojot visus sistēmas elementus un nodrošinot atsevišķo apakšsistēmu darbības optimālu koordināciju;
2. nemainot sistēmas uzbūvi kopumā, bet nodrošinot darba devēju rīcības kontroli un motivēšanu.

Līdz ar to:

- optimālās attiecībās ir jāpilnveido kontrole un sankciju efektivitāte;
- papildus ieguldījumi var būt personālā, tehnoloģijās utt.

Sistēmas komponentes

1) Tehniskās

Alternatīvas specifisko pasākumu īstenošana nav saistīta ar tehniskām grūtībām. Tai nav nepieciešami papildus tehniskie risinājumi – tādas specifiskas iekārtas un aprīkojums, kas nebūtu pieejams brīvā tirdzniecībā. Institucionālās kapacitātes stiprināšana var būt saistīta ar nebūtiskiem (salīdzinot ar prognozējamiem sistēmas pilnveidošanas rezultātiem) ieguldījumiem iekārtās, aprīkojumā un transporta līdzekļos.

2) Organizācijas

Atšķirībā no pirmās alternatīvas šajā alternatīvā uzsvars nav likts uz sistēmas organizāciju.

Alternatīvas uzsvars ir likts uz sistēmas organizāciju, kas vispirms attiecas uz nepieciešamo izmaiņu veikšanu likumdošanas aktos. Sistēmas normatīvās bāzes pilnveidošana saistīta ar kompleksām un sinhronizētām izmaiņām likumos, MK noteikumos, kā arī vadošās sistēmas darbības iekšējos normatīvos.

Sistēmas funkcionēšanu nodrošina tās mērķiem un normatīvajai bāzei atbilstošu funkciju definēšana un atbilstošas organizatoriskās struktūras izveide. Organizatoriskajā sistēmā svarīgi ir noteikt vadošo jeb galveno vadības sistēmas subjektu, un nodrošināt atsevišķo apakšsistēmu darbības koordināciju.

3) Informācijas plūsma

Jaunu sistēmas elementu radīšana un funkciju attīstība rada nepieciešamību pēc informācijas sistēmas atbilstības nodrošināšanas. Tas attiecas gan uz sistēmas iekšējo, gan ārējo informācijas saturu un kanāliem.

4) Darbinieki

Sistēmas funkciju attīstība un efektivitātes paaugstināšana, iespējams, ir saistīta ar papildus personāla iesaistīšanu. Nepieciešamo darbinieku skaitu, to kvalifikāciju un motivācijas nosacījumus ir iespējams noteikt tikai pēc sistēmas projekta izstrādāšanas. Izmaksu „griesti" papildus personāla iesaistīšanai ir nosakāmi projekta finanšu – ekonomiskās analīzes rezultātā.

Izmaksas

1. Investīcijas

Projekta īstenošanas izmaksu avotu loģiskais novērtējums liecina, ka alternatīvas investīciju izmaksas saistītas ar darba vietu nodrošinājumu iespējamajiem jaunajiem sistēmas darbiniekiem, kas analizējamā alternatīvā ir relatīvi mazs lielums.

2. Darbības izmaksas

Analogi investīciju izmaksām darbības izmaksu pieaugums saistīts ar iespējamiem jauniem sistēmas darbiniekiem. Ievērojamu sistēmas organizatoriskās pilnveidošanas pasākumu apjomu ir spējīgs nodrošināt esošais personāls.

5.2.2. Uz darbinieku tiesībām un pienākumiem orientēta valsts politika

Alternatīvas būtība

Darbinieku tiesību īstenošanas nosacījumu radīšana un vienlaikus to atbildības palielināšana. Tas nozīmē, **ka uzsvars ir likts uz „tiesībām" uz legālu darbu**. Tikai tad, kad būs pieejams legāls darbs par atbilstošu atalgojumu, būs nodrošinātas darba ņēmēja tiesības, un var tikt realizēta atbildības nodrošināšanas sistēma.

Specifiskie pasākumi

1. **Darbinieku tiesību nodrošināšanā:**
   - darbinieku informētības nodrošināšana, kas ietver valstiska līmeņa informatīvās kampaņas organizēšanu, kurā būtu izklāstīti viegli saprotami piemēri un sadzīviskas situācijas, kas atspoguļotu legālā darba izdevīgumu un nelegālā darba sekas,
   - sociālo partneru iesaistīšana legālas nodarbinātības veicināšanā (arodbiedrības, sabiedriskās organizācijas, pašvaldības u.c.).

2. **Darbinieka pienākumu (atbildības) pastiprināšanā:**
   - administratīvo sodu sistēmas pilnveidošana un soda neizbēgamības nosacījumu radīšana darbiniekam par iesaistīšanos nereģistrētajā darbā.

Ārpus specifisko pasākumu loka paliek divas būtiskas sistēmas komponentes darbinieku tiesību nodrošināšanai:

- legālu darba vietu nodrošināšana;
- apmācības un kvalifikācijas paaugstināšanas iespējas.

Šo funkciju veikšana atrodas ārpus nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas organizatoriskās sistēmas ietvariem un attiecas uz augstāku sociāli ekonomiskās pārvaldes sistēmas līmeni. Tomēr, konstruējot sistēmu, domājot par tās plānošanu un metodisko nodrošinājumu, ir jārespektē minētie sistēmas elementi.

Sistēmas komponentes

1) Tehniskās

Alternatīvas specifisko pasākumu īstenošana nav saistīta ar tehniskām grūtībām. Tai nav nepieciešami papildus tehniskie risinājumi, specifiskas iekārtas un aprīkojums, kuri nebūtu pieejami brīvā tirdzniecībā. Institucionālās kapacitātes stiprināšana var būt saistīta ar nebūtiskiem (salīdzinot ar prognozējamiem sistēmas pilnveidošanas rezultātiem) ieguldījumiem iekārtās, aprīkojumā un transporta līdzekļos.

2) Organizācija

Atšķirībā no pirmās alternatīvas, šajā variantā alternatīvas uzsvars nav likts uz sistēmas organizāciju, kaut arī tā ietver nepieciešamo izmaiņu veikšanu sistēmas normatīvajā bāzē. Normatīvās bāzes pilnveidošana paredz izmaiņas likumdošanā, MK noteikumos, kā arī vadošās sistēmas darbības iekšējos normatīvos.

Vienlaikus alternatīva ietver sistēmas funkciju definēšanu un organizatoriskās struktūras sakārtošanu, vadošās jeb galvenās vadības sistēmas subjekta noteikšanu, atsevišķo apakšsistēmu darbības koordināciju.

3) Informācijas plūsma

Sistēmas pilnveidošana, tās funkciju un organizatoriskās struktūras attīstība saistīta ar informācijas sistēmas atbilstības nodrošināšanu. Tas attiecas gan uz sistēmas iekšējo, gan ārējo informācijas saturu un kanāliem.

Īpaša vieta alternatīvā ir ierādīta darbinieku motivēšanai ar informēšanas kampaņas palīdzību. Izvēlētās alternatīvas kontekstā kampaņas uzdevumi ir informēt pēc iespējas plašākus iedzīvotāju slāņus un atgādināt par sodiem likuma neievērošanas gadījumā.

4) Darbinieki

Sistēmas funkciju attīstība un efektivitātes paaugstināšana, iespējams, ir saistīta ar papildus personāla iesaistīšanu. Nepieciešamo darbinieku skaitu, to kvalifikācijas un motivācijas nosacījumus ir iespējams noteikt tikai pēc sistēmas projekta izstrādāšanas. Izmaksu „griesti" papildus personāla iesaistīšanai ir nosakāmi projekta finanšu – ekonomiskās analīzes rezultātā.

Izmaksas

1. Investīcijas

Projekta īstenošanas izmaksu avotu loģiskais novērtējums liecina, ka alternatīvas investīciju izmaksas saistītas ar darba vietu nodrošinājumu iespējamajiem jaunajiem sistēmas darbiniekiem, kas analizējamā alternatīvā ir relatīvi mazs lielums.

Investīciju izmaksu kategorijai nosacīti var pieskaitīt izmaksas informācijas kampaņai. Izmaksas investīciju kategorijā ir ietvertas, jo tās ir sistēmas sākotnējās ieviešanas izmaksas, kuras politikas īstenošanas otrajā gadā gan varētu tikt segtas ar attiecīgā perioda darbības ieņēmumiem.

Paredzēts, ka kampaņas aktivitātēm vajadzētu aptvert TV, radio, vides stendus, kā arī atbildīgo iestāžu organizētus pasākumus. Lai nodrošinātu kampaņas efektivitāti, tās laikā ir nepieciešama pastiprināta darbinieku kontrole (līdzīgi kā kampaņā „Gājējs.Bojāgājējs". Pēc līdzības tiek pieņemts, ka vienas kampaņas izstrādes izmaksas ir ekvivalentas kampaņas „Gājējs. Bojāgājējs" izmaksām – 50 000 LVL. Lai kampaņas sasniegtu labākus rezultātus, tās varētu ilgt divas līdz trīs nedēļas divas līdz trīs reizes gadā (piemēram, pirms Ziemassvētkiem, pirms vasaras sezonas darbu sākšanās utt.). Pēc analoģijas ar augšminēto kampaņu, materiālu izvietošanas izmaksas vērtējamas 150 000 LVL apmērā. Tādējādi pirmās kampaņas organizēšanas kopējās izmaksas ir 200 000 LVL, katras nākamās – 150 000 LVL.

5.1. tabula

Informācijas kampaņas izmaksu prognoze trīs gadu periodam

	Kampaņu skaits	**Kopējās izmaksas**
1. gads (ieviešanas gads)	3	500 000 LVL
2. gads	2	300 000 LVL
3. gads	2	300 000 LVL
	KOPĀ:	**1 100 000 LVL**

2. Darbības izmaksas

Analogi investīciju izmaksām darbības izmaksu pieaugums saistīts ar iespējamajiem jaunajiem sistēmas darbiniekiem. Ievērojamu sistēmas organizatoriskās pilnveidošanas pasākumu apjomu ir spējīgs nodrošināt esošais sistēmas personāls.

5.2.3. Jaunas institūcijas izveide. Alternatīvu satura salīdzinājums

Alternatīvas būtība

Alternatīva paredz kardināli pārveidot esošo nereģistrētās nodarbinātības novēršanas un apkarošanas jomā iesaistīto institūciju struktūru, izveidojot **jaunu valsts aģentūru**, kuras pamatfunkcijas būtu nereģistrētās nodarbinātības novēršana un apkarošana. Institūcijas uzdevumos ietilptu **gan politikas un normatīvo aktu izstrāde, gan arī kontroles un represīvās funkcijas.**

Aģentūras būtiskākā funkcija, kas jānosaka ar valsts pārvaldi regulējošiem normatīviem aktiem, ir visu sistēmā iesaistīto valsts pārvaldes institūciju darbības koordinācija.

Esošā sistēma ir jāpapildina ir metodoloģiskās funkcijas attīstību. Paredzēts, ka aģentūra pilnībā veiks nereģistrētās nodarbinātības atklāšanas, novēršanas un izplatības mazināšanas metodiskās nodrošināšanas funkciju, normatīvo un organizatorisko dokumentu izstrādi un pilnveidošanu, priekšlikumu izstrādi normatīvās bāzes attīstībai.

Aģentūrai ir jānodrošina būtiska informatīvās darbības paplašināšana un efektivitātes paaugstināšana:

- jāveic esošo datu bāžu analīze, lai identificētu iespējamos nereģistrētās nodarbinātības gadījumus;
- jānodrošina valsts pārvaldes iestādes (VID, VDI), kā arī citas saistītās institūcijas un organizācijas ar tās rīcībā esošo informāciju (pieejas nodrošināšana datu bāzei);
- jāinformē un jāizglīto sabiedrība par aktualitātēm nereģistrētās nodarbinātības apkarošanas jomā.

Alternatīvas īstenošanai ir jāveic iesaistīto institūciju funkciju padziļināta analīze, to pārdalīšana, lai nodrošinātu visu funkciju izpildi, tām nepārklājoties, paralēli veicot padziļinātu izpēti par uzdevumiem, kurus valsts institūcijas šobrīd īsteno nepilnvērtīgi.

Sistēmas komponentes

Analizējamā alternatīva ir saistīta ar relatīvi nozīmīgiem tehniskajiem risinājumiem.

1) Tehniskās

Jaunas institūcijas funkcionēšana ir saistīta ar nepieciešamo darba vietu nodrošināšanu, tas ir arī jautājums par atbilstošu telpu pieejamību. Tas var notikt gan esošo institūciju izvietojuma un izmaksu racionalizācijas rezultātā, kā arī jaunu telpu nodrošināšanā. Jaunu telpu nodrošināšana var būt saistīta gan ar telpu iegādi (investīcijas), gan ar telpu nomu (darbības izmaksas). Kopējās izmaksas telpu nodrošināšanai ir atkarīgas no jaunās institūcijas darbinieku skaita.

Darba vietu nodrošinājums ietver arī darba vietas aprīkojumu (mēbeles, datortehnika, sakaru līdzekļi, biroja vispārējie tehniskie līdzekļi, specifiskie informācijas aizsardzības līdzekļi). Analogi telpu izmaksām šo pozīciju apjoms ir atkarīgs no darbinieku skaita, kā arī citiem specifiskiem nosacījumiem, kuri var tikt identificēti projekta izstrādāšanas gaitā.

Darba tirgus kontrole ir saistīta ar nepieciešamību pēc transporta līdzekļiem. Transporta līdzekļu nodrošinājums var tikt veikts gan investīciju formā, gan izmantojot līzinga finansējumu.

2) Organizācija

Jaunas institūcijas izveidošana neizbēgami ir saistīta ar noteikta apjoma organizatoriskajām darbībām, kuru apjomu nosaka organizācijas funkciju apjoms un sistēmas pilnveidošanas uzdevumi. Jebkurā gadījumā alternatīvas realizācija saistīta ar sistēmas normatīvās bāzes attīstību (likumi, MK noteikumi, organizācijas iekšējie normatīvi), organizatoriskās sistēmas attīstību (organizatoriskā struktūra, funkcijas), informācijas kanālu un plūsmu projektēšanu.

3) Darbinieki

Nepieciešamība.

- Plānotais aģentūras darbinieku skaits ir 20-50 darbinieki.

Kvalifikācija.

- Kvalifikācijas prasību noteikšana ir iespējama tikai pēc sistēmas projekta izstrādes.

Izmaksas

1. Investīcijas

Alternatīvas investīciju izmaksas saistītas ar darba vietu nodrošinājumu iespējamajiem jaunajiem sistēmas darbiniekiem, kas ir relatīvi nelielas.

2. Uzturēšanas izmaksas

Lai novērtētu aģentūras iespējamās uzturēšanas izmaksas, tiek izmantota vairāku valsts pārraudzībā esošu šāda tipa organizāciju funkciju un uzturēšanas izmaksu salīdzināšana. Par svariem tiek izmantots darbinieku skaits.

Salīdzinājumam pēc uzdevumiem un darbinieku skaita izvēlētas trīs valsts pārraudzībā esošas organizācijas:

- Latvijas Investīciju un Attīstības Aģentūra (LIAA) (EM pārraudzībā);
- Centrālā finanšu un līgumu aģentūra (CFLA) (FM pārraudzībā);
- Korupcijas Novērošanas un Apkarošanas Birojs (KNAB) (Ministru kabineta (MK) pārraudzībā).

LIAA uzturēšanas izdevumi, tai skaitā iemaksas starptautiskajās organizācijās, neskaitot subsīdijas un dotācijas, pēc 2005. gada organizācijas publiskā gada pārskata datiem bija 3 723 989 LVL. Pārskata gadā darbinieku skaits bija 167.

CFLA (CFLA 2005) dibināta 1997. gada 15. decembrī kā FM pakļautībā esoša valsts pārvaldes iestāde – Centrālā finanšu un kontraktu vienība (CFKV). Pēc organizācijas gada pārskata datiem, 2005. gadā uzturēšanas izdevumi, neskaitot subsīdijas un dotācijas, bija 1 107 915 LVL. Darbinieku skaits pārskata gadā bija 92. 5.2 tabulā ir apkopots alternatīvu satura salīdzinājums, vizualizējot kvalitatīvā formā katras komponentes intensitāti (min = 0; max = 3).

KNAB (KNAB 2005) ir MK pārraudzībā esoša valsts pārvaldes iestāde, kas pilda likumā noteiktās funkcijas korupcijas novēršanā un apkarošanā, kā arī politisko organizāciju (partiju) un to apvienību finansēšanas noteikumu izpildes kontrolē. Pēc organizācijas gada pārskata datiem, 2005. gadā uzturēšanas izdevumi bija 1 995 697 LVL. Darbinieku skaits pārskata gadā bija 123.

Pieņemot, atbilstoši aprēķinātam vidējam svērtajam, ka izmaksas uz vienu darbinieku ir 18 000 LVL, jaunveidojamās aģentūras uzturēšanas izmaksas, atkarībā no darbinieku skaita, varētu būt robežās no 360 000 LVL līdz 900 000 LVL.

5.2. tabula

Alternatīvu satura salīdzinājums 2006.g.

(multikritēriju analīzes rezultāti)

Sistēmas komponentes	**1. alternatīva**	**2. alternatīva**	**3. alternatīva**
Tehniskās			
Ēkas un būves			✓
Iekārtas un aprīkojums	✓	✓	✓✓
Transporta līdzekļi	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Organizācija			
Normatīvā bāze	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Likumdošana	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
MK noteikumi	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Organizācijas iekšējie normatīvi	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Organizatoriskā sistēma	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Organizatoriskā struktūra	✓	✓	✓✓✓
Funkcijas	✓	✓	✓✓✓
Informācijas plūsma	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Sistēmas iekšējā informācija	✓	✓	✓
Ārējās vides	✓	✓✓	✓✓✓
Personāls	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Nepieciešamība	✓✓	✓✓	✓✓✓
Pieejamība	✓✓	✓✓	✓✓✓
Kvalifikācija	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Motivācija	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Kontroles sistēma	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Normatīvo aktu izpildes kontroles sistēma	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Nodarbinātības procesi	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Motivācija	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Vadošās sistēmas aktīvie elementi	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Ārējās mērķa grupas	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Darba devēji	✓✓✓	✓	✓✓
Darba ņēmēji	✓	✓✓✓	✓✓
Pašnodarbinātie		✓	✓✓

Pieņemot, ka izdevumi kapitālieguldījumiem ir vienādi ar 25% no uzturēšanas izmaksām, atkarībā no darbinieku skaita tās varētu mainīties robežās no 90 000 LVL līdz 225 000 LVL. Līdz ar to kopējie uzturēšanas izdevumi atkarībā no darbinieku skaita varētu būt robežās starp 450 000 LVL (ja 20 darbinieki) un 1 125 000 LVL (ja 50 darbinieki).

5.3. Alternatīvu vērtējuma metožu izvēle

Nākamajās sadaļās tiek sniegts pārskats par alternatīvu analīzes metožu izvēles principiem.

5.3.1. Metožu izvēles vispārējie principi

Projekta alternatīvu vērtēšana ir veikta atbilstoši rokasgrāmatas „Politikas ietekmes vērtēšana politikas veidošanas sistēmā" (UNDP Latvia 2005) prasībām. Problēmas kvantificēšana parāda, ka „nereģistrētās nodarbības samazināšana" pēc visiem četriem politikas ietekmes vērtējuma pakāpes noteikšanas kritērijiem (ietekme uz sabiedrību un tās labklājības līmeņa paaugstināšanu, ietekme uz budžetu, starpnozaru problēmas, valsts mēroga prioritārās problēmas) ir nozīmīga problēma. Līdz ar to politikas vērtējumam jābūt pēc iespējas detalizētākam.

5.3.2. Finanšu analīzes pieņēmumi

Alternatīvu salīdzināšana, izmantojot finanšu analīzi, sniedz nepieciešamo efektu, ja ir pilnvērtīgs ieņēmumu un izmaksu novērtējuma līmenis. Finanšu analīze ir pietiekami precīzs instruments investīciju projektu novērtēšanā, kaut arī tā ir balstīta uz daudziem pieņēmumiem, kuru neprecizitāte pie kritiska varbūtības līmeņa var būt augsta. Finanšu ieguvumu apjomam ir hipotētisks raksturs. To nosaka politikas realizācijas efektu pieņēmumu precizitāte. Vērtēt var tikai katras alternatīvas hipotētiskos ieguvumus.

Projekta finanšu ieņēmumus veido **papildus nodokļu ieņēmumi no:**

- uzņēmuma ienākumu nodokļa;
- VSAOI

Papildus ieņēmumu apjoms tiek noteikts, balstoties uz bāzes perioda potenciālo neieņemto ieņēmumu apjomu un papildus ieņēmumu līmeni politikas īstenošanas rezultātā.

2006. gadā valsts budžeta ieņēmumos iedzīvotāju ienākuma nodokļa ieņēmumi plānoti 550,1 miljonu Ls apmērā, bet VSAOI 878,2 miljonu Ls apmērā (aprēķinos katrai alternatīvai

nereģistrētās nodarbinātības samazināšanās rezultātā iegūtie budžeta ieņēmumi pieņemti, balstoties uz ekspertu aptaujas rezultātiem).

Politikas īstenošanas investīciju un darbības izmaksu apjomu ar augstu precizitāti var noteikt tikai pēc sistēmas projekta izstrādes, kas nav izdarāms priekšizpētes stadijā. Novērtējumā izdevumu apjoms ir aptuvens un balstīts uz analoģiju vai vispārinātiem pieņēmumiem. Lai nodrošinātos pret pārlieku optimistiskiem alternatīvu īstenošanas efektivitātes aprēķinu rezultātiem, izmaksu apjoms aprēķinā ir pieņemts optimistiski augsts. Investīciju un darbības izmaksu izmaiņas (paaugstināšanās/pazemināšanās) finanšu efektivitātes aprēķinā ir pielietotas projekta jūtīguma analīzē.

Analīzē tiek pieņemts, ka investīciju izmaksas veido papildus darbinieku darba vietu aprīkojums. Aprēķinos tas ir pieņemts trīs tūkstošu Ls apmērā uz vienu darbinieku. Nereģistrētās nodarbinātības gadījumu atklāšana neapšaubāmi saistīta arī ar darbinieku dienesta pārvietošanās līdzekļu (autotransporta) izmantošanu. Aprēķinos, ņemot vērā Latvijā arvien plašāk zināmo praksi, tiek pieņems, ka automobiļu nodrošinājums tiek veikts operatīvā līzinga formā.

Politikas īstenošanas operatīvo izmaksu aptuvenais apjoms tiek noteikts, vadoties no pieņēmumiem par papildus darbinieku iesaisti nereģistrētās nodarbinātības novēršanas un apkarošanas iestādēs, kā arī pēc analoģijas principa, izmantojot informāciju par pašreiz darbojošos aģentūru – LIAA, CFLA, KNAB – darbības izmaksām (6.pielikums).

Aprēķinos tiek pieņemts, ka lielākais papildus personāla skaits ir nepieciešams trešajā alternatīvā, bet vismazākais – otrajā. Reāli nepieciešamā darbinieku skaita noteikšana ir iespējama tikai pēc sistēmas projekta izstrādes. Pieņēmumu līmenis atbilst politikas alternatīvu novērtējuma iespējām (7. pielikums tabula „Finanšu analīzes vispārējie pieņēmumi"). Specifiskie pieņēmumi atsevišķām alternatīvām tiek uzrādīti konkrētās analīzes rādītājos.

5.3.3. Multikritēriju analīzes metodika

Multikritēriju analīzes posmi ietver:

- politikas mērķu identifikāciju;
- vispārējā mērķa dekompozīciju un svaru pamatojumu katram apakšmērķim;
- vērtēšanas kritēriju pamatošanu un politikas pasākumu ietekmes uz mērķa grupām noteikšanu.

„Nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas politikas" mērķi ir:

1. budžeta ieņēmumu palielināšana, kas ļauj pilnīgāk risināt sociālos, tautsaimniecības un reģionālos jautājumus;
2. sabiedrības morāles problēmu risināšana ar atgriezenisku ietekmi uz sabiedrības tiesisko, politisko un ekonomisko attīstību;
3. atsevišķu indivīdu sociālās nodrošināšanas augsts „standarts";
4. uzņēmējdarbības „godīgas brīvās konkurences" principa iespējami pilnīgāka realizācija.

Vispārējais mērķis – harmoniska sabiedrības sociāli ekonomiskā attīstība un vispārēja labklājība.

Ilgtermiņa mērķi:

- augsts ekonomiskās attīstības līmenis;
- augsts iedzīvotāju garīgās un materiālās dzīves līmenis;

Vidēja termiņa mērķi:

- ekonomiskās attīstības paaugstināšana;
- iedzīvotāju dzīves līmeņa paaugstināšanās stabila tendence.

Īstermiņa mērķi:

- ieņēmumu palielināšana valsts budžetā;
- sabiedrības morāles paaugstināšana.

Mērķu sasniegšana ir jāvērtē, vadoties pēc ietekmes uz:

1) Mērķa grupām:

- darba ņēmējiem;
- uzņēmējiem;

- sociālās palīdzības saņēmējiem;
- integrētām mērķgrupu kopām;
- sabiedrības kopumā.

2) Konkurenci:

- tās ietekmi uz ekonomiku;
- tās ietekmi uz dzīves līmeni.

3) Sabiedrības morāli:

- tās ietekmi uz ekonomikas attīstību;
- tās ietekmi uz sabiedrības sociālo attīstību.

Vērtēšanas kritēriju definēšanā tiek ņemtas vērā:

- ES un LR sociāli ekonomiskās politikas prioritātes;
- jebkura mērķa sinerģija ar pārējiem mērķiem;
- politikas mijiedarbība un savietojamība ar citām politikām;
- sabiedrības pārvaldes esošo jaudu rezerves un nepieciešamie papildus resursi;
- ieviešanas grūtības.

Atbilstoši iepriekšminētajam, politikas mērķi ir finansiāli, sociāli un ekonomiski – pie vienlaicīgiem organizatoriskiem un politiskiem ierobežojumiem. Nereģistrētās nodarbības samazināšanas politikas alternatīvu vērtēšanas kritēriju vispārējā shēma ir parādīta attēlā „Kritēriju koks (rezultātu/ mērķu sasniegšana + izmaksas + iespējamība)" (8. pielikums).

Lai nodrošinātu pēc iespējas vienkāršāku ekspertu vērtēšanas procesu un pēc iespējas ticamākus aptaujas rezultātus, pētījumā tika izmantoti vairāki analīzes kritēriji (9. pielikums).

Svaru pamatojums mērķiem

Svaru pamatojums ir iespējams, ja pastāv metasistēmas definēta mērķu ranžēšana pēc to nozīmes, kvantitatīva vai kvalitatīva mērķu vērtību definīcija, kā arī ekspertiem noteikti mērķa svari.

Pētījumā tiek izmantoti ekspertu noteikti „svari". Svaru noteikšanai eksperti novērtēja katra kritērija nozīmīgumu pēc baļļu skalas, kuru vidējais lielums arī veidoja attiecīgā kritērija nozīmīguma svarus:

0 – sekas / ieguvumi ir nenozīmīgi;

1 – sekas / ieguvumi ir maznozīmīgi;

2 – sekas / ieguvumi ir nozīmīgi;
3 – sekas / ieguvumi ir būtiski, svarīgi.

Lai iegūtu svarus katram nākošā agregēšanas līmeņa kritērijam, tika noteikts iepriekšējā agregātlīmeņa kritēriju grupas vidējais nozīmīgums un šīs grupas vidējā nozīmīguma īpatsvars nākamā augstākā agregātlīmeņa kritēriju nozīmīguma kopsummā, kas arī veido nākamā līmeņa svarus.

Atbilstoši ekspertu novērtējumam augstākā agregātlīmeņa svari kopējā problēmas ieguvumu izmaksu analīzē ir šādi:

- finanšu – 36%;
- ekonomiskie – 38%;
- sociālie – 27%.

5.4. Finanšu analīzes rezultāti

Nākamajās sadaļās tiek sniegti finanšu analīzes rezultāti, galvenokārt balstoties uz ekspertu aptaujās iegūtajiem rezultātiem, kuru atlases kritēriji ir pamatoti sadaļā 2.2.

5.4.1. Analīzē izmantotie ekspertu novērtējuma rezultāti

Finanšu analīzes atsevišķu parametru lielumus noteica ekspertu novērtējums. Viens no aspektiem, kas noteica rezultātus, bija ekspertu novērtējums par nereģistrētās nodarbinātības līmeni un tendencēm.

Aptaujās tika novērtēts pašreizējais nereģistrētās nodarbības līmenis un tā dinamikas tendences, ja netiek veikti papildus pasākumi šā nodarbinātības veida ierobežošanai. Ekspertu prognozes par atsevišķu nereģistrētās nodarbības veidu attīstību kopējā tautsaimniecībā nodarbināto skaitā parādītas 5.3. tabulā.

5.3. tabula

Ekspertu prognozes par nereģistrētās nodarbības līmeni bez papildus pasākumu piemērošanas tā samazināšanai (% no nodarbināto skaita) 2006.g.-2020.g.

	Gads		
	2006	**2010**	**2020**
Nodarbināts bez darba līguma	19,11	16,15	13,73
Darba algu saņem aploksnē	29,88	25,30	21,53
Nesaņem samaksu par virsstundu darbu, darbu brīvdienās	42,00	37,92	32,00

Balstoties uz aptaujas rezultātiem, aprēķinu ceļā tika izveidotas šo rādītāju attīstības tendences, kas redzamas 5.1. attēlā „Nereģistrētās nodarbinātības līmeņa tendences (bez papildus pasākumu īstenošanas, procentos no nodarbināto skaita)".

5.1. attēls

Nereģistrētās nodarbinātības līmeņa izmaiņas bez papildus pasākumu īstenošanas Latvijā, 2006. – 2020.g. (% no nodarbināto skaita)

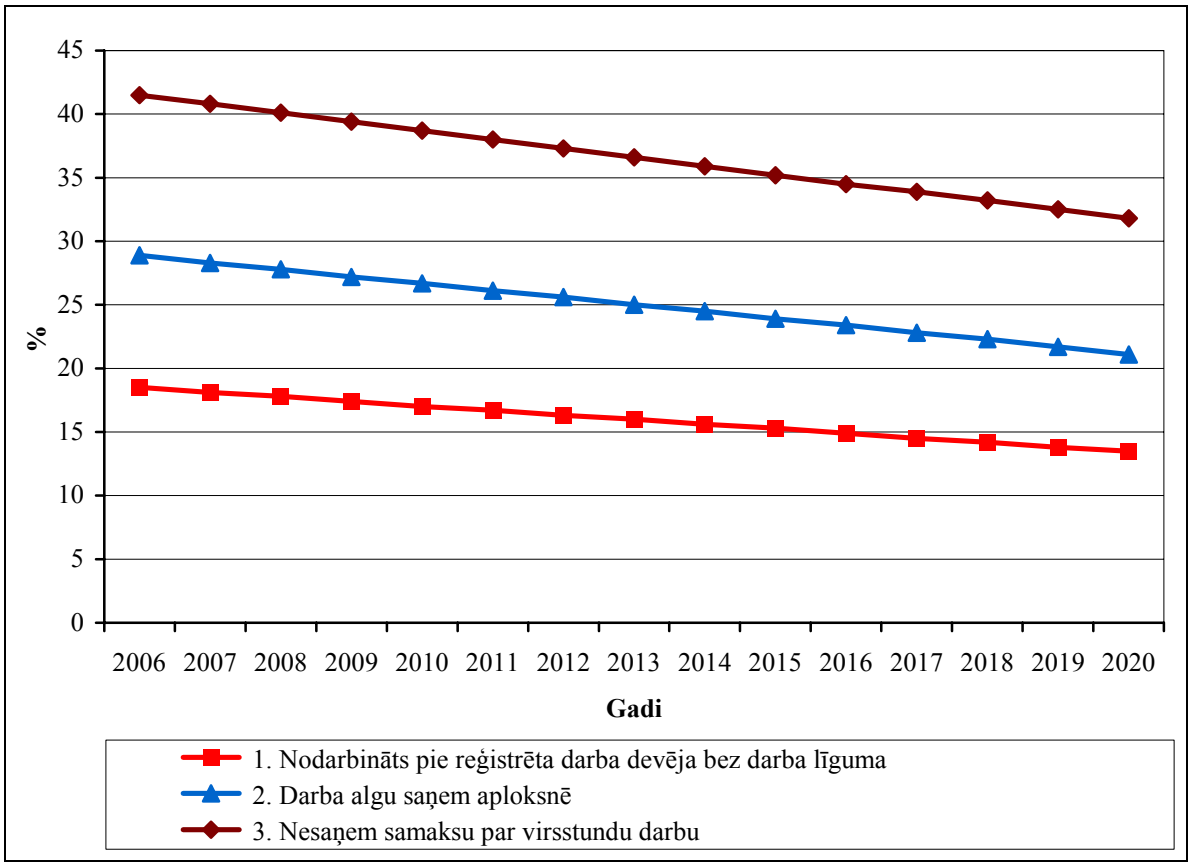

5.4. tabula

Ekspertu prognozes par nereģistrētās nodarbības līmeni nozaru griezumā Latvijā 2006.-2020.g. bez papildus pasākumu piemērošanas tā samazināšanai (% no nodarbināto skaita)

Nozare	Gads		
	2006	2010	2020
Rūpniecība	21,15	18,62	15,46
Lauksaimniecība	37,31	32,85	27,08
Būvniecība	56,93	47,36	38,93
Tirdzniecība	35,38	30,54	25,69
Transports	19,54	16,15	13,00
Finanses	9,00	7,85	6,77
Valsts pārvalde	4,54	4,46	4,62

5.2. attēls

Nereģistrētās nodarbinātības līmeņa tendences atsevišķās nozarēs Latvijā bez papildus pasākumu īstenošanas 2006. – 2020.g. (% no nodarbināto skaita)

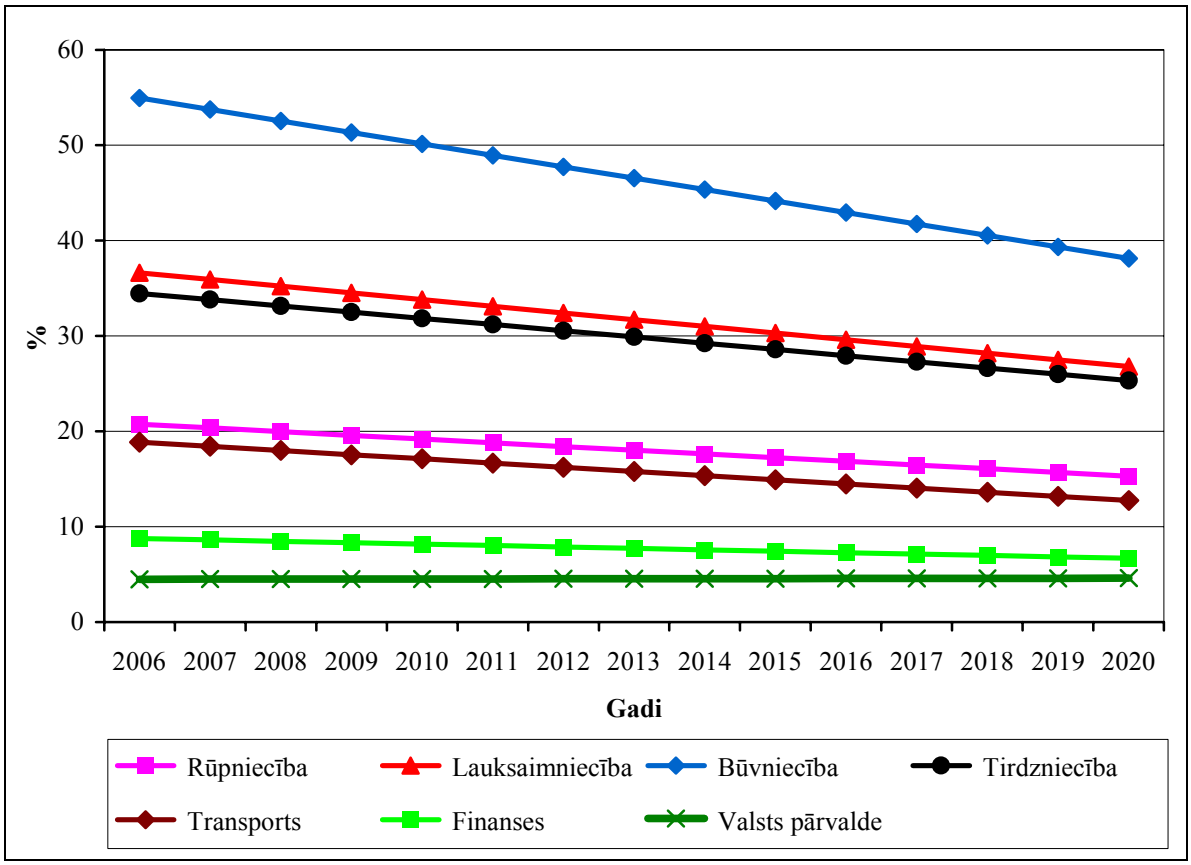

Pēc ekspertu vērtējuma visaugstākais nereģistrētās nodarbības līmenis aptaujas brīdī bija būvniecībā – 56,9%. Augsts īpatsvars ir arī lauksaimniecībā (37,3%) un tirdzniecībā (37,3%). Vērā ņemams ir fakts, ka eksperti prognozē šīs problēmas augsto aktualitāti nosauktajās nozarēs arī 2020. gadā. Samērā pārsteidzošs ir ekspertu vērtējums par nereģistrēto nodarbinātību valsts pārvaldē. Tā kā aptauja nozaru griezumā neparedzēja nereģistrētās nodarbinātības dalījumu pa tās veidiem, var pieņemt, ka valsts pārvaldē raksturīga ir virsstundu apmaksas problēma.

5.3. attēls

Nereģistrētās nodarbinātības līmeņa izmaiņas atsevišķu alternatīvu īstenošanas rezultātā Latvijā 2006. – 2020.g. (% no nodarbināto skaita)

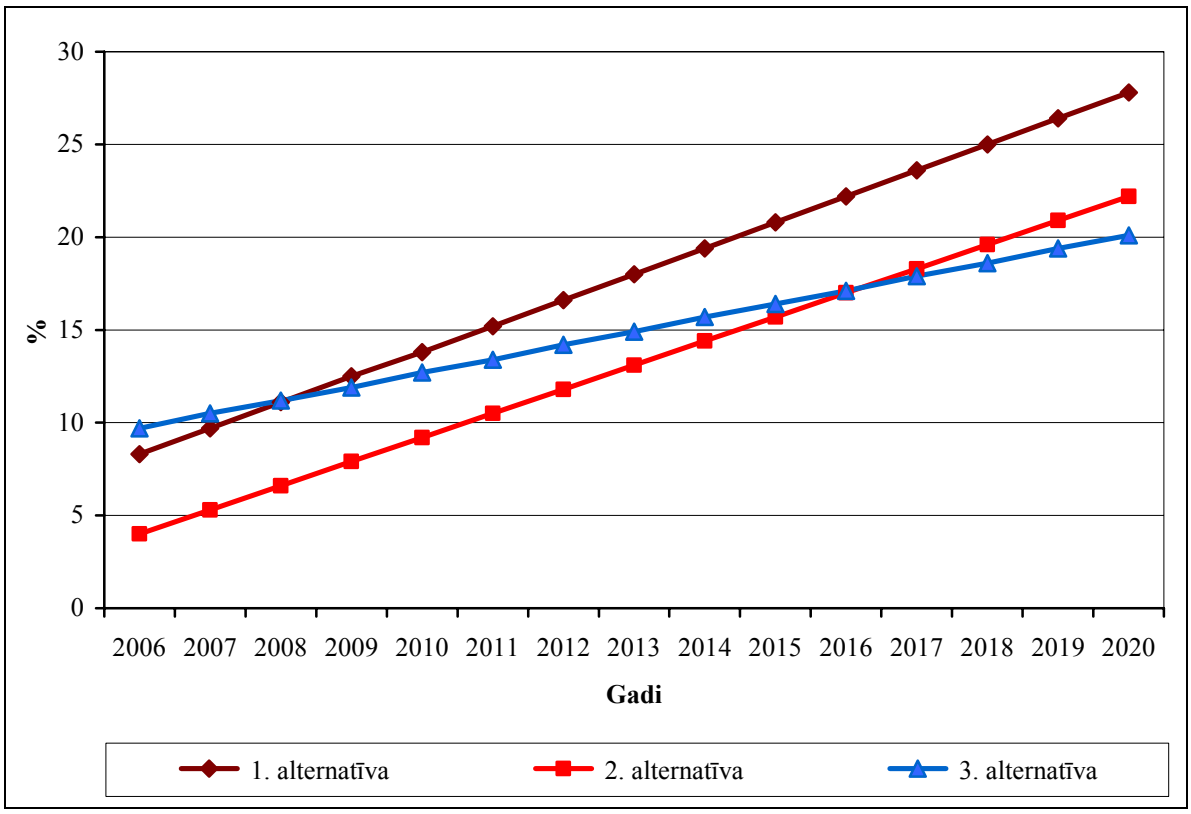

5.4.2. Alternatīvu īstenošanas izmaksas. Nodokļu nemaksātāju īpatsvara un papildus ieņemto nodokļu dinamika atsevišķu alternatīvu realizēšanas gadījumā

Novērtējot pētījumā piedāvāto nereģistrētās nodarbības samazināšanas politikas alternatīvu ietekmi uz šā nodarbinātības veida samazināšanos, ekspertu vērtējuma rezultāti parādīja pirmās alternatīvas (Valsts politikas uzsvars uz darba devēju tiesībām un pienākumiem) priekšrocības.

Politikas ieviešanas pirmajā gadā, tās ietekme gan ir zemāka nekā trešajai alternatīvai (Jaunas institūcijas sistēmas izveidošana), tomēr jau tuvākajos gados pirmās alternatīvas efekts kļūst augstāks. Savukārt otrā alternatīva (Valsts politikas uzsvars uz *darbinieku* tiesībām un pienākumiem) parāda viszemāko sākotnējo efektu, kas saglabājas attiecībā uz trešo alternatīvu līdz pat novērtējuma perioda otrajai pusei un nesasniedz pirmās alternatīvas efektu.

Alternatīvu īstenošanas izmaksas atbilstoši metodikai un pieņēmumiem ir atkarīgas no katras alternatīvas realizēšanai nepieciešamā papildus darbinieku skaita un specifiskiem izdevumiem, kādas ir reklāmas kampaņas izmaksas otrajā alternatīvā. Aprēķinos tika pieņemts, ka informēšana prognozētajā apjomā tiek veikta alternatīvas ieviešanas pirmajos trīs gados. Turpmākajos gados kārtējie darba ņēmēju informēšanas izdevumi tiek ietverti sistēmas uzturēšanas (darbības) izmaksās.

5.4. attēls

Alternatīvu izmaksu salīdzinājums

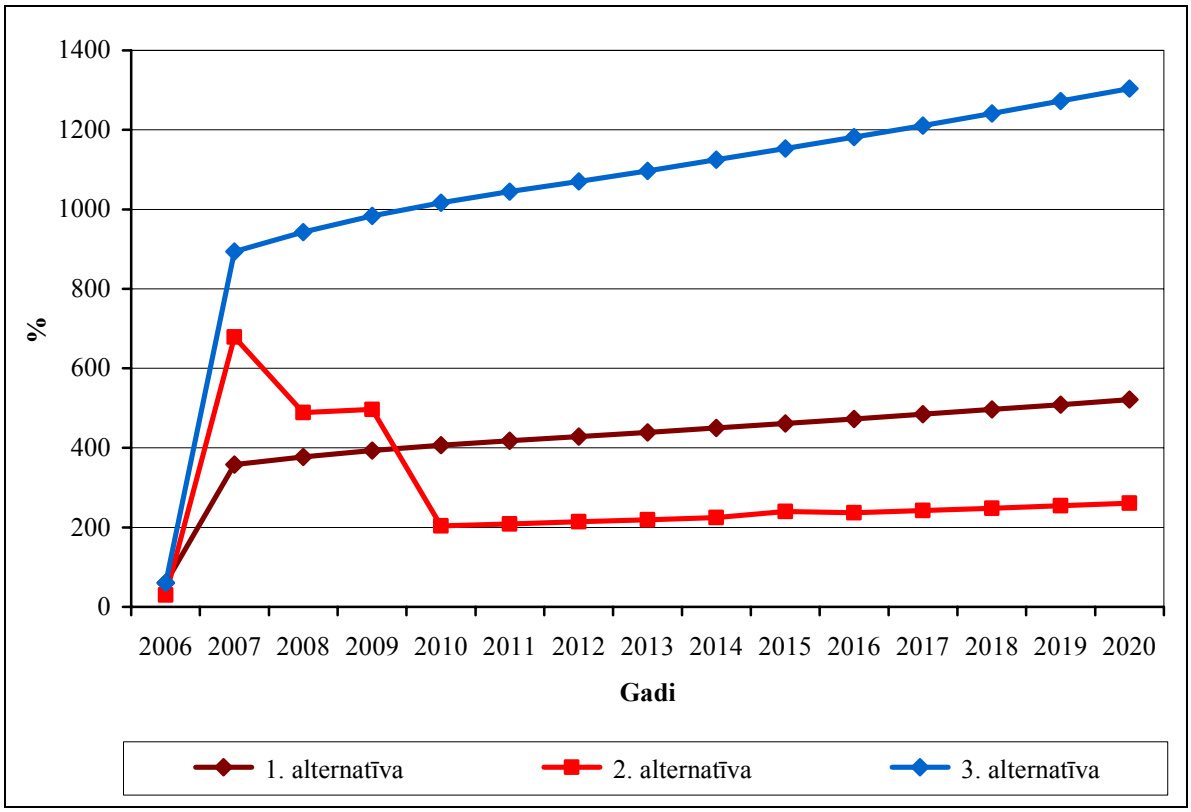

Investīciju un darbības izmaksu prognoze alternatīvu īstenošanai visaugtāko līmeni uzrāda trešajai alternatīvai. Tas saistīts ar pieņēmumu, ka šis alternatīvas īstenošanai ir nepieciešams vislielākais papildus darbinieku skaits. Relatīvi augstās izmaksas otrās alternatīvas īstenošanai

pirmajos trīs darbības gados saistītas ar sākotnējās informācijas kampaņu. Turpmākajā periodā otrās alternatīvas īstenošanas izmaksas ir zemākas nekā pārējām alternatīvām. Tomēr jāņem vērā, ka kārtējo izmaksu apjoms ir atkarīgs no prognozētās papildus personāla nepieciešamības, kas var tikt precizēta tikai pēc sistēmas projekta izstrādes.

Nereģistrētās nodarbinātības novēršanas un samazināšanas politiku īstenošanas mērķis ir samazināt nereģistrētajā nodarbinātībā iesaistīto personu skaitu līdz saprātīgam minimumam (stāvoklim, kad nereģistrētās nodarbinātības līmeņa samazināšanas marginālās izmaksas kļūst augstākas nekā finanšu, ekonomisko un sociālo ieguvumu kopsumma).

Pētījums parādīja, ka, lai gan trešā alternatīva uzrādīja augstāku sākotnējo efektu, visa novērtējuma periodā lielāko nereģistrētās nodarbinātības samazinājumu ir spējīga dot pirmā alternatīva.

5.5. attēls

Nereģistrētās nodarbinātības samazinājuma novērtējums atsevišķu alternatīvu īstenošanas gadījumā Latvijā 2006. – 2020.g. (% no nodarbināto skaita)

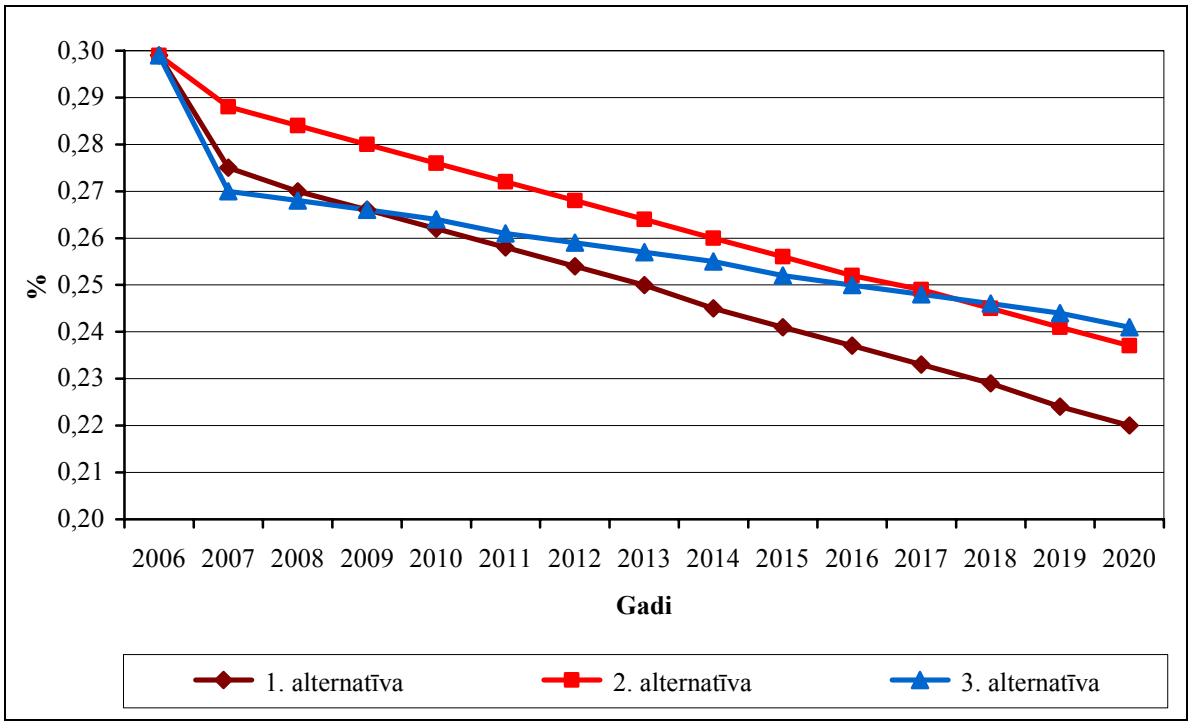

Neraugoties uz pirmās alternatīvas augstāko rezultativitāti, neieņemto nodokļu īpatsvars un apjoms novērtējuma periodā saglabājas augsts. Tā, pirmajā alternatīvā neieņemto nodokļu

absolūtais lielums ir 1,05 miljardi Ls. Savukārt neieņemto nodokļu apjoma starpība starp pirmo un otro alternatīvu perioda beigās veido 78,6 miljonus Ls, bet starp pirmo un trešo – 99,8 miljonus Ls gadā. Tas norāda uz nepieciešamību realizēt finansiāli efektīvāko alternatīvu, ja vien multikritēriju analīze neuzrāda citādu rezultātu. Papildus ieņēmumu un neieņemto nodokļu īpatsvars dažādu alternatīvu īstenošanas gadījumā ir parādīts 5.6. attēlā.

5.6. attēls

Papildus ieņēmumu un neieņemto nodokļu salīdzinājums alternatīvu īstenošanas rezultātā Latvijā 2006. – 2020.g.

(milj. Ls)

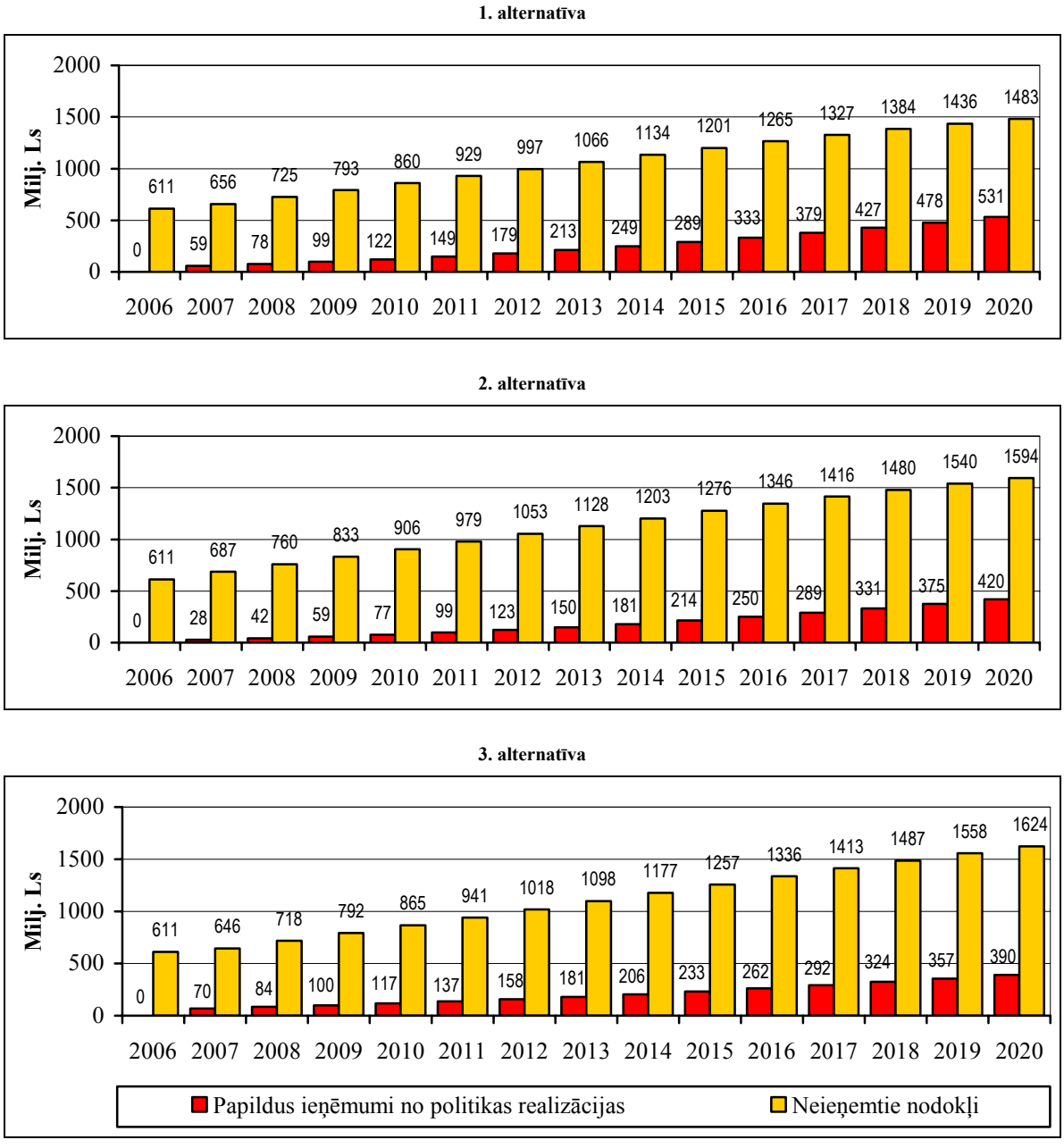

5.4.3. Prognozētā naudas plūsma (papildus ieņēmumu un neieņemto nodokļu īpatsvars) dažādu alternatīvu īstenošanas gadījumā

Alternatīvu īstenošanas naudas plūsma ietver gan darbības, gan investīciju, gan to finansēšanas izmaksas. Naudas plūsma ir politikas finansiālās dzīvotspējas rādītājs, kura kritērijs ir naudas plūsmas pozitīvā vērtība jebkurā no politikas īstenošanas periodiem. Novērtējumā tika pieņemts, ka investīcijas tiek veiktas pirms politikas ieviešanas pirmā gada, un tās pilnībā tiek segtas ar atbilstošu valsts budžeta finansējumu. Turpmākajos gados papildus finansēšana no valsts budžeta netika paredzēta. Finanšu aprēķinu naudas plūsma parādīja, ka visās analizējamās alternatīvās pie šādiem nosacījumiem nevienā novērtējuma perioda gadā nerodas naudas plūsmas deficīts.

5.7. attēls

Prognozētā naudas plūsma atsevišķu alternatīvu īstenošanas gadījumā Latvijā 2006. – 2020.g.
(milj. Ls)

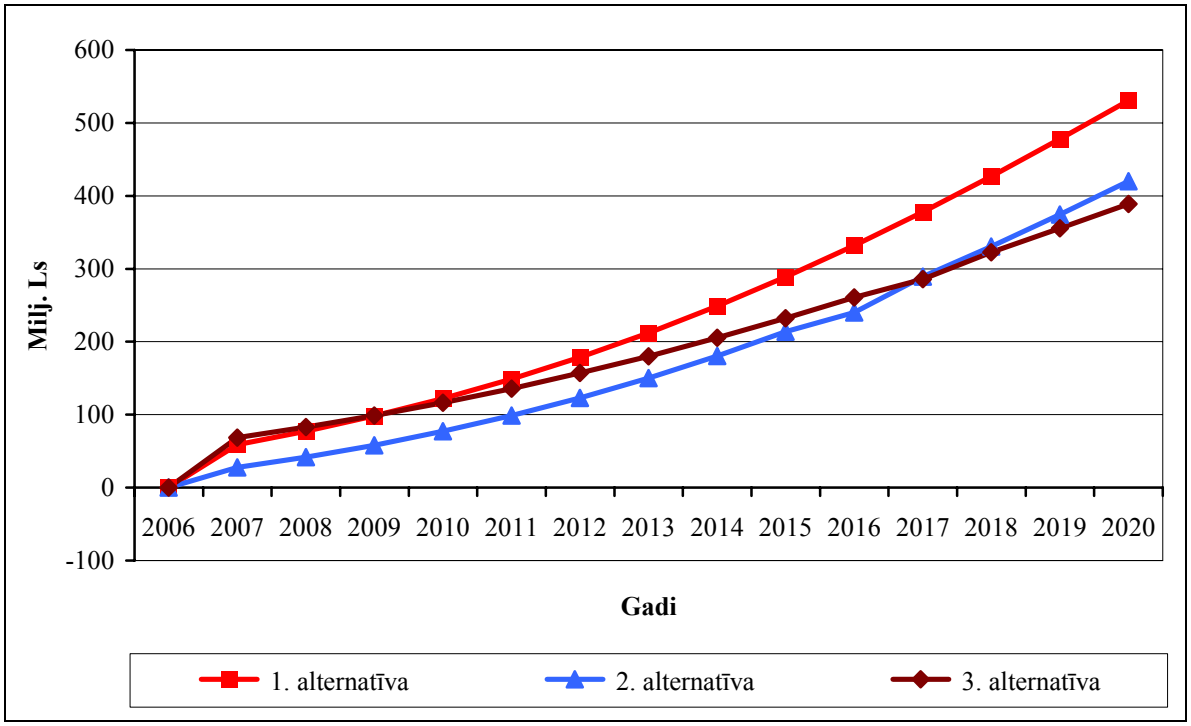

Novērtējot alternatīvu ieviešanas lietderību, alternatīvu realizēšanas augstās efektivitātes, nelielo investīciju apjoma un augstā ienesīguma dēļ diskontētās naudas plūsmas aprēķinam ir neliela nozīme, vai pat zūd jēga. Diskontētai naudas plūsmai ir analītiska nozīme alternatīvu salīdzināšanā.

Visaugstāko diskontētās naudas plūsmas apjomu kopējam investētajam kapitālam (FNPV/C), kas paredzēts visam projekta periodam, uzrāda pirmā alternatīva (1 618 miljoni Ls). Tālāk seko trešā un otrā alternatīva – attiecīgi 1 160 miljoni Ls un 1 351 miljoni Ls.

Savukārt diskontētās naudas plūsmas novērtējumu katram projekta periodam var redzēt 5.8. attēlā. Tas parāda, ka projekta novērtējuma perioda beigās otrā alternatīva ar perioda diskontēto naudas plūsmu pārsniedz trešās alternatīvas ieguvumus.

5.8. attēls

Ikgadējās diskontētās naudas plūsmas novērtējums atsevišķu alternatīvu īstenošanas rezultātā Latvijā 2006. – 2020.g.
(milj. Ls)

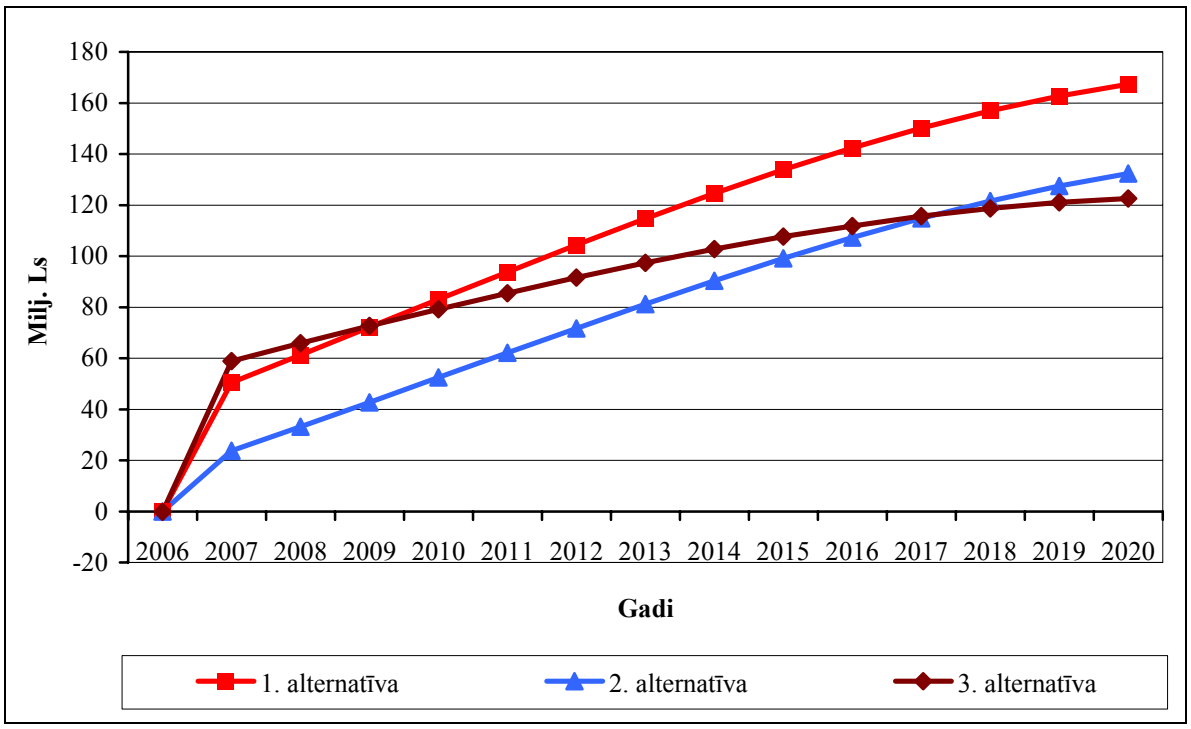

Katras alternatīvas ietekme uz nereģistrētās nodarbinātības līmeņa samazināšanos un budžeta ieņēmumu palielināšanos ir parādīta 5.9. attēlā. Analīzē tika izmantoti divi pieņēmumi. Pirmais no tiem paredzēja, ka iedzīvotāju ienākumu nodokļa likme saglabājas esošajā līmenī, bet otrais – likme tiek samazināta līdz 15%. Analīze parādīja, ka nodokļu likmes samazinājums nedod ievērojamu politikas realizācijas efekta samazināšanos.

Savukārt budžeta ieņēmumu un nereģistrētās nodarbinātās līmeņa samazināšanās rādītāju augstākās vērtības līdzīgi kā iepriekšminētajos rādītājos uzrāda pirmā alternatīva.

5.9. attēls

Alternatīvu īstenošanas galvenie rezultāti

1. alternatīva

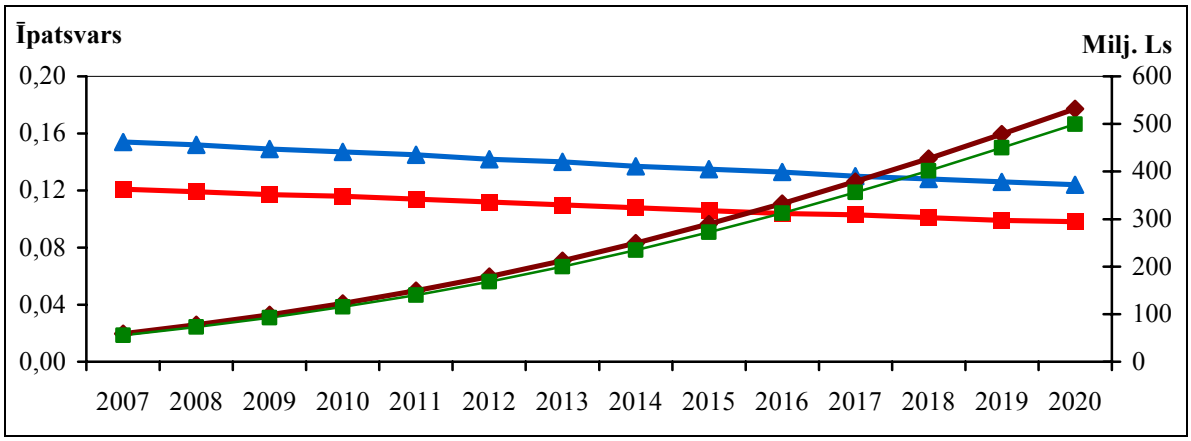

2. alternatīva

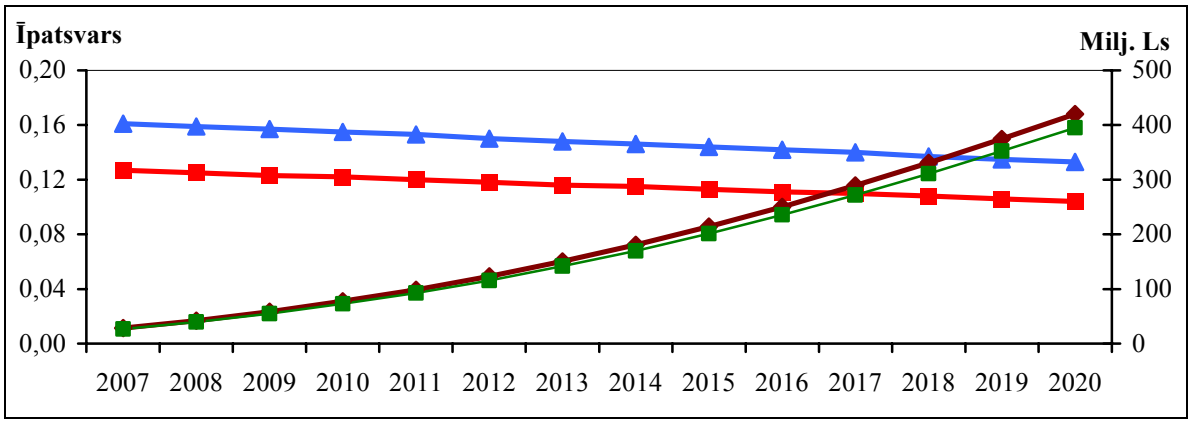

3. alternatīva

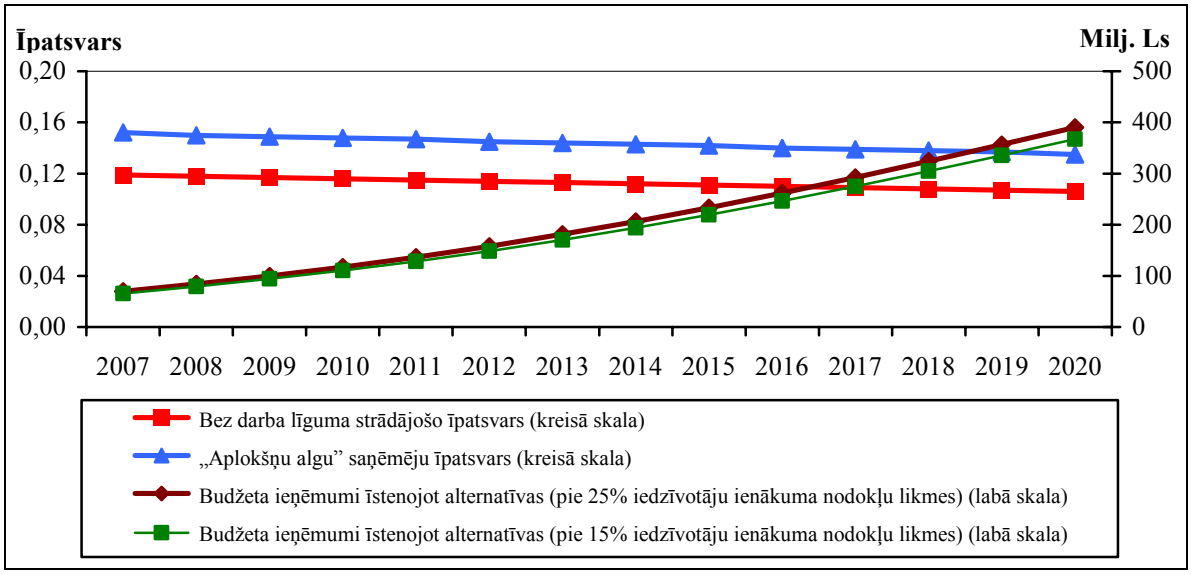

5.5. Multikritēriju analīzes rezultāti

Nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas alternatīvu vērtēšanā kā papildu metode izmaksu – ieguvumu analīzei tika izmantota ***multikritēriju analīzes metode***, jo:

- izvirzītās alternatīvas ir komplicētas, sastāv no vairākiem dažādiem pasākumiem;
- ir būtiski ņemt vērā arī tādus faktorus, kas ar izmaksu–ieguvumu vai izmaksu efektivitātes analīzi nav novērtējami, piemēram, sociālie faktori;
- visus alternatīvu īstenošanas ieguvumus un sekas nav iespējams izteikt monetārā izteiksmē;
- metode dod iespēju ņemt vērā ietekmēto un iesaistīto pušu intereses, dažādās prioritātes, kā arī sabiedrības reakciju un ieguvumus;
- iespējams novērtēt alternatīvu kopējo ietekmi dažādās jomās – finanšu, ekonomikas un sociālajā.

Vispārīgā veidā multikritēriju analīze paredz šādas pamatdarbības:

1) sasniedzamos alternatīvu mērķus izsaka sastāvdaļās (ieguvumi, sekas, kritēriji u.c.) un izveido ekspertu aptaujas anketu;
2) īsteno ekspertīzi – eksperti novērtē katru sastāvdaļu dinamikā pēc noteiktas skalas;
3) veic ekspertu vērtējumu statistisko apstrādi un katrai sastāvdaļai piemēro svaru atbilstoši tās nozīmīgumam (kopējam svaram jābūt 1 vai 100%);
4) novērtē un salīdzina alternatīvas.

Vispirms eksperti novērtēja nereģistrētās nodarbinātības līmeņa nākotnes tendences Latvijā (procentos no nodarbināto skaita) pa nereģistrētās nodarbinātības veidiem, ja netiks īstenoti nekādi būtiski pasākumi tās ierobežošanai. Apkopotie ekspertu vērtējumi un iegūtās nereģistrētās nodarbinātības līmeņa izmaiņu tendences tika izmantotas izmaksu – ieguvumu analīzē. Procentuāli visaugstāko līmeni (no nodarbināto skaita) pēc ekspertu uzskata sasniegs nereģistrētās nodarbinātības veids – „netiek uzskaitītas virsstundas, darbs brīvdienās un svētdienās" (42%), otru augstāko līmeni eksperti prognozēja nereģistrētās nodarbinātības veidam – „daļu no darba algas saņem aploksnē" (30%) un „darbs bez darba līguma" (aptuveni 20%). Pēc ekspertu domām ilgtermiņā šis sadalījums saglabāsies. Analizējot ekspertu vērtējumu izkliedi, vissaskaņotākās atbildes eksperti deva, vērtējot nereģistrētās nodarbinātības veidu – „nodarbināti bez darba līguma" (standartnovirze aptuveni 10%, kas

liecina par datu izkliedi ap vidējiem rādītājiem), bet lielākās domstarpības vērojamas, novērtējot trešo nereģistrētās nodarbinātības veidu – „netiek uzskaitītas virsstundas, darbs brīvdienās un svētdienās" (standartnovirze aptuveni 25%).

Līdzīgi eksperti vērtēja nereģistrētās nodarbinātības līmeņa tendences (% no nodarbināto skaita) Latvijas tautsaimniecības nozarēs, ja netiks īstenoti nekādi būtiski pasākumi tās ierobežošanai. Visaugstākais īpatsvars vidējā ekspertu vērtējumā vērojams būvniecības nozarē, otrā vietā – lauksaimniecības nozare, tirdzniecība un pakalpojumi. Pēc ekspertu domām ilgtermiņā visās nozarēs nereģistrētās nodarbinātības līmenis samazināsies un tik krasas atšķirības vairs nebūs vērojamas.

Novērtējot, kādā mērā izvirzīto alternatīvu īstenošana varētu samazināt (procentos) nereģistrētās nodarbinātības līmeni laika periodā līdz 2020. gadam, eksperti devuši priekšroku pirmajai alternatīvai – „Valsts politikas uzsvars uz *darba devēju* tiesībām un pienākumiem (uzņēmējdarbības vides uzlabošana)". Kā otro efektīvāko eksperti nosaukuši trešo alternatīvu – „Jaunas institūcijas izveidošana". Izlīdzinot vidējos ekspertu vērtējumus ar trenda modeļiem, redzams, ka apskatāmā perioda sākumā lielāku efektu varētu dot trešās alternatīvas īstenošana, bet ilgtermiņā – pirmās alternatīvas īstenošana.

5.5. tabula

Nereģistrētās nodarbinātības līmeņa samazināšanās alternatīvu īstenošanas rezultātā Latvijā 2010.g; 2015.g un 2020.g.

Nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas alternatīvas	Vidējie ekspertu vērtējumi (%)		
	2010. g.	2015. g	2020. g.
Valsts politikas uzsvars uz darba devēju tiesībām un pienākumiem (uzņēmējdarbības vides uzlabošana)	14,1	20,4	28,0
Valsts politikas uzsvars uz darbinieku tiesībām un pienākumiem	9,6	14,9	22,6
Jaunas institūcijas sistēmas izveidošana	12,7	16,7	20,1

Eksperti analizēja arī nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas alternatīvu īstenošanas iespējamo ieguvumu (skat. 5.6. tabulu) svarīguma pakāpi. Vērtējumam tika piedāvāta šāda ballu skala: alternatīvu īstenošanas sagaidāmie ieguvumi ir: 0 – nenozīmīgi; 1 – maznozīmīgi; 2 – nozīmīgi; 3 – būtiski, svarīgi. Alternatīvu īstenošanas sagaidāmie ieguvumi tika apvienoti trīs grupās: finanšu, ekonomikas un sociālie ieguvumi. Veicot ekspertu vērtējumu statistisko apstrādi, iegūti būtiski rezultāti.

Kopumā nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas alternatīvu īstenošanas iespējamo ieguvumu svarīguma pakāpi eksperti ir novērtējuši samērā augstu – neviens no anketā minētajiem ieguvumiem vidēji nav saņēmis zemāku novērtējumu par 1 balli, t.i., eksperti nevienu no ieguvumiem nevērtē kā nenozīmīgu. Lielākā daļa ekspertu prioritāti ir atdevuši sociālajiem ieguvumiem (modālais ekspertu vērtējums – 3 balles): legāli nodarbināto sociālās garantijas pensionēšanās, slimības vai darba zaudēšanas gadījumā; sabiedrības apziņas paaugstināšanās, kā rezultātā palielināsies darbinieku ieinteresētība darba tiesisko attiecību sakārtošanā.

Vērtējot ieguvumus *finanšu jomā*, eksperti vienādi augstu vērtējumu ir devuši šādiem iespējamiem ieguvumiem (vidējais ekspertu vērtējums – 2 balles): valsts fiskālās situācijas uzlabošanās (valsts budžeta ieņēmumu palielinājums un līdzsvarošana); iedzīvotāju ienākuma nodokļa ieņēmumu pieaugums; VSAOI ieņēmumu palielināšanās. Papildus eksperti nosauca iedzīvotāju ienākumu palielināšanos.

Apskatot ieguvumus *ekonomikas jomā*, eksperti kā vissvarīgākos ieguvumus minēja (vidējais ekspertu vērtējums – vairāk nekā 2 balles): uzņēmumu līdzvērtīgu konkurenci; darba tirgus iekšējās konkurences vides sakārtošanu un reģionu līdzsvarotu attīstību. Viszemākais novērtējums (vidējais ekspertu vērtējums – no 1,2 līdz 1,4 ballēm): darba spējīgo iedzīvotāju reimigrācija; valsts konkurētspējas palielināšanās; darbaspēka racionāla imigrācija.

Sociālajā jomā vidēji 2 un vairāk balles ir saņēmuši šādi alternatīvu īstenošanas iespējamie ieguvumi: legāli nodarbināto sociālās garantijas pensionēšanās, slimības vai darba zaudēšanas gadījumā; sabiedrības apziņas paaugstināšanās, kā rezultātā palielināsies darbinieku ieinteresētība darba tiesisko attiecību sakārtošanā; uzticības paaugstināšanās valsts institūcijām un to veiktajiem pasākumiem, stabilitātei, tiesiskumam; sabiedrības informētības līmeņa darba tiesību jomā paaugstināšanās. Vismaznozīmīgākais efekts pēc ekspertu domām būs šādiem sociālajiem ieguvumiem: patērētājiem iespēja saņemt preces un pakalpojumus ar zināmu izcelsmi un garantijām; sociālās spriedzes samazināšanās.

Analizējot ekspertu vērtējumu saskaņotības pakāpi, jāatzīmē, ka neviens no ieguvumiem nav novērtēts pilnīgi vienādi. Vislielākās atšķirības vērtējumos (variācijas amplitūda – 3 balles) ir šādiem alternatīvu īstenošanas iespējamiem ieguvumiem: valsts ekonomiskā tēla uzlabošana starptautiskajā kontekstā; valsts konkurētspējas palielināšanās; darbspējīgo iedzīvotāju

reimigrācija; ārzemju tiešo investīciju pievilcīgums; uzņēmumu konkurētspējas pieaugums; sabiedrības informētība par negodīgiem uzņēmējiem pirms darba attiecību uzsākšanas; patērētājiem iespēja saņemt preces un pakalpojumus ar zināmu izcelsmi un garantijām.

Nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas alternatīvu īstenošanas iespējamo ieguvumu sadalījums pēc svarīguma pakāpes parādīts 10. pielikumā. Šie rezultāti tika izmantoti, lai iegūtu ieguvumu nozīmīguma pakāpi procentos, kas tiks izmantoti izmaksu – ieguvumu analīzē.

Ekspertu aptaujas pēdējais jautājums veltīts nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas alternatīvu īstenošanas iespējamo īstermiņa (no viena līdz trim gadiem pēc alternatīvas ieviešanas) un ilgtermiņa (no pieciem līdz desmit gadiem pēc alternatīvas ieviešanas) seku novērtēšanai pēc šādas ballu skalas:

- 2 – būtiskas negatīvas sekas, konkrētā rādītāja vai parādības būtiska samazināšanās;
- 1 – nebūtiskas negatīvas sekas, konkrētā rādītāja vai parādības nebūtiska samazināšanās;
  0 – šādas sekas nav iespējamas;
+ 1 – nebūtiskas pozitīvas sekas, konkrētā rādītāja vai parādības nebūtiska palielināšanās;
+ 2 – būtiskas pozitīvas sekas, konkrētā rādītāja vai parādības būtiska palielināšanās.

Ekspertu vērtējumu statistiskajā apstrādē tika noteikti vidējie lielumi (vidējā balle, moda, mediāna) un analizēta vērtējumu saskaņotības pakāpe. Vispirms apskatīsim ekspertu aptaujas rezultātus finanšu, ekonomikas un sociālajā jomā, pēc tam – alternatīvu vērtējumu kopumā.

Analizējot nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas alternatīvu īstenošanas iespējamās sekas finanšu sfērā (skat. 10.pielikumu), jāatzīmē, ka visām sekām eksperti devuši nebūtisku pozitīvu vērtējumu. Īstermiņā ievērojamas atšķirības starp alternatīvu seku vērtējumiem nav vērojamas, bet ilgtermiņā var izdalīt pirmās alternatīvas („Valsts politikas uzsvars uz *darba devēju* tiesībām un pienākumiem (uzņēmējdarbības vides uzlabošana)") radītās sekas, kas būtiski var uzlabot valsts fiskālo situāciju, palielināt VSAOI ieņēmuma apjomu. Analizējot ekspertu vērtējumu saskaņotības līmeni, jāsaka, ka vislielākās domstarpības izraisīja trešās alternatīvas („Jaunas institūcijas izveidošana") seku vērtēšana.

Iespējamās sekas ekonomikas sfērā, īstenojot nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas alternatīvas, kopumā vidēji novērtētas kā nebūtiskas pozitīvas sekas, konkrētā rādītāja vai parādības nebūtiska palielināšanās. Analizējot detalizētāk, jāatzīmē, ka visbūtiskākās pirmās

alternatīvas sekas ir: valsts kopējās ekonomiskās attīstības paaugstināšanās un darba tirgus tuvināšanās attīstīto ES valstu līmenim; otrai alternatīvai – darba tirgus tuvināšanās attīstīto ES valstu līmenim un uzņēmumu līdzvērtīga konkurences palielināšanās; trešajai alternatīvai ir līdzīgi novērtējumi. Ekspertu vērtējumu saskaņotības līmenis parāda, ka vislielākās atšķirības izraisīja šādu seku vērtēšana (variācijas amplitūda – 4 balles): pirmajai alternatīvai – darba spējīgo iedzīvotāju reimigrācija un darbaspēka racionāla imigrācija (īstermiņā); visām alternatīvām – ekonomiskās noziedzības līmenis un korupcijas līmenis valstī (ilgtermiņā).

Nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas alternatīvu īstenošanas iespējamo sociālo seku analīze parāda, ka pēc ekspertu viedokļa būtiskākās sekas pirmajai alternatīvai ir: sabiedrības informētības līmeņa paaugstināšanās darba tiesību jomā; sociālās garantijas pensionēšanās, slimības u.c. gadījumos; otrai alternatīvai – uzticība valstij un tās veiktajiem pasākumiem, stabilitātei, tiesiskumam; sociālās garantijas pensionēšanās, slimības u.c. gadījumos; trešajai alternatīvai – sabiedrības apziņa, ieinteresētība darba tiesisko attiecību sakārtošanā; sabiedrības informētības līmeņa paaugstināšanās darba tiesību jomā; sabiedrības informētība par negodīgiem uzņēmējiem pirms darba attiecību uzsākšanas. Vislielākās domstarpības ekspertu vidū bija, vērtējot šādas sekas: sociālā spriedze un sabiedrības pretestība, turklāt tas raksturo visu alternatīvu vērtējumus.

Analizējot visu nosaukto alternatīvu īstenošanas seku novērtējumu apkopojošos rādītājus, var secināt, ka īstermiņā visām alternatīvām ir gandrīz vienādi neliela efektivitāte (vidējais ekspertu vērtējums – aptuveni 0,6 balles, mazliet augstāks vērtējums ir pirmajai alternatīvai – 0,68 balles). Ilgtermiņā pirmās alternatīvas īstenošanas iespējamās sekas ir pozitīvas un izraisa konkrētā rādītāja vai parādības būtisku palielināšanos (pēc dotās skalas – visaugstākais novērtējums – 1 līdz 2). Skat. 10. pielikuma attēlu „Alternatīvu īstenošanas seku novērtējuma apkopotie rādītāji".

5.6. Projekta jūtīguma analīze

Līdztekus alternatīvu efektivitātes novērtējumam svarīgi ir noteikt politikas īstenošanas rezultātu jūtību pret atsevišķu, efektivitāti determinējošu, faktoru izmaiņām. Ņemot vērā to, ka investīciju izmaksas ir proporcionāli zemas, bet darbības izmaksas aprēķinos ir lietotas kopsummā uz vienu papildus darbinieku, jūtīguma analīzē tiek lietoti divi vispārināti rādītāji – ieņēmumu apjoms un darbības izmaksas. Faktoru izmaiņu diapazons tika pieņemts no -80% līdz +80%.

5.10. attēls

Alternatīvu finansiālā rezultāta jūtīgums

1. alternatīva

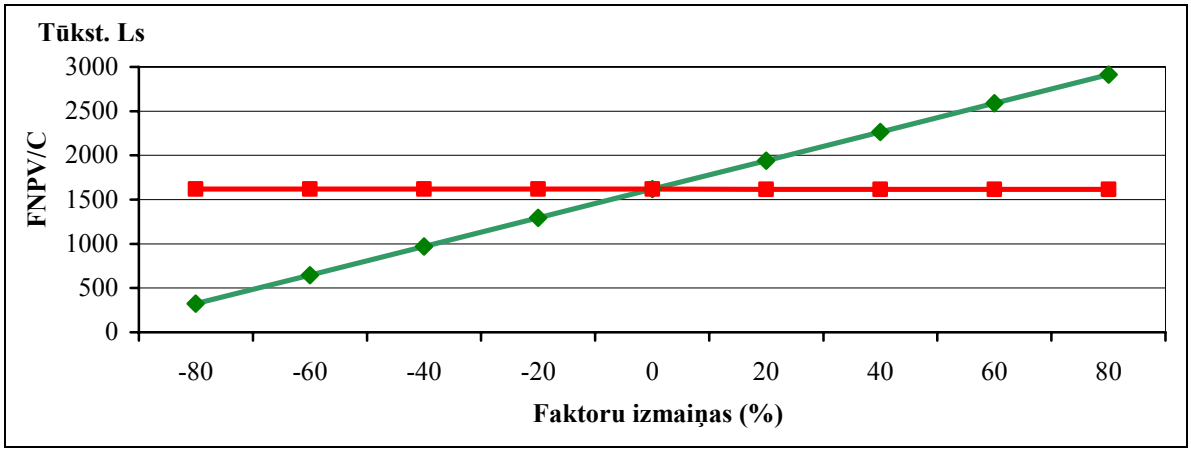

2. alternatīva

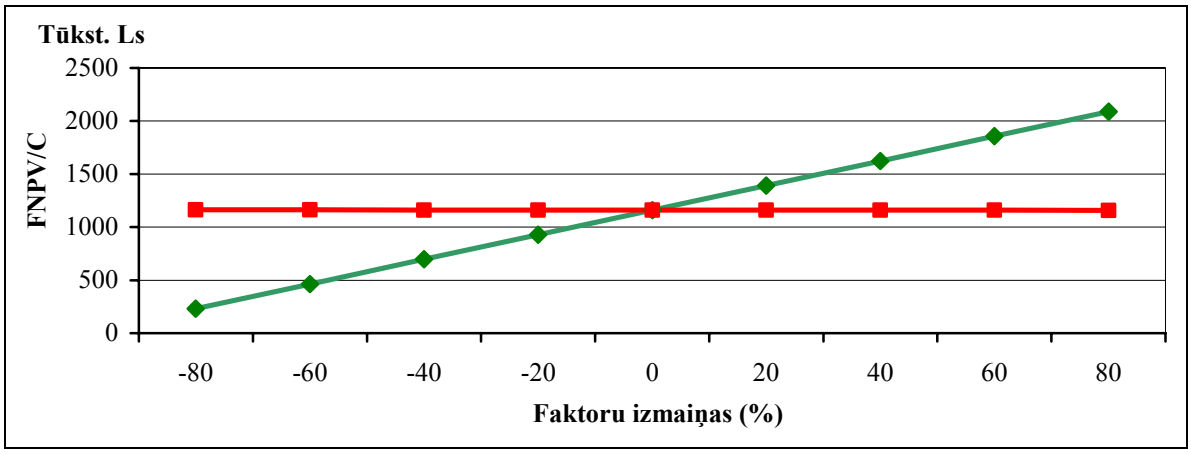

3. alternatīva

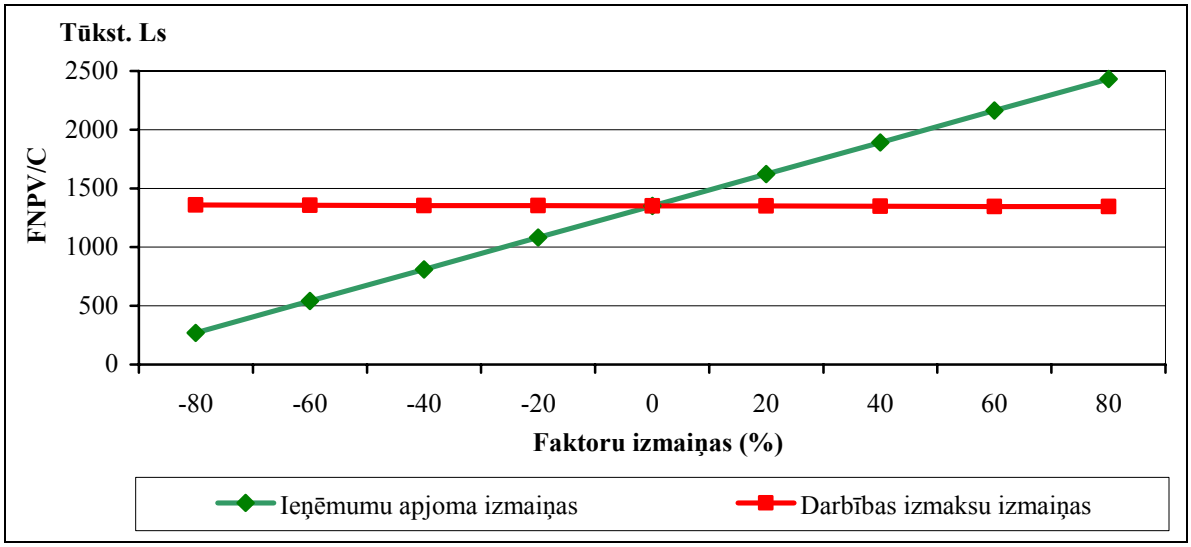

Atsevišķo alternatīvu jūtīguma analīze liecina, ka visās alternatīvās projekta naudas plūsmas jūtība pret abu minēto faktoru izmaiņām nerada kritiskus draudus politikas īstenošanas finansiālajam rezultātam. Politikas īstenošanai ir manāma jūtība tikai pret nodokļu ieņēmumu izmaiņām. Tomēr, pat ieņēmumiem samazinoties par 80%, projekta diskontētā naudas plūsma novērtējuma periodā saglabājas pozitīva.

Savukārt darbības izmaksu izmaiņu ietekme uz projekta dzīvotspēju ir neliela, tas saistīts ar politikas īstenošanas augsto ienesīgumu. Vienlaikus tas ļauj izdarīt secinājumu, ka, īstenojot politiku, ir iespējams ievērojami kāpināt tās īstenošanas izmaksas, gan palielinot darbinieku skaitu, gan to darbības nodrošināšanas izdevumus, gan arī nepieciešamo investīciju apjomu.

5.7. Iespējamie alternatīvas ieviešanas riski un to novēršanas pasākumi

Jebkuras politikas īstenošana saistīta ar iespējamiem riskiem. Atbilstoši multikritēriju analīzes „kritēriju koka struktūrai" šos politikas ieviešanas riskus vispārējā veidā var iedalīt šādās grupās:

- finansiālie;
- ekonomiskie;
- sociālie;
- politiskie;
- sistēmas.

Ņemot vērā to, ka atbilstoši politikas mērķim visās alternatīvās tām atbilstošās vadības sistēmās lielākā daļa funkciju sakrīt, visām alternatīvām piemīt arī ievērojams kopēju risku īpatsvars. Tajā pašā laikā atkarībā no tā, kā atsevišķu alternatīvu pasākumi tieši ietekmē kādu no darba tirgus dalībniekiem, var parādīties katras alternatīvas specifiskie riski.

Bez tam jāņem vērā, ka sociāli ekonomiskajās sistēmās viens un tas pats faktors var izsaukt vairāku riska faktoru grupu, kas parasti atrodas cēloņsakarību ķēdē, elementu aktivizēšanos. Tā kā risku kvantificēšanas iespēja ir ierobežota, to līmeņa noteikšanai tiek pielietoti pētnieku grupas ekspertu novērtējumi. Katrs risks tika novērtēts pēc četru ballu skalas:

- Nepastāv risks 0

- Neliels risks 1
- Liels risks 2
- Kritisks risks 3

5.6. tabula

Risku novērtējuma kopsavilkums

Risks		**Alternatīva**		
Grupa	**Apakšgrupa**	**1.**	**2.**	**3.**
Finansiālie	Ienākumi	0,1	0,2	0
	Izmaksas	0	0	0,1
Ekonomiskie	Valsts ekonomiskā attīstība	0,1	0,4	0,1
	Uzņēmējdarbības attīstība	1,6	1,9	1,6
	Reģionālā attīstība	1,2	0,8	1,0
Sociālie	Sabiedrības morālais stāvoklis	0,2	0,3	0,2
	Nodarbinātība	0,8	0,9	1,2
	Dzīves līmenis	1,5	1,4	1,7
Politiskie	Sabiedrības sociālais atbalsts	0	0,2	0,3
	Politisko partiju atbalsts	0	0	0,2
Sistēmas	Ieviešanas organizatoriskie	0,1	0,1	0,3
	Personāls	0,2	0,3	0,7
KOPĀ		**5,8**	**6,5**	**7,4**

Risku novērtējums parādīja nelielu kopēja riska līmeni visās alternatīvās. Ar viszemāko riska līmeni tika novērtēta pirmā alternatīva, kas arī atbilst gan finansiālās, gan multikritēriju analīzes rezultātiem. Kritisks risku līmenis netika saskatīts nevienā no visu alternatīvu risku faktoriem.

1) Finanšu riski

Ekspertu vērtējums un finanšu analīze liecina, ka praktiski nepastāv alternatīvu īstenošanas finanšu riski.

2) Ekonomiskie riski

Samērā augsts riska līmenis (1-1,9 balles) tika saskatīts uzņēmējdarbības un reģionālās attīstītības faktoru grupās.

Līdz šim nepietiekama uzņēmējdarbības attīstība atsevišķos reģionos un šo reģionu uzņēmumu nepietiekamā konkurētspēja var tikt papildus īpaši apgrūtināta politikas pirmās alternatīvas realizācijas gadījumā. Rezultātā var saasināties sociālo jautājumu risināšana un politikas sociālais atbalsts. Pašvaldību līmenī, ja sodu saņem pašvaldībā nozīmīgs uzņēmums, tas varētu negatīvi ietekmēt nodarbinātību un pašvaldības ieņēmumus.

Īsā un vidējā laika periodā var palielināties uzņēmumu ražošanas izmaksas, kas gala rezultātā var novest pie uzņēmumu maksātnespējas un bankrotiem, kuriem ir ķēdes reakcija tautsaimniecībā kopumā. Galvenokārt tas attiecas uz maziem un vidējiem uzņēmumiem, kuru pastāvēšanu atsevišķās nozarēs (celtniecība, tirdzniecība, pakalpojumi) nodrošina iespēja apiet nodokļu likumdošanas prasības un administrēšanas praksi.

Kaut arī šādai varbūtībai ir neliela vērtība, ir iespējams, ka uzņēmumi, lai minimizētu izmaksas, var pieņemt lēmumu pārvietot darbību uz valstīm ar zemākām reālajām darbaspēka izmaksām.

Kā nenozīmīgu risku pirmajā alternatīvā eksperti ir novērtējuši uzņēmēju iespējami nekorektu rīcību, ja tiks būtiski pastiprinātas sankcijas par nereģistrēto nodarbinātību. Pastāv risks, ka ar liegumu starpniecību tiks panākts pretējs efekts vēlamajam – nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanai. Uzņēmēji var izmantot trešās personas kā starpniekus un fiktīvus vadītājus jaunveidojamos uzņēmumos un/vai veidot jaunus fiktīvus uzņēmumus, kuros nodarbina nereģistrētos nodarbinātos, tādējādi pasargājot uzņēmumu no iespējamiem sodiem. Rezultātā vidējā un ilgā laika periodā var pieaugt ēnu ekonomikas apjoms. Lai nepieļautu fiktīvu uzņēmumu veidošanos, jāpastiprina uzņēmumu kontrole, kas prasa gan papildus finanšu, gan cilvēkresursus.

Atsevišķos uzņēmējdarbības segmentos ir nepieciešams ieviest nodokļu atvieglojumus. Šādu atvieglojumu rezultātā budžets neiekasētu hipotētiskus ieņēmumus, tomēr reālu ieņēmumu zaudējumu varētu nebūt, jo atvieglojumi var nodrošināt izvairīšanos no uzņēmumu iespējamas maksātnespējas ar ķēdes reakciju visā ekonomikā. Vienlaikus tas nodrošinātu pilnvērtīgu konkurences un sekmētu sabiedrības morālā klimata uzlabošanos. Protams, analīzei ir jāatbild uz jautājumu par to, vai neefektīvai uzņēmējdarbībai ir jāizdzīvo, vai tomēr vajadzīga pilnvērtīga konkurence, kuras rezultātā izdzīvo efektīvākie komersanti.

3) Sociālie riski

Viens no galvenajiem sociālajiem riskiem, kurš ir arī cieši saistīts ar īstenojamo politiku sociālo atbalstu, ir iespējamā labklājības līmeņa samazināšanās īstermiņā un vidējā termiņā tiem iedzīvotājiem, kas saņem ienākumus no nereģistrēta darba. Šāda iespējamība pastāv, ja uzņēmējs, kas pašreiz nav spējīgs vai ieinteresēts pilnībā izpildīt nodokļu likumdošanas prasības, būs spiests to darīt politikas īstenošanas rezultātā.

Līdzīgu efektu var izraisīt arī liegumi komersantiem saņemt valsts un ES finansiālo atbalstu, ja uzņēmējs likumā noteiktā kārtībā ir sodīts par nereģistrētā darbaspēka izmantošanu. Sankcijas pret uzņēmēju gala rezultātā ietekmē arī nodarbinātos. Liedzot uzņēmumam attīstības iespējas, negatīvi tiek ietekmēti arī tā darbinieki.

Atsevišķu uzņēmumu finansiālās problēmas varētu apgrūtināt sabiedrībai pieeju precēm un pakalpojumiem tajās nozarēs, kurās pašreiz ir liels nereģistrētā darbaspēka īpatsvars. Piedāvājuma samazināšanās rezultātā varētu pieaugt konkrētu pakalpojumu un preču cenas, kuru līmeņa pazemināšanos neradītu pat piedāvājuma palielināšanās un pilnvērtīgas konkurences nodrošināšana nākotnē.
Iespējas palielināt nereģistrētās nodarbinātības atklāšanu un sodus par to, vienlaikus neradot mehānismus nesaņemto ieņēmumu kompensācijai, var palielināt ekonomiskās emigrācijas draudus. Nespējot nodrošināt ierasto labklājības līmeni, daļa no darba ņēmējiem var pieņemt lēmumu par došanos darbā uz citām valstīm.

Latvijas iedzīvotāju emigrācija var izraisīt pastiprinātu citu valstu iedzīvotāju imigrāciju kā sistēmas atbildes reakciju. Ekonomikas likumu determinēta, kā arī ES kopējās imigrācijas politikas rezultātā un valsts politiskās izšķiršanās dēļ Latvijā var sākties pastiprināta imigrācija, kā rezultātā neizbēgami saasināsies nacionālie konflikti un pieaugs noziedzība.

Riska neitralizācijas aizsargmehānisms. Sociālos riskus izraisa ekonomiski faktori. Tāpēc tos galvenokārt var novērst, veidojot labvēlīgu uzņēmējdarbības vidi.

4) Politiskie riski

Politisko partiju atbalsta zudums nereģistrētās nodarbinātības apkarošanai nevar tikt uzskatīts par vērā ņemamu risku, jo valdošās koalīcijas partijas ir uzsvērušas nepieciešamību nodrošināt tiesisku valsti un ierobežot nelegālo uzņēmējdarbību un nodarbinātību. Vienlaikus

politisko partiju sponsoru darbība saistīta ar „lielo" uzņēmējdarbību, kurai nelegālā nodarbinātība nav raksturīga.

Plašs sabiedrības atbalsts kopumā riskus deklarētajai politikai nerada. Riski var aktualizēties, ja īstenotā politika nedos sabiedrībai vēlamo rezultātu sociālās nodrošināšanas līmeņa nodrošināšanā un iedzīvotāju dzīves līmeņa paaugstināšanā. Trešās alternatīvas gadījumā – neizvērtējot objektīvos faktus, var tikt publiski apšaubīti jaunās institūcijas darba rezultāti un metodes. Līdz ar to sabiedrībā var samazināties ne tikai aģentūras autoritāte, bet arī ticība valsts varas darbībai kopumā.

5) Sistēmas riski

Visaugstākais risks tika saskatīts sistēmas organizācijā un personālā. Nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas alternatīvu ieviešana saistīta ar visaptverošu organizatoriskās sistēmas pilnveidošanu, kas ietver gan funkciju auditu un racionalizēšanu, kā arī, nepieciešamības gadījumā, jaunu funkciju noteikšanu, gan organizatorisko struktūru racionalizēšanu un organizācijas normatīvās sistēmas sakārtošanu. Šāda sistēmas pilnveidošana prasa augstu personāla kvalifikāciju un motivāciju.

Jautājums par personālu ietver gan nepieciešamās kvalifikācijas speciālistu kvantitatīvu nodrošinājumu, gan atbilstošu motivāciju. Darbs „riska zonā" saistīts arī ar korupcijas iespējamību, kuru nevar novērst tikai ar materiālajiem stimuliem.

5.8. Politikas alternatīvu izpētes rezultātā izstrādātie secinājumi

Sabiedrības pārvaldes sfērā vispārējo politisko alternatīvu izvēle var balstīties gan uz detalizētu sistēmu projektu salīdzinājumu, gan uz vispārinātu alternatīvu variantiem, kuri nesniedz problēmas risinājuma detalizāciju. Katras alternatīvas satura elementa detalizēta izstrāde ir iespējama tikai sistēmas projektēšanas gaitā un tai ir nepieciešama papildus informācija. Alternatīvu detalizācijas līmeni salīdzināšanas vajadzībām nosaka resursu pieejamības un racionālas izmantošanas kritēriji. Sociālajās sistēmās loģiskā analīze var dot pietiekamu pamatu sistēmas attīstības alternatīvu izvēlei un tālākajai sistēmas attīstības projekta izstrādei.

Jaunas institucionālas struktūras veidošanas gadījumā alternatīvas efektivitāte atkarīga no jaunās organizatoriskās struktūrvienības spējas harmoniski iekļauties kopējā organizatoriskajā sistēmā. Tas prasa jaunizveidotās struktūras darbības mērķu un uzdevumu precīzu formulēšanu, optimālu sistēmas kopējo funkciju sastāva un apjoma nodošanu jaunajai institūcijai, tās funkciju saskaņošanu ar pārējām sistēmas struktūrvienībām, jaunās institūcijas informācijas sistēmas integrēšanu kopējā informācijas sistēmā, jaunās struktūrvienības nodrošināšanu ar nepieciešamajiem resursiem, tai skaitā darbības finansēšanu.

Finanšu analīze ir efektīva investīciju projektu lietderības vai alternatīvu izvēles vajadzībām. Konkrētās politikas alternatīvu vērtēšanā šīs metodes nozīme mazinās saistībā ar ieguvumu hipotētisko raksturu, salīdzināmo alternatīvu satura izstrādes līmeņa determinēto nepietiekamo izmaksu precizitātes pakāpi, potenciālo ieguvumu nesamērojami augsto apjomu salīdzinājumā ar izmaksām, kas noved pie projektu novērtēšanas praksē neraksturīgiem neto patreizējās vērtības (NPV) un iekšējā ienesīguma normas rādītāju (IRR) lielumiem, kā arī visa ieguldītā kapitāla atbilstību pašu kapitāla statusam. Ņemot vērā iepriekšminēto, kā arī sākotnējās novērtēšanas rezultātus, alternatīvu finansiālajā izvērtēšanā tika izmantoti tikai kopējā kapitāla atdeves rādītāji, pie tam netika lietoti IRR Jāatzīmē, ka naudas plūsmas diskontēšanai nav nozīmes, jo nav jānovērtē ieguldītā kapitāla atdeves svārstības dažādos projektos vai arī to vērtējumam ir nenozīmīga loma.

Ekonomiskā analīze paplašina finanšu analīzes iespējas, tomēr tās nozīmi mazina tās pamatā esošās finanšu analīzes trūkumi. Ekonomiskās analīzes rezultātu ticamību ierobežo arī politikas vēlamo rezultātu monetarizācijas iespējas un ekonomisko ieguvumu kvantificēšanas grūtības. Tikpat lielas grūtības saistītas ar politikas īstenošanas iespējami negatīvās ietekmes uz uzņēmējdarbību un nodarbinātību noteikšanu un kvantificēšanu. Ņemot vērā iepriekšminēto, kā arī to, ka politikas ieviešanai „apriori" ir pozitīvs efekts (finanšu analīzes rezultātā), ekonomiskā analīze politikas alternatīvu vērtēšanai netika izmantota.

Novērtējot pētījumā piedāvāto politikas alternatīvu ietekmi uz nereģistrētās nodarbinātības samazināšanu, ekspertu vērtējuma rezultāti parādīja pirmās alternatīvas (Valsts politikas uzsvars uz darba devēju tiesībām un pienākumiem) priekšrocības. Politikas ieviešanas pirmajā gadā tās ietekme gan ir zemāka nekā trešajai alternatīvai (jaunas institūcijas sistēmas izveidošana), tomēr jau tuvākajos gados pirmās alternatīvas efekts kļūst augstāks. Savukārt

otrā alternatīva (Valsts politikas uzsvars uz darbinieku tiesībām un pienākumiem) parāda viszemāko sākotnējo efektu, kas saglabājas attiecībā uz trešo alternatīvu līdz pat novērtējuma perioda otrajai pusei un nesasniedz pirmās alternatīvas efektu.

Alternatīvu īstenošanas investīciju un darbības izmaksu prognoze uzrāda visaugstāko līmeni trešajai alternatīvai. Tas saistīts ar pieņēmumu, ka šīs alternatīvas īstenošanai ir nepieciešams vislielākais papildus darbinieku skaits. Relatīvi augstās izmaksas otrās alternatīvas īstenošanai pirmajos trīs darbības gados saistītas ar sākotnēji nepieciešamo informācijas kampaņu. Turpmākajā periodā otrās alternatīvas īstenošanas izmaksas ir zemākas nekā pārējām alternatīvām. Tomēr jāņem vērā, ka kārtējo izmaksu apjoms ir atkarīgs no prognozētā papildus personāla nepieciešamības, kuru var precizēt tikai pēc sistēmas projekta izstrādes.

Nereģistrētās nodarbinātības novēršanas un samazināšanas politiku īstenošanas mērķis ir samazināt nereģistrētajā nodarbinātībā iesaistīto personu skaitu līdz saprātīgam minimumam (stāvoklim, kad nereģistrētās nodarbinātības līmeņa samazināšanas marginālās izmaksas kļūst augstākas nekā finanšu, ekonomisko un sociālo ieguvumu kopsumma). Pētījums pierāda: lai gan trešā alternatīva uzrādīja augstāku sākotnējo efektu, visā novērtējuma periodā lielāko nereģistrētās nodarbinātības samazinājumu ir spējīga dot pirmā alternatīva.

Neskatoties uz pirmās alternatīvas augstāko rezultativitāti, neieņemto nodokļu īpatsvars un apjoms novērtējuma periodā saglabājas augsts. Tā, pirmajā alternatīvā neieņemto nodokļu īpatsvars perioda beigās veido 22,08%, bet absolūtais lielums ir 1,05 miljardi Ls. Savukārt neieņemto nodokļu apjoma starpība starp pirmo un otro alternatīvu novērtējuma perioda beigās veido 78,6 milj. Ls, bet starp pirmo un trešo 99,8 milj. Ls gadā. Tas norāda uz nepieciešamību realizēt finansiāli efektīvāko alternatīvu, ja vien multikritēriju analīze neuzrāda citādu rezultātu.

Naudas plūsma ir politikas finansiālās dzīvotspējas rādītājs, kuras kritērijs ir naudas plūsmas pozitīvā vērtība jebkurā no politikas īstenošanas periodiem. Novērtējumā tika pieņemts, ka investīcijas tiek veiktas pirms politikas ieviešanas pirmā gada un tās pilnībā tiek segtas ar atbilstošu valsts budžeta finansējumu. Turpmākajos gados papildus finansēšana no valsts budžeta netika paredzēta. Finanšu aprēķinu naudas plūsma parādīja, ka pie šādiem

nosacījumiem visās analizējamās alternatīvās nevienā novērtējuma perioda gadā nerodas naudas plūsmas deficīts.

Novērtējot alternatīvu ieviešanas lietderību, diskontētās naudas plūsmas aprēķinam, ņemot vērā alternatīvu realizēšanas augsto efektivitāti, nelielo investīciju apjomu un augsto ienesīgumu, ir neliela nozīme vai pat zūd jēga. Diskontētai naudas plūsmai ir analītiska nozīme alternatīvu salīdzināšanā. Visaugstāko diskontētās naudas plūsmas apjomu kopējam investētajam kapitālam (FNPV/C), kas paredzēts visam projekta periodam, uzrāda pirmā alternatīva (1 618 milj. Ls). Tālāk seko trešā un otrā alternatīva – attiecīgi 1 160 milj. Ls un 1 351 milj. Ls.

Atsevišķo alternatīvu jūtīguma analīze liecina, ka visās alternatīvās projekta naudas plūsmas jūtība pret faktoru izmaiņām nerada kritiskus draudus politikas īstenošanas finansiālajam rezultātam. Politikas īstenošanai ir manāma jūtība tikai pret nodokļu ieņēmumu izmaiņām. Tomēr, ieņēmumiem samazinoties pat par 80%, projekta diskontētā naudas plūsma novērtējuma periodam saglabājas pozitīva. Savukārt darbības izmaksu izmaiņām ietekme uz projekta dzīvotspēju ir neliela, tas saistīts ar augsto politikas īstenošanas ienesīgumu. No otras puses, tas ļauj izdarīt secinājumu, ka, īstenojot kādu politiku, ir iespējams ievērojami kāpināt tās īstenošanas izmaksas, gan palielinot darbinieku skaitu, gan to darbības nodrošināšanas izdevumus, gan arī nepieciešamo investīciju apjomu.

Multikritēriju analīzes rezultāti parāda, ka kopumā nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas alternatīvu īstenošanas iespējamo ieguvumu svarīguma pakāpi eksperti ir novērtējuši samērā augstu un uzskata par nozīmīgu. Vairums ekspertu par svarīgāko prioritāti uzskata sociālos ieguvumus: legāli nodarbināto sociālās garantijas pensionēšanās, slimības vai darba zaudēšanas gadījumā, sabiedrības apziņas paaugstināšanos, kas palielinātu darbinieku ieinteresētību darba tiesisko attiecību sakārtošanā.

Analizējot nereģistrētās nodarbinātības ierobežošanas alternatīvu īstenošanas iespējamās sekas finanšu, ekonomikas un sociālajā sfērā, jāatzīmē, ka eksperti tām devuši nebūtisku pozitīvu vērtējumu. Tas nozīmē, ka, realizējot izvirzītās alternatīvas, negatīvas sekas nebūs vērojamas. Īstermiņā ievērojamas atšķirības starp alternatīvu seku vērtējumiem nav vērojamas, bet ilgtermiņā kā būtiskākās eksperti ir nosaukuši pirmās alternatīvas radītās sekas: valsts fiskālās situācijas uzlabošanās, VSAOI ieņēmuma apjoma palielināšanās, valsts

vispārējā ekonomiskā stāvokļa uzlabošanās, sabiedrības informētības līmeņa paaugstināšanās darba tiesību jomā, sociālās garantijas pensionēšanās, slimības u.c. gadījumos.

Tā kā atbilstoši politikas mērķim visās politikas alternatīvās tām atbilstošo vadības sistēmu funkcijas (to lielākā daļa) sakrīt, visām alternatīvām piemīt ievērojams kopēju risku īpatsvars. Tajā pašā laikā atkarībā no tā, kā atsevišķu alternatīvu pasākumi tieši ietekmē kādu no darba tirgus dalībniekiem, var parādīties katras alternatīvas specifiskie riski. Bez tam jāņem vērā, ka sociāli ekonomiskajās sistēmās viens un tas pats faktors var izsaukt vairāku riska faktoru grupu elementu aktivizēšanos, kas parasti atrodas cēloņsakarību ķēdē.

Ekspertu vērtējums un finanšu analīze liecina, ka praktiski nepastāv alternatīvu īstenošanas finansiālie riski un politiskie riski. Samērā augsts gan ir ekonomisko risku līmenis, kas tika saskatīts uzņēmējdarbības un reģionālās attīstītības faktoru grupās. Ar ekonomiskajiem riskiem cieši ir saistīti arī sociālie riski, to cēloņsakarību ķēdēm ir savstarpēji ietekmējošs raksturs.

Īsā un vidējā laika periodā var palielināties *uzņēmumu* ražošanas izmaksas, kas gala rezultātā var novest pie uzņēmumu maksātnespējas un bankrotiem, kuriem ir ķēdes reakcija tautsaimniecībā kopumā. Galvenokārt tas attiecas uz maziem un vidējiem uzņēmumiem, kuru eksistenci atsevišķās nozarēs (celtniecība, tirdzniecība, pakalpojumi) nodrošina iespēja apiet nodokļu likumdošanas prasības un administrēšanas praksi. Lai minimizētu izmaksas, uzņēmumi, iespējams, var pieņemt lēmumu pārvietot darbību uz valstīm ar zemākām reālajām darbaspēka izmaksām, kaut gan šāda varbūtība ir neliela.

Politikas alternatīvu īstenošana, pastāvot līdz šim nepietiekamai uzņēmējdarbības attīstībai atsevišķos reģionos un šo reģionu uzņēmumu nepietiekamai konkurētspējai, vēl vairāk var saasināt reģionālās attīstības problēmas, tai skaitā samazināt pašvaldību ieņēmumus un sociālo jautājumu risināšanas iespējas, kā rezultātā var samazināties politikas sociālais atbalsts.

Soda sankciju pastiprināšanas gadījumā pastāv reāla iespēja, ka nelegālā (nereģistrētā) darbaspēka izmantošanā ieinteresētie uzņēmēji meklēs visas iespējamās legālās un nelegālās iespējas, lai apietu pastāvošās tiesiskās un administratīvās sankcijas. Tādējādi var iestāties pretējs efekts vēlamajiem politikas mērķiem. Proti: vidējā un ilgā laika periodā var pieaugt

ēnu ekonomikas apjoms. Lai nepieļautu fiktīvu uzņēmumu veidošanos, jāpastiprina uzņēmumu kontrole, kas prasa gan papildus finanšu, gan cilvēkresursus.

Atsevišķos uzņēmējdarbības segmentos ir nepieciešams ieviest atvieglojumus gan uzņēmējdarbības, gan darba nodokļu jomā. Šādu atvieglojumu rezultātā budžets neieņemtu hipotētiskus ieņēmumus, tomēr reālu ieņēmumu zaudējumu varētu nebūt, jo atvieglojumi var nodrošināt izvairīšanos no uzņēmumu iespējamas maksātnespējas ar ķēdes reakciju visā ekonomikā, pilnvērtīgu konkurenci un sabiedrības morālā klimata uzlabošanos. Protams, analīzei ir jāatbild uz jautājumu, vai neefektīvai uzņēmējdarbībai ir jāizdzīvo, vai ir nepieciešama pilnvērtīga konkurence, kuras rezultātā izdzīvo efektīvākie komersanti.

Viens no galvenajiem sociālajiem riskiem, kas ir arī cieši saistīts ar politikas sociālo atbalstu, ir iespējamā labklājības līmeņa samazināšanās īstermiņa un vidējā termiņā tiem iedzīvotājiem, kuri līdz šim ir saņēmuši ienākumus no nereģistrēta darba.

Līdzīgu efektu var izraisīt arī liegums komersantiem saņemt valsts un ES finansiālo atbalstu gadījumos, ja uzņēmējs likumā noteiktā kārtībā ir sodīts par nereģistrētā darbaspēka izmantošanu. Sankcijas pret uzņēmēju gala rezultātā ietekmē arī nodarbinātos. Liedzot uzņēmumam attīstības iespējas, negatīvi tiek ietekmēti arī tā darbinieki.

Atsevišķu uzņēmumu finansiālās problēmas varētu samazināt piedāvājumu tajās nozarēs, kurās pašreiz ir liels nereģistrētā darbaspēka īpatsvars. Piedāvājuma samazināšanās rezultātā pieaugtu pakalpojumu un preču cenas, kuru līmeņa pazemināšanos nākotnē neradītu pat piedāvājuma palielināšanās un pilnvērtīgas konkurences nodrošināšana.

Palielinoties nereģistrētās nodarbinātības atklāšanas varbūtībai un sodiem par to, vienlaikus neradot mehānismus nesaņemto ieņēmumu kompensācijai, var pieaugt ekonomiskās emigrācijas draudi. Nespējot nodrošināt ierasto labklājības līmeni, daļa no darba ņēmējiem var pieņemt lēmumu par došanos darbā uz citām valstīm. Latvijas iedzīvotāju emigrācija var izraisīt pastiprinātu citu valstu iedzīvotāju imigrāciju kā sistēmas atbildes reakciju. Ekonomikas likumu determinēta, kā arī ES kopējās imigrācijas politikas rezultātā un valsts politiskās izšķiršanās dēļ, Latvijā var sākties pastiprināta imigrācija, kā rezultātā neizbēgami saasināsies nacionālie konflikti, pieaugs noziedzība.

Tā kā sociālos riskus izraisa ekonomiski faktori, visefektīvāk tos iespējams novērst, veidojot labvēlīgu uzņēmējdarbības vidi.

Politisko partiju atbalsta zudums nereģistrētās nodarbinātības izskaušanai nevar tikt uzskatīts par vērā ņemamu risku, jo valdošās koalīcijas partijas ir uzsvērušas nepieciešamību nodrošināt tiesisku valsti un ierobežot nelegālo uzņēmējdarbību un nereģistrēto nodarbinātību. Vienlaikus politisko partiju sponsoru darbība saistīta ar „lielo" uzņēmējdarbību, kurai nelegālā (nereģistrētā) nodarbinātība nav raksturīga.

Plašas sabiedrības atbalsta faktors kopumā nerada riskus deklarētajai politikai. Risks var aktualizēties, ja politika nedos sagaidāmo rezultātu sabiedrībai vēlamā sociālās nodrošināšanas līmeņa sasniegšanā un iedzīvotāju dzīves līmeņa paaugstināšanā. Trešās alternatīvas gadījumā, neizvērtējot objektīvos faktus, var tikt publiski apšaubīti jaunās institūcijas darba rezultāti un metodes. Tā rezultātā sabiedrībā var mazināties ne tikai pašas institūcijas autoritāte, bet arī ticība valsts varas darbībai kopumā.

Visaugstākais risks tika saskatīts sistēmas organizācijā un personālā. Politikas alternatīvu ieviešana saistīta ar visaptverošu tās organizatoriskās sistēmas pilnveidošanu, kas ietver gan funkciju auditu un racionalizēšanu, gan nepieciešamības gadījumā jaunu uzdevumu noteikšanu, organizatorisko struktūru racionalizēšanu, organizācijas normatīvās sistēmas sakārtošanu. Šāda sistēmas pilnveidošana prasa augstu personāla kvalifikāciju un motivāciju.

Personāla jautājums sevī ietver gan atbilstošas kvalifikācijas speciālistu kvantitatīvu nodrošinājumu, gan atbilstošu motivāciju. Darbs „riska zonā" saistīts arī ar korupcijas iespējamību, kuru nevar novērst tikai ar materiālajiem stimuliem.

ATSAUCES

Politikas dokumenti, normatīvie akti:

1. Darba likums. „Latvijas Vēstnesis", 2001. gads, Nr. 105.
2. 1991. gada 14. oktobra Padomes Direktīva 91/533/EEK par darba devēja pienākumu informēt darbiniekus par darba līguma vai darba attiecību nosacījumiem. http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sgadoc7smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=LV&numdoc=31991L0535&model=guichett, Official Journal L 288, 18/10/1991 P. 0032 - 0035.
3. 1999. gada 28. jūnija Direktīva 1999/70/EK par UNICE, CEEP un EAK noslēgto pamatnolīgumu par darbu uz noteiktu laiku; http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEX numdoc&lg=LV&numdoc=31999L0070&model=guichett, Official Journal L 175, 10/07/1999 P. 0043 – 0048.
4. 1991. gada 14. oktobra Padomes Direktīva 91/533/EEK par darba devēja pienākumu informēt darbiniekus par darba līguma vai darba attiecību nosacījumiem.
5. Latvijas Nacionālais rīcības plāns nodarbinātības veicināšanai 2004. gadam – 51.-52. lpp.
6. Latvijas valdības un Eiropas Komisijas Kopējā deklarācija par Latvijas nodarbinātības politikas prioritātēm (Joint Assessment Paper), 6. lpp.
7. Ministru kabineta 2004. gada 29. janvāra rīkojums Nr. 50 – Pamatnostādnes "Par nelegālās nodarbinātības samazināšanas pasākumiem" (informatīvā daļa) – Ministru kabineta 2004. gada 29. janvāra rīkojums Nr. 50 – Pamatnostādnes "Par nelegālās nodarbinātības samazināšanas pasākumiem" (informatīvā daļa).

Grāmatas, raksti, pētījumi:

8. Alexeev, M. & Pyle, W. (2001). *A Note on Measuring the Unofficial Economy in the Former Soviet Republics.* William Davidson Working Paper, 436.
9. Allingham, M.G. & Sandmo, A. (1972). *Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis*. Journal of Public Economics, 1, 323-338.
10. Bendarik, R., Danihel, M., Sihelsky, J. (2003). *Illicit Work in the Context of the Slovak Society.* Friedrich Ebert Foundation, Bratislava.
11. Cowell, Frank A. (1990). *Cheating the Government: The Economics of Evasion*. The MIT Press.

12. ES SF Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi" projekta „Labklājības ministrijas pētījumi" pētījuma "Darba algas un to ietekmējošie faktori" noslēguma ziņojums (2006). Baltic Institute of Social Sciences – 206 lpp.
13. Horakova M., Kux J. (2003). *Country study on Informal Economy in the Czech Republic*. Research Institute of Labour and Social Affairs, Prague.
14. Isachsen, Arne Jon; Klovland, Jan Tore; Strøm, Steinar (1983). *The Hidden Economy in Norway. In Tanzi, Vito (Ed.),* (Art: The Underground Economy in the United States and Abroad*)*. Lexington Books, Massachusetts, 209-232.
15. Lemieux, Thomas; Fortin, Bernard; Frechette, Pierre (1994). *The Effect of Taxes on Labor Supply in the Underground Economy.* The American Economic Review (March), pp. 231-254.
16. Kostrubiec S. (1999). *Unregistered Labour in Poland in 1998.* GUS, Warszawa.
17. OECD (2002). *Measuring the Non – Observed Economy – A Handbook*, ILO, IMF.
18. Renooy P., *et al*. (2004). *Undeclared Work in an Enlarged Union*. European Commission. Directorate-Generale for Employment and Social Affairs.
19. Sandmo, Agnar (2002). *Thirty Years of Tax Evasion: A Perspective on the Literature*. *Unpublished Paper for the Conference "Skatteforum" (The Research Forum on Taxation)*, Rosendal, Norway, 5-6 June 2003. Nepublicēts manuskripts.
20. Schneider, Friedrich; Burger, Christina (2004). *Formal and Informal Labour Markets: Challenges and Policy in the Central and Eastern European new EU Members and Candidate Countries.* Johannes Kepler University of Linz, Working Paper No. 0405 (June).
21. Šķiltere D. *Pieprasījuma prognozēšana* (2001). R.:Eirofakultāte.
22. STAT Working Paper No. 1 – 2002: *ILO Compendium of Official Statistics on Employment in the Informal Sector*.
22. *Statistical Yearbook of Labour 1999* (2000). GUS, Warszawa 2000.
23. Vagač, L. (2004). *Undeclared Work in the Slovak Republic.* Centre for Economic Development, Bratislava.
24. Urbaniak (2000). *The Informal Sector of the Polish Labor Market.* Chair of Labor and Social Policy, University of Lodz, Poland.

Interneta resursi:

25. Centrālās Finanšu un Līgumu Aģentūras Publiskais gada pārskats. 2005. gads: http://www.cfla.gov.lv – 15.12.2006.

26. Communication of the Commission on undeclared work: http://europa.eu.int/comm/employment_social/employment_analysis/work_comm_en.htm – 15.12.2006.
27. Eiropas Darba drošības un veselības aizsardzības aģentūras mājas lapa: http://osha.lv/news/index03_lv.stm – 15.12.2006.
28. Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja publiskais pārskats 2005: http://www.knab.gov.lv – 15.12.2006.
29. Valsts Aģentūras „Latvijas Investīciju un Attīstības Aģentūra" 2005. gada publiskais pārskats. Rīga, 2006. gada jūnijs: http://www.liaa.gov.lv – 15.12.2006.
30. Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes mājas lapa: http://data.csb.gov.lv – 05.01.2007.
31. Eiropas Darba drošības un veselības aizsardzības aģentūras – http://www.osha.lv – 06.04.2006.
32. Mājas lapa – Darba tirgus pētījumi: http://www.darbatirgus.gov.lv – 01.12.2006.
33. Mājas lapa – http://www.debets.lv/article.php?story=20050524092125688 – 10.04.2006.
34. Mājas lapa – http://www.financenet.lv/zinas/latvija/article.php?id=45232 – 10.04.2006.
35. Mājas lapa – http://www.politika.lv/index.php?id=9179 – 10.04.2006.
36. Mājas lapa – http://www.rbsskals.lv/lv/1/news/press/160/ – 10.04.2006.
37. Valsts darba inspekcijas mājas lapa – http://www.vdi.lv – 10.04.2006.

PIELIKUMI

1. pielikums

Eiropas Savienības struktūrfondu nacionālā programma
„Darba tirgus pētījumi"
Projekts „Labklājības ministrijas pētījumi"

Pētījums
„Nereģistrētās nodarbinātības novērtējums"
Nr.VPD1/ESF/NVA/04/NP/3.1.5.1./0001/0003, Līg.Nr. LM17.6-04/23A-2005

Ekspertu intervija

Organizācija _____
Eksperta amats _____
Eksperts _____
Intervijas datums _____

Intervijas mērķis: *noskaidrot izplatītākos ekspertu viedokļus par nereģistrētās nodarbinātības apzināšanas, novērtēšanas un novēršanas problēmām.*

Projekta pētnieks / intervētājs _____

1. Kuras, Jūsuprāt, ir svarīgākās nereģistrētās nodarbinātības formas Latvijā?
   - *Definīcija, komentāri par to*
   - *Vai svarīgi ir nošķirt nelegālo un nereģistrētu nodarbinātību*

   ES ģenerālās direkcijas definīcija: „produktīvas darbības, kas ir likumīgas pēc būtības, bet nav deklarētas valsts varas iestādēm"
   Valsts darba inspekcijas definīcija: „nelegāli nodarbināti var būt gan Latvijas iedzīvotāji, kuri nav noformējuši darba tiesiskās attiecības saskaņā ar Latvijas normatīvajiem, gan ārzemnieki, kuri strādā Latvijā bez darba atļaujas"
2. Kādā veidā Jūsu iestāde mēģina apzināt nereģistrētās nodarbinātības apmērus, veidus un problēmas?
   - *Kuras metodes ir efektīvākas?*
   - *Kā tās sasaistās ar Jūsu institūcijas funkcijām?*

   Veidi: nelegālais darbs, "aplokšņu alga", neapmaksātas virsstundas, gadījuma darbi
3. Kādu ārvalstu pieredzi Jūs izmantojat nereģistrētās nodarbinātības apzināšanā un novēršanā?
4. Vai ir kādi sadarbības trūkumi starp dažādām institūcijām nereģistrētās nodarbinātības mazināšanā un novēršanā?
5. Kādu valsts institūciju funkcijas nereģistrētās nodarbinātības jomā, Jūsuprāt, pārklājas?
6. Kādas nereģistrētās nodarbinātības problēmas nerisina neviena no valsts institūcijām?
7. Kuru valsts institūciju darbība Jūs neapmierina? Kāpēc? (Kvalifikācija, atalgojums, kadru mainība, motivācija)
8. Kurai institūcijai būtu jāuzņemas koordinējošās un centrālās institūcijas loma nereģistrētās nodarbinātības novēršanai Latvijā? Ja tā ir Valsts Darba inspekcija, tad kādas papildus funkcijas tai būtu jāuzņemas?

Vai ir vēl kaut kas, ko Jūs vēlētos papildināt?

2. pielikums

Darbaspēka apsekojuma anketa

___ **Pārbaudīta** ___ **Ievadīta** ☐ **Kodēta** /_____/_____/_____/

Intervētāja ID **Anketas/adreses kods**

Datums: /____/____/ *(diena, mēnesis)*	**Intervijas sākums:** /____:____/ *(stunda : minūtes)*

Intervijā	1	Nenotiek respondenta aizstāšana
	2	Notiek respondenta aizstāšana[5]

Q0. Sakiet, cik gadu Jums palika pēdējā dzimšanas dienā?	_____ *(IERAKSTIET PILNO GADU SKAITU)*	Līdz 15 gadiem	➔ **Beidziet interviju!**
		15-74 gadi	➔ **Q01**
		Vairāk par 74 gadiem	➔ **Beidziet interviju!**

Q01. Sakiet, lūdzu, cik no Jūsu dzīvesvietā[6] dzīvojošajiem, ieskaitot Jūs, vēl ir vecumā no 15 līdz 74 gadiem?	_____ *(IERAKSTIET SKAITU)*	➔ **Q1**

Q1. Sakiet, lūdzu, kāds ir augstākais Jūsu līdz šim iegūtais izglītības līmenis? NOLASĪT ATBILŽU ALTERNATĪVAS! VIENA ATBILDE!	1	Noklausīts pamatskolas kurss/ zemāka par pamata izglītību	➔ **Q7**
	2	Pamata izglītība	
	3	Nepabeigta vidējā/vidējā profesionālā izglītība	
	4	Vidējā/vispārējā izglītība	
	5	Nepabeigta augstākā izglītība (sekmīgi pabeigta vismaz puse no pamatstudiju laika)	➔ **Q5**
	6	Vidējā profesionālā izglītība	➔ **Q2**
	7	1. līmeņa profesionālā augstākā izglītība (koledžas) un 4. līmeņa profesionālā kvalifikācija (vismaz 2 gadi pēc vidusskolas)[7]	
	8	Augstākā izglītība8 (vismaz 4 gadi)/profesionālā augstākā izglītība un 5. līmeņa profesionālā kvalifikācija	
	9	Akadēmiskais bakalaura grāds (3 vai 4 gadi)	
	10	Profesionālais bakalaura grāds (vismaz 4 gadi) un 5. līmeņa profesionālā kvalifikācija	
	11	Akadēmiskais maģistra grāds	
	12	Profesionālais maģistra grāds (vismaz 5 gadi) un 5. līmeņa profesionālā kvalifikācija	
	13	Doktora grāds	
	98	Nezina/neatceras	➔ **Q11**

[5] Respondenta aizstāšana notiek, ja tas mājsaimniecības loceklis, kuram pēdējam šajā adresē bija dzimšanas diena (skaitot no intervijas dienas) un kurš atbilst vecumam grupai 15 – 74 gadi, tuvākajā laikā nav sastopams.

[6] Personas, **(1)** kuru deklarētā dzīvesvieta atrodas šajā adresē, un **(2)** kuru pastāvīgā/faktiskā dzīvesvieta atrodas šajā adresē (biežāk uzturas šajā adresē).

[7] Respondenta kopējais, nepārtrauktais mācību ilgums.

[8] Tai skaitā augstākā izglītība, kas iegūta padomju laikos.

Q2 Un tagad daži jautājumi par Jūsu pēdējo absolvēto (sekmīgi pabeigto profesionālo vai augstāko) mācību iestādi.				
K1: UZ JAUTĀJUMIEM (**Q2.1-Q2.6**), KURUS RESPONDENTS NEATCERAS, IERAKSTĪT KODU **98**				
Q2.1 Sakiet, kurā valstī Jūs to absolvējāt?	1	Latvija		**➔ Q2.2**
	2	Cita ES valsts		**➔ Q5**
	3	NVS valsts9		
	4	Cita valsts		
Q2.2 Kāds bija šīs mācību iestādes nosaukums?	_____			
Q2.3 Kurā fakultāte un programmā Jūs mācījāties?	_____			
Q2.4. Un kuru specialitāti[10]/kvalifikāciju Jūs apguvāt?	_____			
Q2.5. Sakiet, lūdzu, kurā gadā Jūs absolvējāt pēdējo mācību iestādi?	_ _ _ _ . gadā			
Q2.6. Sakiet, lūdzu, kādā valodā Jums notika mācības pēdējā absolvētajā mācību iestādē? IESPĒJAMAS VAIRĀKAS ATBILDES!	1	Latviešu	4	Vācu
	2	Krievu	5	Franču
	3	Angļu	6	Citā
➔Q3 (K2)				
K2: JA IZGLĪTĪBA IEGŪTA PĒC 1991. GADA (**SKAT Q2.5**) TAD **➔Q3.** JA NOSACĪJUMS NEIZPILDĀS, TAD **➔Q5**				
Q3. Sakiet, lūdzu, kāds bija Jūsu pēdējās iegūtās izglītības finansējuma avots? IESPĒJAMAS VAIRĀKAS ATBILDES!	1	Valsts finansējums (budžeta vieta)		**➔ Q4**
	2	Privātais (privātpersonas) finansējums		
	3	Daļēji valsts, daļēji privātais finansējums		
	4	Citi līdzekļi (stipendiju fondi, darba devējs, valsts garantētais studiju kredīts)		
Q4. Sakiet, vai pēdējo mācību/studiju laikā bijāt (esat) nodarbināts/-āta?	1	jā		**➔ Q4.1**
	2	darba devējs vai pašnodarbinātais[11]		
	3	nē		**➔ Q5**
Q4.1. Ja mācību/ studiju laikā bijāt (esat) nodarbināts/-āta, lūdzu, novērtējiet, cik lielā mērā Jūsu darba pieredze/sfēra bija/ir saistīta ar Jūsu izvēlētās mācību/ studiju programmas saturu. Lietojiet vērtējumu, kur 1 nozīmē – nemaz nebija (nav) saistīta; 4 – saistīta vislielākajā mērā.	nemaz nebija saistīta			saistīta vislielākajā mērā	**➔ Q5**
	1	2	3	4	
Q5. Vai Latvijā pēc 1991. gada kādreiz esat pārtraucis/-kusi[12] izglītības ieguvi profesionālās vai augstākās izglītības mācību iestādē (izstājies, atskaitīts, vai mainījis mācību iestādi), tās neturpinot iesāktajā mācību programmā?[13]	1	jā		**➔ Q5.1**
	2	nē		**➔ Q7**
K1: UZ JAUTĀJUMIEM (**Q5.1-Q5.4**), KURUS RESPONDENTS NEATCERAS, IERAKSTĪT KODU **98!**				
Q5.1 Kāds bija šīs mācību iestādes nosaukums, kurā Jūs pārtraucāt un neturpinājāt mācības/studijas?	_____			

[9] Bijušās PSRS republikas, izņemot Baltijas valstis.

[10] Jēdziena **Specialitāte** skaidrojums: diplomā (dokumentā par profesionālās kvalifikācijas/akadēmiskā grāda iegūšanu vai profesionālās meistarības novērtējumu) ierakstītā zinātnes nozare (apakšnozare) vai profesionālās darbības nozare (kopnozare, starpnozare, joma) (***Darbs specialitātē*** – amats, kura ieņemšana paredzēta (un atļauta) personai ar dokumentāri apstiprinātu kvalifikāciju (diplomu) atbilstošajā specialitātē.)

[11] Ja respondents ir gan darba devējs, gan darba ņēmējs, atzīmēt 2!

[12] Mācības, kas pārtrauktas un neturpinātas nozīmē „respondents neapmeklē nodarbības vairāk kā 1 gadu".

[13] Ja mācības/ studijas turpinātas citā mācību programmā – kods 1.

Q5.2 Kurā fakultātē un programmā Jūs mācījāties, kad pārtraucāt un neturpinājāt mācības/studijas?	_____
Q5.3. Kuru specialitāti/kvalifikāciju Jūs apguvāt, pirms pārtraucāt un neturpinājāt mācības/studijas?	_____
Q5.4. Sakiet, lūdzu, kurā gadā Jūs pēdējo reizi pārtraucāt un neturpinājāt mācības/studijas?	_ _ _ _ . gadā

➔ Q6

Q6. Sakiet, kāds bija galvenais mācību neturpināšanas iemesls? NOLASĪT ATBILŽU VARIANTUS! IESPĒJAMAS VAIRĀKAS ATBILDES!	1	Mācību parādi	**➔ Q7**
	2	Veselības stāvoklis	
	3	Ģimenes apstākļi	
	4	Nepareizi izvēlēta mācību iestāde, specialitāte, mācību/studiju programma	
	5	Mācību maksas apmērs	
	6	Neapmierinoša mācību kvalitāte	
	7	Pārāk lielas izmaksas (papildus mācību maksai)	
	8	Nespēja savienot mācības ar darbu	
	9	Mācību iestāde atrodas tālu no dzīves/darba vietas	
	10	Cits	

Q7. Lūdzu, novērtējiet iespēju tuvākajā nākotnē (nākamo divu/trīs gadu laikā) mācīties/studēt kādā no profesionālās vai augstākās izglītības mācību iestādēm Latvijā. Es jums nolasīšu atbilžu variantus. NOLASĪT ATBILŽU ALTERNATĪVAS! VIENA ATBILDE!	1	Šobrīd studēju/mācos	**➔ K3**
	2	Noteikti mācīšos/studēšu	**➔ Q8**
	3	Drīzāk mācīšos/studēšu	
	4	Drīzāk nemācīšos/nestudēšu	**➔ K2**
	5	Noteikti nemācīšos/ nestudēšu	

K2: JA IZGLĪTĪBA IEGŪTA VAI PĀRTRAUKTA PĒC 1991. GADA (**SKAT Q2.5 UN Q5.4**) TAD **➔ Q9.** JA NOSACĪJUMS NEIZPILDĀS, TAD **➔ Q11**

K3: JA RESPONDENTS ŠOBRĪD STUDĒ VAI MĀCĀS, TAD JAUTĀT, KURĀ MĀCĪBU IESTĀDĒ (**Q8.1**), FAKULTĀTĒ (**Q8.2**) UN SPECIALITĀTĒ (**Q8.3**) VIŅŠ NĀKAMO DIVU TRĪS GADU LAIKĀ TURPINĀS STUDIJAS MACĪBAS

Q8.1 Starp kurām mācību iestādēm Jūs visticamāk izdarīsiet izvēli, izvēloties, kurā mācību iestādē mācīties/ studēt?
Q8.2 Starp kurām fakultātēm un programmām Jūs visticamāk izvēlēsieties?
Q8.3 Starp kurām specialitātēm/kvalifikācijām Jūs visticamāk izvēlēsieties?
KATRAI MĀCĪBU IESTĀDEI PRETĪ NORĀDIET FAKULTĀTI UN PROGRAMMU UN SPECIALITĀTI (KVALIFIKĀCIJU)

	Q8.1 (māc. iest.)	Q8.2. (fakult. un programma.)	Q8.3 (special./kval.)
1	_____	_____	_____
2	_____	_____	_____
3	_____	_____	_____
4	_____	_____	_____
5	_____	_____	_____

➔ Q9

Q9. Sakiet, kādus nosacījumus (kritērijus) Jūs ņēmāt vai ņemtu vērā, izvēloties mācību/ studiju programmu un mācību iestādi? Es Jums nolasīšu vairākas atbildes, kuras snieguši citi cilvēki.
NOLASĪT ATBILŽU ALTERNATĪVAS UN APSTIPRINOŠAS ATBILDES ATZĪMĒT AILĒ **Q9**! IESPĒJAMAS VAIRĀKAS ATBILDES!
Q10. Lūdzu, novērtējiet šo kritēriju svarīgumu, izmantojot skalu no 1 līdz 4, kur 1 nozīmē „mazsvarīgs" un 4 – „ļoti svarīgs". NOLASĪT PA VIENAM TIKAI **Q9** ATZĪMĒTOS KRITĒRIJUS!

	Q9	**Q10**			
		maz-svarīgs	drīzāk mazsvarīgs	drīzāk svarīgs	ļoti svarīgs
Iespēja studēt budžeta grupā	1	1	2	3	4
Iespēja saņemt stipendiju	2	1	2	3	4
Zema mācību/studiju maksa	3	1	2	3	4
Mācības apmaksā valsts (visiem)	4	1	2	3	4
Pievilcīgi mācību apmaksas nosacījumi (t.sk. studiju/studējošā kredīta saņemšanas un atmaksas nosacījumu)	5	1	2	3	4
Vienīgā iespēja apgūt interesējošo specialitāti	6	1	2	3	4
Iespēja pēc mācībām iegūt labi apmaksātu darbu	7	1	2	3	4
Mācību programmas saturs	8	1	2	3	4
Mācību iestādes prestižs, labas atsauksmes par mācību programmu	9	1	2	3	4
Ieteikumi (draugu, ģimenes locekļu, darba devēja)	10	1	2	3	4
Laba mācību iestādes infrastruktūra (kopmītnes, IT nodrošinājums, bibliotēka, ērtas telpas)	11	1	2	3	4
Mācību valoda (dzimtā)	12	1	2	3	4
Mācību valoda (svešvaloda)	13	1	2	3	4
Iepriekš iegūtā (uzsāktā) izglītība	14	1	2	3	4
Mācību iestāde atrodas tuvu dzīvesvietai	15	1	2	3	4
Iespēja viegli pārkvalificēties (strādāt citā specialitātē)	16	1	2	3	4
Tiek piedāvāta iespēja studēt arī vakaros, neklātienē	17	1	2	3	4
➔ Q11					

Q11. Kāds ir Jūsu pašreizējais profesionālais statuss? Jūs esat …
K4: (SKAT. INSTRUKCIJU) NOLASĪT VISPIRMS ATBILŽU ALTERNATĪVAS, KAS IEZĪMĒTAS TREKNĀ DRUKĀ, PĒC TAM JAUTĀT RESPONDENTAM PAR APAKŠVARIANTIEM. ATZĪMĒT TIKAI VIENU ATBILDI!
Q11.1. Lūdzu, sakiet, cik ilgi Jums ir šāds statuss (nepārtraukti)! IERAKSTIET!

	Q11	**Q11.1**		
		Gadi	Mēneši	
Darba ņēmējs, kas strādā profesijā[14] saistītā/ drīzāk saistītā ar pēdējo iegūto izglītību	1	____	____	**➔ Q13**
Darba ņēmējs, kas strādā profesijā nesaistītā ar pēdējo iegūto izglītību	2	____	____	**➔ Q12**
Darba devējs, kas strādā profesijā saistītā/ drīzāk saistītā ar pēdējo iegūto izglītību	3	____	____	**➔ Q13**
Darba devējs, kas strādā profesijā nesaistītā ar pēdējo iegūto izglītību	4	____	____	**➔ Q12**

[14] Ar profesiju šeit saprot darba ņēmēja amatu, nodarbošanos (ierakstītu darba līgumā vai citādi fiksētu sakarā ar darba veikšanu un atrodamu Profesiju klasifikatorā).

Students, audzēknis, skolēns, kas nestrādā algotu darbu un nav uzņēmējs/ pašnodarbinātais	5	____	____	**➔ Q14**
Darba meklējumos (izskatāt darba piedāvājumus), šobrīd nestrādājat, bet iepriekš strādājāt profesijā saistītā/ drīzāk saistītā ar pēdējo iegūto izglītību	6	____	____	**➔ Q13**
Darba meklējumos (izskatāt darba piedāvājumus), šobrīd nestrādājat, bet iepriekš strādājāt profesijā nesaistītā ar pēdējo iegūto izglītību	7	____	____	**➔ Q12**
Pašnodarbinātais, kas nodarbināts profesijā saistītā/ drīzāk saistītā ar pēdējo iegūto izglītību	8	____	____	**➔ Q13**
Pašnodarbinātais, kas nodarbināts profesijā nesaistītā ar pēdējo iegūto izglītību	9	____	____	**➔ Q12**
Atrodaties bērna kopšanas atvaļinājumā, bet iepriekš strādājāt profesijā saistītā/ drīzāk saistītā ar pēdējo iegūto izglītību	10	____	____	**➔ Q13**
Atrodaties bērna kopšanas atvaļinājumā, bet iepriekš strādājāt profesijā nesaistītā ar pēdējo iegūto izglītību	11	____	____	**➔ Q12**
Atrodaties ilgstošā slimības atvaļinājumā (ieskaitot invaliditāti)	12	____	____	**➔ Q13**
Strādājošs **pensionārs** (strādā profesijā saistītā/ drīzāk saistītā ar pēdējo iegūto izglītību)	13	____	____	**➔ Q13**
Strādājošs pensionārs (strādā profesijā, nesaistītā ar pēdējo iegūto izglītību)	14	____	____	**➔ Q12**
Nestrādājošs pensionārs, kas piepelnās[15]	15	____	____	**➔ Q21**
Nestrādājošs **pensionārs**	16	**➔ D1**		
Šobrīd nestrādā un darbu nemeklē	17			
Nekad nav strādājis	18			

Q12. Lūdzu, nosauciet galveno iemeslu, kāpēc nestrādājat (nestrādājāt) profesijā (amatā), kas saistīta ar iegūto izglītību (specialitāti)! NOLASĪT ATBILŽU ALTERNATĪVAS! ATZĪMĒT TIKAI VIENU ATBILDI!	1	Neapmierinoši darba apstākļi
	2	Neinteresants darbs
	3	Zems atalgojums
	4	Nevar Latvijā atrast darbu specialitātē
	5	Nepietiekoša profesionāla sagatavotība mācību iestādē
	6	Labākas karjeras/izaugsmes iespēja citā specialitātē
	7	Veselības stāvoklis
	8	Ģimenes apstākļi
	9	Nepareizi izvēlēta specialitāte/ studiju programma
	10	Atbilstošs darbs atrodas tālu no dzīves vietas
	11	Cita
	98	Nezina
➔ Q13		

Q13. Sakiet, kāda ir tagadējā (vai pēdējā) Jūsu profesija (amats)?
IERAKSTĪT RESPONDENTA NOSAUKTO PROFESIJU!

_____

➔Q14

Q14. Sakiet, lūdzu, vai pēdējo septiņu gadu laikā ir notikušas kādas no sekojošām pārmaiņām Jūsu darba dzīvē? IESPĒJAMAS VAIRĀKAS ATBILDES! ATZĪMĒJIET ĶEKSĪTI ATTIECĪGAJĀ LODZIŅĀ.

[15] Piepelnās – veic papildus, gabala vai gadījuma darbus pēc mutiskas vienošanās.

		1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	
1	Pārgāju no mācībām[16] uz nodarbinātību (beidzāt mācīties un uzsākāt strādāt)								
2	Pārgāju no mācībām uz darba meklēšanu (beidzāt mācīties un meklējāt darbu)								
3	Pārgāju no darba meklēšanas uz nodarbinātību								
4	Pārgāju no „citi" (darba nespēja, ieslodzījums, neformālā nodarbinātība[17] u.c.) uz nodarbinātību								**➔ Q19**
5	Pārgāju no nodarbinātības uz darba meklēšanu (izbeidzāt darba attiecības)								
6	Pārgāju no ģimenes pienākumu[18] veikšanas uz nodarbinātību								
7	Pārgāju no ģimenes pienākumu veikšanas uz darba meklēšanu								
8	Pārgāju no „citi"(darba nespēja, ieslodzījums, neformālā nodarbinātība u.c.) uz darba meklēšanu								
9	Atnācu uz citu profesiju no iepriekšējās profesijas (pārkvalifikācija, amatu mobilitāte, amatu maiņa)								**➔ Q15**
10	Darbavietas (darba devēja) maiņa, tai pat profesijā rajona ietvaros								
11	Darbavietas (darba devēja) maiņa, tai pat profesijā citā Latvijas rajonā								
12	Darbavietas (darba devēja) maiņa, tai pat profesijā ārpus Latvijas (ES ietvaros)								**➔ Q19**
13	Darbavietas (darba devēja) maiņa, tai pat profesijā ārpus Latvijas (ārpus ES)								
14	Iebrauc valstī								
15	Neviena no šeit minētajām								
16	Pārmaiņas nav notikušas uzrādītajā periodā								**➔ Q18**

K5 : JA **Q14.** IR KAUT VIENA ATZĪME RINDĀ „9" , TAD **➔ Q15**; JA NĒ – ATTIECĪGI **Q18** VAI **Q19**

Q15. Kāda bija Jūsu iepriekšējā profesija? IERAKSTIET! **Q16. Cik ilgi tajā strādājāt?** IERAKSTIET!	**Q15** Profesija _____	**Q16** Gadi ___	Mēneši ____	**➔ Q17**

[16] Ar mācībām šeit saprot tikai mācības, studijas profesionālās vai augstākajās mācību iestādēs.

[17] Darba attiecības, kuras netiek noformētas ar darba līgumu un no kurās gūtiem ienākumiem netiek maksāti nodokļi pilnā apmērā vai tie tiek maksāti daļējā apmērā.

[18] Ar ģimenes pienākumu veikšanu saprot bērnu kopšanas atvaļinājums, slimnieku kopšana, mājsaimniecības vadīšana.

Q17. Kādi bija Jūsu iemesli mainīt profesiju? IESPĒJAMAS VAIRĀKAS ATBILDES!	
Nevarējāt atrast iespēju strādāt iepriekšējā profesijā	
... iepriekšējā uzņēmumā (štatu samazināšana, reorganizācija, uzņēmuma slēgšana utt.)	1
... iepriekšējā dzīves vietā (pilsētā, pagastā)	2
... rajonā	3
... valstī	4
Iepriekšējā darbā bijāt neapmierināts ar	
... darba uzdevumiem	5
... darba algu	6
... darba apstākļiem	7
... karjeras, izaugsmes iespējām	8
... darba kolektīvu	9
... uzņēmuma vai tiešo vadītāju	10
... attālumu līdz darba vietai	11
... profesijas (amata) prestižu	12
Iepriekšējā darbā Jums nebija prasībām atbilstošas	
... izglītības	13
... kvalifikācijas	14
... valsts valodas prasmes	15
... svešvalodu zināšanas	16
... datoru lietošanas iemaņas	17
Personisku iemeslu dēļ:	
...veselības stāvoklis	18
...ģimenes apstākļi	19
...vecums	20
...dzīves vietas maiņa	21
Jo radās iespēja	
... karjerai, izaugsmei	22
... lielākam atalgojumam	23
Beidzās darba līguma laiks	24
➔ Q19	
Q18. Kādēļ Jūs neesat mainījis/-usi profesiju (amatu) pēdējos 6 gados? IESPĒJAMAS VAIRĀKAS ATBILDES!	
Jums patīk šī profesija/amats	1
Šī profesija/amats ir labi apmaksāta	2
Vienmēr varēs atrast iespēju strādāt šajā profesijā	3
Nav līdzekļu jaunas kvalifikācijas iegūšanai (pārejai uz jaunu profesiju)	4
Baidāties palikt bez darba	5
Baidāties no pārmaiņām	6
Ģimenes ietekme	7

Trūkst zināšanu vai prasmju citā profesijā (amatā), kurā gribat strādāt	8
Nav piedāvātas iespējas apgūt jaunu kvalifikāciju	9
Dzīves vietā ir maz iespēju strādāt citā profesijā	10
Nevēlaties pamest draudzīgo kolektīvu savā pašreizējā darba vietā	11
Nevēlaties zaudēt ar šo profesiju saistīto sociālo statusu[19]	12
Cits	13
➔ Q19	

			Rangi
Q19. UZRĀDĪT RESPONDENTAM 3.KARTIŅU! **Šajā kartiņā doti vairāki faktori, kurus cilvēki mēdz izmantot darba vietas pievilcīguma novērtēšanai. Lūdzu, izvēlaties 5 no šeit minētajiem faktoriem, kas Jums ir nozīmīgi, izvēloties darba vietu, pēc tam sarindojiet tos nozīmības secībā, kur ar 1 apzīmējiet vissvarīgāko no 5, ar 2 – nākamo nozīmīgāko, utt.**	Vēlos strādāt tikai Latvijā	1	_____
	Pietiekami augsts atalgojuma līmenis	2	_____
	Sociālās garantijas[20]	3	_____
	Profesionāli interesants darbs	4	_____
	Iespēja strādāt par uzņēmēju	5	_____
	Vēlme strādāt privātajā sektorā	6	_____
	Vēlme strādāt tikai budžeta iestādē	7	_____
	Pastāv iespējas profesionālai izaugsmei, tālākai karjeras virzībai	8	_____
	Darba vieta atrodas tuvu dzīves vietai	9	_____
	Darbs atbilstošs iegūtajai izglītībai	10	_____
	Starptautisks uzņēmums	11	_____
	Vietējais uzņēmums	12	_____
	Netiek prasītas citas (ne dzimtās) valodas zināšanas	13	_____
	Netiek prasītas specifiskas profesionālās prasmes (datorprasmes, u.c)	14	_____
	Darbs ārvalstīs	15	_____
➔ Q20			

Q20. Lūdzu, novērtējiet savus nākotnes nodomus strādāt Latvijā vai ārvalstīs tuvākajos divos gados?	Noteikti izvēlēšos darbu Latvijā	1	**➔ Q20.1**
	Drīzāk izvēlēšos darbu Latvijā	2	
	Drīzāk izvēlēšos darbu ārvalstīs	3	**➔ Q20.2**
	Noteikti izvēlēšos darbu ārvalstīs	4	

Q20.1. UZRĀDĪT RESPONDENTAM 3.A KARTIŅU! **Es Jums nosaukšu vairākus iemeslus, kādēļ cilvēki izvēlas strādāt Latvijā, nevis doties darbā ārvalstīs. Lūdzu, sarindojiet tos tādā secībā, lai pirmais (atzīmēt ar skaitli 1) būtu Jums vissvarīgākais, kādēļ izvēlaties strādāt Latvijā, bet pēdējais (atzīmēt ar skaitli 5) vismazāk svarīgākais!**

Pietiekami augsts darba algas līmenis	1	_____
Darbs atbilst Jūsu izglītībai un kvalifikācijai	2	_____
Pastāv iespējas tālākai karjeras virzībai	3	_____
Nevaru pamest Latviju	4	_____

[19] Ar **sociālo statusu** saprot noteiktas, respondentam nozīmīgas sabiedrības daļas vērtējumu un materiālo nodrošinājumu.

[20] Ar **sociālām garantijām** saprot visu valsts noteikto palīdzību (dažādi pabalsti, apmaksāti slimības atvaļinājumi, izglītība, apdrošināšana utt.).

Negribu pamest Latviju	5	_____
Būtu grūti adaptēties ārzemēs	6	_____

➔ Q21

Q20.2. Sakiet, kurā valstī Jūs vēlaties turpmāk strādāt? IESPĒJAMAS VAIRĀKAS ATBILDES!

Īrija	1	Cita ekonomiski attīstīta valsts	7
Lielbritānija	2	Krievija	8
Vācija	3	Baltkrievija	9
Cita ES valsts (ne Latvija)	4	Ukraina	10
Norvēģija	5	Cita	11
ASV	6	Nezina	98

➔ Q21

Q21. UZRĀDĪT RESPONDENTAM 4.KARTIŅU!
Vai ir un kādas pašreiz ir Jūsu darba attiecības ar darba devēju? IESPĒJAMA VIENA ATBILDE!

1	Darba attiecības ir noformētas **ar darba līgumu**, tiek maksāti **visi nodokļi**[21] un **apmaksātas virsstundas** (darba attiecības noformētas likuma ietvaros) un **nepiepelnos**	**➔ Q29**
2	Darba attiecības ir noformētas ar darba līgumu, tiek maksāti visi nodokļi un apmaksātas virsstundas, bet **piepelnos**[22] **pēc mutiskas vienošanās**	**➔ Q27**
3	Darba attiecības ir noformētas ar darba līgumu, tiek maksāti visi nodokļi, bet **netiek apmaksātas virsstundas** un nepiepelnos	**➔ Q22**
4	Darba attiecības ir noformētas ar darba līgumu, tiek maksāti visi nodokļi, bet **netiek apmaksātas virsstundas un piepelnos pēc mutiskas vienošanās**	**➔ Q22**
5	Darba attiecības ir noformētas ar darba līgumu, bet **daļa algas tiek izmaksāta „aploksnē"** un nepiepelnos	**➔ Q23.1**
6	Darba attiecības ir noformētas ar darba līgumu, bet **daļa algas tiek izmaksāta „aploksnē" un piepelnos pēc mutiskas vienošanās**	**➔ Q23.1**
7	**Piepelnos/ strādāju pēc mutiskas vienošanās**[23]	**➔ Q23.2**
8	**Nestrādā** (nav nekādu darba attiecību, piemēram, skolēni, nestrādājoši studenti, bezdarbnieki, nestrādājošie pensionāri)	**➔ D 1**

Q22. Lūdzu, novērtējiet, cik lielā mērā minētie iemesli ir pamudinājuši Jūs strādāt neapmaksātas virsstundas? Vērtēšanai izmantojiet skalu no 1 līdz 4, kur 1 nozīmē, ka šis iemesls Jūs ir pamudinājis vismazākajā mērā, bet 4 nozīmē, ka tas Jūs ir pamudinājis strādāt neapmaksātas virsstundas vislielākajā mērā!

		Vismazākajā mērā			Vislielākajā mērā
1	Baidos zaudēt darbu	1	2	3	4
2	Vēlos veicināt savu karjeru, strādājot vairāk	1	2	3	4
3	Mans darbs man šķiet interesants	1	2	3	4
4	Nepaspēju visu paveikt darba laikā	1	2	3	4
5	Vadība mani ļaunprātīgi izmanto	1	2	3	4
6	Ar virsstundām aizpildu savu brīvo laiku	1	2	3	4
7	Vēlos ilgāk uzkavēties patīkamajā darba kolektīvā	1	2	3	4
8	Izjūtu lojalitāti pret savu darba vietu	1	2	3	4
9	Palieku ilgāk darbā ģimenes apstākļu dēļ	1	2	3	4

[21] Visi nodokļi tiek maksāti par visiem saņemtajiem ienākumiem.
[22] Piepelnās – veic papildus, gabala vai gadījuma darbus pēc mutiskas vienošanās.
[23] Tai skaitā bezdarbnieks, kas piepelnās.

10	Ir nenormēts darba laiks[24]	1	2	3	4
➔ K6					
K6: JA **Q21** ATZĪMĒTS KODS „3" **➔ Q29** JA **Q21** ATZĪMĒTS KODS „4" **➔ Q27**					
Q23.1. Kāda ir Jūsu oficiālā darba samaksa (pirms nodokļu nomaksas, uz papīra) mēnesī?		_____ LVL/mēnesī			
➔ Q23.2					
Q23.2. Kāda ir Jūsu neoficiālā darba samaksa („uz rokas", samaksa „aploksnē") mēnesī?		_____ LVL/mēnesī			
K7: JA RESPONDENTS NEVĒLAS ATBILDĒT, TAD IERAKSTĪT KODU 99!					
➔ Q24					
Q24. Vai Jūs esat pieprasījis, lai par Jums tiek maksāti sociālie maksājumi (nodokļi) no visu ienākumu summas?		1	Jā	**➔ Q24.1**	
		2	Nē	**➔ Q24.2**	

Q24.1. Kāda bija Jūsu un/ vai uzņēmuma rīcība pēc tam, kad runājāt par sociālo maksājumu veikšanu no visas summas? IESPĒJAMAS VAIRĀKAS ATBILDES!	1	Ar kolēģiem ir pārrunāta iespēja pievērst darba devēja uzmanību sociālo maksājumu problēmai
	2	Esmu vērsies valsts institūcijās (VID, Darba inspekcija, VSAA)
	3	Esmu vērsies pie jurista vai tiesā
	4	Esmu vērsies pēc palīdzības arodbiedrībā
	5	Uzņēmuma vadība ignorēja manu lūgumu
	6	Uzņēmums sāka daļēji maksāt nodokļus
	7	Uzņēmums sāka maksāt visus nodokļus
	8	Cits
➔ Q25		
Q24.2. Kāpēc Jūs neesat prasījis, lai par Jums tiek maksāti sociālie maksājumi? IESPĒJAMAS VAIRĀKAS ATBILDES!	1	Jo saprotu, ka uzņēmums nevarētu pastāvēt, ja veiktu sociālos maksājumus par visiem darbiniekiem
	2	Jo baidos zaudēt darba vietu
	3	Jo sociālās garantijas nākotnē mani neuztrauc
	4	Cits
➔ Q25		

Q25. Sakiet, lūdzu, kāpēc Jūs iesaistījāties „neformālās[25]" darba attiecībās. Novērtējiet, cik lielā mērā katrs no šeit minētajiem iemesliem ir attiecināms uz Jums! Ja iemesls uz Jums nav attiecināms ne mazākajā mērā, atzīmējiet 1, ja tas uz Jums ir attiecināms vislielākajā mērā, atzīmējiet 4!

		Ne mazākajā mērā			Vislielākajā mērā
1	Nebija iespējams atrast citu darbu savā dzīves vietā	1	2	3	4
2	Iespēja vairāk nopelnīt	1	2	3	4
3	Nav ticības sociālo maksājumu sistēmai	1	2	3	4

[24] Ar nenormētu darba laiku saprot, ja darbiniekam nav jāatrodas darba vietā noteiktā laikā, vai darba pienākumi jāveic saskaņā ar stundu laika grafiku.

[25] Darba attiecības, kuras netiek noformētas ar darba līgumu un/vai no kurās gūtiem ienākumiem netiek maksāti nodokļi pilnā apmērā vai tiek maksāti daļēji.

4	Nav iespējas strādāt savā specialitātē	1	2	3	4
5	Nav atbilstošas izglītības	1	2	3	4
6	Veselības stāvoklis	1	2	3	4
7	Ģimenes apstākļi	1	2	3	4
8	Vecuma ierobežojumi	1	2	3	4
9	Dzimuma ierobežojumi/ aizspriedumi	1	2	3	4
10	Tautība	1	2	3	4
11	Dzimtā valoda[26]	1	2	3	4
12	Reliģiskā piederība	1	2	3	4
13	Iepriekšēja sodāmība	1	2	3	4
14	Sarežģīta darba attiecību noformēšanas procedūra	1	2	3	4

➔ Q26

Q26. Kādā gadījumā Jūs stātos (būtu ar mieru stāties) legālās darba attiecībās?
IESPĒJAMAS VAIRĀKAS ATBILDES!

1	Ja es varētu atrast jebkādu legālu darbu
2	Ja es varētu atrast legālu darbu savā profesijā
3	Ja legālā darbā būtu aptuveni tikpat liela alga uz rokas kā nelegālajā
4	Ja man būtu nepieciešamas sociālās garantijas (pabalsti, pensija)
5	Ja uzlabotos sociālās garantijas
6	Ja tiktu ieviestas soda sankcijas darbiniekiem par nelegālu darbu
7	Cits

➔ K8

K8: JA **Q21** ATZĪMĒTS KODS „5" ➔ **Q29**
JA **Q21** ATZĪMĒTS KODI „6" UN „7" ➔ **Q27**

Q27. UZRĀDĪT RESPONDENTAM 5.KARTIŅU! Sakiet, kādā jomā Jūs piepelnāties[27]?
Q27.1. Cik bieži?
Q27.2. Un kāds ir vidējais atalgojums mēnesī (katrā no piepelnīšanās jomām, ja tādas ir vairākas)?

Piepelnīšanās jomas	Q27	Q27.1 Cik bieži vidēji							Q27.2 Ls/mēnesī (PRETĪ KATRAM PIEPELNĪŠANĀS VEIDAM IERAKSTIET SUMMU)
		Ļoti bieži			Dažreiz	Ļoti reti vai sezonāli			
		Vairāk nekā 32 h nedēļā (4 un vairāk darba dienas[28])	9-32 h nedēļā (no 1 līdz 4 darba dienām nedēļā)	2-8 h nedēļā (1 un mazāk darba dienas nedēļā)	4-10 h mēnesī	3 mēnešus jeb sezonu (strādājot pilnas darba dienas)	Vairāk kā 3 mēne-us, taču mazāk kā 100 h mēnesī	Mazāk kā 3 mēnešus gadā	
Būvniecībā un remontdarbos	1	1	2	3	4	5	6	7	_____ LVL/mēnesī
Mežsaimniecībā	2	1	2	3	4	5	6	7	_____ LVL/mēnesī
Lauksaimniecības un/vai dārza darbos	3	1	2	3	4	5	6	7	_____ LVL/mēnesī

[26] Nepietiekamas latviešu vai krievu valodas prasmes, lai veiktu darba pienākumus.
[27] Piepelnās – veic papildus, gabala vai gadījuma darbus pēc mutiskas vienošanās.

Palīdzība mājsaimniecībā (auklēšana, uzkopšana)	4	1	2	3	4	5	6	7	_____ LVL/mēnesī
Privātstundas	5	1	2	3	4	5	6	7	_____ LVL/mēnesī
Informācijas tehnoloģiju pakalpojumi	6	1	2	3	4	5	6	7	_____ LVL/mēnesī
Biznesa dokumentu un tāmju sagatavošanā	7	1	2	3	4	5	6	7	_____ LVL/mēnesī
Veselības aprūpē	8	1	2	3	4	5	6	7	_____ LVL/mēnesī
Apsardzē	9	1	2	3	4	5	6	7	_____ LVL/mēnesī
Šūšanas un kurpnieku pakalpojumi	10	1	2	3	4	5	6	7	_____ LVL/mēnesī
Tirdzniecībā	11	1	2	3	4	5	6	7	_____ LVL/mēnesī
Cita veida nodarbošanās	12	1	2	3	4	5	6	7	_____ LVL/mēnesī

➔ Q28

Q28. Es Jums nolasīšu vairākus iemeslus, kādēļ cilvēki piepelnās. Lūdzu, novērtējiet, cik lielā mērā katrs no tiem ir attiecināms uz Jums! Vērtēšanai izmantojiet skalu no 1 līdz 4, kur 1 nozīmē, ka tas uz Jums nav attiecināms ne mazākajā mērā, bet 4 nozīmē, ka tas uz Jums ir attiecināms vislielākajā mērā.

		Ne mazākajā mērā			Vislielākajā mērā
1	Mazi ienākumi, nepieciešams piepelnīties	1	2	3	4
2	Pamatdarba vietā netieku pilnībā noslogots un tāpēc varu piepelnīties	1	2	3	4
3	Vēlos gūt papildu iemaņas un pieredzi citās profesijās	1	2	3	4
4	Pamatdarba vietā nevaru izpausties radoši	1	2	3	4

➔Q29

Q29. Lūdzu, nosauciet, kādā nozarē Jūs šobrīd strādājat! (Nozare, pie kuras pieder uzņēmums, kurā strādā respondents) JA RESPONDENTS NEVAR NOSAUKT NOZARI, KURĀ VIŅŠ STRĀDĀ, NOLASĪT ATBILŽU ALTERNATĪVAS! ATZĪMĒT TIKAI VIENU ATBILDI!	1	Lauksaimniecība un medniecība, un mežsaimniecība
	2	Zvejniecība
	3	Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde
	4	Apstrādes rūpniecība: Pārtikas produktu un dzērienu ražošana
	4.1	Tabakas izstrādājumu ražošana
	4.2	Tekstilizstrādājumu ražošana
	4.3	Koksnes, koka un korķa izstrādājumu ražošana, izņemot mēbeles; salmu un pīto izstrādājumu ražošana
	4.4	Izdevējdarbība, poligrāfija
	4.5	Mēbeļu ražošana
	4.6	Mašīnbūve un metālapstrāde
	4.7	Pārējā apstrādes rūpniecība
	12	Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde
	13	Būvniecība
	14	Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība, automobiļu, motociklu, individuālās lietošanas priekšmetu, sadzīves aparatūras un iekārtu remonts
	15	Viesnīcas un restorāni

[28] Ar darba dienu saprot 8 stundas dienā.

	16	Transports, glabāšana, sakari
	17	Finanšu starpniecība
	18	Operācijas ar nekustamo īpašumu:
	18.1	Mašīnu un iekārtu iznomāšana un individuālās lietošanas priekšmetu un sadzīves aparatūras iznomāšana
	18.2	Datori un ar tiem saistītās darbības
	18.3	Zinātniskās pētniecības darbs
	22	Valsts pārvalde un aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināšana
	23	Izglītība
	24	Veselība un sociālā aprūpe
	25	Sabiedriskie, sociālie, individuālie pakalpojumi
		Cits (IERAKSTĪT RESPONDENTA NORĀDĪTO!) _____

➔ Q29.1.

Q29.1. Lūdzu, nosauciet, kādā sektorā Jūs šobrīd strādājat! IESPĒJAMAS VAIRĀKAS ATBILDES!	1	Sabiedriskais sektors[29]	**➔ Q30**
	2	Nevalstiskās Organizācijas[30]	
	3	Privātais sektors	

➔ Q30

Q30. Kā Jūs nodrošinājāt pašreizējo darba pienākumu veikšanai (amata ieņemšanai) nepieciešamās prasības? IESPĒJAMAS VAIRĀKAS ATBILDES!	1	Apmeklēju kursus	**➔ Q31**
	2	Izmantoju tālmācības kursus	
	3	Profesionālās vai augstākās izglītības mācību iestādēs	
	4	Pašmācības ceļā	
	6	Apmācība darbavietā	
	7	Apmācība nebija nepieciešama	
	8	Cits	

Q31. Vai bez pamatpienākumiem Jūs darbā veicat vēl kādus papildus pienākumus/ uzdevumus, kuri papildus netiek apmaksāti?	Jā	1	**➔ Q32**
	Nē	2	**➔ Q33**

Q32. Kādus papildus pienākumus (citu profesiju funkcijas/ darbus) Jūs veicat? (IESPĒJAMAS VAIRĀKAS ATBILDES!)

1	Vadībā	9	Auto vadīšanā
2	Grāmatvedībā	10	Darba aizsardzības jautājumos
3	Jurisprudencē	11	Apsardzē
4	Lietvedībā	12	Dizainā
5	Ekonomikā	13	Šūšanā
6	Mārketingā	14	Celtniecībā
7	Tulkošanā	15	Telpu uzkopšanā, teritorijas labiekārtošana
8	Datoru administrēšanā, apkopē	16	Cita

➔ Q33

[29] Valsts – budžeta iestāde vai pašvaldības iestāde.
[30] Tai skaitā biedrības, nodibinājumi un politiskās partijas.

Q33. UZRĀDĪT RESPONDENTAM 6. KARTIŅU! **Šeit Jūs redzat vairāku vispārējo profesionālo prasmju apzīmējumus. Lūdzu, novērtējiet katras prasmes nepieciešamību Jūsu pašreizējā profesijā. Vērtēšanai izmantojiet skalu, kur 1 nozīmē – prasme nemaz nav nepieciešama, 2 – drīzāk nav nepieciešama, 3 – drīzāk ir nepieciešama, 4 – ir ļoti nepieciešama Jūsu pašreizējā profesijā.**

K9: JA PROFESIONĀLĀ VAI AUGSTĀKĀ IZGLĪTĪBA IEGŪTA LATVIJĀ PĒC 1991. GADA (**SKAT. Q2.5**) UN JA RESPONDENTS STRĀDĀ SFĒRĀ SAISTĪTĀ (VAI DRĪZĀK SAISTĪTĀ) AR PĒDĒJO IEGŪTO IZGLĪTĪBU (**SKAT. Q11**) TAD UZ ➔ **Q 34**; JA NĒ (NEIZPILDĀS KAUT VIENS), TAD ➔ **Q35**

Q34. Lūdzu, novērtējiet pēdējās Jūsu absolvētās mācību iestādes spēju veicināt katras Jums nozīmīgās prasmes apgūšanu. Vērtēšanai izmantojiet skalu, kur 1 nozīmē – Jūs esat ļoti neapmierināts, 2 – drīzāk neapmierināts, 3 – apmierināts, 4 – ļoti apmierināts ar to, kā mācību iestāde nodrošina šīs prasmes apgūšanu. JAUTĀT TIKAI PAR PRASMĒM, KURAS Q33 NOVĒRTĒTAS AR 3 VAI 4!

		Q33				**Q34**			
		nemaz nav nepieciešama	drīzāk nav nepieciešama	drīzāk ir nepieciešama	ļoti nepieciešama	ļoti neapmierina	drīzāk neapmierina	drīzāk apmierina	ļoti apmierina
1	Zināšanu praktiska pielietošana	1	2	3	4	1	2	3	4
2	Savas specialitātes pārzināšana	1	2	3	4	1	2	3	4
3	Prasme sameklēt un apstrādāt informāciju	1	2	3	4	1	2	3	4
4	Precizitāte, rūpīgums attiecībā uz detaļām	1	2	3	4	1	2	3	4
5	Pārliecība par saviem spēkiem	1	2	3	4	1	2	3	4
6	Prasme piemēroties, darboties jaunās situācijās	1	2	3	4	1	2	3	4
7	Prasme plānot, vadīt un organizēt savu darbu	1	2	3	4	1	2	3	4
8	Prasme patstāvīgi mācīties/ apgūt jaunas iemaņas	1	2	3	4	1	2	3	4
9	Prasme plānot savu profesionālo izaugsmi, karjeru	1	2	3	4	1	2	3	4
10	Iniciatīva, uzņēmība	1	2	3	4	1	2	3	4
11	Prasme strādāt komandā	1	2	3	4	1	2	3	4
12	Prasme strādāt ar dažādiem cilvēkiem	1	2	3	4	1	2	3	4
13	Prasme sazināties valsts valodā (latviešu)	1	2	3	4	1	2	3	4
14	Prasme strādāt ar datoru	1	2	3	4	1	2	3	4
15	Profesijai specifisku datorprogrammu pārzināšana	1	2	3	4	1	2	3	4
16	Prasme sagatavot, izklāstīt, prezentēt datus, informāciju	1	2	3	4	1	2	3	4
17	Krievu valodas zināšanas	1	2	3	4	1	2	3	4
18	Citu svešvalodu zināšanas	1	2	3	4	1	2	3	4

➔ Q35

Q35. JAUTĀJUMU UZDOD TIKAI, JA PROFESIONĀLĀ VAI AUGSTĀKĀ IZGLĪTĪBA IEGŪTA (SEKMĪGI PABEIGTA) LATVIJĀ PĒDĒJOS 15 GADOS (SKAT. **Q2.5**), JA NĒ – TAD ➔**D1!**
Lūdzu, saskaņā ar Jūsu pieredzi, novērtējiet Jūsu pēdējo iegūto izglītību pēc dotajiem apgalvojumiem. Lietojiet skalu, kur 1 nozīmē, ka Jūs nepiekrītat, 2 – drīzāk nepiekrītat, 3 – drīzāk piekrītat, 4 – Jūs pilnībā piekrītat šim apgalvojumam.

		nepiekrītu	drīzāk nepiekrītu	drīzāk piekrītu	piekrītu
1	Iegūtā izglītība ir konkurētspējīga darba tirgū Latvijā	1	2	3	4
2	Iegūtā izglītība ir konkurētspējīga ES darba tirgū	1	2	3	4
3	Iegūtā izglītība ir pietiekami sagatavojusi mani darbam specialitātē	1	2	3	4
4	Iegūtā izglītība ir pietiekami sagatavojusi mani izglītošanās turpināšanai	1	2	3	4
5	Iegūtā izglītība ir devusi pietiekamu ieguldījumu manu spēju attīstībā	1	2	3	4

6	Iegūtās izglītības līmenis un apjoms atbilst maniem personīgajiem ieguldījumiem (laika, pūļu ziņā)	1	2	3	4
7	Iegūtās izglītības līmenis un apjoms atbilst maniem finansiālajiem ieguldījumiem (naudas ziņā)	1	2	3	4
8	Iegūtā izglītība ir praktiski pielietojama	1	2	3	4
➔ D1					

D1. Vai Jūsu pēdējā iegūtā izglītībā ir Jūsu līdz šim augstākais sekmīgi iegūtais izglītības līmenis?	1	Jā	**➔ D2**
	2	Nē	**➔ D1.1**
K1: UZ JAUTĀJUMIEM (**D1.1-D1.5**), KURUS RESPONDENTS NEATCERAS, IERAKSTĪT KODU **98!**			
D1.1 Sakiet, kurā valstī Jūs ieguvāt šo izglītību?	1	Latvija	
	2	Cita ES valsts	
	3	NVS valsts[31]	
	4	Cita valsts	
D1.2 Kāds bija šīs mācību iestādes nosaukums?	_____		
D1.3 Kurā fakultātē un programmā Jūs mācījāties?	_____		
D1.4. Kuru specialitāti[32]/kvalifikāciju Jūs apguvāt?	_____		
D1.5. Sakiet, lūdzu, kurā gadā Jūs absolvējāt šo mācību iestādi.	_ _ _ _ . gadā		
➔D2			

D2. Kādi bija Jūsu personīgie ienākumi pagājušajā mēnesī pēc nodokļu nomaksas (ieskaitot stipendiju, pensiju, pabalstus utt.)? UZRĀDĪT RESPONDENTAM 7. KARTIŅU. RESPONDENTAM JĀNOSAUC TIKAI NUMURS, KAS ATBILST VIŅA IENĀKUMIEM!

Nav bijis ienākumu	1	LVL 250.01-300	8	LVL 1000.01 - 1200	15
līdz 50 LVL	2	LVL 300.01-400	9	LVL 1200.01 – 1400	16
LVL 50.01-90	3	LVL 400.01-500	10	LVL 1400.01 – 1600	17
LVL 90.01-110	4	LVL 500.01-600	11	LVL1600.01 - 2000	18
LVL 110.01-150	5	LVL 600.01-700	12	Vairāk kā 2000.01 LVL	19
LVL 150.01-200	6	LVL 700.01-800	13	Nezina	98
LVL 200.01-250	7	LVL 800.01 - 1000	14	Neatbild	99

➔ D3

D3. Sakiet, lūdzu, kāda ir Jūsu tautība?	Latvietis	1
	Krievs	2
	Ukrainis	3
	Baltkrievs	4
	Lietuvietis	5
	Ebrejs	6
	Romu tautības/čigāns	7
	Polis	8
	Igaunis	9
	Cita (IERAKSTĪT KĀDA) _____	

➔D4

D4. Sakiet, lūdzu, kāda ir Jūsu pilsonība (valstiskā piederība)? _____

➔D5

[31] Bijušās PSRS republikas, izņemot Baltijas valstis.

[32] Jēdziena **Specialitāte** skaidrojums: diplomā (dokumentā par profesionālās kvalifikācijas/akadēmiskā grāda iegūšanu vai profesionālās meistarības novērtējumu) ierakstītā zinātnes nozare (apakšnozare) vai profesionālās darbības nozare (kopnozare, starpnozare, joma) (***Darbs specialitātē*** – amats, kura ieņemšana paredzēta (un atļauta) personai ar dokumentāri apstiprinātu kvalifikāciju (diplomu) atbilstošajā specialitātē.).

D5. NEJAUTĀJIET, IERAKSTIET RESPONDENTA DZIMUMU!	1	Vīrietis
	2	Sieviete
➔D6		
D6. NEJAUTĀJIET- IERAKSTIET, KĀDĀ VALODĀ NORITĒJA INTERVIJA!	1	Latviešu
	2	Krievu
➔D7		

D7. Šajā pētījumā ir svarīgi noskaidrot arī Latvijas iedzīvotāju iekšējo (valsts robežās) un ārējo (uz ārvalstīm) migrāciju, tāpēc, lūdzam, Jūs atbildēt vēl uz dažiem jautājumiem par personām, kuru deklarētā dzīvesvieta ir šī adrese, bet kuri dažādu iemeslu dēļ dzīvo citur. Vai Jums ir informācija par šiem cilvēkiem? (JA RESPONDENTAM NAV ŠĀDAS INFORMĀCIJAS, PĀRIET PIE JAUTĀJUMA ➔ **D8**; JA RESPONDENTS ATBILD APSTIPRINOŠI, TURPMĀKOS JAUTĀJUMUS UZDOT SECĪGI UN IERAKSTĪT ZEMĀK DOTAJĀ TABULĀ ATTIECĪGAJĀ AILĒ)

D7.1. Lūdzu, nosauciet personas (ja tādas ir vairākas, tad jautāt par katru), kura dzīvo citur, vecumu;

D7.2. Kāds ir personas dzimums?

D7.3. Kur šī persona šobrīd dzīvo, kurā valstī (par tiem, kas izbraukuši no Latvijas)/ vai kurā Latvijas rajonā/pilsētā (dzīvo vai biežāk uzturas)?

D7.4. No kura laika šī persona tur uzturas?

D7.5. Kurš no minētajiem prombūtnes iemesliem šai personai atbilst visprecīzāk – strādā, studē vai cits?

		D7.1	**D7.2**		**D7.3**	**D7.4**		**D7.5**		
Adrešu kods	Personas kārtas numurs (mājsaimn. ietvaros)	Personas vecums (gadi) (tikai no 15-74 gadiem)	Personas dzimums		Kur šobrīd dzīvo: valsts (ārzemēs) vai rajons/pilsēta (Latvijā)	No kura laika dzīvo citur		Iemesls		
			Vīrietis	Sieviete		Gads	Mēnesis	Strādā	Studē	Cits
			1	**2**				**1**	**2**	**3**
			1	**2**				**1**	**2**	**3**
			1	**2**				**1**	**2**	**3**
			1	**2**				**1**	**2**	**3**
			1	**2**				**1**	**2**	**3**
			1	**2**				**1**	**2**	**3**

Paldies par Jūsu atsaucību!

Aizpilda intervētājs uzreiz pēc intervijas

D8 Intervijas beigšanas laiks		/_____/_____/ *stundas minūtes*
Ar šo apliecinu, ka intervija veikta pilnībā ievērojot visus aptaujas uzdevuma nosacījumus un intervētāja instrukcijas	_____ *Intervētāja paraksts*	_____ *vārds* _____ *uzvārds*

3. pielikums

Darba tirgus pieprasījuma (Darba devēju) apsekojuma anketa

Identifikācijas bloks

1. Respondenta (uzņēmuma, organizācijas, iestādes) nosaukums _____

2.1. Juridiskā adrese _____

2.2. Biroja faktiskā adrese _____

3. Tālrunis _____ Fakss _____

4. e-pasts _____

5. Komercreģistra/ Nodokļu maksātāju reģistra kods*

6. Kontaktpersona _____

7.1. Īpašuma forma (atzīmēt vienu atbildi)

Privātais sektors	1
Sabiedriskais sektors	2

7.2. Īpašuma un uzņēmējdarbības formas detalizēts kods | | | | |

8.1. Galvenais ekonomiskās darbības veids (atzīmēt vienu – galveno ekonomiskās darbības veidu)

A	Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	1
B	Zvejniecība	2
C	Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	3
D	Apstrādes rūpniecība	4
E	Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	5
F	Būvniecība	6
G	Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība, automobiļu, motociklu, individuālās lietošanas priekšmetu, sadzīves aparatūras un iekārtu remonts	7
H	Viesnīcas un restorāni	8
I	Transports, glabāšana un sakari	9
J	Finanšu starpniecība	10
K	Operācijas ar nekustamo īpašumu, noma, datorpakalpojumi, zinātne un citi komercpakalpojumi	11
L	Valsts pārvalde un aizsardzība; obligātā sociālā apdrošināšana	12
M	Izglītība	13
N	Veselība un sociālā aprūpe	14
O	Sabiedriskie, sociālie un individuālie pakalpojumi	15

8.2. Galvenā ekonomiskās darbības veida detalizēts kods | | | | |

9. Administratīvi teritoriālās vienības kods (ATVK) | | | | | | |

10. Anketas aizpildīšanas datums (dd.mm) | | | | |

11. Intervijas sākuma laiks (hh.mm) | | | | |

* 11 zīmes nodokļu maksātāju reģistrā, 9 – komercreģistrā

A. daļa. Informācija par uzņēmumu (organizāciju, iestādi) un nozari

A1. JAUTĀJUMI PAR UZŅĒMUMU

Atzīmējiet ar krustiņu (ja nav norādīts citādi) Jūsu atbildes par uzņēmuma (organizācijas, iestādes) darbību.

1. Vai darbinieku skaits uzņēmumā (organizācijā, iestādē) atbilstoši produkcijas izlaides / pakalpojumu apjomam ir

lielāks kā nepieciešams	atbilstošs	mazāks kā nepieciešams
1	2	3

2. Kā mainījās darbinieku skaits 2005. gadā?

Pieņemti darbā	t.sk. tieši pēc izglītības iestādes beigšanas	Atbrīvoti no darba	t.sk. aizgāja pensijā
1	2	3	4

3. Kā jaunu vai būtiski uzlabotu produktu, pakalpojumu vai tehnoloģiju ieviešana uzņēmumā ir ietekmējusi un ietekmēs darbinieku skaitu?

1. Pēdējos 3 gados	palielinājusi 1	nav izmainījusi 2	samazinājusi 3
2. Nākamajos 3 gados	palielinās 1	neizmainīs 2	samazinās 3

4. Kā Jūs vērtējat darba ražīguma (produktivitātes) izmaiņas uzņēmumā?

1. Pēdējā gada laikā	pieaudzis 1	palicis nemainīgs 2	samazinājies 3
2. Tuvākā gada laikā	pieaugs 1	paliks nemainīgs 2	samazināsies 3

5. Lai divkāršotu ražošanas/pakalpojumu apjomu Jūsu uzņēmumā, darbinieku skaits būtu jāpalielina aptuveni par_____%

6. Vai Jums 2005. gadā bija darbaspēka trūkums? (neaizpildītas darbvietas ilgāk par 3 mēnešiem)

Jā	Nē
1	2
➔ 7. jaut.	➔ 11. jaut.

7. Darbaspēka trūkuma problēma bija saistīta ar (var izvēlēties vairākas alternatīvas)

Grūtībām atrast darbinieku ar nepieciešamo kvalifikāciju	1
Darba algas fonda nepietiekamību jaunu darbinieku pieņemšanai darbā	2
Pretendentu pārāk lielu pieprasītu atalgojumu	3
Citu iemeslu	4

8. Vai uzņēmums (organizācija, iestāde) atrisināja darbaspēka trūkuma problēmu?

Jā	Nē
1	2
➔ 9. jaut.	➔ 10. jaut.

9. Darbaspēka trūkuma problēma tika atrisināta sekojošā veidā (var izvēlēties vairākas atbildes)

Pieņemot jaunus darbiniekus, bet to sameklēšana prasīja vairāk laika kā parasti	1
Samazinot prasības darbinieka izglītībai	2
Samazinot prasības darbinieka pieredzei	3
Izmantojot ārpakalpojumus (*outsourcing*)	4
Pieņemot jaunus darbiniekus no ES dalībvalstīm	5
Pieņemot jaunus darbiniekus no valstīm ārpus ES	6
Citiem līdzekļiem	7

10. Kā darbaspēka trūkums ietekmēja uzņēmumu (organizāciju, iestādi)? (var izvēlēties vairākas atbildes)

Mēs atteicāmies no pasūtījumiem	1
Personāls strādāja vairāk – papildus virsstundas	2
Produkcijas izlaides / pakalpojumu apjoms samazinājās	3
Mēs izmantojām ārpakalpojumus	4
Tika atlikti paplašināšanās plāni	5
Mēs sākām nopietni domāt par visas vai daļas savas ražošanas pārcelšanu uz ārvalstīm	6
Mēs uzsākām savas apmācības aktivitātes	7
Pieauga darba samaksas izmaksas	8
Cita ietekme	9

11. Nosauciet profesijas, pēc kurām pieprasījums Jūsu uzņēmumā ir izmainījies <u>pēdējos</u> 3 gados.

1. Pieprasījums **PALIELINĀJIES**		2. Pieprasījums **SAMAZINĀJIES**	
profesijas nosaukums	kods	profesijas nosaukums	kods

12. Nosauciet profesijas, pēc kurām Jūsu uzņēmumā ir sagaidāmas pieprasījuma izmaiņas <u>tuvākajos</u> 3 gados

1. Pieprasījums **PALIELINĀSIES**		2. Pieprasījums **SAMAZINĀSIES**	
profesijas nosaukums	kods	profesijas nosaukums	kods

13. Pēc kādām jaunām profesijām varētu parādīties pieprasījums Jūsu uzņēmumā un nozarē tuvākajā septiņgadē?

1. **UZŅĒMUMĀ**	2. **NOZARĒ**

14. Vai Jūsu uzņēmumā tiek nodarbināti ārvalstu speciālisti un/vai viesstrādnieki?

Jā	Nē
1	2
➔15. jaut.	➔17. jaut.

15. Ja jā, tad norādiet kādās profesijās ārzemnieki tiek nodarbināti un cik liels to skaits katrā profesijā 2006.gada 2.janvārī sadalījumā pa valstu grupām

Profesijas nosaukums	Kods	Skaits		
		No ES dalībvalstīm	No NVS valstīm[33]	No citām valstīm

[33] Bijušās PSRS republikas, izņemot Baltijas valstis.

16. Kādi ir iemesli ārvalstu darbaspēka izmantošanai? (var izvēlēties vairākas atbildes)

Iekšzemes darbaspēka trūkums	1
Augstāka kvalifikācija	2
Zemākas darbaspēka izmaksas	3
Ārvalstu darbinieku ienākšana sakarā ar ārvalstu kapitāla daļu	4
Citi iemesli	5

17. Vai nākotnē paredzat nodarbināt ārvalstu speciālistus un/vai viesstrādniekus?	Jā	Nē
	1	2
Ja paredzat, tad kādās profesijās? *(nosaukums)*	*(profesijas kods)*	

18. Kuras uzņēmumam, īstenojot savus mērķus, ir vissvarīgākās ar nodarbinātību saistītās problemātiskās jomas? (aizpildiet katrā rindā)

	Ļoti svarīgi	Svarīgi	Nemaz nav svarīgi
1. Nodokļu likumdošana	1	2	3
2. Darba likumdošana	1	2	3
3. Sociālās apdrošināšanas likumdošana	1	2	3
4. Ienākumu politika (darba algas kontrole)	1	2	3
5. Profesijas standartu prasību izstrādāšana	1	2	3
6. Darbaspēka trūkums	1	2	3

19. Vai Jums nodarbinātības jomā ir kontakti ar citām institūcijām un organizācijām?
(aizpildiet katrā rindā)

	Regulāri	Reizēm	Reti	Nekad
1. Ar nozaru ministrijām	1	2	3	4
2. Ar Nodarbinātības valsts aģentūru	1	2	3	4
3. Ar nevalstiskām organizācijām	1	2	3	4
4. Ar darba devēju asociācijām	1	2	3	4
5. Ar arodbiedrībām	1	2	3	4
6. Ar izglītības iestādēm	1	2	3	4

20. Kā Jūs parasti atrodat jaunus darbiniekus? (aizpildiet katrā rindā)

	Bieži	Reizēm	Nekad
1. Ar pazīšanos (ar draugu, kolēģu ieteikumiem)	1	2	3
2. Ar konkursu un/vai sludinājumu palīdzību	1	2	3
3. Sadarbojoties ar izglītības iestādēm	1	2	3
4. Ar Nodarbinātības valsts aģentūras starpniecību	1	2	3
5. Ar darbā iekārtošanas firmu starpniecību	1	2	3
6. Ar personāla atlases firmu starpniecību	1	2	3
7. Pieņemot cilvēkus un apmācot tos uzņēmumā	1	2	3

21. Cik svarīgi Jums ir sekojoši kritēriji, novērtējot uzņēmuma vadošos speciālistus?
(aizpildiet katrā rindā)

	Ļoti svarīgi	Svarīgi	Ne pārāk svarīgi	Nemaz nav svarīgi
1. Uzkrātā darba pieredze atbilstošajā specialitātē	1	2	3	4
2. Profesijai atbilstoša augstākā akadēmiskā vai profesionālā izglītība (bakalaurs, maģistrs)	1	2	3	4
3. Papildus prasmes (vairāku valodu zināšanas, prasme strādāt ar datoru)	1	2	3	4

22. Cik lielā mērā Jūsu uzņēmuma darbinieki atbilst sekojošiem kritērijiem? (aizpildiet katrā rindā)

	Pilnībā atbilst	Drīzāk atbilst	Drīzāk neatbilst	Absolūti neatbilst
1. Pietiekami liela darba pieredze specialitātē	1	2	3	4
2. Atbilstoša profesionālā izglītība	1	2	3	4
3. Spēja mācīties darba procesā, nepārtraukta kvalifikācijas celšana	1	2	3	4

23. Kādu atalgojumu Jūs varat piedāvāt tikko izglītības iestādi beigušam darbiniekam (bez darba pieredzes)? (bruto darba samaksa (ar nodokļiem) mēnesī; atzīmējiet vienu atbildi katrā ailē)

	Ar augstāko izglītību	Ar profesionālo vidējo izglītību	Ar arodizglītību	Ar vispārējo vidējo izglītību
1. Pašlaik nav brīvu darbvietu	1	1	1	1
2. Līdz Ls 100	2	2	2	2
3. Ls 101 - 150	3	3	3	3
4. Ls 151 - 200	4	4	4	4
5. Ls 201 - 300	5	5	5	5
6. Ls 301 - 400	6	6	6	6
7. Ls 401 - 500	7	7	7	7
8. Ls 501 un vairāk	8	8	8	8

24. Kā Jūs vērtējat savus jaunos, izglītības iestādes beigušos darbiniekus?
(atzīmējiet vienu atbildi katrā ailē)

	Ar augstāko izglītību	Ar profesionālo vidējo izglītību	Ar arodizglītību	Ar vispārējo vidējo izglītību
1. Laba teorētiskā sagatavotība un pietiekamas praktiskās iemaņas	1	1	1	1
2. Laba teorētiskā sagatavotība, bet nepietiekamas praktiskās iemaņas	2	2	2	2
3. Nepietiekama teorētiskā sagatavotība, bet pietiekamas praktiskās iemaņas	3	3	3	3
4. Nepietiekama teorētiskā sagatavotība un nepietiekamas praktiskās iemaņas	4	4	4	4

25. Vai piekrītat apgalvojumam? (aizpildiet katrā rindā)

	Jā	Daļēji	Nē
1. Latvijas augstskolu un koledžu absolventi ir labi sagatavoti darbam	1	2	3
2. Darbaspēks, kas apmācīts Latvijas profesionālās izglītības iestādēs, ir labi sagatavots	1	2	3
3. Latvijas un ārvalstu augstskolu un koledžu absolventu sagatavotības līmenis ir visai līdzīgs	1	2	3

26. Vai Jums izveidojusies sadarbība ar Latvijas augstskolām, koledžām un profesionālās izglītības iestādēm? (atzīmējiet vienu atbildi katrā ailē)

	Ar augstskolām un koledžām	Ar profesionālās izglītības iestādēm
1. Sadarbība ar izglītības iestādēm mūsu uzņēmumam nav nepieciešama	1	1
2. Esam ieinteresēti sadarbībā ar izglītības iestādēm, bet līdz šim tāda nav uzsākta	2	2
3. Sadarbojamies ar izglītības iestādēm	3	3

27. Cik Jūsu darbinieku piedalījās darbinieku arodmācības aktivitātēs 2005.gadā?

	Uzņēmuma organizētās	Citas institūcijas organizētās
1. Darbinieku arodmācības kursos		
2. Sākotnējās arodmācības aktivitātes		
3. Citās darbinieku arodmācības aktivitātēs		

28. Kādi bija Jūsu uzņēmuma kopējie izdevumi darbinieku arodmācības aktivitāšu organizēšanai 2005.gadā?

..... Ls

29. Vai Jūsu uzņēmumā 2005.gadā ir pieņemti darbinieki no sociālās atstumtības riska grupām? Ja jā, ierakstiet to skaitu.

	Jā	Skaits
1. Personas no bērnu namiem	1	
2. Personas ar īpašām vajadzībām	1	
3. Personas pēc soda izciešanas	1	

A 2. DAŽI JAUTĀJUMI PAR NOZARI KOPUMĀ

30. Pašreizējais darbaspēka piedāvājums Jūsu uzņēmuma nozarē ir

vairāk kā pietiekams	pietiekams	nepietiekams
1	2	3

31. Nosauciet profesijas, pēc kurām Jūsu uzņēmuma <u>nozarē</u> piedāvājums ir nepietiekams vai pārsātināts

1. Piedāvājums **NEPIETIEKAMS**		2. Piedāvājums **PĀRSĀTINĀTS**	
profesijas nosaukums	kods	profesijas nosaukums	kods

32. Kāds ir, Jūsuprāt, vidējais nelegālo viesstrādnieku īpatsvars kopējā darbinieku skaitā Jūsu uzņēmuma nozarē?

1. Vidēji nozarē	.....%
2. tai skaitā, nelegālie viesstrādnieki no ES valstīm	.....%
3. nelegālie viesstrādnieki no citām valstīm	.....%

33. Novērtējiet likumdošanas pārkāpumu veidu izplatību Jūsu nozarē (aizpildiet katrā rindā)

	Bieži izplatīts	Dažkārt izplatīts	Nav izplatīts
1. Darbinieki nav izgājuši kvalifikācijai atbilstošas pārbaudes (medicīniskās pārbaudes, valsts valodas sertifikāciju u.c.)	1	2	3
2. Netiek slēgti darba līgumi	1	2	3
3. Alga tiek izmaksāta aploksnēs	1	2	3
4. Netiek piešķirts apmaksāts atvaļinājums	1	2	3
5. Netiek veicināta darba nespējas lapu apmaksa	1	2	3
6. Darbinieku nodarbināšana brīvdienās, ārpus darba laika, nakts stundās	1	2	3
7. Virsstundu darbs (darbs brīvdiennās, naktīs) bez paaugstinātas apmaksas	1	2	3
8. Vienreizēja darba izpilde bez darba līguma	1	2	3
9. Sezonas darbi bez darba līguma	1	2	3
10. Viesstrādnieku darba izmantošana bez darba atļaujas	1	2	3
11. Cits	1	2	3

34. Novērtējiet Latvijas darba tirgus problēmas, kas bremzē Jūsu nozares darbību (aizpildiet katrā rindā)

	Ļoti svarīgas	Svarīgas	Ne (tik) svarīgas
1. Vadītāju un vecāko speciālistu trūkums	1	2	3
2. Speciālistu un kalpotāju trūkums	1	2	3
3. Strādnieku, operatoru utml. profesiju trūkums	1	2	3
4. Kvalifikācijai neatbilstošas atalgojuma prasības	1	2	3
5. Ārvalstu darbaspēka piesaistes problēmas no ES valstīm	1	2	3
6. Ārvalstu darbaspēka piesaistes problēmas no NVS valstīm	1	2	3
7. Nepietiekamas darbaspēka izglītošanas iespējas atsevišķos reģionos	1	2	3

35. Intervijas sniedzēja amats	
36. Intervijas beigšanas laiks (hh.mm)	
Intervētāja vārds, uzvārds	
Intervētāja paraksts	

Respondenta (uzņēmuma, organizācijas, iestādes) nosaukums:
Respondenta kods:

B. daļa. Dati pa profesijām

Profesijas	Profesijas kods	Darbinieku skaits 2006.g. 1.janvārī	No 1. ailes vecumā (gadi)				No 1. ailes pa izglītības līmeņiem				Brīvās darbvietas 2006.g. 1.janv.	No 1. ailes pa statistikas reģioniem						Paredzamais darbinieku skaits (gada beigās)		Paredzamais darbinieku skaits ļoti pieaugs (++), nedaudz pieaugs (+), nemainīsies (=), nedaudz samazināsies (-), ļoti samazināsies (--)	
			15-24	25-39	40-59	60 un vairāk	augstākā izglītība	Profesionālā vidējā izglītība	vispārējā vidējā izglītība	Pamat-izglītība un zemāka		Rīgas	Pierīgas	Vidzemes	Zemgales	Kurzemes	Latgales	2006.g.	2007.g.	2007.-2013.g. vidēji gadā, salīdz. ar 2006.g.	2014.-2020.g. vidēji gadā, salīdz. ar 2013.g.
A	B	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Kopā uzņēmumā (orgānizācijā, iestādē)* t.sk.																					
1																					
2																					
3																					
4																					
....																					

***** Kopā uzņēmumā (1. rindā) ir jābūt kopējam darbinieku skaitam uzņēmumā un tā sadalījumam, kas, kā likums, ir lielāks par tālākajās rindās tai skaitā uzrādāmo darbinieku pa profesijām summu.

4. pielikums

Dati pētījuma „Nereģistrētās nodarbinātības vērtējums" attēliem

Dati 3.1. attēlam „Darba attiecību veidu sadalījums sektoros 2006.g."[34]

Darba attiecību veids	Sabiedriskais sektors	Nevalstiskās Organizācijas	Privātais sektors
Darba līgums, nav pārkāpumu	88,29%	79,57%	74,36%
Darba līgums, ir pārkāpumi (neapmaksātas virsstunda, „aplokšņu alga")	10,92%	13,62%	14,70%
Strādā pēc mutiskas vienošanās (nav darba līguma)	0,79%	6,81%	10,94%

Dati 3.2. attēlam „Darba attiecību veidu sadalījums pa sektoriem 2006.g."

Darba attiecību veids	Sabiedriskais sektors	Nevalstiskās Organizācijas	Privātais sektors
Darba līgums, nav pārkāpumu	38,72%	2,56%	58,72%
Darba līgums, ir pārkāpumi (neapmaksātas virsstunda, „aplokšņu alga")	28,45%	2,60%	68,95%
Strādā pēc mutiskas vienošanās (nav darba līguma)	3,75%	2,38%	93,87%

Dati 3.3. attēlam „Noslēgto darba līgumu īpatsvars dažādās vecuma grupās"

Vecuma grupa	Ir darba līgums Īpatsvars, % (respondentu skaits)	Nav darba līgums Īpatsvars, % (respondentu skaits)
15-24	84% (970)	16% (178)
25-34	94% (2564)	6% (156)
35-44	94% (2863)	6% (174)
45-54	96% (2274)	4% (101)
55-64	91% (1356)	9% (130)
65-74	71% (185)	29% (76)

[34] Tabulās ietverto skaitļu (dati 3.1. – 3.5. attēlam) attiecinājums uz ģenerālo kopu un ir ietverts atbilstošajās ziņojuma sadaļās.

Dati 3.4. attēlam „Bez darba līguma nodarbināto respondentu sadalījums pēc dzimuma un vecuma"

Vecuma grupa	Vīrieši, bez darba līguma Īpatsvars, % (respondentu skaits)	Sievietes, bez darba līguma Īpatsvars, % (respondentu skaits)
15-24	66,6% (119)	33,4% (59)
25-34	73,6% (115)	26,4% (41)
35-44	77,7% (135)	22,3% (39)
45-54	75,6% (76)	24,4% (25)
55-64	54,2% (70)	45,8% (59)
65-74	52,9% (40)	47,1% (36)

Dati 3.5. attēlam „Ar darba līgumu nodarbināto respondentu sadalījums pēc vecuma un darba attiecību pārkāpumiem"

Vecuma grupa	Nav pārkāpumu Īpatsvars, % (respondentu skaits)	Neapmaksātas virsstundas Īpatsvars, % (respondentu skaits)	„Aplokšņu alga" Īpatsvars, % (respondentu skaits)
15-24	87,5% (848)	5,6% (55)	6,9% (67)
25-34	88,3% (2263)	5,3% (137)	6,4% (164)
35-44	91,1% (2609)	4,9% (140)	4,0% (114)
45-54	92,0% (2091)	5,1% (116)	3,0% (67)
55-64	93,9% (1273)	3,5% (47)	2,6% (36)
65-74	92,9% (172)	5,2% (10)	1,8% (3)

Dati 3.6. attēlam „Respondentu sadalījums pēc tautības un darba attiecību veida"

Tautība	Nav darba līgums Īpatsvars, % (respondentu skaits)	Nav pārkāpumu Īpatsvars, % (respondentu skaits)	Netiek apmaksātas virsstundas Īpatsvars, % (respondentu skaits)	„Aplokšņu alga" Īpatsvars, % (respondentu skaits)
Latvieši	7,1% (495)	89,1% (5866)	5,5% (360)	5,5% (360)
Krievi	7,7% (224)	92,4% (2488)	3,8% (102)	3,8% (102)
Ukraiņi	7,7% (19)	93,7% (215)	3,1% (7)	3,1% (7)
Baltkrievi	11,3% (37)	89,7% (262)	5,1% (15)	5,1% (15)

Dati 3.7. attēlam „Respondentu sadalījums pēc darba attiecību veida rajonos 2006.g."

Rajons (ieskaitot rajona centru)	Nav pārkāpumu	Neapmaksātas virsstundas	„Aplokšņu alga"	Nav darba līgums
Rīga	84,6%	3,9%	4,5%	7,0%
Alūksne	76,2%	10,6%	4,2%	9,0%
Ogre	76,8%	8,1%	6,7%	8,5%
Valmiera	80,0%	12,3%	4,1%	3,7%
Madona	85,3%	4,0%	3,7%	7,1%
Gulbene	84,6%	5,2%	3,0%	7,3%
Cēsis	74,2%	4,8%	9,6%	11,4%
Limbaži	85,1%	4,9%	2,8%	7,2%
Valka	84,8%	7,1%	3,0%	5,1%
Balvi	84,8%	9,2%	2,8%	3,2%
Preiļi	86,4%	8,0%	3,4%	2,2%
Krāslava	88,7%	4,7%	3,3%	3,3%
Ludza	77,2%	7,2%	0,0%	15,6%
Rēzekne	90,8%	2,3%	0,9%	6,1%
Daugavpils	92,6%	1,2%	2,5%	3,6%
Aizkraukle	81,0%	6,1%	7,7%	5,2%
Bauska	65,3%	5,7%	14,2%	14,8%
Jēkabpils	89,3%	2,3%	2,4%	6,0%
Jelgava	76,1%	5,8%	6,7%	11,3%
Dobele	83,5%	7,5%	1,9%	7,1%
Tukums	90,9%	2,9%	0,8%	5,4%
Kuldīga	78,5%	2,1%	8,7%	10,6%
Saldus	71,5%	8,4%	7,5%	12,6%
Ventspils	83,5%	2,2%	4,8%	9,5%
Liepāja	82,8%	5,9%	3,3%	8,0%
Talsi	77,9%	5,2%	7,9%	9,0%

Dati 3.8. attēlam „Darba Nereģistrētās nodarbinātības sadalījums plānošanas reģionu griezumā 2006.g."

Plānošanas reģions	Nereģistrēti nodarbināti	Reģistrēti nodarbināti	Kopā	Nereģistrētās nodarbinātības kopapjoma sadalījums pa reģioniem	Nereģistrētās nodarbinātības sadalījums katra reģiona ievaros
Rīgas plānošanas reģions	916	5036	5961	51,7%	15,4%
Vidzemes plānošanas reģions	191	823	1013	10,8%	18,8%
Kurzemes plānošanas reģions	276	1212	1487	15,6%	18,5%
Zemgales plānošanas reģions	252	939	1192	14,3%	21,2%
Latgales plānošanas reģions	136	1247	1383	7,7%	9,8%
Kopā	1770	9257	11028	100,0%	

Dati 3.9. attēlam „Nereģistrētās nodarbinātības iemeslu sadalījums pēc respondentu darba attiecību veidiem 2006.g."

Iemesli, kādēļ iesaistījās „neformālās" darba attiecībās	Respondentu skaits bez darba līguma	Respondentu skaits ar „aplokšņu algu"	Respondentu īpatsvars bez darba līguma, %	Respondentu īpatsvars ar „aplokšņu algu", %
Iespēja vairāk nopelnīt	609	363	63%	37%
Nebija iespējams atrast citu darbu savā dzīves vietā	357	161	69%	31%
Nav ticības sociālo maksājumu sistēmai	289	212	58%	42%
Nav atbilstošas izglītības	265	123	68%	32%
Nav iespējas strādāt savā specialitātē	209	78	73%	27%
Veselības stāvoklis	184	53	78%	22%
Ģimenes apstākļi	219	136	62%	38%
Vecuma ierobežojumi	203	49	81%	19%
Dzimuma ierobežojumi/ aizspriedumi	21	13	61%	39%
Tautība	40	20	67%	33%
Dzimtā valoda	77	45	63%	37%
Reliģiskā piederība	19	7	73%	27%
Iepriekšēja sodāmība	27	12	70%	30%
Sarežģīta darba attiecību noformēšanas procedūra	135	46	75%	25%

Dati 3.10. attēlam „Darba attiecību legalizācijas nosacījumi"

Kādā gadījumā būtu ar mieru stāties legālās darba attiecībās	Respondentu skaits	Respondentu īpatsvars, %	Minimālais iedz. skaits, kam būtu būtisks šāds gadījums, novērtējums
Ja legālā darbā būtu aptuveni tikpat liela alga uz rokas kā legālā	629	51,24%	50 000
Ja es varētu atrast jebkādu legālu darbu	187	15,21%	13 000
Ja varētu atrast legālu darbu savā profesijā	123	10,03%	8 000
Ja būtu nepieciešamas sociālās garantijas	53	4,28%	3 000
Ja uzlabotos sociālās garantijas	49	4,02%	3 000
Ja tiktu ieviestas soda sankcijas darbiniekiem par nereģistrētu nodarbinātību	44	3,61%	2 600
Cits	143	11,60%	10 000
Kopā:	1228	100%	

Dati 3.11. attēlam „Piepelnīšanās ienākumu sadalījums pēc piepelnīšanās jomām 2006.g."

Piepelnīšanās jomas	Pirmā kvartile	Mediāna	Trešā kvartile
Būvniecībā un remontdarbos	80	150	300
Mežsaimniecībā	60	120	200
Lauksaimniecības un/vai dārza darbos	30	50	80
Palīdzība mājsaimniecībā	30	45	80
Privātstundas	30	50	90
Informācijas Tehnoloģiju pakalpojumi	40	55	100
Biznesa dokumentu un tāmju sagatavošana	40	50	100
Veselības aprūpē	41,25	60	125
Apsardzē	46,25	75	100
Šūšanas un kurpnieku pakalpojumi	20	37,5	62,5
Tirdzniecībā	30	70	120
Cita veida nodarbošanās	40	80	150

Dati 3.12. attēlam „Vidējais nelegālo viesstrādnieku īpatsvars nozarēs"

	Finanšu starpniecība	Izglītība	Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	Valsts pārvalde un aizsardzība; obligātā sociālā apdrošināšana	Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	Veselība un sociālā aprūpe	Zvejniecība	Sabiedriskie, sociālie un individuālie pakalpojumi	Lauksaimniecība, mednie-cība un mežsaimniecība	Transports, glabāšana un sakari	Operācijas ar nekustamo īpašumu, un citi komercpakalpojumi	Apstrādes rūpniecība	Vairumtir/ un mazumtirdzniecība, sadzīves aparatūras remonts	Viesnīcas un restorāni	Būvniecība
Vidējais nelegālo viesstrādnieku īpatsvars, %	0,2%	0,3%	0,4%	0,4%	0,5%	0,8%	0,8%	1,0%	1,1%	1,6%	1,8%	1,8%	2,0%	2,2%	3,9%

Dati 5.1. attēlam „Nereģistrētās nodarbinātības līmeņa izmaiņas bez papildus pasākumu īstenošanas Latvijā 2006. – 2020.g.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1. Nodarbināts pie reģistrēta darba devēja bez darba līguma	18,5	18,1	17,8	17,4	17,0	16,7	16,3	16,0	15,6	15,3	14,9	14,5	14,2	13,8	13,5
2. Darba algu saņem aploksnē	28,9	28,3	27,8	27,2	26,7	26,1	25,6	25,0	24,5	23,9	23,4	22,8	22,3	21,7	21,1
3. Nesaņem samaksu par virsstundu darbu	41,5	40,8	40,1	39,4	38,7	38,0	37,3	36,6	35,9	35,2	34,5	33,9	33,2	32,5	31,8

Dati 5.2. attēlam „Nereģistrētās nodarbinātības līmeņa tendences atsevišķās nozarēs bez papildus pasākumu īstenošanas Latvijā 2006. – 2020.g

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Rūpniecība	20,74	20,36	19,97	19,58	19,19	18,8	18,41	18,02	17,63	17,24	16,85	16,45	16,08	15,69	15,3
Lauksaimniecība	36,62	35,92	35,21	34,51	33,81	33,11	32,41	31,71	31,01	30,31	29,61	28,90	28,20	27,50	26,80
Būvniecība	54,94	53,74	52,54	51,34	50,14	48,94	47,74	46,54	45,34	44,14	42,94	41,74	40,53	39,33	38,13
Tirdzniecība	34,45	33,80	33,15	32,50	31,84	31,19	30,54	29,89	29,23	28,58	27,93	27,28	26,62	25,97	25,32
Transports	18,86	18,42	17,98	17,54	17,11	16,67	16,23	15,79	15,36	14,92	14,48	14,04	13,60	13,17	12,73
Finanses	8,77	8,62	8,47	8,32	8,17	8,02	7,87	7,72	7,57	7,42	7,27	7,12	6,98	6,83	6,68
Valsts pārvalde	4,49	4,50	4,51	4,52	4,52	4,53	4,54	4,55	4,55	4,56	4,57	4,58	4,58	4,59	4,60

Dati 5.3. attēlam „Nereģistrētās nodarbinātības līmeņa izmaiņas atsevišķu alternatīvu īstenošanas rezultātā Latvijā 2006. – 2020.g."

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1. alternatīva	8,3	9,7	11,1	12,5	13,8	15,2	16,6	18,0	19,4	20,8	22,2	23,6	25,0	26,4	27,8
2. alternatīva	4,0	5,3	6,6	7,9	9,2	10,5	11,8	13,1	14,4	15,7	17,0	18,3	19,6	20,9	22,2
3. alternatīva	9,7	10,5	11,2	11,9	12,7	13,4	14,2	14,9	15,7	16,4	17,1	17,9	18,6	19,4	20,1

Dati 5.4. attēlam „Alternatīvu izmaksu salīdzinājums"

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1. alternatīva	60,0	357,5	377,1	393,3	406,7	417,7	428,1	438,8	449,8	461,1	472,6	484,4	496,5	508,9	521,6
2. alternatīva	30,0	678,7	488,6	496,7	203,4	208,8	214,1	219,4	224,9	239,5	236,3	242,2	248,3	254,5	260,8
3. alternatīva	60,0	893,7	942,8	983,3	1016,7	1044,2	1070,3	1097,0	1124,5	1152,6	1181,4	1210,9	1241,2	1272,2	1304,1

Dati 5.5. attēlam „Nereģistrētās nodarbinātības samazinājuma novērtējums atsevišķu alternatīvu īstenošanas gadījumā Latvijā 2006. – 2020.g."

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1. alternatīva	0,299	0,275	0,270	0,266	0,262	0,258	0,254	0,250	0,245	0,241	0,237	0,233	0,229	0,224	0,220
2. alternatīva	0,299	0,288	0,284	0,280	0,276	0,272	0,268	0,264	0,260	0,256	0,252	0,249	0,245	0,241	0,237
3. alternatīva	0,299	0,270	0,268	0,266	0,264	0,261	0,259	0,257	0,255	0,252	0,250	0,248	0,246	0,244	0,241

Dati 5.6. attēlam „Papildus ieņēmumu un neieņemto nodokļu salīdzinājums alternatīvu īstenošanas rezultātā Latvijā 2006. – 2020.g."

1. alternatīva

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Papildus ieņēmumi no politikas realizācijas	0	59207	77547	98622	122393	149283	179269	212695	249429	289415	332531	378582	427302	478345	531295
Neieņemtie nodokļi	611435	656388	724665	793116	860496	928947	997183	1066215	1134455	1201133	1265442	1326560	1383664	1435947	1482638

2. alternatīva

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Papildus ieņēmumi no politikas realizācijas	0	28385	42250	58557	77320	98838	123135	150485	180827	214142	250349	289306	330803	374563	420241
Neieņemtie nodokļi	611435	687209	759962	833180	905568	979393	1053316	1128424	1203056	1276405	134623	1415837	1480162	1539729	1593692

3. alternatīva

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Papildus ieņēmumi no politikas realizācijas	0	69549	83927	99917	117432	136833	158037	181301	206462	233448	262144	292391	323990	356696	390223
Neieņemtie nodokļi	611435	646046	718285	791821	865457	941398	1018415	1097608	1177421	1257099	1335829	1412751	1486975	1557596	1623709

Dati 5.7. attēlam „Prognozētā naudas plūsma atsevišķu alternatīvu īstenošanas gadījumā Latvijā 2006. – 2020.g."

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1. alternatīva	-60	58849	77170	98229	121986	148799	178841	212255	248979	288954	331957	378097	426805	477836	530773
2. alternatīva	-30	27707	41761	58061	77117	98593	122921	150265	180603	213911	240059	289064	330555	374309	419980
3. alternatīva	-150	68655	82984	98934	116415	135626	156966	180203	205338	232296	260719	260718	322749	355424	388919

Dati 5.8. attēlam „Diskontētās naudas plūsmas novērtējums atsevišķu alternatīvu īstenošanas gadījumā Latvijā 2006. – 2010.g."

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1. alternatīva	-60	50453	61260	72201	83022	93768	104352	114675	124551	133841	142370	150148	156935	162685	167321
2. alternatīva	-30	23754	33151	42676	52484	62130	71723	81184	90346	99082	107246	114791	121544	127437	132395
3. alternatīva	-150	58861	65875	72719	79230	85467	91588	97358	102720	107598	111817	115632	118674	121008	122604

Dati 5.9. attēlam „Alternatīvu īstenošanas galvenie rezultāti

1. alternatīva

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bez darba līguma strādājošo īpatsvars	0,121	0,119	0,117	0,116	0,114	0,112	0,110	0,108	0,106	0,104	0,103	0,101	0,099	0,098
„Aplokšņu algu" saņēmēju īpatsvars	0,154	0,152	0,149	0,147	0,145	0,142	0,140	0,137	0,135	0,133	0,130	0,128	0,126	0,124
Budžeta ieņēmumi īstenojot alternatīvas (pie 25% iedzīvotāju ienākuma nodokļu likmes)	59207	77547	98622	122393	149283	179268	212694	249428	289415	332530	378582	427301	478345	531294
Budžeta ieņēmumi īstenojot alternatīvas (pie 15% iedzīvotāju ienākuma nodokļu likmes)	55682	72931	92752	115107	140397	168598	200034	234582	272187	312737	356048	401867	44987	499670

2. alternatīva

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bez darba līguma strādājošo īpatsvars	0,127	0,125	0,123	0,122	0,120	0,118	0,116	0,115	0,113	0,111	0,110	0,108	0,106	0,104
„Aplokšņu algu" saņēmēju īpatsvars	0,161	0,159	0,157	0,155	0,153	0,150	0,148	0,146	0,144	0,142	0,140	0,137	0,135	0,133
Budžeta ieņēmumi īstenojot alternatīvas (pie 25% iedzīvotāju ienākuma nodokļu likmes)	28385	42249	58557	77320	98837	123135	150485	180827	214142	250349	289306	330803	374563	420241
Budžeta ieņēmumi īstenojot alternatīvas (pie 15% iedzīvotāju ienākuma nodokļu likmes)	26696	39735	55071	72718	92954	115806	141528	170064	201395	235447	272085	311112	352268	395226

3. alternatīva

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bez darba līguma strādājošo īpatsvars	0,119	0,118	0,117	0,116	0,115	0,114	0,113	0,112	0,111	0,110	0,109	0,108	0,107	0,106
„Aplokšņu algu" saņēmēju īpatsvars	0,152	0,150	0,149	0,148	0,147	0,145	0,144	0,143	0,142	0,140	0,139	0,138	0,137	0,135
Budžeta ieņēmumi īstenojot alternatīvas (pie 25% iedzīvotāju ienākuma nodokļu likmes)	69549	83926	99917	117432	136833	158037	181301	206462	233448	262144	292391	323990	356696	390223
Budžeta ieņēmumi īstenojot alternatīvas (pie 15% iedzīvotāju ienākuma nodokļu likmes)	65409	78931	93969	110442	128688	148630	170509	194173	219552	246540	274987	304705	335464	366996

Dati 5.10. attēlam „Alternatīvu finansiālā rezultāta jūtīgums"

1. alternatīva

Faktoru izmaiņa (%)	-80	-60	-40	-20	0	20	40	60	80
Ieņēmumu apjoma izmaiņas	323392	646927	970461	1293995	1617529	1941064	2264598	2588132	2911666
Darbības izmaksu izmaiņas	1620150	1619495	1618840	1618185	1617529	1616874	1616219	1615564	1614909

2. alternatīva

Faktoru izmaiņa (%)	-80	-60	-40	-20	0	20	40	60	80
Ieņēmumu apjoma izmaiņas	231925	463924	695922	927921	1159919	1391917	1623926	1855915	2087913
Darbības izmaksu izmaiņas	1161939	1161434	1160929	1160424	1159919	1159414	1158909	1158404	1157899

3. alternatīva

Faktoru izmaiņa (%)	-80	-60	-40	-20	0	20	40	60	80
Ieņēmumu apjoma izmaiņas	269926	540198	810470	1080742	1351013	1621285	1891557	2161829	2432101
Darbības izmaksu izmaiņas	1357565	1355927	1354289	1352651	1351013	1349376	1347738	1346100	1344462

5. pielikums

Nereģistrēti nodarbināto raksturojums Latvijā 2006.g. (darbaspēka apsekojuma rezultāti)

Nereģistrētās nodarbinātības veids	Visizplatītākās pazīmes
Nav darba līguma	37 gadi, vīrietis Vidējā vispārējā, vidējā profesionālā izglītība Strādā būvniecībā, sabiedrisko pakalpojumu nozarē, lauksaimniecībā, medniecībā un mežsaimniecībā Neto ienākumi mēnesī 110-150 Ls
Ir darba līgums, tiek maksāta „aplokšņu alga"	30 gadi, vīrietis Vidējā profesionālā, vidējā vispārējā izglītība Strādā vairumtirdzniecībā un mazumtirdzniecībā, būvniecībā, sabiedrisko pakalpojumu nozarē Neto ienākumi mēnesī 200-250 Ls
Izvairījās no atbildes, par nodarbinātību	74 gadi, sieviete Vidējā vispārējā, pamata izglītība Strādā sabiedrisko pakalpojumu nozarē, vairumtirdzniecībā un mazumtirdzniecībā Neto ienākumi mēnesī 50-90 Ls

Nereģistrēti nodarbināto skaits profesiju griezumā Latvijā 2006.g. (darbaspēka apsekojuma rezultāti)

Profesija	Nereģistrēti nodarbināto respondentu skaits	Nereģistrēti nodarbināto īpatsvars starp visiem nereģistrēti nodarbinātajiem, %	Nereģistrēti nodarbināto respondentu īpatsvars profesijā, %
Jumiķi	12	0,63%	60,78%
Ēku būvniecības strādnieki	53	2,67%	45,40%
Mežkopji un tiem radniecīgu profesiju darbinieki	17	0,87%	41,53%
Rakstnieki un citu radošo profesiju pārstāvji	40	2,02%	37,66%
Būvnieki	179	9,05%	37,43%
Sanitārtehniķi	23	1,18%	34,87%
Dekorētāji un dizaineri	16	0,79%	34,23%
Sportisti un tiem radniecīgu profesiju speciālisti	10	0,49%	33,55%
Mūrnieki	17	0,84%	31,55%
Krāsotāji un citu darbu strādnieki	14	0,72%	30,44%
Citu pakalpojumu veidu darbinieki	40	2,02%	28,77%
Lauksaimniecības, zivsaimniecības un tām radniecīgu nozaru speciālisti	41	2,06%	28,36%
Inženiermehānikas speciālisti	18	0,91%	26,54%
Elektrotehnikas speciālisti	19	0,97%	25,92%
Elektromehānisko iekārtu mehāniķi	26	1,31%	25,81%
Citi būvnieki, montētāji un tiem radniecīgu profesiju strādnieki	12	0,59%	25,58%
Namdari un galdnieki	33	1,65%	21,35%
Metinātāji	17	0,88%	20,84%
Maiznieki un konditori	21	1,07%	20,68%
Koksnes apstrādes un papīra rūpniecības iekārtu operātori	16	0,83%	20,30%
Civilās drošības un aizsardzības speciālisti	15	0,76%	20,05%
Transporta līdzekļu mehāniķi un atslēdznieki	35	1,77%	18,82%
Vieglo automobiļu, taksometru, mazietilpīgo kravas automobiļu vadītāji	83	4,20%	18,37%

Profesija	Nereģistrēti nodarbināto respondentu skaits	Nereģistrēti nodarbināto īpatsvars starp visiem nereģistrēti nodarbinātajiem, %	Nereģistrēti nodarbināto respondentu īpatsvars profesijā, %
Finanšu un tirdzniecības speciālisti	59	2,98%	18,04%
Viesmīļi, bārmeņi un bufetnieki	24	1,23%	16,54%
Komercdarījumu pakalpojumu speciālisti, aģenti un tirdzniecības speciālisti	14	0,72%	15,31%
Ekonomisti	13	0,67%	15,01%
Koledžu, universitāšu un citu augstāko mācību iestāžu akadēmiskie darbinieki	10	0,48%	14,87%
Dabaszinātņu un tiem radniecīgu nozaru speciālisti	10	0,49%	14,86%
Sekretāri un kancelejas tehnikas operatori	18	0,90%	14,43%
Grāmatveži	25	1,24%	14,21%
Pavāri	32	1,61%	13,94%
Aprūpes un tiem radniecīgu profesiju darbinieki	27	1,38%	13,93%
Veikalu pārdevēji un preču demonstrētāji	123	6,22%	13,91%
Audumu, apģērbu izgatavotāji un tiem radniecīgu profesiju strādnieki	34	1,70%	13,73%
Lauksaimniecības, zemes darbu, celšanas un citu kraušanas iekārtu operatori	19	0,94%	13,62%
Juristi	14	0,69%	13,55%
Vidējās izglītības un profesionālās izglītības mācību iestāžu skolotāji	47	2,39%	12,90%
alīgi mājas darbos, apkopēji, veļas mazgātāji un tiem radniecīgu profesiju strādnieki	39	1,96%	12,09%
Citi apsardzes darbinieki	26	1,30%	11,80%
Uzskaites un grāmatvedības darbinieki	21	1,03%	9,18%
Citas profesijas (mazāk kā 10 nereģistrēti nodarbināto profesijā)	670	33,78%	11,09%
Kopā	**1983**	**100,00%**	

Iemesli iedzīvotāju iesaistei „neformālās" darba attiecībās Latvijā 2006.g. (darbaspēka apsekojuma rezultāti)

Iemesli, kādēļ iesaistījās „neformālās" darba attiecībās	Respondentu skaits, kas vērtēja iemeslu kā sev būtisku (3 vai 4 balles no 4)	Respondentu skaits jautājumam	Respondentu skaits, kas vērtēja iemeslu kā sev būtisku (3 vai 4 balles no 4) īpatsvars	Minimālais iedzīvotāju skaits Latvijā, kam šis iemesls būtu svarīgs, novērtējums
Iespēja vairāk nopelnīt	972	1167	83,3%	82 000
Nebija iespējams atrast citu darbu savā dzīves vietā	517	1095	47,3%	45 000
Nav ticības sociālo maksājumu sistēmai	501	1091	46,0%	44 000
Nav atbilstošas izglītības	388	1071	36,3%	34 000
Nav iespējas strādāt savā specialitātē	287	1063	27,0%	25 000
Veselības stāvoklis	238	1065	22,3%	20 000
Ģimenes apstākļi	355	1075	33,0%	31 000
Vecuma ierobežojumi	252	1071	23,5%	21 000
Dzimuma ierobežojumi/ aizspriedumi	34	1051	3,3%	2 000
Tautība	60	1047	5,7%	4 000
Dzimtā valoda	122	1049	11,7%	10 000
Reliģiskā piederība	26	1044	2,5%	1 500
Iepriekšēja sodāmība	39	1047	3,8%	2 600
Sarežģīta darba attiecību noformēšanas procedūra	181	1073	16,9%	15 000

6. pielikums

Uzturēšanas izmaksas LIAA, CFLA, KNAB 2005.g. (LIAA 2006)

	CFLA	**LIAA**	**KNAB**
Štata darbinieki	92	167	123
Uzturēšanas izmaksas	1 107 915	3 723 989	1 995 697
Uzturēšanas izmaksas uz vienu darbinieku	12 043	22 299	16 225
Vidējais svērtais	**17873**		

7. pielikums

Finanšu analīzes vispārējie pieņēmumi

Rādītājs	Vērtība	Pieņēmuma avots
Diskonta likme		
Finanšu analīzē	8%	* Finanšu ministrijas vēstule 21.06.2004. nr.16-1-01/394
Ekonomiskā analīzē	5%	
Novērtējuma periods	15 gadi	* Guide cost – benefit analysis of investment projects-European Commission
Bāzes gads pieauguma novērtēšanai	2006	* Konsultanta pieņēmumi
Bāzes gads resursu cenām	2006	* Konsultanta pieņēmumi
Patēriņa cenu inflācija	2007 – 5,5% 2008 – 4,5% 2009 – 3,4% 2010 – 2,7% 2011-2013 – 2,5% 2014-2020 – 2,5%	* LR Finanšu ministrijas makroekonomiskās attīstības vidēja termiņa scenārijs * Ekspertu pieņēmums
Darbaspēka izmaksu pieaugums (reālais)	2007 – 16,6% 2008 – 11,0% 2009 – 10,6% 2010 – 10,0% 2011 – 9,6% 2012 – 9,0% 2013 – 8,6% 2014-2020 samazinājums par 0,5% pret iepriekšējā gada līmeni	* LR Finanšu ministrijas makroekonomiskās attīstības vidēja termiņa scenārijs * Ekspertu pieņēmums
Nodarbināto skaita pieaugums tautas saimniecībā	2007 – 0,37% 2008 – 0,99% 2009 – 0,51% 2010 – 0,2% 2011-2013 – 0,1% 2014-2020 – 0,1%	* Finanšu ministrijas vēstule 21.06.2004. nr. 16-1-01/394 * Ekspertu pieņēmums
Nereģistrētās nodarbinātības līmenis		
1. nodarbināts pie reģistrēta darba devēja bez darba līguma 2. darba algu saņem aploksnē	19,1% 29,9%	* Ekspertu novērtējums
1. nodarbināts pie reģistrēta darba devēja bez darba līguma 2. darba algu saņem aploksnē	7,3% 3,7%	* Darbaspēka apsekojums
1. nodarbināts pie reģistrēta darba devēja bez darba līguma 2. darba algu saņem aploksnē	13,2% 16,8%	* Pētnieku aprēķins, balstoties uz ekspertu aptaujas rezultātiem
Nereģistrētās nodarbinātības samazinājums		
1. alternatīva 2. alternatīva 3. alternatīva	8,27% – 1,39% 3,97% – 1,30% 9,72% – 0,74%	* Ekspertu novērtējums un pētnieku pieņēmums

8. pielikums

Kritēriju koks (rezultātu/ mērķu sasniegšana + izmaksas + iespējamība)

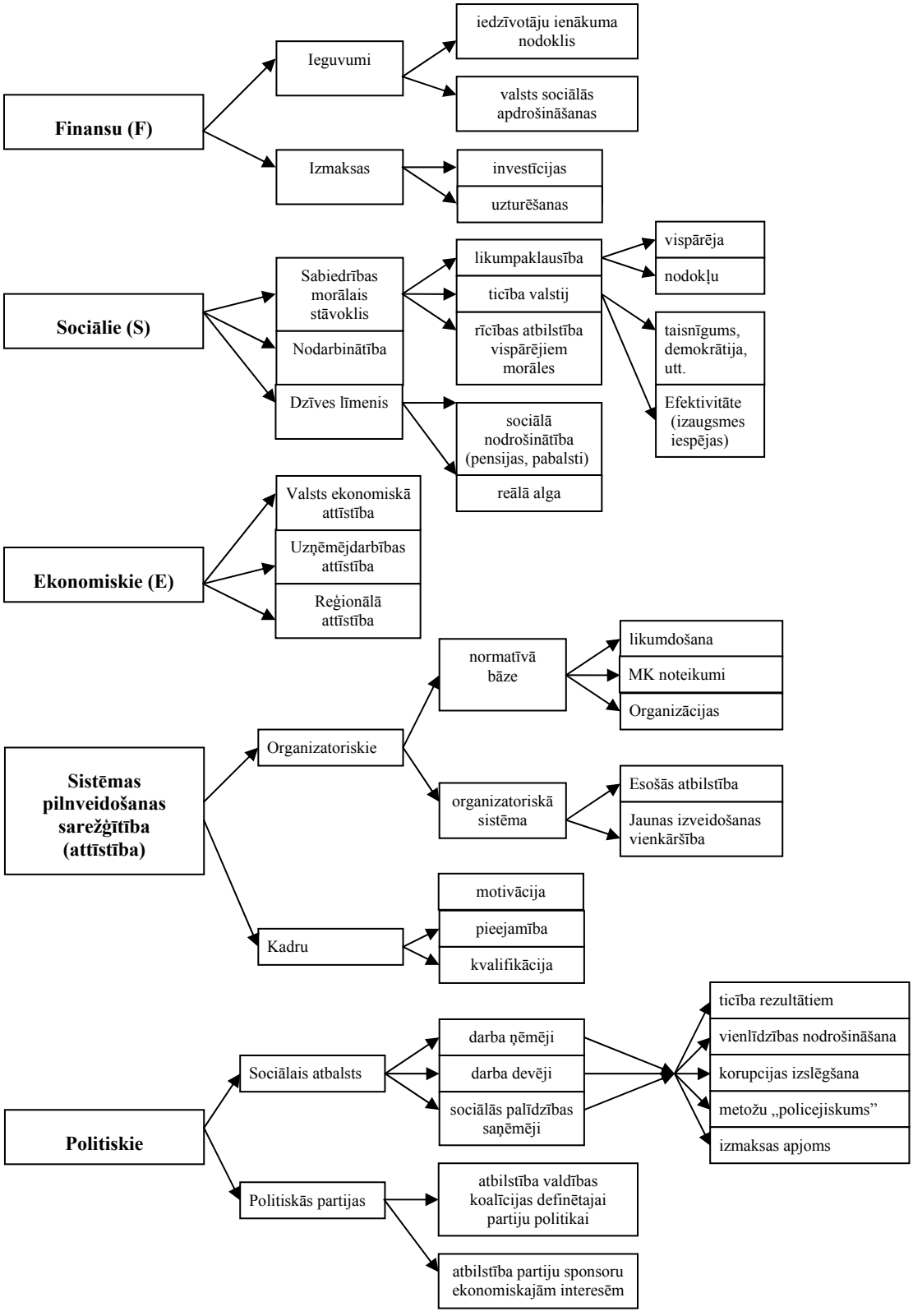

9. pielikums

Analīzē izmantotie multikritēriju analīzes kritēriji

Rādītāji	Kods
1. Finanšu joma	
valsts fiskālās situācijas uzlabošanās	F-1-1
valsts fiskālās situācijas uzlabošanās	F-1-2
ienākuma nodokļa ieņēmumu pieaugums	F-1-3
ienākuma nodokļa ieņēmumu pieaugums	F-1-4
VSAOI ieņēmumu palielināšanās	F-1-5
VSAOI ieņēmumu palielināšanās	F-1-6
pašvaldību ienākumu apjoma palielināšanās	F-1-7
pašvaldību ienākumu apjoma palielināšanās	F-1-8
nodokļu administrēšanas izmaksas	F-2-1
nodokļu administrēšanas izmaksas	F-2-2
2. Ekonomikas joma	
valsts ekonomiskās attīstības uzlabošanās	E-1-1
valsts ekonomiskās attīstības uzlabošanās	E-1-2
Latvijas ekonomiskā tēla uzlabošana starptautiskajā kontekstā	E-1-3
Latvijas ekonomiskā tēla uzlabošana starptautiskajā kontekstā	E-1-4
valsts konkurētspējas palielināšanās	E-1-5
valsts konkurētspējas palielināšanās	E-1-6
ārzemju tiešo investīciju pievilcīgums	E-1-7
ārzemju tiešo investīciju pievilcīgums	E-1-8
darba tirgus tuvināšanās attīstīto ES valstu līmenim	E-2-1
darba tirgus tuvināšanās attīstīto ES valstu līmenim	E-2-2
darba tirgus iekšējās konkurences vides sakārtošana	E-2-3
darba tirgus iekšējās konkurences vides sakārtošana	E-2-4
darba spējīgo iedzīvotāju reimigrācija	E-2-5
darba spējīgo iedzīvotāju reimigrācija	E-2-6
darbaspēka racionāla imigrācija	E-2-7
darbaspēka racionāla imigrācija	E-2-8
uzņēmumu konkurētspējas pieaugums	E-3-1
uzņēmumu konkurētspējas pieaugums	E-3-2
uzņēmumu līdzvērtīga konkurence	E-3-3
uzņēmumu līdzvērtīga konkurence	E-3-4
reģionu līdzsvarota attīstība	E-4-1
reģionu līdzsvarota attīstība	E-4-2
ekonomiskās noziedzības līmeņa samazināšanās	E-5-1
ekonomiskās noziedzības līmeņa samazināšanās	E-5-2
korupcijas līmeņa valstī samazināšanās	E-5-3
korupcijas līmeņa valstī samazināšanās	E-5-4
3. Sociālā joma	
sociālo standartu izlīdzināšana	S-1-1
sociālo standartu izlīdzināšana	S-1-2
sociālās spriedzes samazināšanās	S-1-3
sociālās spriedzes samazināšanās	S-1-4
legāli nodarbināto sociālās garantijas	S-1-5
legāli nodarbināto sociālās garantijas	S-1-6
vispārējs Latvijas iedzīvotāju dzīves līmeņa pieaugums	S-1-7
vispārējs Latvijas iedzīvotāju dzīves līmeņa pieaugums	S-1-8
sabiedrības apziņas paaugstināšanās	S-2-1
sabiedrības apziņas paaugstināšanās	S-2-2
uzticības paaugstināšanās valsts institūcijām	S-2-3
uzticības paaugstināšanās valsts institūcijām	S-2-4
sabiedrības informētības līmeņa darba tiesību jomā paaugstināšanās	S-3-1
sabiedrības informētības līmeņa darba tiesību jomā paaugstināšanās	S-3-2
sabiedrības informētība par negodīgiem uzņēmējiem	S-3-3
sabiedrības informētība par negodīgiem uzņēmējiem	S-3-4
patērētājiem iespēja saņemt preces un pakalpojumus ar zināmu izcelsmi un garantijām	S-3-5
patērētājiem iespēja saņemt preces un pakalpojumus ar zināmu izcelsmi un garantijām	S-3-6
sabiedrības pretestība	S-4-1
sabiedrības pretestība	S-4-2

10. pielikums

Alternatīvu īstenošanas seku novērtējuma apkopotie vidējie rādītāji

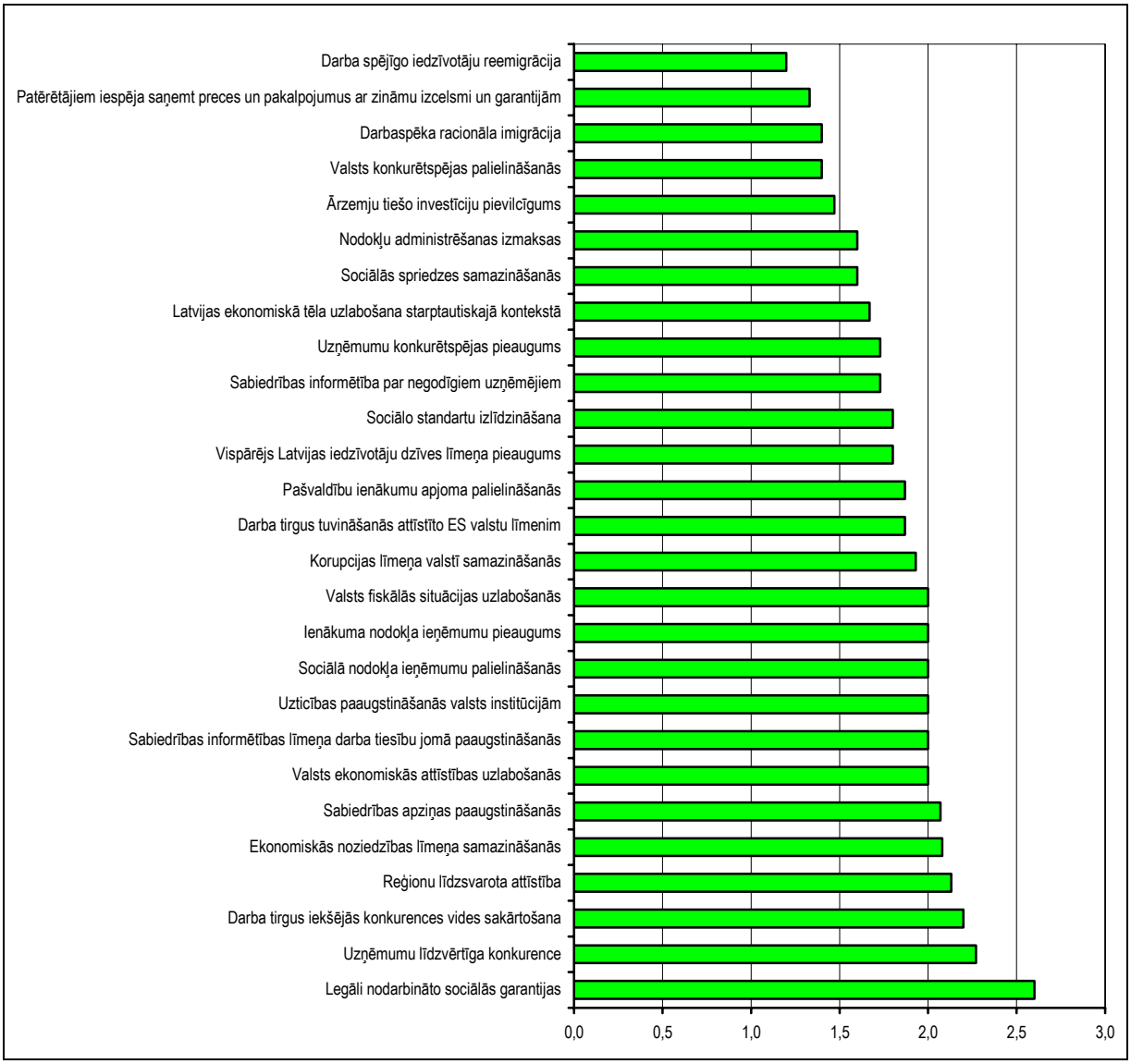

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5
Rīga LV-1010
Tālr. 7034535